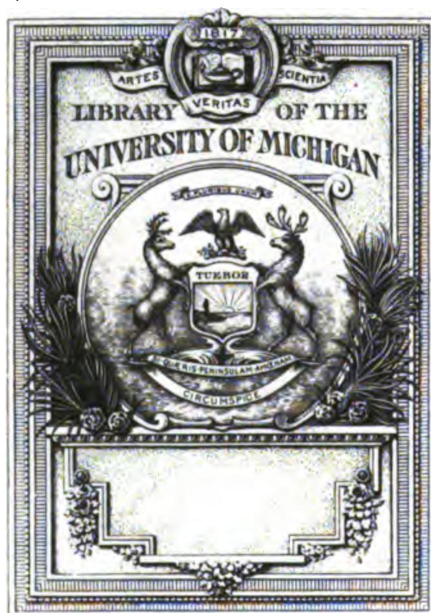

1817
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

HET GODGELEERD ONDERWIJS

IN

NEDERLAND,

GEDURENDE DE 16e EN 17e EEUW.

HET GODGELEERD ONDERWIJS

IN

NEDERLAND,

GEDURENDE DE 16e EN 17e EEUW.

DOOR

CHRISTIAAN SEPP,

PREDIKANT BIJ DE DOOPSGEZINDE GEMEENTE TE LEIDEN.

Eerste Deel.

TE LEIDEN, BIJ
DE BREUK EN SMITS.
1873.

GEDRUKT BIJ C. A. SPIN & ZOON.

VOORBERIGT.

Het onderwerp, aan welks behandeling de volgende bladzijden gewijd zijn, heeft in vele zijner onderdeelen eene zeer rijke literatuur, en enkele punten zijn zoo breed besproken, dat het moeite kost, zich te onthouden van het noodeloos herhalen der dingen die reeds gezegd zijn.

Ik heb bij het schrijven van deze geschiedenis der godgeleerdheid gedurende de 16e en 17e eeuw gepoogd zoo min mogelijk weer te geven, wat door anderen goed is gezegd en zooveel doenlijk alleen het meest kenmerkende in de godgeleerden en hun stelsel op den voorgrond geplaatst, liefst lettende op hetgeen vergeten of veronachtzaamd werd. Ik wil echter niet ontveinzen, de hoop te voeden, dat mijn werk in de schatting der deskundigen iets meer zal zijn, dan eene bijeenvoeging van onbekende bijzonderheden. Wie aan dit geschrift eenige aandacht wil geven, zal spoedig ontdekken, dat bij het plan, mij voorgesteld, geschiedkundige bijzonderheden bijzaak, stelsel en rigting der onderwijzers in de godgeleerdheid hoofdzaak was. Ik wenschte een tafereel te schetsen van den gang, dien de wetenschap ten onzent gevolgd is, en dit te doen op eene wijze, dat het voornaamste het oog trekken en het meest beteekenende de aandacht boeijen moet. Wie aangaande deze en gene personen of stelsels meer bijzonderheden verlangt te kennen, dien zullen velerlei geschriften kunnen voldoen, indien hij ze vooral met voorzigtigheid gebruikt. Want lezende wat over de theologie dier eeuwen is te boek gesteld, moet men verbaasd staan over de

gedachtenloosheid, waarmede de een den ander nageschreven heeft, en over de partijdigheid, door welke vele pennen beheerscht zijn geworden.

Ik meen deze klippen vermeden en een werk geleverd te hebben, waarin menige persoon en menig stelsel duidelijker en naar waarheid is voorgesteld. Aan goede bronnen heeft het mij niet ontbroken; aan lust tot onderzoek evenmin! 't Was mij, als leefde ik in die dagen en met die mannen, wier herdenking de volgende bladzijden mogen levende houden. Onze tijd heeft er behoefte aan; velen hooren niet van de godgeleerdheid dier 16^e^ *en* 17^e^ *eeuw, of zij wijzen op de toen gevoerde godgeleerde geschillen als op beuzelingen en haarkloverijen; zij zien in die kerkelijke woelingen slechts de openbaringsvormen der kerkelijke heerschzucht, en stellen onze dagen verre, verre boven die eeuwen.*

Maar waarlijk de vragen, welke toen de geesten bezig hielden, betroffen de hoogste belangen der gemeente; de twisten daarover gevoerd, spraken van de meeste belangstelling jegens hetgeen men als waarheid had liefgekregen, en zoo bij die onderzoekingen en die twisten de zondigheid der menschelijke natuur zich zeer kennelijk heeft doen gelden, ach, wij hebben waarlijk geen oorzaak om een hard oordeel te vellen over onze vaderen. Laat ons niet zeggen, indien wij in hun tijd geleefd hadden, wij zouden geen deel genomen hebben aan hun drijven en uitbannen en verketteren. Zeker, zoo als zij dat deden, doen wij het in de 19^e^ *eeuw niet meer; wij, even vervolgziek als zij, wij gebruiken andere middelen, andere wapenen. De* BOGERMAN'S *der regter- en linkerzijde, die nu leven, zijn echte zonen van den* BOGERMAN *der* 17^e^ *eeuw, die, kinderloos, vader eener talrijke geestelijke nakomelingschap geworden is.*

Naauwlijks behoef ik te herinneren, dat dit werk bestemd is, om met de vroeger verschenen Geschiedenis der godgeleerdheid in Nederland van 1787—1858 *en* Johannes Stinstra en zijn tijd, *een geheel uit te maken. Zou de omvang van hetgeen nu mijne taak was, niet al te breed uitloopen, dan moest ik den inhoud beperken tot het onderwijs in de godgeleerdheid, gelijk het door*

de hoogleeraren aan Nederland's hooge en doorluchtige scholen en aan het seminarie der Remonstranten gegeven is. Bij het onderzoek naar hetgeen door die hoogleeraren gedaan is ter verdediging der wetenschap tegen hetgeen zij schadelijk keurden en vaak met staatsgeweld trachtten te keeren, zal de gelegenheid zich aanbieden, om op de levensteekenen van het sectewezen hier te lande het oog te vestigen.

Zoo hoop ik den arbeid te voltooijen, die mij sedert jaren bezig houdt gedurende de dagen en uren, waarover het mij dierbare ambt der Evangeliebediening vrije beschikking laat. Voor de verkondiging van Gods genade in CHRISTUS JEZUS *brengt het onderzoek der geschiedenis rijke winst; het leert de vastigheid van het Godsrijk kennen en in den goddelijken oorsprong des Christendoms de verklaring vinden van het raadsel, dat het, hoe ook bestreden en hoe vaak ook gebrekkig verdedigd, nog bestaat en nog duizenden het beste is, wat God hun gaf.*

Kennis nemende van vroegere leerstelsels, luisterende naar weleer gevierde godgeleerden, ben ik versterkt in mijne overtuiging, dat liefde tot den Heer meer is dan kerkelijke formules, en geloof in Hem meer dan dogmatische stelsels over Hem.

LEIDEN,
14 Mei 1873.

C. SEPP.

INHOUD.

I.

NAAR WITTENBERG, HEIDELBERG, GENÈVE? WERWAARTS TER STUDIE?

Zoodra het licht der hervorming in ons vaderland doorgebroken was en geene hoogeschool daar gelegenheid tot vorming van Evangeliedienaren aanbood, moest wel de vraag opkomen: *werwaarts ter studie?* indien men althans eene geleerde opvoeding noodig en wenschelijk achtte. Maar op deze vraag kon niet een bepaald aanwijzend antwoord volgen, tenzij in dat antwoord zich de rigting, die de hervorming hier te lande nam, duidelijk openbaarde.

Als eene bijdrage tot nadere kenschetsing van den loop en den gang der zaken, stel ik mij voor het feit te verklaren, waarom slechts enkelen naar *Wittenberg*, meerderen naar *Heidelberg*, de meesten naar *Genève* ter studie togen.

In de *Nederlanden* der 16de eeuw — laat ons gemakshalve KAREL's gebied met die benaming aanduiden — werd één hoogeschool gevonden, die van *Leuven*, in 1426 gesticht, en vijf jaar later door paus EUGENIUS IV van eene faculteit der godgeleerdheid voorzien [1]. Toefde Keizer KAREL V in die stad, hij verzuimde niet bij plegtige gelegenheden den Rector der school de hoogere hand te geven, en in zulk een vorm zijne hulde aan de wetenschap te bewijzen, welke hij meer bewonderde dan beoefende. *Leuven* mogt trotsch op hare school wezen; van haar ging een magt uit, waardoor de geesten gebonden werden zooals het pausdom dit wenschte, dat in zijnen naasten omtrek in *Italië* een vrijheidszin zag opkomen, waarvoor te *Leuven* geen kiem gelegd werd.

Wie daar jaren toefde — de theoloog moest er tien, de jurist vijf jaren studeeren — was door den ontvangen indruk voor goed aan *Rome* verbonden; zelfstandigheid kon er niet tieren, vooral niet ten opzigte van het godsdienstig denken.

---

[1] De pauselijke bewilliging werd gegeven op den gedenkdag van THOMAS D'AQUINO, die bij de Leuvensche faculteit voortaan als schutsheer gehuldigd bleef. Vgl. V. ANDREA, *fast. acad. Lovaniensis*, pag. 75 sq.

De geest van een LIPSIUS, om met een voorbeeld het gezegde te staven, was er voor altijd gebragt onder het juk van overheersching, door de omstandigheden op hem uitgeoefend.

Wat oude levensbeschrijvers aangaande hem zeggen, is wel hard, maar helaas! niet onwaar: te *Jena* Luthersch, te *Leiden* Gereformeerd, te *Leuven* Paapsch [1]. De te *Leuven* heerschende geest deed ERASMUS wijsselijk eene spoedige afreis kiezen boven een lang gerekt verblijf, al werden ook de voorlezingen, welke hij daar korten tijd hield, met ongewone toejuiching ontvangen. Maar de kerk had over deze school een zeer drukkend overwigt, waarvan zij geen haarbreedte afweek, zoodat ook de invloed der regeering daar zeer weinig gold.

Was de afkeer van dit overwigt welligt de eigenlijke oorzaak, die KAREL V bewoog het aanzoek, in 1530 gedaan en sedert vaak bij hem herhaald, om te *Douay* ook eene school te vestigen, standvastig van de hand te wijzen? Althans zijn beroep op de ligging der stad als bezwaar voor hare verheffing tot den zetel eener hoogeschool, kan wel niet gemeend zijn geweest, en bleek voor zijnen zoon PHILIPS geen beletsel te wezen, om, op aandrang van GRANVELLE, in 1562, met goedkeuring van PIUS IV, het vaak geuit verzoek in te willigen. De vruchten, in den loop der tijden door beide scholen afgeworpen, waren zoo onsmakelijk, dat de algemeene Staten, nog eer de 16^e^ eeuw ten einde liep, een placaat uitvaardigden, waarbij ieder, die op deze universiteiten zijne opleiding genoten had, ongeschikt werd geacht hier eenig ambt te vervullen, en voor elke maand, daar doorgebragt, honderd gulden boete verbeurde.

Het grootste getal der geestelijken in *Nederland* had als orde-broeders geene wetenschappelijke opvoeding genoten. Deze bewogen zich het meest onder het volk, terwijl de op de hoogeschool gevormden later als hooge dignitarissen boven en

---

[1] Voor de kennis van LIPSIUS' houding tegenover de kerkgenootschappen is de anecdote belangrijk, ons bewaard in de *Sorberiana*, wier auteur jaren lang in *Leiden* gewoond en daar vooral omgang met SAUMAISE gehad heeft. In bedoeld geschrift lezen wij, pag. 62 sq.: LIPSIUS de sectis Christianorum ajebat in singulis nonnulla displicuisse:

Pontificii sunt superstitiosi et sanguinarii.
Lutherani arrogantes et tumulenti.
Calviniani infideles et seditiosi.
Menonistae indocti, hypocritae.
Rogatus vero de *Socinianis* quid sentiret,
Docti sunt, inquit, *Menonistae*.

eigenlijk buiten het volk stonden. Hoe dat volk over zijne geestelijkheid dacht: ik vreeze, dat de bekende JAN VAN HOUT, sprekende van "de bottichheyt, die men onse Hollanderen "'t sy in schimp, 't sy in ernst innewreef, en voor de schenen "wierp", vooral op de geestelijkheid zijn waarnemenden blik gevestigd had; over het algemeen tot de lagere volksklasse behoorende, verhieven de geestelijken zich weinig boven den kring, waarin zij verkeerden, en duidden dit vooral ERASMUS ten kwade, dat hij hun stand met voorliefde gekozen had tot het mikpunt zijner geestige voorstellingen en toespelingen. Omstreeks dezen tijd stond die van *Holland* zeker nog beneden die der overige provinciën [1].

Doorgaande slaat men de eerste bladzijden van het boek der hervormingsgeschiedenis open, om door protestantsche schrijvers het gehalte der Roomsche geestelijkheid geschetst te zien. 't Schijnt ligt partijdigheid; laat ons het oor leenen aan de taal van een man, die, afkeerig van alle hervorming, trouw aanhanger der kerk van Rome, eene halve eeuw voor LUTHER's optreden, in het openbaar over de intellectueele krachten van de geestelijkheid gesproken heeft.

MATTHEUS HUMMEL, doctor in het kanonieke regt en de medicijnen, handelde bij gelegenheid der inwijding van de hoogeschool te *Freiburg* in 1460, over de vraag, waarom de wijsheid hier in *Freiburg* zich een huis gebouwd had? [2] Dadelijk en duidelijk geeft HUMMEL dit antwoord: naardien de wijsheid noch in de huizen van geestelijken, noch in die van leeken herberg vond.

Wat schande, roept hij uit, dat in deze verbasterde tijden wetenschappelijke oefeningen van allerlei soort, gemeenschappelijke en private studiën uit de huizen der geestelijken verbannen zijn, als ware een kruistogt daartegen gepredikt. In hare plaats behartigt men onbeduidende en door de kerk verachte dingen. Men vindt geen boeken bij hen, maar kostbaar lijnwaad, kleederen en sieraden. Treft men ergens boeken aan, ze zien er erbarmelijk uit en liggen onder stof en smeer, zooals JOB. Doch geen stem roept: LAZARUS! *kom uit!* Vertoont zich hier of daar een oud handschrift, een verloochenende PETRUS zweert, dat hij dien man niet kent, en het volk, dat

---

[1] R. FRUIN, *tien jaren uit den tachtig-jarigen oorlog*, 2e druk, bls. 286 volg.
[2] Vgl. TH. MUTHER, *Universitäts- und Gel.-Leben im Zeit. der Reform.*, S. 3 ff.

er bij staat, schreeuwt: *kruis Hem!* Een oud soldaat houdt de wapenen in eere, waarmede hij gevochten heeft, maar de onwetende geestelijken verkwanselen de merkwaardigste pergamenten aan schilders en bontwerkers, of ruilen ze bij goudsmeden in tegen armbanden en halsketenen, of bezigen de enkele bladen om de reten der vensters beter te sluiten.

Erger nog is het in de kloosters gesteld; de kloosterheeren zorgen slechts voor hun buik, hunne kleederen en de huizen der grooten. De Hemel erbarme zich over hunne scholen. Gelijk oude visschers behelpen zij zich met versleten netten, waarvan zij de groote mazen naauwelijks weten te stoppen; aan het breijen van nieuwe wordt niet gedacht. Zij behelpen zich met gestolen werk, daar zij de woorden van anderen voorlezen en de inzigten van vreemden hoogst oppervlakkig wedergeven. Als papagaaijen schreeuwen zij op den toon van comedianten eenige onverstaanbare woorden; zij weten zelven niets te maken, zij zijn slechts napraters. Zonder grondige studie van de soms niet gemakkelijke bronnen, dikke boeken, putten zij hunne wijsheid uit hunne oppervlakkige *compendia*, en brengen zoo Spaansche fabeltjes en allerlei apocryphen onzin voort. Op zulk eene wijze wordt een leergierig gemoed geenzins verkwikt, veelmin het luisterend oor van den hoorder verzadigd; de Heilige Schrift wordt niet verklaard, maar inderdaad met voeten getreden."

Zoo sprak HUMMEL en hij herhaalde slechts wat anderen reeds vóór hem over dit onderwerp gezegd hadden [1]. Noodig is het aan zulke schilderingen te blijven gedenken, wanneer men het oog slaat op de eerste en oudste predikers des Evangelies. Voor zoover zij uit den geestelijken stand der Roomsche kerk tot de hervorming en hare prediking overgingen, mogten zij al, van hoogen ernst vervuld en bekommerd over

[1] Het werk van PETRUS DE ALIACO, den leermeester van GERSON, getiteld *de emendatione ecclesiae libellus*, door den schrijver aan de leden van het concilie van *Constans* opgedragen, ken ik alleen uit het beknopt verslag in het tijdschrift *Altes aus allen Theilen der Geschichte* u. s. w., *Chemnitz*, 1760, 1es St., S. 51 ff. In gezegd uittreksel is b. v. deze uitspraak ons bewaard: *quae ecclesiae reformatio quam necessaria olim fuerit et amplius modo sit, ostendit deflenda ipsius deformatio.* Ook deze auteur vindt de oorzaak van het kwaad onder de geestelijken van hoogeren en lageren rang en de versmading van onmisbare kundigheden. Zonder overdrijving kan gezegd worden, dat de ellende der kerk, bij het einde der 15e en den aanvang der 16e eeuw, de voornaamste stof was, die in redevoeringen en geschriften behandeld werd.

hun behoud, gebroken hebben met de dienst der ceremoniën: het gebrekkige van hunne opleiding, het onbeschaafde van hunne zeden, het hoogst oppervlakkige van hunne kennis, bragten zij mede. Niemand verwondere zich over een schouwspel, dat algemeen is waargenomen, namelijk dit, dat de oudste predikers, ook hier te lande, uit het volk opgestaan, in kennis en bekwaamheid weinig boven dat volk zich verhieven. Eerst de stichting der hoogescholen kon in dien staat van zaken verbetering brengen; want de broederen des gemeenen levens, hoe zegenrijk ook voor de ontwikkeling van het volk werkzaam, betoonden zich geen voorgangers bij het beoefenen der wetenschap. Hun arbeidsveld lag elders. Zelven hielden zij zich zooveel mogelijk buiten aanraking met den eigenlijk gezegden geestelijken stand; bevorderden de deelneming aan de dienst der kerk in geenen deele, ja ontraadden haar ten stelligste, gelijk dit blijkt uit het bekende woord van GEERT GROOT, die den wensch om geestelijke te worden, een *susurrium diaboli* noemde.

De uitstekendsten onder de broeders des gemeenen levens hadden buitenlandsche hoogescholen bezocht, en zelven den moeijelijken gang langs den weg der wetenschap kennende, waren zij niet geneigd het bewandelen van dat pad sterk aan te raden.

Trouwens, daar waren er velen in ons vaderland, die dezen weg ook uit overtuiging schuwden. 't Is toch bekend, dat hier te lande de hervorming niet het kind der wetenschap is geweest. Terwijl op onze grenzen in het Cleefsche en Westphaalsche bij hooggeplaatste mannen eene geestesrigting, die men de *humanistische* noemt, zich verbreidde, en die, tamelijk onverschillig voor de hoogere dingen, de kerk liet voor hetgeen zij was of in oppositie tegen de kerk haar leven openbaarde, drong ook hier onder het volk die antipathie tegen de kerk door, welke in het latere tijdperk der middeleeuwen aan allerlei secten en namen den oorsprong gegeven heeft. Veel, meer dan men gewoonlijk denkt, werd de Schrift en werden godsdienstige werken gelezen, door welke lectuur vooral tegen het sacrament van de mis de afkeer toenam.

Vonnis op vonnis, strafoefening op strafoefening [1] konden dien

---

[1] Reeds in 1512 werd te *'s Hage* een martelaar gedood; zie diens sententie als bijlage achter de dissertatie van ROODHUYZEN, *het leven van Willem Gnapheus*. Vgl. vooral de *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming*, door W. MOLL, 2e deel, 3e stuk, blz. 104 volg. ROOD-

afkeer niet genezen en de ketterij der sacramentisten, zooals de Roomsche geestelijkheid deze ketterij aanduidde, breidde zich uit totdat zij een meer bepaald karakter aannam, 't zij door zich of aan te sluiten of op te lossen in het Anabaptisme, 't zij door niet slechts den naam, maar ook de eigenaardigheid van de Lutherany over te nemen.

Die Sacramentistery had aan wetenschap weinig of liever geene behoefte.

Evenmin werd de wetenschap gewaardeerd door het Anabaptisme, dat ontzagchelijk verschijnsel, vrucht der hartstogtelijke zucht naar de verwezenlijking van het Godsrijk op aarde. Miskend wordt het, zoo men niet het oog ontsluit voor de verscheidenheid, die in dat Anabaptisme valt op te merken.

Die verscheidenheid waar te nemen leert het regte antwoord vinden op de vraag, naar de eigenlijke verhouding tusschen Anabaptisme en wetenschap? Veilig mag men beweeren, dat die rigting de wetenschap klein achtte of verachtte, deels dewijl in haar pogen om het Godsrijk op aarde zigtbaar te stichten, geene plaats was voor de wetenschap, deels voor zoover zij het in hare schatting waarachtige heil der menschen veel meer verwachtte van de verlichting van het inwendig, dan door het onderwijs van het uitwendig woord. De in de laatste plaats aangeduide fractie van het Anabaptisme overleefde de eerst vermelde, dat waarlijk voor de goede zaak hoogst gelukkig mag heeten, want in haar bleef tegenover de met de hervorming opkomende en veldwinnende aanmatiging der wetenschap een correctief bestaan, dat als middel tegen eenzijdigheid niet missen kon vruchtbaar te werken.

Zij, die der mystiek een genegen hart toedroegen — en hun aantal was op onzen grond aanzienlijk — dweepten niet met de wetenschap, ja, achtteden zich geregtigd de uitspattingen der scholastiek aan te zien voor de eenig mogelijke vruchten der wetenschap. De rijke letterkunde van ons volk in de 15e en het eerste vierde gedeelte der 16e eeuw bestond louter uit ascetiesch-mystieke voortbrengselen, op Nederlandschen bodem ontstaan; studie en onderzoek hadden daaraan naauwelijks eenig deel; vroomheid en phantasie toonden de kunst te verstaan, om den inhoud der Schrift tot stichting aan te wenden, zoowel in gebonden als ongebonden stijl.

HUYZEN geeft ook, blz. 82. een lijst van veroordeelden om de ketterij wegens het sacrament en het lezen der Schrift.

Eerst toen de wetenschap aan buitenlandsche hoogescholen, bepaaldelijk die van *Duitschland* en *Zwitserland*, in den waren zin des woords hare heerschappij deed gelden, begon ook hier de staat van zaken eene andere gedaante aan te nemen.

Laat ons zien, welke?

De geschiedenis der hervorming op onzen grond is het minst bewerkt in haar eerste tijdvak. Gewoonlijk vangt men haar aan met het welbekende jaar 1566 en beschouwt al het voorafgaande als van weinig beteekenis en voorbijgaand belang. De onderzoekingen van J. G. DE HOOP SCHEFFER over *de geschiedenis der Hervorming in Nederland van haar ontstaan tot* 1531 (*Studiën en Bijdragen op 't gebied der historische theologie*), hebben het tegendeel duidelijk aangewezen en een geheel nieuw licht over dit tijdvak verspreid: zij bevestigen de juistheid der voorstelling, volgens welke er, gelijk ik reeds zeide, in de eerste plaats van een *Humanistiesch* of beter *Sacramentistiesch*, dan van een *Anabaptistiesch*, vervolgens van een *Luthersch*, eindelijk van een *Calvinistiesch* tijdvak gesproken moet worden; niet in dien zin, dat het Anabaptisme en Lutheranisme gezag en beteekenis verloren hebben, zoodra het Calvinisme hier de overhand verkreeg, wie zou het beweeren? Vooral ook vergete men niet te letten op de schromelijke naamsverwarring, bij de beschuldigers en regters der tegenstanders van *Rome's* kerk in zwang. Eén bewijs voor vele! Het hof van *Holland* beschreef in October van 1534 JAN BEUKELSZ. van Leiden als "zeer besmet van de Luthersse "ende Melciorite secte" [1]. Zoo werd naam en belijdenis verward, en Wederdooper, Lutheraan, Calvinist vaak verkeerd als zoodanig getituleerd.

Ten allen tijde hebben rigtingen op het gebied van godsdienst en staatkunde sympathiën opgewekt bij hen, die voor uitersten vreesden of het oude op vreedzame wijze met het nieuwe zochten te verbinden: naast het Anabaptisme stond het gevoelen der Nederlandsche Doopsgezinden, naast dat van het Lutheranisme het Philippisme, naast het Calvinisme het Remonstrantisme der voorloopers van ARMINIUS.

Het Anabaptisme, wij merkten het reeds aan, had met de wetenschap niet op; lang vóór MENNO SIMONS in 1535 uitging

---

[1] Vgl. den afdruk van het stuk bij C. A. CORNELIUS, *die Nied. Wiedertäufer während der Belagerung Münsters* 1534-1535. (*Abh. K. Bay. Akad.* III. cl. XI, 2e Abth.)

van het Pausdom, telde het hier zijne belijders en martelaars.

In 1522 waren in *Holland* de broeders zoo talrijk, dat de geloofsgenooten in *Zwitserland* hun een broederlijk schrijven ter versterking in het goede toezonden. En de rij hunner martelaren zou vrij wat breeder zijn, indien niet, kort na de opkomst van het Lutheranisme, deze naam veel meer ter aanduiding van ketterij gebezigd was, dan die van herdoopers.

Het Lutheranisme, uit de Zuidelijke Nederlanden, bepaaldelijk uit *Antwerpen* zich over de Noordelijke verbreidende, telt de vaste dagteekening van zijne opkomst onder ons met het jaar 1520, toen de eerste vertaling van een geschrift van LUTHER het licht zag, terstond door andere gevolgd, ja, in 1522 door eene overbrenging van LUTHER's vertaling van het N. T., waarvan de herdrukken ook te Amsterdam verschenen. Vertalen veronderstelt begeerte naar kennisneming bij hen, voor wie het oorspronkelijke niet toegankelijk is.

ERASMUS in 1519 te *Leuven* toevende, schreef aan LUTHER over de opschudding, daar door de lezing zijner geschriften veroorzaakt.

De bloeijende gemeente van *Antwerpen* verbreidde hare geloofsovertuiging langs allerlei wegen, en zou zeker dieper grijpenden invloed hebben gehad, indien niet de antipathie tegen ultra-Lutheranen, als FLACIUS en HESHUSIUS, velen van de Luthersche rigting afgetrokken had.

Die antipathie verklaart het feit, dat zeer spoedig in de Nederlanden de hooge ingenomenheid met de hoogescholen van *Duitschland*, bepaaldelijk van *Noord-Duitschland*, zigtbaar afnam. Zij was zeer opgewekt geweest. Teregt wordt de aandacht op het merkwaardig verschijnsel gevestigd, dat met het ten einde loopen der 15e eeuw, de wetenschap begon te verlangen, een gewenscht heenkomen buiten *Italië* te zoeken.

Toevallig kan het niet zijn, dat juist omstreeks dien tijd in *Italië* de lof van *Germanië* als zetel van wetenschap verkondigd, en de stichting der Wittenberger hoogeschool geacht werd een nieuwe proef te zijn van de wijsheid des wijzen Keurvorsten van *Saksen*.

Hoe ook geneigd, het overdrevene in die lofspraken te onderscheiden, zouden wij verkeerd oordeelen, indien wij in dat verheffen van *Duitschland* niet een uitspraak van het ontwakend bewustzijn waardeerden, dat de nabijheid van *Rome* niet voordeelig werkte op de vrijheid van denken en spreken, en te goeder uur de regten van het patriotisme zich gelden lie-

ten bij die menigte Duitschers, die uit *Italië* het ontwaken van den Germaanschen geest op Duitschen bodem bevorderden.

Naast deze opmerking voeg ik een tweede; te weten deze: de bewoners van ons vaderland, die naar wetenschap dorstten, waren gewoon lessching van dien dorst in den vreemde, ver van hun huis te zoeken.

De gedenkschriften van de hoogescholen te *Praag* en te *Rostock* bewaren de namen van tientallen Nederlanders, die daar gestudeerd en gedoceerd hebben. Zoo was het geen vreemde zaak gebleven, buiten de grenzen van het vaderland te gaan zoeken, wat den landzaat op eigen grond niet, of niet voldoende verschaft werd. En zoodra de vermaardheid van *Wittenberg's* school herwaarts was doorgedrongen, mogt het vrij natuurlijk heeten, dat enkele Nederlanders derwaarts togen, waar weldra in LUTHER een man optrad, die gezegd mag worden met de Nederlanden in betrekking gestaan te hebben.

Het weldra beroemde klooster der Augustijnen te *Antwerpen* stond onder denzelfden vicaris-generaal als dat van *Wittenberg*. Beide bewaarden een levendig verkeer, dat vooral door den prior van *Antwerpen*, JACOB PRAEPOSITUS, zelf kweekeling en vriend van LUTHER, op hoogen prijs werd gesteld [1]. Behalve dat te *Antwerpen*, bezat de orde onder meer plaatsen ook te *Enkhuizen*, *Haarlem*, *Dordrecht* eene stichting. LUTHER's briefwisseling bevat de bewijsstukken van de genegenheid, die hij meer dan een bewoner dier kloostercellen, en vooral meer dan een der martelaren van daar ten brandstapel gesleurd, toedroeg. Volledig laat zich verklaren, dat allereerst Augustijners, ordebroeders van LUTHER, *Wittenberg's* hoogeschool bezochten, vooral nadat MELANCHTHON daar eene aanstelling verkregen had, en LUTHER al wat hij vermogt in het werk stelde, om het luisteren naar diens onderwijs door voorbeeld en woord aan te bevelen.

Het *album* der Wittenberger school is gedrukt en eene lijst van Nederlanders, die van 1502—1560 daar ingeschreven zijn, door de naauwkeurige hand van SCHULTZ JACOBI, waaraan wij voor de geschiedenis der Luthersche kerk in ons vaderland zooveel te danken hebben, in zijn "*Oud en Nieuw*" I, blz. 20 volg. geplaatst. Deze lijst doorloopende en erken-

---

[1] Vgl. over dezen de monographie van H. Q. JANSSEN, waarin deze leerling en vriend van LUTHER in zijn lijden en strijden voor de zaak der hervorming geschetst is.

telijk gebruik makende van de daaraan door JACOBI gevoegde toelichtingen, vinden wij echter geen grond om hoog te denken van den invloed, dien *Wittenberg's* school op de ontwikkeling der godgeleerden in *Nederland* kan gehad hebben.

De meest bekende van hen, die daar gestudeerd hebben, ten tijde van LUTHER'S professoraat, WILLEM DE VOLDER, bleef er zeer kort, slechts van Augustus tot December 1523; de meest beroemde ALBERTUS HARDENBERGH, à LASCO'S vriend, vond buiten de *Nederlanden* zijnen werkkring, gelijk verre het meerendeel van hen in *Duitschland* geplaatst werd; en wat vooral opmerking verdient, is de weinig Luthersche sympathie, waarmede een man als LAMBERT HELM (PITHOPAEUS) uit *Wittenberg* naar zijn vaderland wederkeerde; hij toch is het, die later te *Heidelberg* aan de verbreiding van URSINUS' naam en schriften zijne niet geringe gaven wijdde, en zelfs zijn hoogleeraarsplaats aldaar verliet, zoolang de landvorst LUDWIG het Lutheranisme in de *Paltz* begunstigde. MELANCHTHON'S roem had hem naar *Wittenberg* gelokt, maar de theologie, die daar toenmaals gedoceerd werd, schrikte hem af.

Het onbedacht drijven der ultra-Lutheranen heeft aan het Lutherdom binnen en buiten *Duitschland* groote schade gedaan. Wij zijn zoo gewoon de beroemdheid van LUTHER'S naam over de hoogeschool van *Wittenberg* een schitterenden glans te laten afwerpen, dat wij naauwelijks aandacht hebben voor de talloos vaak herhaalde klagten van MELANCHTHON over het gehalte van het daar onderwijzend personeel, klagten, waarvan ik er slechts één, in 1524 geuit, hier overneem: *tanta est in lectorum turba superbia, tanta inertia, ut me saepe pigeat vivere.*

Vestigt men het oog op de inwendige gesteldheid dier hoogeschool; op de weinig gunstige verhouding tusschen LUTHER en sommige zijner collega's, met name uit de juridische faculteit, wier leden ijverden voor het Kanonieke regt, dat LUTHER verwierp — waarlijk dan kan het ons niet bevreemden, dat haar invloed spoedig afnam en de daar heerschende losbandigheid bovendien meer dan één Nederlander van de reize derwaarts terug hield.

Althans in ons vaderland is de invloed dier school onbeduidend geweest; al schoot het Lutheranisme diepe wortels, 't was niet ten gevolge van eene wetenschappelijke verbreiding der Luthersche leerbegrippen, maar ten gevolge van de vroege en hevige martelingen, die het hier ondergaan heeft.

ERASMUS, die fijne opmerker, schreef, na den marteldood van VOES en ESCH: *magnopere vereor, ne vulgaribus istis remediis, hoc est, palinodiis, carceribus et incendiis, malum nihil aliud quam exasperetur. Bruxellae primum exústi sunt duo; tum demum coepit civitas favere Lutheranismo;* hij was van deze overtuiging zoo doordrongen, dat hij haar in een brief aan MELANCHTHON herhaalde met de woorden: *ea mors multos fecit Lutheranos.*

De vervolgingen van HENDRIK VAN ZUTPHEN, JACOBUS SPRENG, JAN DE BAKKER en andere bloedgetuigen hebben hier te lande het meest gedaan voor de vestiging van het Lutherdom. Niet de wetenschap, maar de bloeddoop heeft daaraan hier het burgerregt verschaft.

De geschiedenis van het Lutherdom heeft, eer het tegenover het Calvinisme optrad, een roemrijk verleden; hoe het daarmede vóór 1561 gegaan is in bijzonderheden, vooral wat loop het in de noordelijke deelen van de *Nederlanden* genomen heeft, laat zich niet met naauwkeurigheid aanwijzen; in en om *Antwerpen* bloeide het tot 1585; de van daar door het Spaansche geweld verdreven gemeente is eigenlijk de moeder der Luthersche Kerk in ons tegenwoordig vaderland. En hoe die kerk door invloed van buiten, daar hare Evangeliedienaren niet hier, maar in Duitschland hunne opleiding genoten, gebloeid, geleden, geleefd heeft, is elders met de bewijzen aangetoond.

Ik noemde het jaar 1561 als het tijdpunt, waarop in ons vaderland naast de Luthersche kerk zich de Calvinistische als eene werkelijk hier bestaande deed kennen. Reeds in 1560 waren CALVINI *Institutiones* in onze taal overgezet en die overzetting in de Noordelijke provinciën uitgegeven;[1] vroeger, in 1545, hadden te *Antwerpen* vertalingen van enkele stukken van CALVIJN het licht gezien. Dat zij lezers en bewonderaars gevonden hebben, ligt voor de hand, en dat door hun verspreiding de weg tot huisvesting van het Calvinisme hier te lande bereid is, dunkt mij zeker. Wat er in 1561 gebeurde, kon weinigen vreemd, moest velen welkom wezen. In dat jaar toch verscheen de *confession de foy, faicte d'un commun accord par les fidèles qui conversent es pays-bas,* cet. Op de te *Armentiers* gehouden synode in 1563 werd zij reeds als kerkelijk formulier erkend.

---

1 Vgl. het opstel *over de letterkundige geschiedenis van Calvijn's Institutio*, *Godg. Bijdragen*, 1868, blz. 861 volg. en 1869, blz. 483 volg.

Vrucht van den geloofsijver van GUI DE BRÈS, den onvermoeiden tegenstander der Anabaptisten en den ijverigen stichter van gemeenten in de Zuidelijke Nederlanden, is zij, kerkelijk ingevoerd, langzamerhand parool der anti-Luthersche hervorming geworden. Nogtans dwaalt men indien men slechts het werk van één man in haar ziet. DE BRÈS heeft haar, voor hare openbare uitgave, aan het oordeel van de voornaamste zijner medebroederen onderworpen. Op dat feit beroept zich een dezer SARAVIA, die, hadde ook CALVIJN zijn oordeel uitgebragt over het opstel, gelijk wij het nu bezitten, (zooals hij, door DE BRÈS gevraagd, over het eerste ontwerp een gevoelen gegeven heeft), zeer zeker van deze bijzonderheid, als ter aanbeveling, gesproken zou hebben.

Nu zij het waar, dat enkelen van die medebroeders, aan wier kritiek DE BRÈS de geloofsbelijdenis onderworpen heeft, buiten ons vaderland geboren waren, allen hadden hier hun werkkring, en mogten dus geacht worden, de Nederlandsche Christenheid te vertegenwoordigen. DE BRÈS zelf was Nederlander als geboren te *Bergen* in *Henegouwen*, werkzaam hier te lande, en dus bevoegd om de geloofsovertuigingen der Nederlandsche gemeenten uit te drukken.

De belijdenis is dan ook werkelijk gevormd onder en door Nederlandsche toestanden. Die der hervormde kerk in *Frankrijk* moge het voorbeeld geweest zijn, naar hetwelk DE BRÈS gearbeid heeft; in het door hem gestelde stuk zijn die wijzigingen aangebragt, welke door de gesteldheid der zaken in ons vaderland gevorderd werden.

B. v. de strekking om het verschil tusschen de Hervormden en de Anabaptisten te laten uitkomen, is een kenmerkende eigenschap van de Nederlandsche geloofsbelijdenis. Zij is gegeven voor een volk, dat ook in zijne kerkelijke inrigtingen den weerschijn minde van zijne staatkundige voorregten, en niet gewoon aan een alles omvattend eenhoofdig bestuur, ook in de kerk bij regtmatige vertegenwoordiging deel in het bestuur hoogelijk waardeerde.

Als zoodanig, als de belijdenis van Nederlanders, die niet voor Martinisten wilden gehouden worden, die dus voor hun confessie eene plaats begeerden naast de *Augustana*, is deze belijdenis met een *smeekbrief* en *vertoogh* keizer MAXIMILIAAN II op den rijksdag te *Augsburg* in 1566, door tusschenkomst van den Paltzgraaf FREDERIK, aangeboden.

Sedert lang bewaarden de Nederlandsche Hervormden de

heugenis van zijnen invloed, die zelfs door Koning PHILIPS van *Spanje* ontzien was; in Nederland werd de naam des Paltzgraafs genoemd als die eens broeders in het geloof, die niet slechts aan zijn hof en in zijn land de vervolgden ontving, maar ook, waar hij met eenigen regtsgrond dit vermogt te doen, krachtig voor hen in de bresse sprong.

Het merkwaardig geval, waarop wij zinspelen, is door onze geschiedschrijvers te veel voorbijgezien; ten onregte.

In den zomer van 1564 bevond de praeceptor van het Heidelbergsche *Collegium Sapientiae*, een Nederlander van geboorte, OLIVIER BOCK [1], zich te *Antwerpen* bij zijnen vriend CH. SCHMIDT, en werd met dezen trouwen prediker van het Evangelie verraderlijk gevat. SCHMIDT stierf den marteldood; aan BOCK werd op aandrang van den Keurvorst de vrijheid geschonken, zoodat hij tot zijnen sterfdag, den 17den Februarij 1571, als onderwijzer en opzigter der eerste hervormde school van *Duitschland*, uitgebreid nut kon stichten.

Met de gesteldheid der zaken in *Nederland* bekend en hoog aangeschreven onder zijne vorstelijke tijdgenooten, was FREDERIK de regte man, om de belangen onzer verdrukte vaderen voor te staan, die dan ook niet vruchteloos zich tot hem wendden, en aan zijn hof nog meer belangstelling ondervonden, sedert FREDERIK zich in het huwelijk begeven had met de weduwe van HENDRIK VAN BREDERODE, AMELIA, *Gravinne van Meurs en Neuenahr.*

Naardien deze vorst, door eigen nadenken en onderzoek, van het Lutherdom tot de Calvinistische rigting was overgegaan, zonder daarom den naam van Calvinist te willen dragen [2], had hij te meer liefde voor de Zwitsersche hervorming, ook dewijl deze hem toescheen, in alles met de leer der Heilige Schriften overeen te stemmen. Door de woelingen van HESHUSIUS was hij met een schrik voor godgeleerden vervuld geworden, die hem niet dan met veel omzigtigheid zich van

---

[1] De naauwkeurigste en zeer gunstige berigten aangaande dezen paedagoog levert ons J. F. HAUTZ, in zijne opstellen over de Heidelberger scholen, *Lycei Heidelb. origines et progressus*, vooral *die erste Gelehrtenschule*, u. s. w.

[2] "Er war Calvinist geworden, weil er nach Lage der Dinge und der "eigenen Natur es werden musste; nur würde ihm nicht klar, dass er es "geworden," schrijft KLUCKHOHN in zijne verhandeling: *Wie ist Kurfürst Friedrich III Calvinist geworden?* in het *Münchner Hist. Jahrb.*, 1866, S. 504, vertaald opgenomen in de *Godg. Bijdragen*, 1868.

hun raad liet bedienen, en vooral hem schroomvallig maakte, in persoonlijke aanraking met hen te komen.

Het feit van het aanbieden der confessie, voor de geschiedenis van den gang der hervorming in ons vaderland van het hoogste belang, bewijst 1°. het mislukken der pogingen van hen, die in ons land voor vereeniging of zamensmelting van *Lutherschen* en *Hervormden* geijverd hadden, en 2°. de zegepraal van den invloed, dien de Paltztische kerk op die der Nederlanden verkregen heeft.

Wat het eerste punt betreft, weten wij, dat de prins van *Oranje* en zijne broeders JAN en LODEWIJK zich overtuigd hielden, dat verzet tegen *Spanje* alleen gelukken kon door hulp uit *Duitschland*, en *Duitschland* geene hulp zou leenen, indien niet de *Confessio Augustana* aangenomen werd.

De prins had ANNA VAN SAXEN eene Luthersche vrouw getrouwd; zijne broeders, op het stuk der religie toen veel meer positief dan hij, kenden den geest van het keurvorstelijk *Saksen* genoeg om te weten, dat afwijking van de *Augustana* daar als ketterij gold. Daarom ijverden de NASSAU's òf voor het aannemen der *Augustana*, òf voor de vereeniging dergenen, die van "de religie" met hen die van de "Augsburgsche Confessie" waren. Maar de pogingen mislukten blijkens het aanbieden der Nederlandsche geloofsbelijdenis en de daarbij behoorende stukken op den rijksdag van 1566. ORANJE echter, al spoedig met zijne vrouw en hare aanverwanten in onmin geraakt, en welhaast ook door andere personen dan zijne broeders omgeven, liep het eerst en het meest gevaar, om, bukkende voor den onwil van diegenen welke geene vereeniging begeerden, naar de *anti-Luthersche* zijde over te gaan. Dat het overhandigen der Nederlandsche Confessie en der bij haar behoorende stukken, zonder zijne voorkennis geschied zou zijn, is moeijelijk te gelooven voor hen, die met mij MARNIX in zijne betrekking tot den prins kennen. En MARNIX — zoowel als zijn broeder, de Heer VAN TOULOUZE, een tegenstander der Augsburgsche Confessie — MARNIX had tijdens zijn verblijf aan de hoogeschool van *Genève* te diepe indrukken door het onderwijs van CALVIJN en BEZA ontvangen, dat hij niet, herwaarts wedergekeerd, in de mannen "der Religie" zijne geestverwanten erkennen moest. De naam van PHILIPPUS prijkt, naast dien van zijn broeder JOHANNES, in het "*livre du Recteur*", op het jaar 1559, en staat dus als aan het hoofd der lange reeks van Nederlandsche namen, op die

bladzijden te vinden. Met BEZA levenslang bevriend, was en bleef hij een geestverwant van dezen, een vol-bloed Calvinist. Hem, den vrijheidlievenden, was de Luthersche kerk, gelijk hij die in *Duitschland* had leeren kennen, veel te veel een staatskerk in dezen zin, dat de landsheer inderdaad het opperste episcopaat voerde.

Voor zoover hij op WILLEM VAN ORANJE invloed bezat en bij toeneming verkreeg, moest hij dien wel doen neigen tot het Calvinisme, zooals het beleden werd door allen, in wie de diepste hoogachting voor CALVIJN leefde. *Admirabilis ille Dei propheta*, dus luidde de eeretitel, dien MARNIX van den grooten hervormer uit volle overtuiging bezigde.

Het vaderland ontweken, vond MARNIX aan het hof van *Heidelberg* vriendelijk onthaal en sympathie bij den edelen vorst, die, gelijk wij vernamen, zelf Calvinist is geworden. Daar ook knoopte hij persoonlijke betrekkingen aan met predikanten, aan den Rijnkant werkzaam, die weldra hier te lande aan de zegepraal der hervormde kerk den beslissenden stoot zouden geven.

Behalve MARNIX bevond zich aan de zijde van den prins van *Oranje* nog een ander invloedrijk man, die, even als MARNIX te *Genève* vertoefd en met BEZA vriendschap gesloten hebbende, de Augsburgsche Confessie ongaarne verheven zag tot het palladium der Kerk in *Nederland*.

PIERRE LOZELEUR, sedert 1567 met WILLEM nader bekend en diens vertrouweling geworden, was een voorstander der Nederlandsche Geloofsbelijdenis, dewijl haar evangeliesch karakter hem voor haren invloed gunstige waarborgen gaf. Weinig gezind eenig geschrift op den rang des bijbels te plaatsen en afkeerig om den naam van CALVIJN als eenen gezaghebbenden te eeren, werd hij door de overdreven hulde, die de Lutherschen aan de *Confessio Augustana* wijdden, door de twisten over de *variata* en *invariata*, vooral door de heftigheid van het ultra-Lutherdom, meer en meer van haar afkeerig.

Hij, hofprediker en raadsman van den prins, hij won hem voor het Calvinisme, zooals hij zelf het was toegedaan, voorstander er van, zonder een zeloot te zijn geworden; in verdraagzaamheid ver boven MARNIX staande, heeft hij door zijn invloed den prins gebragt van het indifferentisme tot de belijdenis der Christelijke waarheid, en hem welwillende gezindheden ingeboezemd zelfs jegens Doopsgezinden, die een ge-

zuiverd Anabaptisme in stilheid van wandel en kracht van werken beleden.

Lozeleur was en bleef sterk anti-clericaal, zelfs geneigd, om de benoeming van predikanten aan het gezag van den Staat te onderwerpen; zijn ideaal lag in het bewerken en uitvaardigen eener *confessio*, *quae ab omnibus piis probari queat et omni eam credenti sit ad salutem satis.*

Uit *Genève* en *Heidelberg* bragten beide genoemde Nederlanders denkbeelden mede, voor welke zij in de Confessie van de Brès den meest passenden denkvorm vonden; reden genoeg, om van hunne zijde de waarde van die belijdenis te erkennen, en niets aan de veldwinnende prijsstelling jegens haar in den weg te leggen.

Vergeten wij echter niet, dat bepaaldelijk lozeleur de Confessie in rang ver beneden de Schrift bleef stellen en hij dus het werk harer jaarlijksche revisie niet als eene bloote formaliteit, maar als eene werkelijk bestaande gelegenheid tot herzien, waardeerde. Dat revideeren is nog bij zijn leven ontaard in een vlugtig voorlezen en sedert 1571 in een vormelijk onderteekenen van de Confessie. Want naast de rigting, waarvan hij de vertegenwoordiger is, de rigting, die de belijdenis goedkeurde in zoover zij bleek overeenstemmende te zijn met de Schrift, deed spoedig een andere zich gelden, die de Confessie aannam als in alles overeenstemmende met de Heilige Schrift; de formulier-regtzinnigen zijn het, die later toen er sprake kwam van eene synode nationaal ter wille der gewoonte wel konden toegeven, dat de Confessie zou worden gelezen, maar heftig zich verzetten tegen de voorgenomen revisie, als zijnde dit laatste eene nieuwigheid, aan welke weleer nooit gedacht was. Vroeg reeds valt de verschillende waardeering van Geloofsbelijdenis en Catechismus op te merken; de laatste werd veel meer dan de eerste het sibboleth der regtzinnigheid in de leer; hij is een volksboek, een werk, dat ook den gemeenen man in handen komt, dat, achter zijn psalmboek gebonden, in vragen en antwoorden hem een ligt te volgen leiddraad voor denken en belijden verschaft. Hij werd bij het onderwijs der gemeente en der jeugd gebezigd, en genoot ook daardoor veel meer wezenlijke bekendheid dan de Belijdenis. Van den invloed der Paltzische kerk getuigt natuurlijk ook de overplaatsing van den Heidelbergschen catechismus op onzen bodem. Het feit is bekend; staan wij alleen stil bij hetgeen waarin het verschilt met de wordingsgeschiedenis van de Ge-

loofsbelijdenis. De Catechismus is slechts als vertaling een Nederlandsch werk; hij is hier te lande gebragt, niet ontstaan.

Reeds in 1563 werd hij vertaald; door wien is geheel onbekend; hoe gretig hij ontvangen werd, leert ons het scherpzinnig onderzoek, dat DOEDES aan de geschiedenis der uitgaven wijdde [1]. De vertaling van 1566, het werk van DATHEEN, deed het gebruik van den Catechismus toenemen; achter zijne psalmberijming geplaatst, kwam zij in handen der gemeente.

De geschiedenis van de tegenspraak, die de invoering zoowel als het gebruik van den Catechismus, bepaald voorgeschreven sedert 1574, opwekte, levert ons het bewijs, dat hij, hoe voortreffelijk ook in menig opzigt, door velen als een der vaderlandsche kerk opgedrongen stuk is beschouwd. De Geloofsbelijdenis eischte geene gehoorzaamheid; zij werd haar betoond omdat zij werkelijk uit de kerk was ontstaan; de Catechismus moest gehandhaafd worden in zijn gezag, omdat hij, van vreemden bodem overgebragt, niet geacht kon worden de denkbeelden der Nederlandsche Hervormden in alles zuiver uit te drukken [2]. Lang echter eer de synode nationaal hare zittingen te *Dordrecht* opende, was de Heidelbergsche Catechismus als kerkelijk leerboek en belijdenis in ons vaderland erkend.

Het schijnbaar verschil, dat in dogmatische opvatting door sommigen opgemerkt is, bestaat inderdaad niet. Beide kunnen eigenlijk tot één bron herleid worden: tot de Zwitsersche Hervorming, waarom ook OLEVIANUS met volle regt aan BULLINGER getuigen kon: *certe si in iis est perspicuitas, ejus bonam partem tibi et candidis ingeniis Helvetiorum debemus.*

Ik geloof, dat het medegedeelde volkomen het verschijnsel verklaart, dat na 1566 van alle buitenlandsche hoogescholen door Nederlanders die van *Genève* en *Heidelberg* drukst bezocht en de eerste professoren aan de hoogeschool van *Lei-*

---

1 *De Heidelbergsche Catechismus in zijne eerste levensjaren, eene historische en bibliographische nalezing; Utrecht* 1867; waarmede men vergelijke het door A. KUYPER, in de *Godg. Bijdr.*, 1867, blz. 410 volg. aangemerkte.

2 Zeldzaam komt het geval niet voor, dat kerkelijke personen zeer bereid waren, om de Geloofsbelijdenis te onderteekenen, maar weigerachtig, ditzelfde te doen bij den Catechismus.

den en van *Franeker*, zonder uitzondering, mannen waren, die als geestverwanten van de Geneefsche en Heidelbergsche faculteiten mogen begroet worden.

Aan het Calvinisme was alzoo de heerschappij geworden. Ik leg nadruk op het laatste woord, dewijl de geschiedenis ons leert, dat gansch en al de invloed, dien hier de Londensche en Emdensche kerk bezeten heeft, verdwenen was. ANTONIUS THIJSIUS herinnerde te regt aan zijne tijdgenooten [1]: "wel is waer, dat onse ghemeynten eerst ghebruyckt hebben "de formulieren der Leere en Order der Neder-duytsche Londen-"sche Kercke (als synde een van de eerste, openbare Neder-"duytsche Ghemeynten in onser tale in vreemden Landen, "ja een van de voornaemste Moeder-Kercken der Cruys-"Kercken in dese Nederlanden vergadert) [2] — maer naeder-"handt so hebben die selvighe Cruys-Kercken, zeer toene-"mende, eyndelyck haer eygene confessie gemaeckt," enz.

Ongeveer vijftig jaren later herhaalde SCHOOCK die merkwaardige mededeeling, [3] zonder echter bij latere geschiedschrijvers voor dit berigt eene belangstelling te vinden, welke het verdient. Want het beantwoordt volledig de vraag, met welke geschriften van kerkelijke kleur de gemeente, die niet Martinistiesch was, haar leven gevoed heeft, eer DE BRÈS haar zijne geloofsbelijdenis in handen gaf. Een vergelijking der beide Confessiën leert ons het verschil kennen, vooral ten aanzien van het leerstuk der *praedestinatio;* bij à. LASCO gold het niet als het *cor ecclesiae*; doch de door hem gestelde belijdenis moest haren invloed verliezen, zoodra uit de Zuidelijke Nederlanden het getal dergenen toenam, die in de Noordelijke de gemeenten kwamen opbouwen en wier prediking zoo zeer was naar het hart der hoorders, dat het spoor dier "Lon-"densche formulieren" gansch en al uit de kerk verdwenen was, ja zoo geheel, dat Remonstranten en Contra-Remonstranten als UYTTENBOGAERT en TRIGLAND van het eens geheerscht hebbend gezag dier "formulieren" niets meer geweten hebben. Wil men in die "formulieren" de uitdrukking van Philippisme vinden, dan moet men erkennen, dat dit Philip-

[1] *Leere ende order der Ned. soo Duytsche als Walsche, Ghereformeerder Kercken*, enz. (1615) in de "Voorrede".

[2] Over den inhoud van deze "formulieren" raadplege men A. KUYPER's onderzoekingen in de *praefatio* der door hem uitgegeven JOHANNIS à LASCO, *Opera tam edita quam inedita*, pag. LXXXI sqq.

[3] *De bonis vulgo Ecclesiasticis dictis*, pag. 522.

pisme bij den dood van à LASCO en MELANCHTHON zijne aantrekkelijkheid verloren had voor allen, die naar *Heidelberg* of *Genève* ter studie togen.

De naamlijsten der daar gestudeerd hebbende Nederlanders zijn voor ons opgeslagen. I. DE WAL heeft door zijnen moeitevollen arbeid ons een overzigt geleverd, waardoor wij niet slechts de namen, maar ook de personen der Nederlanders, die daar gestudeerd hebben, leeren kennen [1]. Naar dat overzigt verwijzen wij hen, die meer aangaande deze personen willen weten. Ons is het hier te doen, om aan die naamlijsten enkele opmerkingen toe te voegen, welke met ons onderwerp in onmiddellijk verband staan.

De eerste, die ons bezig houdt, strekt ter verklaring van de door DE WAL gemaakte opmerking, dat in deze albums vele namen niet gevonden worden, hoewel zij, die ze droegen, wel degelijk te *Genève* of te *Heidelberg* gestudeerd hebben, gelijk DE BRÈS en TAFFIN te *Genève* zich oefenden, eer daar de eigenlijk gezegde Academie gevestigd was. DE WAL gist, dat de inschrijving bij de Academie verzuimd of thans onleesbaar geworden is; ik zou denken, dat zij door sommigen te *Heidelberg* nimmer heeft plaats gehad, dewijl de bedoelde personen geene eigenlijke burgers der hoogeschool, maar leerlingen van het *collegium sapientiae* geweest zijn.

Ten andere: bij het doorloopen van die naamlijsten vinden wij vele namen genoemd, wier familienaam ons geheel onbekend bleef. Dit wordt zeer verklaarbaar zoodra wij bedenken, dat buitenlandsche hoogescholen volstrekt niet alleen door jongelingen van goeden huize bezocht werden, maar de toegang tot deze en het verblijf aldaar naauwelijks noemenswaardige geldelijke offers eischten. Bij de *professores ordinarii* werden de lessen *gratis* gegeven; bij *extraordinarii*, of juister gezegd, die zonder den professoralen rang te bezitten, collegies gaven, was het honorarium uiterst gering. FRANÇOIS LAMBERT had echter nog reden tot klagen, dewijl zijne hoorders nalatig waren in het betalen van 15 grosschen, die ieder hunner hem voor zijn collegie over Lukas' Evangelie schuldig was.

In den aanvang der 16[e] eeuw kon een student met 8 goudgulden in het jaar toekomen. Althans weten wij dit van *Wittenberg*. Wie als commensaal bij een hoogleeraar een kamer betrok,

[1] Vgl. *Hand. en med. van de Maatsch. der Ned. Letterk.*, 1865, blz. 59 volgg.

betaalde meer, daar dezen in het houden van commensalen een middel van bestaan vonden. Te *Helmstadt* b. v. betaalde een student in het huis van een hoogleeraar van 6 tot 15 Thaler jaarlijks, naar de grootte van het vertrek; was hij een liefhebber van een goede tafel, bij enkele hoogleeraren kon hij teregt of voor 33 Thaler of voor 26 Thaler. Maar eerstgenoemde som gaf hem ook 's middags aanspraak op vier geregten, op boter en kaas en 's avonds op drie schotels, op bier en ten minste driemaal 's weeks op wildbraad. Men bemerkt dus, dat eene buitenlandsche hoogeschool ook voor niet ruim bemiddelden ligt toegankelijk werd. Was de student vlug en vaardig in het latijn spreken en bereid aan de academische *Disputationes* als opponent deel te nemen, hij zag zijn ijver beloond door een douceur van 5 *grosschen*. En, wat wij op goede gronden mogen gissen, MELANCHTHON is gewis niet de eenige hoogleeraar geweest, die arme, doch veel belovende jongelieden in zijn huis gansch kosteloos opnam.

Het bijwonen der openbare lessen eischte niet veel tijd; collegies werden weinig gegeven, zoodat kundige studenten ruimschoots gelegenheid hadden om door eigen studie zich te bekwamen en door het geven van onderwijs aan anderen, min ontwikkelden, in hun bestaan te voorzien. Het vrij eenparig gebruik der Latijnsche taal maakte het verkeer ligt en de ervarenheid in de Fransche taal, den Zuid-Nederlanders eigen, deed hen zich te *Genève* als in een bekend oord te huis gevoelen. In *Heidelberg* kon de niet gegoede Nederlander huisvesting en onderwijs vinden in het *collegium sapientiae*, dat in 1561 door FREDRRIK III in een *collegium theologicum* veranderd werd, van rijke inkomsten voorzien, en zooveel zegen aan menig inboorling van onze gewesten gebragt had, dat de kerkelijke overheid van *Heidelberg* in 1570 vrijmoedigheid vond ook hier te collecteeren voor den weder opbouw van het door brand vernielde gesticht.

Het *Staten-collegie* te *Leiden* [1] was grootendeels naar dit *collegium sapientiae* ingerigt geworden. In wat goed gerucht het gezegde *collegium* stond, leert ons het besluit der synode nationaal te *Dordrecht* gehouden, om bij de behandeling van het gewigtig punt van de opleiding der Evangeliedienaren, het nemen van nadere en beslissende maatregelen te verdagen,

---

1 SCHOTEL schetste daarvan de geschiedenis der eerste periode in eene monographie, ten jare 1863 uitgegeven.

tot men het door de aanwezig zijnde Paltzische godgeleerden toegezegde reglement van het *collegium sapientiae* ontvangen zou hebben.

Hoogst waarschijnlijk zal te *Heidelberg*, even als te *Genève*, het *formeele* van het onderwijs niet verschild hebben met dat van andere hoogescholen. Openbare lessen waren weinig in getal en het bijwonen der *privatim* gegeven *lectiones* werd bepaald door den lust en de gegoedheid der studenten. De *materie* van het onderwijs beperkte zich tot dogmatiek en exegese; uit het Oude Testament bij voorkeur de Psalmen en Jesaïa, uit het Nieuwe Testament de brief aan de Romeinen en die aan de Galatiers, waarbij waarschijnlijk weldra, om den wille der praktijk, ook de pastoraalbrieven gevoegd werden. Voor de dogmatiek werden in *Heidelberg* tot 1600 als leiddraad bij de *lectiones* gebezigd MELANCHTHON's *loci theologici*; na dien tijd de *Institutiones* van CALVIJN. In 1521 had het geleerd publiek de *loci* als eersten dogmatischen arbeid der protestantsche dogmatiek ontvangen, en tusschen een tijdsverloop van vijf jaren hadden achttien drukken van MELANCHTHON's boek het licht gezien. In 1535 gaf de auteur eene meerendeels nieuwe bewerking, opgedragen aan HENDRIK VIII, welke opdragt in de volgende uitgaven niet herhaald werd; deze editie is twaalfmaal herdrukt. De groote godgeleerde verbeterde zijn arbeid nog eens in een druk van 1543, die voor het einde der 16e eeuw 35maal door nadruk verspreid werd. Ook de vertaling in het Duitsch werd even veelvuldig verspreid; volgens STROBEL's belangrijke onderzoekingen werd van drieërlei oorspronkelijke uitgaven der vertaling, de eerste 8, de tweede 9, de derde 13maal vóór 1580 uitgegeven.

Dezelfde auteur deelt een overzigt mede van de *Synopses* en *tabellae* die vervaardigd werden om het gebruik dezer *loci* bij het hooger onderwijs in nut te doen stijgen. Voor ons oogmerk is het niet noodig dezen vertrouwbaren gids op dit spoor te volgen, daar wij voor het oogenblik alleen op het onderwijs van *Heidelberg* en *Genève* de aandacht gevestigd hebben en liever gehoor geven aan den pligt, om op sommige omstandigheden te wijzen, die aan MELANCHTHON's *loci* te *Heidelberg* zoolang eene plaats verzekerden, totdat ze van daar ten laatste door de niet minder beroemde *Institutiones* van CALVIJN verdrongen zijn.

Opmerkenswaardige omstandigheden hebben medegewerkt om in *Heidelberg* MELANCHTHON's *loci* in eere te houden.

Allereerst komt hier in aanmerking de herinnering van de goede diensten door MELANCHTHON in zijn leven aan de hoogeschool bewezen; niet minder de dankbaarheid van ZANCHIUS, die een boek hoog moest achten, van hetwelk hij zelf verklaarde: *locos tuos illos priores mihi fuisse primum ad perfectam* CHRISTI *cognitionen paedagogum;* eindelijk de achting die CALVIJN openlijk aan de gezegde *loci* bewezen heeft in de door zijne tusschenkomst en met eene voorrede van zijne hand voorziene Fransche vertaling, welke voor 't eerst in 1546 en verbeterd in 1551 het licht zag. Het is bekend, dat GROTIUS in zijn tijd dit boek, althans het bestaan van dit boek en die voorrede kende, want hij herdacht het in de door hem in 1616 te *Amsterdam* gehouden rede tot de regeering; het spoor van die vertaling, en dus ook van die voorrede, was echter zoo geheel verdwenen, dat de kundige STROBEL in 1776 [1] aan haar bestaan niet meende te mogen gelooven.

Het blijkt echter dat GROTIUS geweten heeft wat hij zeide: een exemplaar dier vertaling is gevonden en de voor CALVIJN'S verdraagzaamheid eervolle voorrede zeer te pas herdrukt in het *Bulletin de la Société de l'histoire du Prot. Fr. II*, pag. 124 s.s. CALVIJN's naam gold te *Heidelberg* als aanbeveling, en bleef gelden, hoewel in *Duitschland* in sommige oorden letterlijk fanatische antipathie tegen MELANCHTHON en diens schriften ontwaakte, ja ook in de *Paltz* zelf onder de kortstondige regeering van LODEWIJK VI het Philippisme tegenover het ultra-Lutherdom van dezen vorst zich naauwelijks kon staande houden. Onder zijnen opvolger FREDERIK IV, den schoonzoon van WILLEM I, prins van Oranje, genoten MELANCHTHON'S *loci* eene nieuwe eer; in 1588 gaf de godgeleerde SOHN, kort nadat hij het professoraat van *Marburg* met dat van *Heidelberg* [2] verwisseld had, eene *Synopsis corporis doctrinae* P. M. *thesibus breviter comprehensa.* Het is zeker toevallig, dat SOHN met de familie van CALVIJN innig bevriend was en de onderstelling nabij ligt, dat hij bij deze uitgave een werk heeft willen volbrengen, dat in CALVIJN'S geest volbragt mogt heeten. Sterk ingenomen tegen de *formula concordiae* — het jaar harer uitvaardiging noemde hij het

---

[1] *Litterar. Gesch. von* MEL. *Loci Theol.*, S. 191 fg.

[2] De gunstige indruk, dien de persoon en de arbeid van SOHN op de Nederlanders die te *Heidelberg* studeerden, gemaakt heeft, verklaart voldoende den ijver, waarmede in 1611 een paar zijner irenische geschriften in onze taal werden overgezet.

jaar, waarin MELANCHTHON ten tweeden male den geest gaf — was hij in dit opzigt een geestverwant van LOZELEUR en andere mannen uit den naasten kring van den prins van ORANJE, en dus in dit punt geheel eenstemmig met zijnen collega EDO HILDERICH, die slechts korten tijd de wetenschap der godgeleerdheid te *Heidelberg* onderwijzen mogt. De geest dier mannen en die van hunne voorgangers gaf natuurlijk aan het onderwijs kleur en rigting, en het zal wel, om deze te doen kennen, hier niet noodig zijn breeder over URSINUS en ZANCHIUS uit te wijden. Maar het laat zich begrijpen, dat langzamerhand ook te *Heidelberg* MELANCHTHON's boek, waartegen zoovele stemmen elders zich hooren deden, iets van zijn aanzien verloor, zoodra andere hoogleeraren de katheder innamen. Want waartoe zou men nu langer, daar CALVIJN zelf zoo uitnemend een werk geleverd had, dat reeds door enkele onderwijzers gebruikt was, een leerboek behouden, welks gebruik aan de lessen en onderwijzers ligt den gehaten naam van Philippisten berokkende. Waren niet CALVIJN's *Institutiones* overwaardig het academiesch handboek te zijn? Ja, is het niet natuurlijk, dat de geschiedenis van de uitgave dier *Institutiones* en in het algemeen van de *Opera* CALVINI een bijdrage levert tot de geschiedenis van de verbreiding der denkbeelden in die boeken vervat?

Naar *Genève* werden, gelijk wij weten, door *Utrecht* en *Amsterdam* jongelieden gezonden, uit de stedelijke kas ondersteund. Het is genoeg de namen van UYTTENBOGAERT en ARMINIUS te noemen, om een tweetal van de meest uitstekende te leeren kennen. En hoewel naar het getuigenis van eerstgenoemde [1] "een yeder sprack van de precysheydt" dezer school, kon het niet missen, of de kweekelingen hoorden daar behalve de gevoelens van CALVIJN, door BEZA verkondigd, ook van meer gematigde spreken, gelijk UYTTENBOGAERT voor de ontwikkeling zijner inzigten veel te danken had aan den omgang en het onderwijs van den voortreffelijken predikant CHARLES PERROT, wiens gewigtig voorstel, in 1576 gedaan, om de bezoekers der hoogeschool niet meer te verpligten tot het onderteekenen der Geneefsche geloofsbelijdenis, van den geest getuigt die dezen man bezielde en van welken wij grondiger kennis zouden bezitten, indien niet de uitgaaf van zijne

---

[1] Vgl. ROGGE, UYTTENBOGAERT's *verblijf te Genève*, in de *Godg. Bijdr.* 1858, blz. 904 volg.

verhandelingen: *traité de la foi* en *de extremis in ecclesia vitandis* voor en na zijnen dood door gewelddadige middelen ware verhinderd geworden.

Ook na de oprigting der hoogescholen in ons vaderland werd vooral *Genève* door aanstaande Evangeliedienaren bezocht. Nergens zoo scherp als daar, werd op de studie en den wandel der studenten het oog gehouden; de minste losbandigheid gestraft; de bijwoning van godsdienstoefeningen en avondmaalsviering verpligtend gehouden, en vooral buitengewoon veel tijd aan de verklaring der H. Schrift besteed. *Genève's* school bleef lang doordrongen van het denkbeeld, dat bij CALVIJN hoog aangeschreven stond, dat de verkondiger van Gods woord een geleerde moest wezen. Toen de gesteldheid der zaken, door staatkundige omstandigheden na 1589, voor *Genève* de droevigste wending nam, de traktementen der leeraren niet meer konden worden uitbetaald en de liefdadigheid der geloofsbroeders moest worden ingeroepen, stroomden aanzienlijke sommen uit de provinciale en stedelijke kassen van ons vaderland derwaarts en gaf zelfs eene stad, zoo klein als *Bergen op Zoom*, vijftig gulden ten beste van *Genève's* school.

Reeds hebben wij jaartallen genoemd, die de grenzen van ons onderzoek overschrijden: in 1575 en 1585 werden te *Leiden* en te *Franeker* hoogescholen opgerigt; ons onderzoek heeft zijn eigenlijk doel bereikt, indien het als uitkomst regtvaardigen mag de keuze der mannen, aan wie bij gezegde hoogescholen het onderwijs in de godgeleerdheid opgedragen werd. Het Calvinisme had hier, vóór de stichting dier scholen, het burgerregt verkregen en de overheid kon niet anders dan Calvinistische godgeleerden aanstellen. Dat was dus noch toevallig, noch willekeurig; de gang der zaken heeft er toe geleid.

Men moge dit bejammeren; men moge beweeren, zooals HOFSTEDE DE GROOT in zijne bekende brieven over den gang der Christelijke godgeleerdheid in Nederland,[1] dat "toen "de Nederlandsche Universiteiten werden opgerigt, geene oud-"Nederlandsche godgeleerden, maar vreemdelingen of inlan-"ders, door die vreemdelingen gevormd, op de leerstoelen "geplaatst werden;" men moge met dezen geleerde en zijnen ambtgenoot MUURLING[2] de belijdenis van à LASCO en het

---

[1] KIST en ROIJAARDS, *Nederl. archief*, II, blz. 144.
[2] *Waarheid in Liefde*, 1849, II, blz. 224 volgg.

door KIST in herinnering gebragte geschrift van BLOCCIUS uitdrukking heeten van den echt Nederlandschen geest, het feit valt niet te loochenen, dat de geest, welke in deze geschriften spreekt, zich geen heerschappij heeft weten te verschaffen, en de jongeling, die eene wetenschappelijke vorming voor de Evangeliedienst begeerde, door sympathie gedreven, naar *Heidelberg* of *Genève* reisde. Kon de overheid des lands, toen zij tot het stichten van hoogescholen op den vaderlandschen grond besloot, iets beters doen dan mannen aanstellen, die den godsdienstigen geest, welke toenmaals de heerschende in *Nederland* geworden was, gerekend mogten worden uit te drukken?

Daarin eener magtige meerderheid genoegen gevende, had zij vrijer hand ten aanzien van de hoogleeraren der andere faculteiten.

Een voorbeeld bewijze deze stelling. Toen de curatoren aan de dienst der hoogeschool den vermaarden BONAVENTURA VULCANIUS zochten te verbinden, deden zij zeer zeker geen onderzoek naar zijne godsdienstige gevoelens. Van welke gehalte deze waren, weten wij door de bekende plaats uit de *Secunda Scaligerana*, waar wij SCALIGER aangaande VULCANIUS hooren verklaren: "il est de la religion des dez et des cartes; il ne sçait de quelle religion il est, ni de la difference des religions. — VULCANIUS veut sembler estre des nostres, mais il ne sçait ce que c'est que de religion." Niet zonder grond oordeelde SCALIGER zóó hard: velen van de toehoorders der door P. CUNAEUS op VULCANIUS uitgesproken lijkrede betuigden hunne verontwaardiging, dewijl er over des overledenen godsdienstige gezindheid geen woord gesproken was. De redenaar verontschuldigde zich met de verzekering, dat hij daarvan geen gunstig getuigenis had kunnen afleggen, zonder aan leugens zich schuldig te maken. Iedereen wist, dat VULCANIUS boos werd als men op zijn naderend einde zinspeelde, en niemand kon met hem ooit over een godsdienstig onderwerp spreken.

Wie op dergelijke feiten let, zal kunnen begrijpen, waarom de kerk, in haar beklag over de aanstelling van zulke mannen tot hoogleeraren, de verpligting, om de belijdenis des geloofs te onderteekenen, ook voor niet-godgeleerde onderwijzers verbindend wenschte te maken, zonder dat zij echter daarop durfde aandringen. De synode, gehouden te *Middelburg*, in 1581, nam in haar 37ᵉ bepaling de merkwaardige

parenthese op [1]: "de dienaren des woords, ouderlingen en diaconen; item de professores theologiae (*'t welck oock den anderen professoren wel betaemt*) ende de schoolmeesters, sullen de Belijdenis des geloofs der Nederlantsche kercken onderteyckenen."

Dit zouden curatoren ten aanzien der andere faculteiten, behalve die der godgeleerdheid, nooit hebben toegestaan. Met welken ijver zij de belangen van deze wetenschap behartigd hebben, zal ons onderzoek aanwijzen, dat tevens het feit moet verklaren, waardoor de theologische faculteit te *Franeker* dadelijk bij hare vestiging een leven en kracht ontwikkelde, welke te *Leiden* eerst na verloop van jaren zich vertoonden.

---

[1] *Kerkelijk Hantboekje* (1738), blz. 195.

II.

DE FACULTEIT DER LEIDSCHE HOOGESCHOOL

GEDURENDE

DE TIEN EERSTE JAREN VAN HAAR BESTAAN.

Toen WILLEM I het plan van de stichting eener hoogeschool in ons vaderland ontwierp en met haast volvoerde, kon hij volkomen juist weten van welke rigting de hoogleeraren moesten zijn, die de godgeleerdheid zouden onderwijzen.

Een haastig ondernomen werk wekt ligt bedenking bij de bedachtzamen; toch is het niet te loochenen, dat die oprigting met haast is geschied en valt het niet moeijelijk in dit geval dien haast te prijzen.

De oprigting eener hoogeschool juist in het tijdsverloop, gedurende hetwelk REQUESENS de noordelijke gewesten onder de gehoorzaamheid van PHILIPS poogde te brengen, moest wel het hare uitwerken, om, naar den wensch van ORANJE, die onderhandelingen te doen uitloopen op niets.

Voor zoover zijn persoon in dezen gold, konden hem, pas bitter getroffen door den dood zijner broeders LODEWIJK en HENDRIK op het slagveld van de *Mookerheide*, voorslagen van vrede met *Spanje* weinig smaken, van welke hij voor zich en de zijnen niet veel goeds te hopen had; maar met het oog op 's lands belang, op het stuk der godsdienst, waarvan bij deze onderhandelingen uit ontzag voor den Koning "niet zou gerept worden", en waarvoor zooveel gedaan was, moest hij zich als bedekt tegenstander doen kennen; bedekt, zeg ik, tegenover de Spaanschgezinde leden der Staten en der stedelijke regeeringen, doch bedekt in dezen zin, dat hij aan zijn vriend MARNIX, die, krijgsgevangene der Spanjaarden, als onderhandelaar zijne goede diensten uit volle overtuiging leende, rondweg verklaarde, dat het beter was "zich blindelings aan "eene schijnbaar onmogelijke worsteling te wagen", daar "de "meeningen, begrippen en geloofsbepalingen eene wijde klove "tusschen beide volken hebben te weeg gebragt en men tot "de noodzakelijkheid gedrongen is om zich tot den laatsten

"droppel bloeds te verweeren en alles aan God over te laten," [1] dan naar de lokkende stem van REQUESENS te luisteren.

Het octrooi van de vestiging der hoogeschool, binnen *Leiden* opgerigt als middel mede tot herstel van de welvaart eener stad, die door het uitgestane beleg zooveel geleden had; weshalve haar de voorkeur gegeven is boven *Middelburg;* uitgevaardigd in naam van den Koning, moest eensdeels door het Spaansche hof als een vijandige demonstratie worden aangemerkt, anderdeels voor de noordelijke gewesten gelden als bewijsstuk van het goed geloof des prinsen aan het welgelukken van den oorlog tegen *Spanje.* In ieder geval was tijdverlies hier groote schade, en de Zwijger geen talmer, waar een haastig volbragte daad tot een weloverlegd doel veel kans van slagen had.

In bedoeld octrooi werd onder de vakken van onderwijs wel, als naar gewoonte, de godgeleerdheid in de eerste plaats genoemd, doch met haar in één adem de "scientien der regten, "medicijnen, mitsgaders der philsophie en vele andere vrije "kunsten, ook de talen Latijn, Grieksch en Hebreeuwsch," terwijl in den aanhef duidelijk genoeg door het op den voorgrond plaatsen van "de verscheidenheid of onderscheid der "religie" de te onderwijzen godgeleerdheid aangeduid was als eene anti-Roomsche en het onderwijs in die wetenschap vooral door den stichter, als het voor dien tijd minst misbare gerekend werd, gelijk wij zeiden, wel in de eerste plaats genoemd, doch zóó, dat men door die vermelding de Roomschen niet al te zeer kwetste. Eerst in 1592 verklaarde JAN VAN HOUT in zijne rede bij de opening van het Staten-collegie (ORLERS' *beschrijvinge van Leiden*, blz. 228): "de voornaemste beweghende "oorsake van de stichtinge dezer Universiteyt ('t zij mij ghe-"oorlooft het geheym te openbaren) was de Theologie" [2].

Met haaste werd het plan volvoerd. Hoezeer dit haastig handelen des prinsen in dit geval volkomen geregtvaardigd worden kan, zal toch niemand het oog willen sluiten voor de donkere zijde van den genomen maatregel. Kon de prins zich al vleijen met de hoop, dat hij voor de wetenschappen van letteren, regtsgeleerdheid en medicijnen mannen, geschikt

---

[1] Vgl. QUINET, *Marnix van St. Aldegonde*, blz. 62.

[2] "Mihi sane, cum primum auctor essem instituendae Scholae, illud imprimis propositum erat, ut studii Theologici prima et summa haberetur ratio," schreef de Prins zelf in 1582. Vgl. *Archief voor Kerk. Gesch.*, IX, blz. 523.

voor het hoogleeraarsambt benoemen kon, zijn heldere blik overzag den toestand en de behoeften der kerk veel te klaar, dat hij zich de moeijelijkheid, om spoedig geschikte leden voor de theologische faculteit te vinden, ontveinzen zou.

Mannen, langs wetenschappelijken weg tot het aanvaarden van dien post gevormd, waren natuurlijk hier te lande schaarsch; ervaren Calvinistische godgeleerden, gelijk de meerderheid voor hare godsdienstige overtuiging ze behoefde, moesten uit het buitenland geroepen worden; maar het was niet doenlijk, bij den haast, die gewenscht werd, een of meer van dezen, vóór den dag tot het openen der hoogeschool bepaald, aan de inrigting te verbinden. Die plegtige opening te doen plaats hebben zonder de godgeleerdheid te laten vertegenwoordigen, waarlijk, dat had groote bezwaren in. Want de door Prins WILLEM begeerde godgeleerde, de predikant van *Delft*, ARNOLDUS CORNELIS VAN DER LINDEN, weigerde de dienst der kerk te verlaten voor die der school. Gematigd Calvinist — men denke aan zijn *responsio ad argum. quaed.* BEZAE *et* CALVINI — ijverig op synoden en kerkelijke zamenkomsten — de geschiedenis van COORNHERT weet ons daarvan te verhalen — zou hij op de katheder wel geplaatst zijn geweest; anderen [1] weigerden evenzeer, zoodat de doorluchtige stichter inderdaad in wezenlijke moeijelijkheden gewikkeld was. Daar werd een uitweg gezocht en gevonden en den 3den Febr. 1575 de man benoemd, die het eerst als hoogleeraar in de godgeleerdheid zou optreden.

Na deze inleiding zal de lezer begrijpen, dat ik aan COOLHAES den naam van eersten hoogleeraar in de godgeleerdheid aan de Leidsche hoogeschool niet dan met voorbehoud geven durf. Hij zelf heeft voor zich dien naauwelijks begeerd. Waar deze dienaar der kerk over zijn leven en werken breedvoerigst handelt, namelijk in het door hem vervaardigd *cort warachtich verhael van 't sorgelicke vijer der hatelicken ende van God vervloeckten oneenicheyt in Religieuse saken*, heb ik hem met geen enkel woord van zijn hoogleeraarsbediening hooren gewagen, hoe gereed daartoe de aanleiding was, daar hij over de bestemming der hoogeschool uitdrukkelijk spreekt; evenmin doet hij zulks in de uitvoerige opdragt van zijn geschrift *seeckere poincten uut die Heylighe goddelycke schrif-*

---

[1] SCHOTEL noemt ze ons in zijn boek *een studenten-oproer te Leiden*, blz. 4.

tuer, enz. gerigt aan den prins, waar, naar ik meen, gepaste gelegenheid voorkwam, om, ware hij werkelijk eenigen tijd lang onderwijzer aan de hoogeschool geweest, van deze betrekking melding te maken; zelfs geene enkele toespeling daarop heb ik ontdekt; toch is het berigt stellig naauwkeurig, dat hij 8 Februarij 1575 ter inwijding der hoogeschool eene redevoering *de S. S. theologiae laudibus* gehouden heeft, die echter niet gedrukt is; hij zelf vermeldt in een zijner laatste geschriften: *Naedencke, ofte disputatie van de godtlyke praedestinatie*, enz. (1609) dit feit op deze wijze: "ook bewoog "mij de liefde voor de hoogeschool, waar ik de eerste oratie "gedaan, en de eerste theologische lessen gegeven heb." Is dit werkelijk de eenige plaats in zijne schriften, waar hij over dit professoraat spreekt, dan dwalen, wij niet, als wij zijne waarneming van dien post een soort van *ad interim* noemen. 't Is ook niet anders geweest.

De zaak was deze: op den dag van het ontzet was COOLHAES in *Leiden* aangekomen en in dienst getreden. Er waren vier maanden verloopen sedert zijn ontslag uit *Gorkum;* tegen zijn zin had het herhaald om *Leiden* geslagen beleg hem gedwongen eerst te *Delft*, later te *Dordrecht* zich op te houden. Te *Delft* was hij hoogst waarschijnlijk met den prins persoonlijk bekend geworden, en door dezen, die op het stuk van het gezag der overheid in kerkelijke zaken noode naar de Calvinistische drijvers zich schikte, als een man van gelijke meening onderscheiden. Hem tot het houden der inwijdingsrede uit te noodigen, opende een gewenscht middel van uitkomst, terwijl inmiddels de prins tijd gewonnen had om naar wetenschappelijk gevormde theologen uit te zien. Inmiddels gaf COOLHAES werkelijk eenige lessen over den brief aan de Galatiërs. Wij moeten echter met het oog op de ingeschrevenen in het *Album* der hoogeschool niet te hoog over deze lessen van COOLHAES denken. Immers werden de collegiën eerst op den 6^den^ Julij geopend, gelijk ons een brief van dien tijd berigt, met bijvoeging van de klagt: ne professorum labori atque dignitati auditorum numerus non respondeat [1]. Hoogst gelukkig mogt de eerste benoeming van een theoloog tot het leergestoelte heeten. GUILLAUME FEUGUERAY droeg een naam, die in de kerkelijke en godgeleerde wereld met eere gespeld werd. Te *Rouaan*, zijne geboorteplaats,

---

[1] (BERTII,) *Illus. et clar. vir. epist. selec.* (1617) pag. 663.

had hij het voorregt genoten onder den indruk te leven van de hoogst voortreffelijke wijze, waarop daar AUGUSTIN MARLORAT het Evangelie predikte, voor hetwelk hij zijn leven ten beste gaf. FEUGUERAY, tijdens de gruwelen van den Bartholomeüsnacht predikant te *Longueville* [1], vlugtte naar *Londen*, waar hij de hulpbehoevende weduwe en de kinderen van MARLORAT in den kring der Waalsche gemeente aantrof.

Uit de aanteekeningen van zijnen vereerden vriend en tot eere van diens nagedachtenis, vervaardigde hij het uitvoerige werk *propheticae et apostolicae id est*, *totius divinae ac canonicae Scripturae Thesaurus*, *in locos communes rerum*, *dogmatum*, *suis divinis exemplis illustratorum et phraseon scripturae familiarium*, *ordine alphabetico digestus*, dat in *Londen* ten jare 1574 het licht zag.

Het exemplaar van dit zeldzaam geworden boek, dat de Bibliotheek der Groninger hoogeschool bezit, en mij welwillend ter leen verstrekt werd, stelt mij niet alleen in staat, den inhoud eenigzins te omschrijven, maar ook door inzage van opdragt en bijschriften antwoord te geven op de vraag: waardoor FEUGUERAY hoogst waarschijnlijk de man van 's prinsen keuze geworden is?

De *Thesaurus* werd bij herhaling herdrukt; mij staat de uitgave van 1601, te *Bern* geschied, ten dienste. In een foliant van bijna 800 bladzijden worden de plaatsen des O. en N. T. geheel uitgeschreven op het woord, dat in die plaatsen de hoofdgedachte uitdrukt. Zoo b. v. vindt men bijeen al de plaatsen waarin over de *abstinentia*, de *salus* enz. gehandeld wordt, zoodat het werk inderdaad is een overzigt van de onderwerpen in de bijbelschriften voorkomende; de titel zij wat pompeus, maar de inhoud had een zeer nuttige strekking, weshalve het veelvuldig gebruik, dat van het boek gemaakt werd, volkomen geregtvaardigd is. Door FEUGUERAY was het boek opgedragen aan den beroemden *vidame* DE CHASTRES, JEAN DE FERRIÈRES, wiens deugden teregt in die opdragt geprezen werden, maar wien het vooral tot lof aangerekend is, dat hij den hoogsten prijs op MALDORAT'S arbeid stelde, die door zijn zorg het gevaar der vernietiging ontkomen was. Ook voor dezen edelen kampvechter van het Pro-

---

[1] Niet te *Parijs*, gelijk enkelen wanen, zich daarop beroepende, dat *Longueville* soms de pseudonym van *Parijs* is; vgl. *Bulletin du Prot. Franç.*, II, pag. 238.

testantisme is bij HAAG eene eerezuil gesticht, zonder dat daar echter van deze opdragt melding gemaakt is. Met hoeveel zorg, ja conscientie FEUGUERAY de nagelaten papieren van MALDORAT bewerkt heeft, zegt ons deze opdragt, waarin hij, over zijn aandeel aan de uitgave gewagende, verhaalt, dat hij, een rustig verblijf in *Engeland* gevonden hebbende, niet terstond den druk liet beginnen, maar liever dien nog eenigen tijd uitstelde, opdat alles nog eens en nog eens overzien mogt worden. Dan gaat hij voort: *fratres symmystas, quos hîc multos gloriosi exilii socios habeo, consulo; eorum lima multa polio exornoque; et tum demum, cum eorum judicio opus satis excoctum videtur, in communem* CHR. *ecclesiae utilitatem praelio committendum curo: quantis laboribus, quantisque sumtibus mihi conscii sunt iidem mei collegae quorum alii omnia diligenter lustrarunt; alii (quod nostrae in Christo arctissimae charitatis et in ejus regnum promovendum sanctae conspirationis documentum insigne nostri nepotibus futurum spero) propriis pecuniolis, quae vix cultum et victum peregrinis suppeditabunt, nos in redimenda amanuensium et typographorum opera etiam non rogati juverunt.*

Onder die met eere vermelde *collegae* nam juist omstreeks dien tijd de te *Londen* predikende en theologie doceerende PETRUS LOZELERIUS VILLERIUS, voor zijn vlugt uit *Frankrijk* te *Rouaan* predikant, gewis eene eerste plaats in. Van zijne hand werd achter de opdragt een vers ter eere dezes werks geplaatst, waarin de verdiensten van FEUGUERAY in het beschaven van dezen arbeid des voor beiden onvergetelijken MALDORAT's naar verdienste geprezen werd. Sedert AB UTRECHT DRESSELHUIS ons LOZELEUR als raad en hofprediker van prins WILLEM I geteekend heeft [1], weten wij wat die man reeds sints 1567 bij genoemden vorst vermogt, zoodat een zijner tijdgenooten schrijven kon: *nullus est, qui plus quam* VILLERIUS *apud Principem possit;* reden genoeg, om de gissing zeer waarschijnlijk en aannemelijk te maken, dat LOZELEUR de

---

[1] *De Gids*, 1846, II, blz. 79 volgg. Daarbij voege men het door HAAG geleverde, waar gezegd wordt "quelques-unes de ses lettres ont été in-"sérées par HEINSIUS dans ses lettres des hommes illustres." Om anderen eene moeite te sparen, die ik zelf heb leeren kennen, doe ik hier opmerken, dat met deze *lettres de* HEINSIUS bedoeld zijn de vaak door ons verder te gebruiken *illustrium et clarorum virorum epistolae selectiores — tributae in centurias II*, met een opdragt van DANIEL HEINSIUS aan CORN. V. D. MYLE, door PETRUS BERTIUS te Leiden in 1617 uitgegeven. Werkelijk bevat deze keurige verzameling brieven van LOZELEUR.

persoon is, door wien 's prinsen aandacht op FEUGUERAY gevestigd is en door wien de noodige onderhandelingen gevoerd zijn geworden. Uit het feit dat FEUGEURAY in 1587 een herdruk bezorgde van het door LOZELEUR in 1579 uitgegeven N. T. met aanmerkingen van JOACHIM CAMERARIUS, blijkt, dat eerstgenoemde ook van zijne zijde zeer waardeerde wat door LOZELEUR tot heil der gemeente gedaan werd. Wederkeerig had deze te *Londen* de beste gelegenheid gehad om FEUGUERAY's ijver en bekwaamheid te leeren kennen in herhaalde persoonlijke ontmoeting en zamenwerking, waarvan de heugenis ons bewaard werd in het *Bulletin* VI, pag. 188 ss.

Hoewel het onmogelijk is bij het ontbreken van de noodige gegevens, zoo naauwkeurig als ik zelf wenschen zou, den invloed aan te wijzen, welken de raadgevingen van LOZELEUR, dien wij welhaast in 's prinsen nabijheid ontmoeten, op deze en de daarna gevolgde keuzen gehad heeft, ligt de veronderstelling van zulk een invloed zeer voor de hand. LOZELEUR was niet alleen in het behandelen van staatszaken, maar ook in religie-vragen een man naar het hart van den prins. Hij was Calvinist, maar alles behalve een strenge; integendeel steeds vol ijver om de scherpe punten van verschil af te ronden, zooveel hij vermogt, getuige de arbeid aan dit doel gewijd, dien wij nog in druk bezitten. Hoezeer hij behalve bij den prins, ook bij 's prinsen voornaamste raadslieden als vraagbaak gold, toont ons de belangrijke brief, dien hij aan ADRIAAN VAN DER MIJLE schreef, en waarin hij, op diens verzoek, in eenige stellingen het vraagstuk van den vrijen wil toelichtte; in welken geest kan blijken uit *thesis VI. primus homo intellectu puro et voluntate ornatus fuit, ejusque animi partes omnes ad imaginem Dei conditae fuerunt, atque adeo justitia, sanctitate et veritate fuit praeditus, eluxitque in eo consensus omnium animi partium cum inter se tum vero hominis cum creatore;* en uit *thesis V. facultas liberi arbitrii in eo talis fuit, ut libere et motu proprio sive intrinseco seipsum inclinare posset ad utrumque extremorum seu virtutis seu vitii; eaque facultas soli* ADAMO *concessa fuit, qua poterat peccare et non peccare; lapsus autem tantus fuit, ut hic omnibus donis plane exciderit, in eorumque locum successerunt injustitia et mentis caecitas; libertateque illa privatus, mansit tamen facultas eligendi, sed tantum inter mala* [1].

[1] De brief, gedagteekend Febr. 1587, wordt gevonden in *Illus. et cl. vir. epist. select.* (L. B. 1617) pag. 934 sqq.

Ik maak op deze *theses* opmerkzaam, dewijl zij in een briefwisseling verscholen, ligt de aandacht ontgingen van hen, die over LOZELEUR geschreven hebben. BRANDT heeft er loffelijke melding van gemaakt, *Hist. der Ref.* I, blz. 666, gelijk uit meer dan één plaats duidelijk blijkt dat BRANDT voor de bekwaamheden en invloed van LOZELEUR open oogen gehad heeft. Trouwens, in menig opzigt mogt hij een man naar het hart van BRANDT genoemd worden; men vergelijke hetgeen door dezen kundigen geschiedschrijver uit LOZELEUR'S geschriften bijgebragt wordt, blz. 783 vgl.

Dat deze FEUGUERAY heeft aanbevolen, is gewis buiten allen twijfel. Diens *thesaurus* was pas verschenen, of weinig maanden later werd hij door den prins tot hoogleeraar en rector der hoogeschool benoemd. FEUGUERAY zelf spreekt niet van een voorganger in dezen post, als hij de welwillendheid van den prins roemende, daarvan ten bewijze schrijft: *ut me inter primos, qui suis auspiciis academiam Leydensem adversus barbariem ex bellis hodiernis imminuentem erigerunt, professorem nominavit ejus Rectura ornavit et filii sui novae acadamiae primarii ornamenti educatione nobilitavit* [1].

Of FEUGUERAY zijn post met een oratie heeft aanvaard, is mij niet gebleken. Overigens weten wij, dat hij het zijne

---

[1] De woorden komen voor in een opdragt van GUILIEM. FEUGUERAY, *Rothomagensis Lugduncnsia opuscula* (1579) die geteekend is *ec aroe Antwerpiana idibus Octob.* 1579, waarschijnlijk bij zijn terugkeer naar *Frankrijk* Zooals ik dit boekje, dat op de Acad. bibl. van *Leiden* zich bevindt, ken, zou ik meenen, dat de opdragt en de genoemde titel dient voor eene bijeenvoeging zijner te *Leiden* uitgegeven geschriften. In dit geval zou FEUGUERAY ook de schrijver wezen van het in dat bundeltje opgenomen *petit traicté de l'Eglise faict par un de l'Eglise Romaine avecq la Reponse*, zonder naam van den uitgever of plaats van uitgave in 1579 verschenen. Ik vond het nergens vermeld, veel minder ergens aan FEUGUERAY toegeschreven. Beslissen durf ik niet, maar stellig verzekeren dat het uit de pen van FEUGERAY is, waag ik niet; want werd het door hem, den Franschen Calvinist geschreven, dan is het uiterst bevreemdend, dat hij, blz. 22 de Hervormers optellende, aangaande CALVIJN het diepste stilzwijgen bewaart: "depuis Dieu suscita LUTHER en "*Allemagne*, ZWINGLI en *Suisse*, CRANMER en *Angletèrre*, FAREL en *Savoie*, "l'évêque de *Meaux* BRIÇONNET et STAPULENSIS en *France*, en *Anvers* "les Augustins, qui prêcherent la vérité, etc." Ook de naamsvermelding van BRICONNET en STAPULENSIS naast dien van de eerstgenoemden is voor een Calvinist, zelfs voor een gematigden, wel wat bevreemding wekkend. Overigens getuigt het werkje voor het vernuft en het talent van zijn auteur; wie daarvan ook de schrijver zij, hij had zich zijn naam niet behoeven te schamen.

heeft bijgedragen, om den rigtigen gang van het onderwijs te helpen verzekeren. In een door hem namens de regeering van de stad en de hoogeschool gesteld stuk, werd verklaard dat *non quaestionarii*, *aut sophistae veritates insolentes proponuntur sed Soles illi duo coelestes ac divini*, *alter T. Hebraice alter Novi Graece exponuntur;* dat niet *de sophismatis quaestionariorum sed de testamento Dei modice et pro sua utilitate terminatae et ad humanae altercationis sensum definitae* [1]. Over den gang van zijn onderwijs kunnen wij niets bepaalds mededeelen, maar uit eenen aan hem gerigten brief van den Vlissingschen predikant JOANNES GEROBULUS, geplaatst vóór FEUGUERAY'S *responsa ad cujusdam obscuri inquisitoris quaestiones* mogen wij gunstige gevolgtrekkingen maken ten aanzien van de achting, welke hij in de kerk genoot [2]. Dat deed zich ook van een door LOZELEUR aanbevolene verwachten, evenzeer als zich uit de vriendschappelijke gezindheid, welke deze FEUGUERAY toedroeg, de wettige gevolgtrekking laat maken, dat de hoogleeraar evenmin als de hofprediker tot de Calvinistische drijvers zal behoord hebben. LOZELEUR toch was tegen alle *ultra's*. De hoogleeraar heeft blijkens zijne schriften niet de Lutherschen maar de Roomschen bestreden, en wel op de in dien tijd niet ongewone wijze door het bezorgen eener uitgave van BERTRAMI *presbiteri de corpore et sanguine Domini liber*, *emendatus et commentariolo illustratus*, gedrukt in 1579. Ik zeg: niet ongewone wijze van polemiek tegen de transsubstantiatieleer der Roomsche kerk, omdat, wat opmerkelijk is, ook MARLORAT in 1558 eene vertaling van hetzelfde boekje geleverd, en dus aan den hem hoogachtenden FEUGUERAY ook hierin een voorbeeld ter navolging gegeven had.

Voorzeker is èn door den prins, èn door LOZELEUR het besluit van FEUGUERAY, om zijn ambt aan de hoogeschool neêr te leggen, zeer bejammerd. Wat hem tot dien stap bewogen hebbe, ligt niet in het duister. Den laatsten dag der maand Februarij van 1579 was te *Nerac* tusschen de Ko-

---

[1] Woorden uit de *accur. simul et expedit. insti. formae in Lugd. Bat. Acad. posthac usurpandae hypotyp.*, medegedeeld door KIST, *Bijdragen tot de Geschied.*, blz. 34 volg., die echter ten onregte CAPELLUS de eer van het auteurschap toekent, onlangs door DOEDES voor FEUGUERAY teruggeëischt; vgl. diens betoog in *Stemmen voor waarheid en vrede*, 1871, blz. 1153 volgg.

[2] VROLIKHERT, *Vliss. Kerkh.*, spreekt van dezen brief niet.

ningin-moeder en HENDRIK van *Navarre* een nieuw contract van verzoening der Roomschen en Hervormden gesloten, waarbij aan de laatsten zeer belangrijke concessiën en veiligheid voor hunne personen en regten werd toegevoegd [1]. Niets natuurlijker, dan dat FEUGUERAY van deze gelegenheid gebruik maakte om naar zijn geboorteland weder te keeren, daar hij te *Leiden* met den magistraat vele onaangenaamheden gehad had, gelijk duidelijk blijkt uit den brief, dien hij in de laatste dagen van Februarij 1576 aan ADRIAAN VAN DER MIJLE zond [2]. Van den veelvermogenden raadsman des prinsen riep FEUGUERAY de tusschenkomst in tegenover de regeering van *Leiden*, die hare geldelijke verpligtingen jegens de hoogleeraren niet gestand deed en daardoor ook FEUGUERAY in moeijelijkheden wikkelde.

Geen wonder, dat de hoogleeraar aan den wensch toegaf, om aangenamer verblijf te vinden bij zijne vorige gemeente, waar hij de Evangeliedienst hervatte tot hij, door de zuster van HENDRIK IV, madame CATHARINE, geroepen, deze op hare reizen vergezelde en zelfs in het paleis des Konings predikte [3], onvermoeid bezig, tot hij op hooge jaren in 1613 ontsliep.

De schade, welke de hoogeschool door zijn vertrek beliep, zou zeker veel minder beteekenend geweest zijn, indien het den verzorgeren gelukt ware, de mannen aan hare dienst te verbinden, die in 1576 vruchteloos derwaarts beroepen werden. De geëerde Heidelberger hoogleeraars ZANCHIUS en TOSSANUS konden niet besluiten voor den aandrang te bukken. Evenmin slaagde de benoeming van FRANCISCUS JUNIUS, die eerst later, aan een herhaalde roepstem gehoor gevende, naar *Leiden* overkwam.

Terwijl wij klagen over FEUGUERAY's spoedig vertrek, merken wij op, dat zijn verblijf vergeleken met dat van de mannen, die voor korten poos hem ter zijde stonden, langdurig mogt heeten. Ja, bijna mag de vraag gepast heeten. of de eerste dier collega's, LUDOVICUS CAPELLUS, eigenlijk wel gerekend kan worden als hoogleeraar gefungeerd te hebben. Wel maakt zijn meest uitvoerige biographie, in *la Françe Protest.*, III, pag. 206 ss., melding van dat professoraat te

[1] Vgl. het contract, medegedeeld bij HAAG, tom. X, pag. 159 ss.
[2] *Illust. ac clar. vir. epist.*, pag. 682 sq.
[3] Vgl. *Bulletin*, II, 269, V, 159.

Leiden, doch herinnert tevens ons de kortheid van zijn verblijf, daar de ijverige Evangeliedienaar reeds voor het einde van 1575 als veldprediker bij het leger van JAN CASIMIR en daarna te *Sedan* aan de dienst der kerk en school zich wijdde. CAPELLUS heeft in zijne, bij MEURSI *Athenae Batavae* bewaarde *oratio inauguralis academiae Lugduno-Batavae*, geen enkel woord gesproken over eenigen voorganger in het ambt, dat het zijne was, evenmin van eenen ambtgenoot in de faculteit. Voor het einde van 1575 *Leiden* weêr verlaten hebbende, heeft hij niet veel gelegenheid gehad om geregelde lessen te geven; tijd en misschien lust ontbraken, daar het slecht uitbetalen van het hem toegezegde honorarium zelfs tot weinig aangename briefwisseling aanleiding gaf. Derhalve doet men wel als men de woorden van MEURSI, *Ath. Bat.*, l.l., pag. 247: L. CAPELLUS, *Parisiensis cum* GIL. FEUGUEREO *dignissimo collega Lugduni Batavorum Theologicis exercitationibus* A. D. CIↃIↃLXXV *exordium dedit* niet in al te strengen zin opvat.

Nadat de gebroeders HAAG het boven vermeld artikel door den druk gemeen gemaakt hadden, werd in het *Bulletin* XII, pag. 16, eene lijst van de leeraren der kerk van *Sedan* medegedeeld, waarop naast de namen ook gevoegd is de opgave van het getal der dienstjaren, en daarop staat bovenaan LOUIS CAPEL, 1570—1586. Hoewel wij met regt kunnen opmerken, dat die opgave niet naauwkeurig is, schijnt zij toch te leeren, dat CAPEL'S verblijf te *Leiden*, evenzeer (als zijn aalmoezeniersambt bij het leger, te *Sedan* slechts als eene tijdelijke afwezigheid is beschouwd, in dien zin, dat hij gedurende het verloop der genoemde jaren, hoewel van zijne gemeente verwijderd, niet opgehouden had haar predikant te zijn, en hij dus, waar hij was, steeds dienaar der kerk van *Sedan* bleef. De kring der werkzaamheid, waarin hij zich voor en na zijne komst te *Leiden* bewoog, verklaart voldoende zijne sterkuitkomende anti-Roomsche rigting.

Even kort had een ander godgeleerde, JOHANNES BOLLIUS, aan de zijde van FEUGUERAY gestaan. Slechts de weinige maanden, die er tusschen het najaar van 1577 en het voorjaar van 1578 verliepen, is hij aan de hoogeschool werkzaam geweest. TE WATER'S berigten in zijne *historie der Hervormde kerk te Gent* doen ons BOLLIUS niet als hoogleeraar, maar als werkzaam predikant kennen. Voor de dienst der kerk bleef hij, ook na zijn vertrek uit ons vaderland, een gezocht

man. Een zijner biographen [1] verhaalt, dat de Fransche gemeente van *Amsterdam* hem in 1598 van *Stade* beriep, welke benoeming hij afwees, uit liefde tot den kring, waarin hij werkzaam bleef tot 1616 of 1617. Waar hij den Doctoralen titel verworven heeft, bleef mij onbekend; ik gis te *Leuven*, hoewel V. ANDREA van zoodanige promotie geen gewag maakt, dat welligt nagelaten is, dewijl ANDREA in zijne *fasti Lovanienses* niet gaarne over Protestantsche mannen en geleerden spreekt. Ten bewijze kunt gij vergelijken wat hij over LIPSIUS geeft, blz. 280. Dat BOLLIUS, van Roomsche afkomst, te *Leuven* gestudeerd en den doctorstitel verworven heeft, gis ik uit de hem eigen gebleven waardschatting van den kinderdoop, zoodat hij, tot ergernis zijner gemeente, buiten de godsdienstoefening den doop aan de pasgeborenen toediende; vooral ook uit de vriendschappelijke betrekking, die er tusschen hem en LIPSIUS bestaan heeft.

Wie het register achter het vijfde deel van het *Sylloge epist. ed.* BURMANNO op den naam van BOLLIUS raadpleegt, ontdekt, dat in deze verzameling drie brieven van zijne hand voorkomen, en deze aan LIPSIUS gerigt zijn. Voegt bij deze herinnering de belangrijke mededeelingen over BOLLIUS' leven en werkzaamheden, die onze landgenoot H. Q. JANSSEN in zijn historiesch tafereel van *de kerkhervorming te Brugge*, 2de deel, blz. 257 vlgg. ons schonk, en gij kent den weinig bekenden man. Zeer zeker dwaalt gij niet, als gij hem plaatst bij die geleerden der 16de eeuw, die uit blijkbare voorliefde met politieke belangen zich bezig hielden. Van zijn ijver in dezen getuigt de briefwisseling in GROEN VAN PRINSTERER'S *Archives*, VIII, pag. 391 ss. De zeer uiteenloopende berigten aangaande BOLLIUS te ontwarren, is letterlijk ondoenlijk. Wanneer men b. v. vergelijkt de nasporingen van JANSSEN, t. a. p., met BOLTEN'S *Nachrichten von Altona*, I, S. 210 ff. over BOLLIUS, schijnt het, dat beiden over een gansch anderen persoon handelen. Men zal echter weldoen, in dezen het geleide van onzen landgenoot te volgen en naar hem ook te hooren, waar hij nogmaals over BOLLIUS spreekt in zijn later verschenen *Kerkhervorming in Vlaanderen*, 1e deel, blz. 142, en elders.

Thans, bij het vertrek van FEUGUERAY, was goede raad

---

1 *Altes und Neues aus den Herzoght. Bremen und Verden* (1770) II, S. 237 folg.

duur en werd BEZA verzocht in de ontstane verlegenheid geschikte personen te willen aanwijzen. Want ZANCHIUS van *Heidelberg* en DANAEUS van *Genève* hadden bedankt voor het hun aangeboden beroep, terwijl laatstgenoemde BEZA genoemd had als dengeen, die zijn genomen besluit volkomen goedkeurde.

Gaarne gaf BEZA aan curatoren zijn meening te kennen [1]; het bevreemdde hem, dat zij zoo ver zochten, wat meer in de nabijheid te vinden was; want hij vestigde hunne aandacht op de Wittenbergsche godgeleerden, die wegens hun crypto-Calvinistische gevoelens van hun ambt ontzet, als privaatpersonen levende, eene dergelijke roeping hoogst waarschijnlijk gaarne zouden opvolgen.

Terstond gaven curatoren aan dien raad gehoor; misschien wel bekoord door de gedachte, dat mannen, die de slagtoffers geweest waren van harde maatregelen, zelven wel nooit tot drijven en verdoemen zouden vervallen.

En het was hun ernst; laat mij u herinneren, dat op HEINRICH MOLLER 3 maal, in 1579, 1580 en 1587 de keus zich vestigde; 2 maal op PEZELIUS, in 1580 en 1587; desgelijks 2 maal in 1579 en 1580 op een godgeleerde, wiens naam in het mij ten dienst staande handschrift gespeld is, ANDREAS FRIHIBIUS, en wiens woonplaats "*Cesternam*" heet; ik gis echter, dat hier een schrijffout schuilt, en wij voor FRIHIBIUS lezen moeten FABRICIUS, en *Cesternam* dan in *Eisleben* moet veranderd worden.

Ook CRUCIGER van *Wittenberg* werd in 1580 met een beroep vereerd.

Hoewel geen dezer benoemden, evenmin als FABRICIUS van *Dantzig*, aan het verlangen van curatoren gehoor gaf, moet de gedane keus volkomen gebillijkt, en verdient zij in eere gehouden te worden als bewijs, dat het werkelijk niet de schuld der verzorgers is geweest, zoo het theologiesch onderwijs deels door gemis van degelijke docenten, deels door ongeregelde afwisseling van het onderwijzend personeel, werkelijk veel te wenschen overliet.

Trachten wij de benoemden eenigzins van nabij te leeren kennen, om in het gevoel van leed te deelen, dat bij curatoren door hun bedanken werd opgewekt.

---

[1] Aan de vriendelijke vergunning der Curatoren van de Leidsche hoogeschool dank ik de gelegenheid, om het Resolutie- of Notulenboek te kunnen raadplegen.

Keurvorst AUGUST van *Saksen* had in 1574 te *Torgau* den godgeleerden een stuk ter teekening voorgelegd, bij hetwelk zij hun afschuw van alle crypto-Calvinisme moesten verklaren, bepaaldelijk ten aanzien van de leer des avondmaals. De Wittenbergsche hoogleeraren weigerden; MOLLER, CRUCIGER, PEZELIUS werden afgezet.

Thans leefde MOLLER in *Hamburg*[1]; hij mogt zich waarlijk gelukkig noemen, dat hij uit zijne betrekking ontslagen, niet had behoeven te deelen in het harde lot van zijn vriend, den kanzelier PEUCER, in wiens lotgevallen al het afschuwwekkende van godsdiensthaat en ijveren zonder verstand zigtbaar waren geworden. Sints MOLLER naar *Hamburg* verhuisd was, had hij openlijk zich aan de Calvinisten aangesloten, en in zooverre de beschuldiging gewettigd, dat op hem de blaam van crypto-Calvinismus wel van toepassing was. Ook in ons vaderland was veler aandacht op de harde behandeling, hem en zijnen ambtgenooten aangedaan, gevestigd geworden, zooals ons een brief van BONAVENTURA VULCANIUS aan ADRIAAN V. D. MIJLE, gedrukt in de *Illustr. ac. clar. virorum epist.*, pag. 656 sq. leert. Doch niet slechts sympathie voor den verdrukte behoefde gunstig voor hem te spreken; als geleerde genoot hij eenen goeden naam. In zijn *otium* hield hij niet op, vooral aan de exegese des N. T. zijne krachten te wijden, en zelfs zich zoo met de studie der geneeskunde in te laten, dat hij in zijn vaderland den eerenaam van *animi corporisque Medicus* verkregen en behouden heeft tot zijn dood, 26 Nov. 1589. PEUCER noemde hem van de toenmaals te *Wittenberg* onderwijs gevende hoogleeraren *doctissimus*. Tot groot leedwezen van allen, die hier te lande in den bloei der godgeleerde wetenschap belang stelden, bedankte hij. Evenmin gelukte de beroeping op PEZEL uitgebragt. CHRISTOPH PEZEL, vroeger een van MOLLER's ambtgenooten, ook tot PEUCER's vrienden behoorende, met wien hij zich voor de uitgave van MELANCHTHON's brieven veel moeite gegeven heeft en die hem vereerde als *disertissimum theologum*, had, na in het ook voor hem noodlottige jaar 1574, *Wittenberg* en *Saksen* verlaten te hebben, met belofte om derwaarts nooit weder te keeren, in het gebied

---

[1] Voor uitvoeriger berigt over hem, verwijzen wij naar MOLLERI *Cimbria literata*, III, pag. 452 sqq.; en het *Lexikon der Hamb. Schriftsteller*, V[ter] Th., S. 351 ff., waar echter zijne beroeping naar *Leiden* vergeten is.

van JAN VAN NASSAU, WILLEM'S ouderen broeder [1], woning en werkkring gevonden, en werd er weldra geëerd als de meest geliefkoosde prediker van JULIANE, beider vorsten moeder. Later in hooge kerkelijke bediening te *Bremen* geplaatst, waar hij 27 Febr. 1604 overleed, ergerde hij vooral den ijverigen Lutheraan HAMELMANN, daar hij zijne Zwingliaansche avondmaalsbeschouwing niet verborgen hield, en door den druk van zijn in 1600 uitgegeven boek PH. MELANCHTHONIS *τοῦ ἐν ἁγίοις Consilia sive judicia theologica*, etc. het zijne deed, om, zooveel hij vermogt, MELANCHTHON'S naam en invloed in eere te houden.

Door een brief van PEZEL [2] aan LIPSIUS gerigt, ter verklaring van zijn besluit, om aan de roepstem der Leidsche hoogeschool geen gehoor te geven, toen hij in 1587 weer beroepen was, daar de tegenwoordige toestand van *Bremen* niet gedoogde, dat hij bij den magistraat op zijn ontslag aandrong, leeren wij de bijzonderheid kennen, dat hij aan DUYCK, die in persoon door de Staten met den beroepsbrief was afgevaardigd, mondeling twee godgeleerden genoemd had, die hij allezins waardig achtte, om te *Leiden* geplaatst te worden. De eerste was JOACHIM MEISTER, toenmaals reeds 53 jaren oud, doch naar PEZEL'S meening voor den nieuwen post wel opgewassen; de andere JOSEPH GRABE, 45 jaar tellende; de eerste in *Bremen*, de laatste op dat tijdstip bij *Bremen* werkzaam en in persoon aan PEZEL van nabij bekend. Geen van beiden trok de aandacht der Staten; de reden is duidelijk. Weinig dagen nadat PEZEL deze aanbeveling medegedeeld had, stierf MEISTER [3], 10 Febr. 1587, algemeen betreurd en zeer vereerd bij zijnen dood. GRABE echter was in *Duitschland* slechts bij enkelen zoo hoog aangeschreven als bij PEZEL; deze onrustige man van een zeer polemischen geest [4], die aan geen school of in geen kerkelijke bediening

---

[1] Met achting spreekt de graaf over PEZEL en diens lot in eenen brief aan Prins WILLEM, van April 1581, bij GROEN VAN PRINSTERER, *Archives etc.*, VIII, pag. 536 ss., terwijl ons uit eenen brief van denzelfden, in 1572 aan de regeering van *Dillenburg* gezonden, de hoogachting blijkt, die des graven- en prinsen moeder PEZEL toedroeg, *Archiv.*, VIII, pag. 104. Reeds was hij in 1579 voor de belangen der Kerk hier te lande werkzaam, t. a. p., VII, pag. 137.

[2] *Syll. Epist. ed.* BURMAN, I, pag. 305 sq.

[3] Volgens ROTERMUND, *Lexicon aller Gelehrten, die in Bremen gelebt haben*, II, 339.

[4] ROTERMUND, a. a. O. I., S. 141 ff.

het lang volhield, kon den verzorgeren der Leidsche school onmogelijk de man zijn dien zij voor hunne Academie geschikt rekenden.

De derde, wien even vruchteloos een beroep naar *Leiden* aangeboden werd, had ook te *Wittenberg* aan de zijde van MOLLER en PEZEL de godgeleerdheid onderwezen; hij droeg den beroemden naam zijns vaders, CASPAR CRUCIGER, en ontving van PEUCER het getuigenis *acutissimus* te zijn. Van zijn ambt verdreven, werd hij door den Hessischen landgraaf WILHELM, in weerwil van den hevigen tegenstand van den zeloot AEGIDIUS HUNNIUS, te *Cassel* in het ambt der evangeliebediening geplaatst, dat hij tot zijnen dood, 16 April 1597, waarnam, daar gezegde HUNNIUS al zijnen invloed, en op dit punt helaas! met goed gevolg aanwendde, om CRUCIGER den toegang tot het professoraat te *Marburg* af te sluiten.

Zoo de lezer welligt vragen mogt, of er ook reden te geven is, waarom de keus niet viel op den vierden hoogleeraar, die in de gevoelens en de lotgevallen der drie genoemden ganschelijk deelde; ik spreek van FRIEDRICH WIDEBRAM; dan meen ik hem te mogen wijzen op deze bijzonderheid, dat WIDEBRAM ongetwijfeld teregt door PEUCER *pientissimus* genoemd is, maar niet als theoloog, wel als philoloog gunstigen naam verworven had [1].

Als slagtoffer van een gelijke vervolgingswoede was de predikant van *Eisleben*, ANDREAS FABRICIUS, bekend geworden. Tegenover den heethoofdigen FLACIUS ILLYRICUS had hij zijne regtzinnigheid niet kunnen verdedigen, en schijnt daarna zijn ambt verloren te hebben [2]. Bij MOLLER stond deze FABRICIUS, van wien wij niets anders weten dan het weinige dat JÖCHER mededeelde, zoo hoog aangeschreven, dat deze hem den curatoren bij de voortdurende vacature aanbeval.

Nog op een ander Duitsch geleerde had zich de aandacht van de verzorgeren der school gevestigd, die echter evenmin genegen was, de eervolle plaats te verlaten, welke hij innam: Dr. JACOB FABRICIUS. Hoe het komt, dat hij, een familienaam dragende, die in den kring der geleerden wel bekend is, bijna door alle biographen is over het hoofd gezien, weet ik niet te verklaren; maar het feit, dat curatoren

---

[1] Zijn leven en karakter is beschreven bij MELC. ADAMI *vitae*, pag. 268 sqq.

[2] Over zijne twisten met FLACIUS vgl. de monographie van PREGER *M. Fl. Illyricus*, II, S. 254 ff.

op hem hunne keus gevestigd hebben, heeft mij den pligt voorgeschreven, geene moeite te ontzien, om het beeld van dezen geleerde zoo naauwkeurig mogelijk te schetsen.

Alleen door de hulp der Dantziger geschiedvorschers: SCHNASE te *Dantzig* en HIRSCH te *Greifswald*, is mij de weg daartoe geopend. De schriftelijk gegeven inlichtingen van eerstgenoemden waren mij van grooten dienst. Op zijne aanwijzing heb ik omgezien naar de werken van TH. HIRSCH, namelijk diens *Geschichte des Ac. Gymn. in Danzig* (1837), en *Die Oberpfarrkirche St. Marien in Danzig;* het mogt mij niet gebeuren, deze in eenige bibliotheek te vinden; ik was gelukkig genoeg, ze van den vriendelijken auteur uit *Greifswald* ter leen te ontvangen. Daardoor zie ik mij in staat gesteld, hier het leven en de verdiensten van FABRICIUS zoo te vermelden, dat de hem bewezen voorkeur wel geregtvaardigd wordt.

Geboren 27 Julij 1551, van goeden huize, in het toenmaals bloeijende *Dantzig*, kon de zoon van burgemeester ARNOLD SCHMID, eerst te *Wittenberg*, later te *Heidelberg* en *Bazel* zich in wijsbegeerte en godgeleerdheid oefenen en na een studietijd van zes jaar het doctoraat in beide verwerven. Uit zijn verhuizing van *Wittenberg* naar *Bazel*, blijkt duidelijk, dat hij in eerstgenoemde stad, in de Melanchthoniaansche rigting was geleid, die hem te *Bazel* voor goed de zijde der Calvinisten deed kiezen. Te *Bazel* maakte hij vooral zijn werk van de lessen des beroemden JOANNES JACOBUS GRYNAEUS, op welken leermeester hij later ook anderen wees, die door de verre reis zich niet lieten afschrikken, om dezen uitstekenden man te hooren [1]. In 1578 keerde hij naar zijn vaderstad, waar hij, hoewel zonder vaste aanstelling, dadelijk tot het examineeren der candidaten benoemd werd en nu en dan eenige predikbeurten waarnam.

Weldra zag hij zich eene betrekking ontsloten, waarin hij toonen kon, wie en wat hij geworden was.

De regeering van *Dantzig* had in het jaar 1579 besloten, krachtige pogingen aan te wenden, om het door den loop der ongunstige omstandigheden diep vervallen *gymnasium* tot een staat van gewenschten bloei te brengen; geen beteren weg wist zij daartoe in te slaan, dan tot het rectoraat te

[1] In het *vita* GRYNAEI bij ADAMI *vitae*, pag. 412 sqq., vindt men pag. 417 eenige latijnsche dichtregels door een leerling van FABRICIUS met stervende hand tot lof van GRYNAEUS gegeven.

roepen, den ons reeds bekenden PEZELIUS. Toen deze bedankte, viel de keus op FABRICIUS, die te *Wittenberg* het onderwijs van PEZELIUS genoten hebbende, na diens gedwongen verwijdering ook uit *Wittenberg* vertrokken was. Hij werd belast met het rectoraat en het onderwijs in de zedekunde, met verlof, om ook theologie te onderwijzen en het predikambt waar te nemen [1]. Lange jaren kweet FABRICIUS zich van dit laatste tot aller genoegen, terwijl hij in 1585 bij de gemeente van de kerk der Drieëenigheid de Evangeliedienst aanvaardde en bleef volbrengen tot 1613, toen ligchaamszwakte hem gebood aan deze taak zich te onttrekken [2].

Den 1sten April 1629 ontsliep hij, 78 jaar tellende.

Veel geschreven heeft FABRICIUS niet; de voornaamste geschriften van zijne hand zijn deze: *Drei Predigten von den Heiligen Sacramentis*, u. s. w., in 1599 met eene voorrede van PEZELIUS in 't licht verschenen. Zonder zijn naam in 1603: *Kurzer Bericht von der Lehre, so in etlichen Reformirten Kirche der Lande Preussens bisher getrieben wurde;* in 1617: *Kurzer aber nothdurftiger Erklärung der gebete der Lutherischen Prediger in Danzig wider die Calvinisten;* in 1621: *ausführliche Behauptung der verbesserten Augsburgschen Confession.* Het uitvoerigste werk dat hij nagelaten heeft, draagt den titel: *Refutation Schrift* MICH. COLETI, Ier Th., 1613; IIer Th., 1615. Het is, naar het berigt van SCHNAASE, in handschrift op de stedelijke bibliotheek nog aanwezig.

Het in de laatste plaats genoemde geschrift is, zooals zijn titel reeds aanduidt, van polemischen inhoud. Te *Dantzig* heerschte sedert 17 Julij 1562 als *formula concordiae* de zoogenaamde *Danziger Notel;* haar hoofdinhoud is aanprijzing

---

1 Hoe hoog hij de waarde van theologische studiën voor al de kweekelingen van het Gymnasium stelde, blijkt uit eene plaats, door hem opgenomen in het reglement der school (door HIRSCH ons bewaard, S. 17 van diens *Geschichte*). Omnium discipulorum saluti interesse, ut in fundamentis pietatis et sana orthodoxa doctrina recte instituerentur, antequam in Academias se conferrent, ubi illi qui non futuri essent theologi, plerumque pietatis studia negligerent nec audirent docentes theologos, idque hoc tempore maxime necessarium videri propter haereticorum hinc inde divagantium multitudinem, ut non modo contra Pontificiorum sed et Samosateniorum, Arianorum, Anabaptistarum et aliorum haereticorum errores et praestigias animi ipsorum praemunirentur et cavere ac etiam, refutare illos discerent: et si secus fieret, futurum ut frigeret pietas et cladem insignem acciperet vera religio.

2 Vgl. SCHNAASE, *die Schule in Danzig*, 1859, S. 9.

en verdediging van de Luthersche opvatting der heilswaarheid; maar wat haar bijzonder aanbeval, was de daarin heerschende gematigdheid in het beoordeelen en afkeuren van hetgeen met deze opvatting streed, zoodat zelfs in de *oorspronkelijke* redactie dezer *notula* de namen van ZWINGLI en CALVIJN niet voorkomen [1]. Gerustelijk mag men beweren, dat zij geheel in den geest van MELANCHTHON opgesteld was, weshalve zij hevige tegenschriften, vooral uit FLACIUS' pen, deed geboren worden. De strijd brak los, en binnen *Dantzig* liet de predikant MICHAEL COLETUS zich weldra als een heftig Luthersch zeloot kennen. Zoo bragt hij den, over hem bij zijne bevestiging door een geestverwant, FRANZ BURCHARDI, zijn ambtgenoot en schoonvader, uitgesproken wensch: "God vervulle u met haat jegens den antichrist en de Calvinisten" in vervulling.

FABRICIUS gold in *Dantzig* voor den Calvinist bij uitnemendheid [2]. Bij de gemeente van de kerk der H. Drieëenigheid, wier voorganger hij was, voerde hij langzamerhand de vormen van godsdienstoefening in, door welke de Calvinistische kerken zich onderscheidden, en hij deed dit met zoo veel beleid, dat de gemeente zelve door het schenken harer goedkeuring hem van den eenen stap tot den anderen voerde.

Ik kan echter de bedenking niet ongegrond noemen, die op den toon van twijfel de vraag doet, of dit kerkelijk streven van FABRICIUS voldoende de onderscheiding eener beroeping naar *Leiden* verklaart? Hoe verdienstelijk zijn letterkundige arbeid wezen moog [3], over het geheel was die te veel van plaatselijk belang, dat hij in de geleerde wereld van het buitenland veler aandacht boeijen kon.

De bedenking is zeker niet ongegrond; zij doet ons hooger waarde hechten aan iets anders, waardoor FABRICIUS zich bij de verzorgers der hoogeschool aanbeval: namelijk, de gunstige roep, die hier te lande verbreid werd aangaande zijne broederlijke belangstelling in de gemeente der Nederlandsche Hervormden te *Dantzig* gevestigd. Want ook derwaarts waren

---

[1] Slechts beknopt deelen wij mede, wat uitvoerig en grondig door HIRSCH ontwikkeld werd, *die Oberpfarrkirche St. Marien*, II, S. 32 ff. Waarbij vergeleken moet worden de *Geschichte der Ev. Kirche Danzigs* van SCHNAASE, 1863.

[2] Teregt wijdt dus HIRSCH een deel van zijne *Geschichte des academischen Gymnasiums in Danzig*, S. 19 ff. aan FABRICIUS, *als Vertheidiger des Calvinismus*. Vgl. ook SCHNAASE's *Geschichte*, S. 90 f.

[3] Ik ken ze alleen volgens de mij verstrekte opgave van SCHNAASE.

velen uit ons vaderland, die de vrijheid van geweten boven alles stelden, bij en na de aankomst van ALVA gevlugt [1]. Met welwillendheid werden zij ontvangen, en zij hielpen den bloei der *Hanzestad* aanmerkelijk verhoogen. Nogtans waren er onder hen, die de ontvangen weldaden kwalijk waardeerden en zelve schuld werden van den tegenzin, die allengskens zich hier en daar openbaarde. Wel zond de prins van ORANJE in 1571 een gezantschap naar *Dantzig*, om de regeering te danken voor hare bescherming, en hare hulp tegen *Spanje* in te roepen; doch het duurde tot 1574, eer de regeering hare goede gezindheid jegens de Nederlandsche vlugtelingen met afdoende proeven staafde.

Daar deze vlugtelingen letterlijk vreemdelingen waren en bleven tegenover de taal en de vormen der Lutherschen in *Dantzig*, beriepen zij tot hun leeraar PETER JANSZEN, wiens volledige naam luidde: PETER JOHANNES UYTTENBOGAERT, vroeger pastoor, daarna Evangelieprediker te *Schoonhoven*, van waar hij naar *Dantzig* toog in 1570, om tien jaren later eene standplaats te *Delft* in te nemen, waar hij tot zijnen dood in 1593 werkzaam bleef [2]. Zijn opvolger JOSUA LAGUS, uit *Pommeren* geboortig, had, even als hij, met allerlei moeijelijkheden te worstelen, daar het onder de clericale partij in *Dantzig* niet aan felle tegenstanders van deze Nederlandsche Calvinisten ontbrak [3]. Zal niet FABRICIUS hun een krachtig beschermer zijn geweest? Later in 1594 deelden de opzieners der Nederlandsche gemeente te *Dantzig* aan de synode van *Noord-Holland* haar besluit mede, om zich geheel bij de

---

[1] Eene lijst van de plaatsen, waar zich vluchtelingen om des geloofswille vestigden, deelt JANSSEN mede, *Archief* van KIST en ROIJAARDS, V, blz. 357, in zijne verhandeling over de *Ned. Hervormden te Wezel.*

[2] Op deze wijze meen ik de berigten van HIRSCH, door dezen ontleend aan bescheiden, die niet gedrukt zijn, te vereenigen met de opgaven van UYTTENBOGAERT in diens *Leven, Bedieninghe en Verantwoordingh*, blz. 8 der voorrede, en van SOERMANS, *Kerkelijk Register*, blz. 68 en 36. De Dantziger en Delftsche leeraar was een neef van den meer bekenden Haagschen Predikant. Daar laatstgenoemde uitdrukkelijk schrijft dat zijn neef uit de dienst der kerk van *Schoonhoven* is overgegaan in die van *Delft*, gis ik, dat de Dantziger leeraar eerst weder zijne oude gemeente heeft getracht te stichten en daarna, ligt spoedig, die van *Delft* is gaan dienen.

[3] LAGUS was vroeger predikant in *Holland* geweest, bezat groote gaven voor den predikstoel, zoodat in *Dantzig* ook anderen dan leden der gemeente onder zijn gehoor zich schaarden, zeer tot misnoegen van den Raad. Vgl. SCHNAASE, *Geschichte*, S. 546 f.

gemeente van FABRICIUS aan te sluiten; een besluit, in al zijn omvang ten uitvoer gelegd in 1600, nadat gezegde *synode* van hare hoogachting voor FABRICIUS getuigenis afgelegd en alleen den wijzen raad gegeven had, die aansluiting niet dan met omzigtigheid te doen plaats hebben. Deze versmelting was door noodzakelijkheid gebiedend gevorderd. Slechts 6 jaar bleef LAGUS de predikdienst waarnemen, toen door zijn vertrek een nieuw beroep moest gedaan worden. Het werd in het late najaar van 1586 uitgebragt op den Leidschen, vroeger Antwerpschen predikant IJSBRAND TRABIUS of BALCK, die het twiststooken van zijnen ambtgenoot PETRUS HACKIUS moede, zijn verzoek om ontslag bij den magistraat indiende [1]. Terwijl dit ontslag hier nog niet gegeven was, kreeg hij een beroep naar *Leeuwarden*, werwaarts hij in April 1587 vertrok, op zijn verlangen voorzien van eene attestatie, in 't Nederduitsch en in 't Latijn gesteld. Het komt mij niet onwaarschijnlijk voor, dat hij van de laatste zich voorzag, om, in geval later andermaal het buitenland hem riep, daarvan zich te kunnen bedienen. Werkelijk gebeurde dit, daar hij in 1590 te *Dantzig* optrad, doch er slechts korten tijd zijne krachten aan het heil dezer gemeente besteedde. Reeds in 1592 was de gemeente weder herderloos, en schijnt zij geene pogingen tot het bezetten van den voorgangerspost aangewend, maar voorzigtig hare vereeniging met de gemeente van de kerk der H. Drieëenigheid, waar FABRICIUS predikte, voorbereid te hebben.

Mij dunkt, dat de betrekking, die er tusschen vele leden der Dantziger gemeente en hunne vrienden en verwanten in Nederland bestond, al vroeg den naam van FABRICIUS hier in eere gebragt zal hebben. Dat de lof zijner geleerdheid op hem het oog van de verzorgers der school gevestigd heeft, trek ik in twijfel; hij mag een uitnemend docent en rector

[1] Ik heb deze en de volgende bijzonderheden ontleend aan het mij vriendelijk ter leen verstrekte *actenboek* des Leidschen kerkeraads. Het blijkt dat de tot heden gedrukte berigten aangaande TRABIUS onjuist zijn. LAURMAN schrijft in zijne *Naamlijst*, dat TRABIUS van 1580—1589 dienst te *Leeuwarden* gedaan heeft en toen naar *Leiden* als predikant gegaan is; anderen hebben dit berigt overgenomen; het waarschijnlijkste is dat TRABIUS van *Leiden* naar *Leeuwarden* vertrokken, van daar naar *Dantzig* gegaan is en daarna van 1594—1598 de gemeente te *Naarden* bediend heeft. Dit laatste getuigt VEERIS, *kerk. Alphabeth*, blz. 13. GREVENSTEIN (*Naamlijst*, blz. 14, 15) verzekert dat TRABIUS in 1599 predikant te *Stavoren* was, maar kent het jaar van zijnen dood niet.

geweest zijn, als geleerde heeft hij geen naam gemaakt. Maar de geest, die in zijne boeken en handelingen spreekt; de broederlijke genegenheid, die hij onzen landgenooten in den vreemde bewees; de verstandige ijver, waarmede hij voor het Calvinisme in het Luthersche *Dantzig* streed, — een en ander was aanbeveling genoeg en naar onze meening wettige oorzaak, dat zijn bedanken voor het beroep groot leed verwekte.

Helaas! nog meer teleurstellingen wachtten den verzorgers der school; binnen de grenzen van ons vaderland was sedert eenige jaren een wakker geleerde werkzaam, die onder de mannen van het vak hoog aangeschreven stond. Het was THOMAS CARTWRIGHT, die, na eerst als geestelijke de belangen der Protestantsche Engelschen in *Antwerpen* behartigd te hebben, sedert 1571 bij de Engelsche gemeente te *Middelburg* in dienst getreden was. Op dezen viel de keus van curatoren, maar ook nu bleef die keus vruchteloos. De berigten aangaande dezen Evangeliedienaar boezemen ons hooge achting voor hem in [1]. De hervorming van harte toegedaan, had hij zijn vaderland en betrekking verlaten, om in het land der vrijheid den Heer te dienen. Zuinig op zijn tijd — hij gunde zich slechts vijf uren slaaps — liet hij van zijn ijver meer dan een gedenkteeken achter, onder anderen in het werk, dat in 1617 door de zorg van JOHANNES POLYANDER, hoogleeraar te *Leiden*, op nieuw het licht zag, onder den titel: *Commentarii succincti et dilucidi in Proverbia Salomonis.* BEZA verklaarde hem voor den geleerdsten man van zijnen tijd. Deze lofspraak is overdreven, want naar het oordeel van bevoegde beoordeelaars missen zijne exegetische werken het philologiesch element, gelijk dat in die van zijnen tijdgenoot DRUSIUS gevonden wordt. De praktikale strekking zijner boeken verdient geprezen te worden. Waarschijnlijk heeft hij zich zelven geschikter gerekend voor de dienst der kerk, dan voor die der school.

BEZA was echter niet de eenige, die zoo hoog tegen CARTWRIGHT op zag. POLYANDER schreef ter kenschetsing van

---

[1] Vgl. W. STEVEN, *the Hist. of the Scott. Church*, Rotterdam, 1832, pag. 315, enz.; vooral echter het klassiek werk van DANIEL NEAL, *Historie der rechtzinnige Puriteinen*, Amst., 1752. Ik gebruik de niet vaak voorkomende vertaling van JAN ROSS; voor CARTWRIGHT'S verblijf hier te lande geeft echter NEAL niet veel. Vooral raadplege men R. BROOK, *Memoir of the Life and Writings of* THOMAS CARTWRIGHT, London, 1845, die echter van zijne benoeming te *Leiden* zwijgt.

CARTWRIGHT in de voorrede deze woorden: in quorum censu, si quis post CALVINUM, BEZAM, JUNIUM recentiorum interpretum principes est collocandus, is est THOMAS CARTWRIGHTUS, Anglus Warwicensis, S. Theol. quondam professor in academia Cantabrigiensi, qui singulari sacras literas interpretandi dono a Deo exornatus, Anglis suis praeclara illius monumenta praebuit, partim Anglico, partim Latino sermone conscripta. Hic CARTWRIGTHUS, ut a doctis quibusdam Anglis fide dignis intellexi, translationem Anglicam N. T. ex decreto Serenissimae Reginae Elisabethae ac Procerum Angliae ab Anglo-Remensium corruptelis vindicavit [1], scriptaque alia tam polemica quam dogmatica composuit, quorum nonnulla sunt evulgata, nonnulla, ut ab iisdem Anglis accepi, brevi evulgabuntur. In hac quoque nostra academia aliquandiu cum Theologis nostris agendi causa subsistens, Clarissimis viris JUNIO atque TRELCATIO patre familiariter usus est. Postea Angliam repetens apud Gargenesienses gravissimi ac vigilantissimi Ecclesiastae officio functus est. Tandem senio et lucubrationibus confectus, venia prius a Gargenesiensibus impetrata, *Warwicum* reversus est, ut reliquam vitae suae particulam fideli popularium suorum institutioni consecraret, ubi postquam omnes boni pastoris labores exantlasset, placida morte obdormiens, speratam quietem porrectissima in Christum mente invenit [2].

Warm Puritein, — zoo luidt de eeretitel, dien hij in de geschiedenis van de kerk zijns vaderlands draagt. Als zoodanig werd hij in *Engeland* het voorwerp van den haat der magtige partij, die, door het hof beschermd, CARTWRIGHT's onderwijs en prediking als hoogst gevaarlijk uitkreet. Wijsselijk week hij ten lande uit, werwaarts hij niet wederkeerde, dan

---

[1] In 1582 gaven uit Engeland gevlugte Roomschen, die te *Reims* zich tot een genootschap vereenigd hadden, eene vertaling des N. T., welke als eene bestrijding der door Protestanten gegeven overzetting moet beschouwd worden. Voornamelijk hebben ALANUS, naderhand cardinaal, GREG. MARTIN en RICH. BRISTAW het werk volbragt. De *Bibl. Sacra* van LE LONG, pag. 427, geeft uitvoerig berigt.

[2] Deze woorden uit de *praefatio ad theol. candidatos*, deel ik hier mede, dewijl het werk van CARTWRIGHT niet veel voorkomt. Ik gis ditzelfde aangaande zijne in 1647 te *Amsterdam* herdrukte werken: *Comment. in Ecclesiasten*, en *Harmonia evangelica*. Tot den herdruk van het laatstgenoemde is welligt de grootste stoot gegeven door de vele aanhalingen er van, die in de *collegia theologica* van MACCOVIUS, den Franeker hoogleeraar, voorkomen, wiens *collegia* toenmaals tot de meest gezochte werken behoorden.

na de gemeenten van *Antwerpen* en *Middelburg* met hoogen lof gediend te hebben.

Zijne verwijdering had echter in zijne inzigten geene verandering gebragt. De H. S. moest, naar zijne overtuiging, evenzeer voor het geloof als voor de inrigting der kerk de eenige regel wezen. Met nadruk handhaafde hij zijne beschouwingen in meer dan een polemiesch geschrift [1] tegen de hooge waardigheidsbekleeders der kerk, die, waren ze niet bij magte hem grondig te wederleggen, door hunnen invloed op zijn levenslot hun afkeer van hem betoonden. Eerst in 1585 verschafte de welwillendheid van den graaf VAN LEICESTER hem den kleinen werkkring aan het gasthuis te *Warwick*. Zelfs daar was hij voor de vervolgingswoede der anti-Puriteinen niet veilig; in de gevangenis geworpen, als ware hij een gevaarlijk ketter, dankte hij zijne invrijheidsstelling aan de tusschenkomst van den Schotschen koning JACOBUS [2].

Den 27sten December 1603 eindigde hij zijn moeitevol leven. Als gematigd Calvinist en bestrijder der hierarchie, moest hij bij LOZELEUR en andere invloedrijke mannen hoog aangeschreven zijn. Met groote toejuiching had hij te *Cambridge* onderwijs gegeven, eer de storm der vervolging over hem losbrak; trad hij in die jaren als prediker op, dan moesten de vensters uit het gebouw geligt worden, opdat zijne stem ook door de buitenstaande menigte kon gehoord worden. Gunstig was dus zijn naam algemeen en zijn persoon door zijn verblijf hier te lande bekend geworden aan hen, die in aanraking met hem geweest waren.

Hoe het komt, dat zijne benoeming te *Leiden* niet in werken, die over hem handelen, vermeld is, laat zich moeijelijk verklaren. Koning JACOBUS van *Schotland* riep hem later te vergeefs tot een catheder aan de school van ST. ANDRIES; dit verhaalt hij zelf in de opdragt zijner verklaring van "den Prediker" [3]. Deze en andere zijner boeken bleven lang in achting bij de nakomelingschap, tot zij hun loop volbragt en voor iets beters den weg gebaand hadden.

Ten aanzien van een van CARTWRIGHT's landgenooten waren curatoren vroeger reeds evenmin geslaagd in hun verlangen

---

[1] Bij NEAL genoemd en ontleed, I, blz. 204 vlg., en BROOK, t. a. pl., blz. 461 vlg.

[2] Eene uitvoerige beschrijving dier droevige gebeurtenis geeft NEAL, t. a. p., I, blz. 352 vlgg. BROOK, blz. 321.

[3] Vgl. NEAL, t. a. p., I, 2, blz. 17.

om dezen aan de dienst der hoogeschool te verbinden. Vruchteloos toch hadden zij een beroep uitgebragt op MATTHIEU of GUILLAUME LAUNAY. De auteurs van *la Françe Protestante* (VI, pag. 429) noemen hem als den schrijver van een *epitome Institutionum Calvini*, in 1583 en 1584 verschenen. Dit *epitome* werd in 1594 door JORIS DE RAEDT in onze taal overgebragt [1] en door den vertaler aan WILLEM LAUNAY toegekend. LAUNAY's ingenomenheid met CALVIJN's boeken spoorde hem aan te vervaardigen "*centum aphorismi, quatuor librorum Inst. Christ. Relig. summam et seriem breviter conplectentes*," welke geplaatst zijn vóor de folio uitgaven van het beroemde werk des kerkhervormers.

Der curatoren poging, om FRANCISCUS JUNIUS aan hunne school te verbinden, werd vooralsnog evenmin met gewenscht gevolg bekroond.

Natuurlijk moesten er maanden verloopen eer te *Leiden* de antwoorden der genoodigden bekend werden; inmiddels trachtten de verzorgers, kon het zijn, een man te vinden, die zich voor een tijdelijk professoraat zou willen leenen. Een dringend schrijven rigtten zij daarom aan den welbekenden predikant van Delft, V. D. LINDEN, wiens tegenzin jegens het professoraat wel vroeger gebleken was, doch dien zij hoopten bereidvaardig te vinden, om tijdelijk eenige lessen te geven en September 1579 daarmede een aanvang te maken. Toen echter deze wensch niet vervuld werd en ook de Amsterdamsche predikant JOHANNES CUCHLINUS dergelijk verzoek evenzeer had afgeslagen, moesten curatoren wel overgaan tot het kiezen van den man, dien zij, daar hij te Leiden woonde, kenden, edoch weinig begeerden, HUBERTUS STURMIUS.

Hij had te *Heidelberg* gestudeerd en vereerde, blijkens de opdragt zijner "*scholae Sturmianae duae*," ZANCHIUS, URSINUS en BOQUINUS als zijne beminde leermeesters.

Hij werd tot buitengewoon hoogleeraar aangesteld en schijnt gunstiger naam als auteur dan als docent verworven te hebben. Gaarne grijpen wij de ons gegevene gelegenheid aan om met zijne geschriften bekend te worden. Het eerste, opgedragen aan de Nederlandsche ouderlingen, en verschenen ná Junij 1582, heet: *Synopsis* 1^{ae} *ad Timotheum, pro scholis nostris Theologicis, explicatae: quae Thesibus XXX circumscripta, universam ministerii ecclesiastici rationem* συνκριτικῶς

---

[1] Vgl. *Godg. Bijdragen*, 1868, blz. 872.

illustratam, *monstrat*. Wat grondigheid van onderzoek of juistheid van bepaling betreft, laten deze *theses* veel te wenschen over; doch voor de kennis van de rigting des auteurs zijn zij belangrijk. Men leert hem daaruit kennen als een voorstander van het kerkelijk rigorisme in zaken van kerkbestuur, dus, dat ik het vast doe opmerken, als een tegenstander van hetgeen LOZELEUR aan den prins raadde en aannemelijk zocht te maken: de suprematie van het staatsgezag over de kerk. Ik heb het oog op de XXIIII, die ik wegens het veelbeteekenende van haren inhoud (en de zeldzaamheid van STURMIUS' geschriften) hier overneem: *est autem magistratus auctoritas in Ecclesia neque infinita*, *neque arbitraria*; *neque decisiva sed moderativa duntaxat*, *ut qui*, *vel maxime ad curam rerum ecclesiasticarum est admittendus: non ut illic*, *pro suo nutu regnet*, *sed ut tanquam custos utriusque tabulae*, *res ecclesiasticas moderatur*. *Nam si hic pro suo arbitratu*, *de personis*, *rebus atque ceremoniis statuere velit*, *neque Deo sua auctoritas*, *neque evangelio sua lux*, *neque ecclesiae sua dignitas*, *neque membris Christi fidei plerophoria diu constare poterit*. Dat deze stelling niet met eenige plaats uit den 1sten brief aan TIMOTHEUS kan verdedigd worden, heeft de defendens erkend door er geen enkele aan te halen, maar wel zich te beroepen op 1 *Chron*. XIII: 9, XV: 2 en *Matth*. XVII: 5.

Een ander geschrift van zijne hand, waarvan de opdragt geteekend is September 1582, draagt den titel van: *Scholae Sturmianae duae*, *quarum una*, *subjectum Evangelii*, *altera ejusdem tractandi hypotyposin monstrat*, *habitae ad duos priores versus secundi*, *ad Corinthios primae*. Het is door den schrijver bestemd om Prins MAURITS bij diens komst aan de hoogeschool ten feestgave te zijn.

Hij geeft ons hier een stuk van zijne voorlezingen, zoo gesteld, dat wij van zijne geschiktheid voor het hooger onderwijs zeer gunstig denken. De uiterst levendige toon moest de aandacht bezig houden. Het is dezen exegeet vooral te doen om een dogmatischen oogst; hij is breedsprakig zonder echter vervelend te worden.

Tot de aardige kwinkslagen rekent gij zeker met mij zijn oordeel over de philosophie: *philosophiam*, *ad Theologiam pulcherrimam esse famulam; in Theologia vero fermentum Pharisaicum*, *quod cavendum monet*. CHRISTUS, Matth. XVI: 6.

Het derde en uitvoerigste geschrift, een *diatribe de aeterna et immutabili Praedestinatione Dei*, *electione atque reprobatione*,

quae in Theses XXXIII tributa, universam hujus mysterii doctrinam monstrat, wordt voorafgegaan door eene breede, hoog opgevijzelde opdragt aan den door GREGORIUS XIII in den ban gedanen hervormer en bisschop van *Keulen*, GEBHARD TRUCHSESS, die wegens zijn huwelijk met AGNES VAN MANSFELD binnen en buiten de Roomsche kerk algemeen verontwaardiging verwekt had. In October 1583 werd de opdragt geteekend, het boek nog in den loop van dat jaar uitgegeven, zoodat dit geschiedde slechts weinig maanden voor de onttroonde kerkvorst met zijne gemalin als van alles beroofde lieden, bij Prins WILLEM I voor korten poos bescherming vonden (April 1584). Die opdragt heeft ligt meer aandacht getrokken dan de inhoud van het boekje (136 bl. groot), daar STURMIUS door dit stuk waarlijk geen twijfel aan zijne strenge regtzinnigheid deed ontstaan. Maar zoo velen in ons vaderland nog gevoel voor eerbaarheid, waarheid en opregtheid bezaten, zij moesten verontwaardigd zijn na de lezing dier brommende lofspraken op een man, die naar de stem van het vleesch, niet naar die van den geest geluisterd had, toen hij heette voor de Hervorming gewonnen te zijn.

Ik acht het geenszins onwaarschijnlijk, dat de slechte indruk dezer opdragt veel tot het vertrek van STURMIUS heeft bijgedragen. Over de geldelijke ongelegenheden, waarin hij verkeerde, klaagde hij zelfs aan zijne hoorders, die in April 1584 curatoren met een verzoekschrift naderden, waarin zij dringend om verhooging van het tractement van STURMIUS vroegen; nu toch genoot hij slechts *f* 400; Mei stond voor de deur en verhuizen moest de professor, daar hij de huurpenningen niet voldoen kon; bovendien schrijven zij: "alit liberos, aetatis valetudinisque admodum tenellae, sex, cum uxore, quae nunc rursus praegnans, ut solet singulis prope annis, ex beneficio Dei partui proximi vicina est." Curatoren weigerden, gaven aan STURMIUS het begeerde ontslag en het hem onmisbare reisgeld.

Eene poging, om den Amsterdamschen predikant LYDIUS voor de hoogeschool te winnen, mislukte tot te meer spijt, daar deze weinig maanden later zich aan de nieuw gestichte academie van Franeker verbond.

Lang eer STURMIUS vertrok, was reeds de korte tijd verstreken, dien LAMBERT DANEAU, nadat hij ten tweedemale te *Leiden* beroepen was, aldaar als hoogleeraar gesleten had, van Maart 1581 tot Junij 1582. Hij verhuisde naar *Gend* we-

gens *contentiunculae cum ministris super disciplina*, zooals LIPSIUS schrijft [1], woorden over wier beteekenis ROGGE in zijne levensbeschrijving van COOLHAES I, bl. 206 en vooral bl. 208 (de noot), uitvoerige inlichting geeft. De acten des Leidschen kerkeraads maakten mij bekend met eenige tusschen het consistorie van *Leiden* ter eener, en DANAEUS en STURMIUS ter andere zijde, gewisselde stukken, waaruit beider hoogleeraren antipathie tegen COOLHAES zeer duidelijk blijkt, even duidelijk als beider ongunstige stand in de gemeente. Eene onbetamelijke bemoeizucht had beiden verleid om des kerkeraads trouw in het ijveren voor leer en tucht in twijfel te trekken; beiden schenen te vreezen, dat zeker jong man, HENRICUS WESTPHALUS, tijdelijk huisgenoot van COOLHAES, door den kerkeraad ter kerkedienst mogt gepromoveerd worden, terwijl zij zich overtuigd hielden, dat hij kettersche gevoelens koesterde en als een hypocriet de godsdienstoefeningen getrouw bijwoonde.

Indien de kerkeraad aan dit vermanend woord geen gevolg gaf en gezegden WESTPHALUS niet keerde, protesteerden STURMIUS en DANAEUS "openlijk en getuigden voor God," dat de kerkeraad aan zijne roeping ontrouw, zij daarentegen, deze vermaning aan den kerkeraad gevende, zeer getrouw gehandeld hadden.

Den 7den November 1581 gaf de kerkeraad een waardig antwoord. Het vangt aan met een zedige verklaring, dat de kerkeraad die opwekking tot getrouwheid niet verdiende, daar hij ten aanzien van den bedoelden persoon volkomen op zijne hoede is en dien in weerwil van de gunstige rapporten, van elders ingekomen, niet tot de dienst geschikt acht, zooals COOLHAES zelf getuigt, die waarlijk in deze zaak met alle omzigtigheid handelt en bedoelden jongman weldra zijn huis denkt te ontzeggen. Naar het oordeel des kerkeraads was het de pligt der hoogleeraren geweest, pogingen aan te wenden om WESTPHALUS van zijne ketterijen te genezen; zoodat de kerkeraad op zijne beurt de vrijheid neemt, den hoogleeraren hunnen pligt te herinneren, namelijk, om niet opzettelijk het bijwonen der godsdienstoefeningen na te laten, wegens de thans hangende geschillen met COOLHAES, daar het den hoogleeraren voegde, hunnen studenten in dezen een goed voorbeeld te geven, een wensch, die STURMIUS betrof,

[1] *Syll. Epist. ed* BURMAN, I, pag. 55.

daar DANAEUS de godsdienstoefeningen in de Waalsche kerk bezocht. Reeds den 13den November zonden DANAEUS en STURMIUS een gelijkluidend schrijven in, de eerste daarbij van de Latijnsche, de andere van de moedertaal gebruik makende, dat in het breede het goed regt van STURMIUS betoogde, om de predicatiën van COOLHAES te mijden en anderen af te raden, daar hij evenmin als DANAEUS, COOLHAES langer als leeraar der kerk konde begroeten, en ten slotte verzoekende alle correspondentie over dit punt te staken en liever de zaak aan de synode ter afdoening en beslissing over te laten.

Uit den verderen loop der zaak blijkt duidelijk, dat DANAEUS de aanvoerder des kabaals, STURMIUS louter diens werktuig was. De laatste erkende dit bij een mondeling onderhoud, door COOLHAES zelven in bijzijn van getuigen ten huize van STURMIUS gehouden, en waarbij laatstgenoemde rondweg beleed, geteekend te hebben op aansporing van DANAEUS, die zich bereid verklaarde des noodig al het gestelde en beweerde te regtvaardigen; op welke verklaring van STURMIUS een der aanwezigen de juiste opmerking maakte: "handelt gij alle "dingen alzoo, zoo deugen uwe zaken niet veel." DANAEUS heeft een dergelijk mondgesprek niet willen houden; de afgezondene broeders, die ten een ure aan zijn huis kwamen, werden tegen vier uren terug bescheiden, op welk uur hij zijne lessen geëindigd had; doch hij liet ze hoogst onbeleefd tot vijf, ja halfzes ure te vergeefs wachten, en verklaarde later hen niet te willen te woord staan; mishaagde hun dit, dan te verwachten, dat zij hem voor den competenten regter zouden dagen.

Zoo erlangen wij voorwaar geen gunstig denkbeeld van de zelfstandigheid van STURMIUS, noch van de heuschheid van DANAEUS. Beiden bemoeiden zich met zaken, die niet op hunnen weg lagen, allerminst wel op dien van DANAEUS, die zelfs geen lid der gemeente was. Met één woord: het spijt ons, dat mannen van hunne gaven niet beter zich bepaalden tot hun eigenlijk werk.

Of DANAEUS als hoogleeraar de verwachtingen van curatoren teleurgesteld heeft? Hij had, met groote bekwaamheden toegerust, veel goeds kunnen doen, daar hij de gesteldheid der kerk hier te lande kende. Ik beroep mij op zijnen brief aan BASTINGIUS, in Mei 1581 naar *Antwerpen* geschreven (vgl. CRENII, *Anim. phil. et hist.*, VIII, pag. 235), waar deze woorden vooral onze aandacht verdienen: "quem admodum me

quidam amici monuerunt, ex nostratibus, id est, Hollandicis, ac fortassis Flandricis et Brabantinis pastoribus sunt plerique, neque methodi tractandae proponendaeque S.S. gnari, neque satis quae ad methodum pertinent, ex Latinis Graecisve scriptoribus ad colligendum idonei. Maar al wist DANAEUS, dat er veel te doen was, hij onttrok zich aan zijn eigenlijke taak. Dubbel jammer, daar hij ook lessen over de ethiek schijnt gegeven te hebben. Ik heb daarvoor geen ander bewijs, dan eene verklaring van BERTIUS, die in 1599 aan curatoren vrijheid verzocht, om de ethiek te mogen onderwijzen, daar er in vele jaren in deze wetenschap geen onderwijs gegeven was. Curatoren aarzelden, blijkens hun Resolutie-boek, dewijl zij wisten, hoe slecht de verhouding was tusschen BERTIUS en de Bursalen, wier onderregent hij geweest was; nogtans gaven zij hem vergunning "op eigen risico" dit te doen, en kenden hem zelfs later een bepaald salaris voor deze taak toe. Doch mij dunkt, dat BERTIUS in dit opzigt DANAEUS niet vervangen kon.

BURMAN beweert, *Syll. epist.*, I, pag. 88, dat DANAEUS door zijn *in* PETRI LOMBARDI Libr. I *sententiarum, qui est de Deo uno et triuno commentarius triplex* (*Gen.* 1580), aan de Leidsche regeering op te dragen, de aandacht op zijn persoon gevestigd had. Het kan wezen, maar het was anders niet noodig tot zulke maatregelen de toevlugt te nemen. Had niet reeds in 1577 de eerste uitgave zijner *ethices christianae*, Libr. III, het licht gezien, en zijnen naam gunstig bekend gemaakt. Waarlijk, ten onregte durven enkelen zijner biographen beweren, dat ook dit werk behoort tot de vele, die vergeten zijn: voor de geschiedenis der wetenschap heeft het niet slechts belang, maar vooral maakt het epoque als verdedigende de eer van het Calvinisme tegen allen, die waanden dat zijne dogmatiek de moraal kleinachttede. Jammer gewis dat de hoogeschool zoo weinig genoot van de gaven eens zoo bekwamen mans. Toen de Prins van Oranje met de tusschen DANAEUS en den Kerkeraad gerezen geschillen bekend werd en de uitkomst der zaak voorzag, uitte hij zijne vrees: DANAEO *absente Theologicam scholam desertam fore* [1]. Evenzoo beschouwde de Arnhemsche predikant JOHANNES FONTANUS de zaak, naar wiens schatting "die Schule zu Leiden", wegens het heengaan van DANAEUS, "den Kreps-

---

[1] Vgl. 's prinsen brief in het *Archief van* KIST *en* ROIJAARDS, IX, blz. 523.

"ganck gehet" [1]. Dat was te meer jammer, dewijl DANAEUS ook als predikant bij de Waalsche gemeente werkzaam was. Doch ook die kerkelijke bediening werd door moeijelijkheden gestoord, dewijl hij zich niet kon vereenigen met het besluit van den kerkeraad, om tot het avondmaal niet toe te laten dezulken, die de Hollandsche taal magtig waren. Wat tijds schoot er over voor onderwijs geven? Of wel de naauwe vriendschapsbetrekkingen met LIPSIUS en DONELLUS — uit de briefwisseling met eerstgenoemde blijkt, dat ook de vrouwen der hoogleeraren zeer bevriend waren — een calmeerenden invloed op DANEAU gehad hebben, vreeze ik te verzekeren.

Op veelvermogende aanbeveling van Dr. MOLLER viel thans de keus op JOHANNES HOLMANNUS SECUNDUS. Veelvermogend noemde ik MOLLER's invloed: immers de nu benoemde had door geenerlei geschriften zich eenigzins doen kennen, gelijk hij evenmin later deed [2]; en wat zijn gedrag betreft, had hij oorzaak gegeven tot veler afkeuring, daar hij niet alleen in zijn huwelijksliefde zeer onstandvastig was, maar ook van *Simonie* overtuigd, uit de dienst der kerk ontzet werd. Thans woonde hij nabij *Hamburg*, dus in de nabijheid van MOLLER, was met dien persoonlijk bekend geworden en door dezen aanbevolen, kweet hij zich zoo van de hem opgedragen taak, dat de benoeming, die, eerst slechts voor één jaar was gedaan, na verloop van dien tijd, dadelijk verlengd is [3]. In zijnen vader had HOLMANN het toonbeeld van een waardig Evangeliedienaar aanschouwd, die als eerste Luthersche predikant in *Stade* meer dan eens zijn leven voor zijne overtuiging op het spel zettede [4]; van zijnen meest beminden leermeester MELANCHTHON had hij een mildheid van inzigten overgenomen, die verdraagzaamheid wekt.

In tijden van hevige woelingen op kerkelijk gebied te *Leiden* gekomen, had hij gaarne aan curatoren de belofte gegeven, om met kerkelijke geschillen zich niet in te laten, en het

---

[1] Vgl. diens schrijven aan graaf JAN VAN NASSAU, bij GROEN V. PRINSTERER, *Archives*, VIII, pag. 113 ss.

[2] JÖCHER's opgaaf van werken, door HOLMANNUS uitgegeven, is geheel fout.

[3] Het naauwkeurigst is zijn leven beschreven in PRATJE, *die Herzogth. Bremen und Verden*, VIe Samml., S. 283 ff.

[4] Vgl. over den vader, ROTERMUND, *Lex. aller Gelehrt. in Bremen*, I, S. LIII; vooral *die Herzogth. Bremen und Verden*, I[e] Samml., S. 327 ff.

was hem met dat voornemen zóó heilige ernst, dat hij, hoewel door den kerkeraad en door enkele leden der regeering aangezocht, bepaald weigerde, als scheidsman in de twisten van COOLHAES en SARAVIA op te treden. Hij was een vriend van de Latijnsche Muze: vooral hadden de zangen van LOTICHIUS hem bekoord, en ook te *Leiden* zocht hij bij voorkeur den omgang met litteratoren, als LIPSIUS, DOUZA en anderen. Bij het gerucht van zijne overkomst had eerstgenoemde het getuigenis gegeven: *in* DANAEI *locum Germanus quidem theologus suffectus, mente quietior, nisi fallor; certo gente.* BRANDT, *Hist. der Ref.*, I, blz. 558, verhaalt, dat BEZA hem zou aanbevolen hebben, oordeelende dat zijne, dat is Melanchthonische theologie, in deze landen de bekwaamste en stichtelijkste was. Doch is dit berigt wel geloofwaardig; hoewel HOLMANN, naar het eenstemmig getuigenis, dat ons bewaard bleef, geen streng Calvinist schijnt geweest te zijn, mogen wij in het bepalen van zijne rigting niet verder gaan. Want wij moeten ons wachten voor het navolgen van de gewoonte, in later dagen opgekomen, om HOLMANNUS voor te stellen als een voorlooper van het gevoelen der Remonstranten ten aanzien der praedestinatie. Te regt toch deden de contra-Remonstranten opmerken, dat daar HOLMANNUS niets in druk gegeven had, men het afdoend bewijs voor deze zeer gewaagde stelling altijd zou schuldig blijven. De hoogleeraar was, wat men toen noemde, Zwingliaansch en daarom aan MOLLER van Hamburg gewis welgevallig, wiens Crypto-Calvinisme allengskens in Zwinglianisme overging. Het blijkt ook niet dat HOLMANN te *Genève* gestudeerd heeft. Van zijn godgeleerd onderwijs te *Leiden* bleef in druk geen spoor achter; wel zijn ons de getuigenissen bewaard van de achting, die zijn persoon daar genoot. Enkelen waardeerden hem zoo hoog, dat zij hem, naar het berigt van ADAMI, *vitae Theol.*, pag. 282, met LIPSIUS gelijk stelden. Dat DOUZA hem veel genegenheid toedroeg en zijne nagedachtenis vereerde, getuigt zeker voor zijn persoon; dat hij bij zijn dood, 26 December 1586, op 63jarigen leeftijd, zijne boekerij aan de hoogeschool vermaakte [1], daardoor den grondslag leggende tot den thans aanwezigen rijken boekenschat, spreekt op aangename wijze van zijn belangstelling in den bloei der wetenschap. Zijne nagedachtenis bleef lang in eere; in het

[1] Vgl. SCHOTEL, *de Bibl. der Hoogesch. te Leiden*, blz. 5 vlg.

jaar 1603 en nog later kende men aan zijne weduwe "in haren benaauwenden staat", verligting van huishuur toe. De rijkdom, dien HOLMANNUS weleer bezeten had, was waarschijnlijk het deel geworden van den zoon uit zijn eerste huwelijk, welk huwelijk door echtscheiding verbroken werd.

Als ambtgenoot, niet als geestverwant, had hij aan zijne zijde ADRIANUS SARAVIA gekend. Met groote verwachtingen zagen curatoren dezen in Mei 1584 den post van hoogleeraar aanvaarden. Roemwaardige antecedenten getuigden van hem: GUI DE BRÈS had ook met zijne goedkeuring de geloofsbelijdenis opgesteld [1]; de gemeenten van *Antwerpen*, *Brugge* en *Gent* hadden den zegen zijner evangelieprediking genoten. Wat mogt men niet van hem voor den bloei der hoogeschool verwachten? Tegelijk met eene dienst bij de Nederduitsche gemeente te *Leiden* zou hij Zondags in het Fransch prediken [2]. Helaas! het ging hem even als meer godgeleerden van veelzijdige ontwikkeling in dien tijd: hij eerde de politiek niet minder dan de theologie, en zijne voorliefde voor *Engeland*, waar hij het grootste deel zijner studiejaren gesleten had, verlokte hem, om den graaf van LEICESTER meer te dienen, dan het eenen leeraar van de Leidsche school betaamde. Op hem dus vestigde zich spoedig het oog der Engelschgezinden, en als zoodanig werden hij en andere predikanten tot eene conferentie met de Staten van *Holland* genoodigd, eene eer, die in eigene schatting de waarde zijner staatkundige bemoeijingen wel verhoogen moest [3]. Indien hij als hoogleeraar een ijver betoond hadde, eenigzins gelijkende op het vuur, waarmede hij COORNHERT in een dispuut te *'s Hage* bekampte, en de wenschen van LEICESTER behartigde, zou de Leidsche academie veel goeds van zijn onderwijs hebben kunnen genieten. Dit was echter niet alzoo; geen wonder, dat curatoren, in hunne verwachtingen teleurgesteld, geërgerd over de herhaalde afwezigheid van SARAVIA uit *Leiden*, vooral hem bij dezen stand van zaken hun ongenoegen deden gevoelen [4], en niet schroomden luide te klagen over

---

1 Vgl. TE WATER, *Tweede eeuwgetijde van de geloofsbelijdenis*, blz. 9 vlg., en voor SARAVIA's levensloop PAQUOT, *Mémoires*, XI, pag. 339 ss.

2 Hem werd een tractement van *f* 400 en *f* 50 voor huishuur door den kerkeraad toegekend.

3 Vgl. BRANDT, *Hist. der Ref.*, I, blz. 724 vlgg.

4 Vgl. W. BISSCHOP, *de woelingen der Leicestersche partij in Leiden*, blz. 80 vlgg.

het weinige nut, dat tot heden de kerk van de hoogeschool getrokken had.

De klagt was zeker gegrond, maar de schuld lag niet bij de hoogleeraren alleen. Op wat gronden van billijkheid kon men, waar de school pas weinig jaren bestond, nu reeds vruchten verwachten? De gestadige afwisseling van het onderwijzend personeel werkte zeer ongunstig; en het gehalte dergenen, die aan de studie der godgeleerdheid zich wijdden, jonge mannen, meerendeels uit den lageren burgerstand, was een kwaad, waaraan de hoogleeraren niets konden verbeteren.

Saravia heeft helaas! niet veel tot opluistering der school gedaan. Zedelijk was hij stellig schuldig aan den geraamden aanslag der Leicester-partij in *Leiden*, redde zich door een haastige vlugt en leefde in *Engeland* tot in hoogen ouderdom [1], altijd beweerende dat hij onschuldig was. Belangrijk is de plaats uit een brief aan lipsius, Februarij 1588: *de injuria, quae mihi facta est, nihil scribam; innocentia mea eos latet, qui excaecatis oculis ita esse rem volunt, ut ipsi cupiunt* [2]. Jammer, dat de bewijzen voorhanden zijn, die ons deze woorden aan grove zelfmisleiding doen toeschrijven. Maar dubbel jammer, dat saravia als hoogleeraar zich niet bij de pligten van zijn ambt bepaald heeft. Want de geschiedenis weet ons te verhalen van de helderheid des geestes, waarmede hij gewoon was, vooral op meer gevorderde jaren, personen en zaken te beschouwen. De brieven, door hem aan uyttenbogaert geschreven, zijn evenzeer proeven van geleerdheid als van wijsheid en zullen, ter bekwamer plaats medegedeeld, den lezer doen instemmen met onze klagt over het feit, dat bij den hoogleeraar saravia, tijdens zijn verblijf hier te lande, de godgeleerde voor een poos onderging in den staatsman.

Terwijl holmannus en saravia nog in functie waren, werd de Franeker school gesticht. Geene gebeurtenis kon bij de vrienden en voorstanders der Leidsche academie pijnlijker gewaarwordingen opwekken, dan de vestiging eener inrigting, wier doorluchtige verzorger tijd bezeten en gebruikt had, om zijne school te openen met eene wel bezette theologische faculteit.

Heeft Prins willem bij de aanstelling van godgeleerde hoogleeraren op de rigting dier mannen gelet en naar den

[1] Wat men zegt, dat hij 15 Januarij 1612 te *Oxford* overleed, den leeftijd van 82 jaren bereikt hebbende, schijnt niet juist te wezen, daar er nog schrijven van hem uit een later gedeelte van 1612 voorhanden is.

[2] *Sylloge*, I, pag. 364.

eisch van de behoeften der kerk geleerden van Calvinistische kleur gekozen, door den drang der omstandigheden is hij te veel in dezen beheerscht, dat hij ondersteld mag worden, altijd naar volle vrije overtuiging gekozen te hebben. Want de veronderstelling, waarvan ik uitga, dat curatoren steeds in overleg met den Prins zullen gehandeld hebben, kan, dunkt mij, naauwelijks betwist worden. Hoe weinig ten allen tijde, en bij uitnemendheid toen, de waarde en beteekenis der gematigdheid begrepen is, weten wij; ORANJE had in zijn naasten kring evenzeer mannen die voor uitersten ijverden, als die hem op het belang wezen om niet voorbij te zien, dat onder de hoogere standen de Roomsche kerk nog vele vrienden en belijders telde. Ten aanzien van het onderwijs in de godgeleerdheid moest gevraagd worden wat het volk, die klasse van menschen, uit welke de eerste studenten in de theologie te voorschijn traden, begeerde en behoefde; wat de andere wetenschappen betrof, was rekkelijkheid op het punt van geloofsbelijdenis oorbaar, ja noodzakelijk. Dat is gebleken in den ijver, waarmede de vrijheid van geloofsovertuiging voor hoogleeraren en studenten in de wetenschappen, behalve de godgeleerdheid, op den duur gehandhaafd is, in weerwil van de soms alle bescheidenheid te buiten gaande eischen der predikanten.

Bloeijend mogt dus de toestand van het onderwijs in de godgeleerdheid aan de eerst opgerigte hoogeschool in *Nederland* niet genaamd worden. Gelukkig echter dat er slechts weinig tijds verliep na de vestiging van *Franeker's* academie, of *Leiden* bezat godgeleerden, wier werk en gaven met die van de meest geroemden de vergelijking niet behoefden te schromen. Maar de verloopen jaren hadden niet aan de verwachting beantwoord; gedurende de eerste tien jaren van het bestaan der hoogeschool waren er geen 130 studenten in de godgeleerdheid ingeschreven, en van dat getal behoorden meer dan 50 tot het buitenland. "Alles was te Leiden sober," schrijft de zoon van den Franeker hoogleeraar LYDIUS, "sober "de professoren, sober de studie, sober de studenten." En daar behoorde voor den edelen stichter der school veel moed en zelfverloochening toe om te blijven gelooven, dat deze hoogeschool "niets anders wezen zal als een vast Blokhuis en bewaarnis des ganschen Lands" [1].

---

[1] De geheele brief komt voor bij KIST, *Bijdragen tot de vroegste geschiedenis der Leidsche Hoogeschool*, enz., blz. 116.

Dat zijne verwachting niet ijdel geweest is, wie behoeft daarvan de verzekering te geven?

Scheiden wij echter niet van dit vroege tijdperk, zonder met een paar woorden gesproken te hebben van de gelegenheden tot woning en voeding, daar den studenten verstrekt. De huurprijs eener vrije kamer overschreed zelden de som van *f* 50. Gewoonlijk echter gingen jongelieden bij eene familie inwonen, zoo zij geene *alumni* waren, voor welke, gelijk b. v. te *Franeker*, op 's lands kosten middagtafel gehouden werd, eerst tegen den prijs van *f* 45 's jaars, later voor het dubbele dier som per hoofd. Bij vele hoogleeraren was het in huis nemen van studenten een middel om eigen bestaan te verbeteren. Een dezer, de hoogleeraar in de regten, BRONCKHORST, deed zich voor kostgeld 100 daalders 's jaars betalen. Maar al ras scheen het noodig den eisch te verhoogen; hij bedong *f* 200 en wel bij vooruitbetaling van ieder vierendeel jaars; later moest de wasch van lijf- en beddengoed bovendien worden voldaan; ja werd een betere kamer verlangd, zooals de vader van den bekenden ADRIAAN PARS voor zijn zoon begeerde, dan moest er een broodsuiker bij de som worden gevoegd. Meer dan één commensaal gaf ruimer voordeel, doch vaak ook veroorzaakte het zamenwonen allerlei onordelijkheid. De commensalen van prof. BRONCKHORST verzochten op zekeren avond de dochters van JAN VAN HOUT en anderen ten feest. Den ganschen nacht werd er gedanst en gezongen; sommigen vermomden zich. Bij huiselijke feesten deed het gezang der commensalen zich luide hooren [1].

Zoo was het te *Leiden*, zoo elders; de jonkheid heeft trekken, die haar in alle landen en alle tijden kenmerken. Elders staat geschreven van de uitspattingen en nachtelijke rumoeren, waardoor de stilte soms verontrust werd; maar het verhaal daarvan zou hier misplaatst wezen, hier, waar wij alleen ten oogmerk hadden, het bewijs te geven, dat de student ook "soberlijk" leven kon en menig hoogleeraar "soberlijk" leven moest. Toen BRONCKHORST in de laatste jaren van zijn professoraat op een vast inkomen van *f* 800 rekenen kon, zag hij zich van nijpende zorg ontslagen. Wij verblijden ons om zijnentwil; want het hinderde ons in zijn

---

[1] Vgl. de uittreksels van BRONCKHORST's *Dagboek* in *Overijss. Alm.*, jaargang 1844, blz. 215 vlgg.

dagboek te lezen, dat hij van een student, die een examen moest doen, een rijksdaalder ten geschenke ontving, zooals hij schrijft *conciliandae benevolentiae causa.* De muzenzoon zou het wel niet gewaagd hebben, indien des hoogleeraars toestand gunstiger geweest ware. Sommige hoogleeraren, daaronder ook BRONCKHORST, namen nu en dan deel aan de feesten der studenten en gaven alles behalve een voorbeeld ter navolging. Na het bijwonen van een maaltijd, door prof. VULCANIUS gegeven, waaraan met BRONCKHORST, de hoogleeraren HEURNIUS, BURGERSDIJCK, BASTINGIUS, MERULA, BERTIUS en de pensionaris HOOGERBEETS deelnamen, leed BRONCKHORST drie dagen lang aan de gevolgen van den roes, "waarna ik", dus schrijft hij, "eene gelofte gedaan heb, om met Gods hulp gedurende 3 maanden sober te leven en vlijtig te studeeren."

Ik moet den lezer verzekeren, dat na het verloop van dezen tijd de belofte herhaald is en BRONCKHORST, zoo hij al aan de kwade gewoonte dier dagen, de dronkenschap, toegegeven heeft, niet achtergebleven is in het scherp veroordeelen van deze zonde onzer vaderen. De ruwheid dier tijden en zeden werkte hoogst nadeelig op de studiën, met name te *Leiden*, waar door het groot aantal buitenlanders, dat de hoogeschool bezocht, veelal een weinig gunstig voorbeeld van ingetogenheid gegeven werd.

Nogtans willen wij niet met zulk een ongunstigen indruk van dit eerste tijdvak afscheid nemen.

De zorg, door prins WILLEM aan de stichting en den opbouw dier school gewijd, zij nog eens geroemd, vooral met aanwijzing van hetgeen zij gedaan heeft voor de vestiging der academische bibliotheek. SCHOTEL schetste hare lotgevallen [1]; zij worde door ons niet vergeten, die aan hare schatten zooveel verschuldigd zijn. De stichter der hoogeschool werd ook de grondlegger harer bibliotheek. Zijne hand schonk haar het eerste werk, dat het hare is, namelijk *Biblia Sacra, Hebraice, Graece, Latine, una cum Targum, sive Paraphrasi Chaldaica* ONKELOSI *et* JONATHANIS *ejusdemque translatione Latine op.* B. ARIAE MONTANI, *distinctum in tomos VIII. Antverpiae apud* CH. PLANTINUM, *Prototypographum regium, anno* 1569.

---

[1] *De Bibliotheek der hoogeschool te Leiden, eene historische schets*, uitgegeven in 1866, met de woorden van JUYNBOLL tot welgekozen motto: *multis et splendidis studiorum subsidiis academia nostra instructa est.*

Wat de waarde van dit exemplaar verhoogt, is deze inscriptie, die gij vindt op het titelblad van het eerste deel:

In magno hoc Vniverso,
Quod universi colimus,
nihil homine dignius,
nihil in homine Virtute,
inter virtutes Religione,
in religione S. Dei Verbo;
Quod octo hisce voluminibus plene comprehensum,
Illustrissimus et plane incomparabilis Princeps
GUILIELMUS NASSOVIUS,
felici auspicio
crescenti huic academiae munus
D. D.
Vivat aeternum illius gloria
Vivat Schola
Vivat Religio.

Waarlijk, op dezen eersteling is een rijke oogst gevolgd.

III.

DE FACULTEIT DER LEIDSCHE HOOGESCHOOL

GEDURENDE DE JAREN

VERLOOPEN TOT DEN DOOD VAN ARMINIUS.

Ter aanvulling van de door het afsterven van HOLMANNUS ontstane vacature en bij het mislukken der pogingen, om den Dordschen predikant BASTINGIUS den post van hoogleeraar te doen aannemen [1] — waarvoor hij bedankte, hoewel hij later, na als regent van het Staten-collegie kerk en wetenschap beide gediend te hebben, zich een dergelijke keuze liet welgevallen — werden twee buitengewone hoogleeraren aangesteld, CAROLUS GALLUS en LUCAS TRELCATIUS S^r^., "omdat "curatoren de ledich staende plaetse voor als noch met geen "vermaert persoon en hebben connen vervullen ende daeromme "nootshalve gedrongen sijn, in dese gelegentheyt ende om "middelertijt ende provisioneelijck te voorsien ter nut van "de Universiteyt hen te behelpen, met de extra ordinaire "diensten van eenighe personen, aen der handt sijnde." Zoo spreken de *Resolutiën* van curatoren, wier genomen besluit — 't zij in zijne formuleering voor de buitengewoon benoemden minder vleijend — toch in de behoeften der studenten poogde te voorzien en door den arbeid van twee personen de ledige plaats van één aan te vullen.

De benoemden zijn ons bekend. GALLUS vond voor een deel zijner lotgevallen een biograaph in onzen landgenoot MOLHUYSEN, die een onderzoek [2] aan het tijdperk van GALLUS' leven gewijd heeft, dat vóór zijne benoeming tot hoogleeraar verloopen is; op dit stuk beroep ik mij, en zal, met gebruikmaking van GALLUS' geschriften, het verder trachten aan te vullen.

Een stormachttg leven van 57 jaren had GALLUS gesleten eer hij te *Leiden* als buitengewoon professor optrad. Den wetenschappelijken graad van baccalaureus in de theologie

---

[1] Vgl. SCHOTEL, *Kerk. Dordrecht*, I, blz. 217 vlg.

[2] Opgenomen in NIJHOFF'S *Bijdragen*, Deel IV, blz. 125 vlgg.

verwierf hij te *Keulen*, toen hij te *Deventer* als pastoor zijne dienst waarnam. Daar, gelijk vroeger te *Elst*, begon hij eene reformatorische werkzaamheid, die langs den zekeren weg der opruiming van misbruiken, de kerk, zooals men zegt, in de kerk wilde hervormen. Zijne prediking droeg een Evangelischen tint en, dat vooral opspraak wekte, aan die het begeerden gaf hij onder beide gestalten het avondmaal. Beschuldigd en tot verantwoording gedaagd voor de landvoogdes, genoot hij blijkbaar de meest krachtige bescherming van den Deventerschen magistraat, die bij herhaling de loffelijkste getuigenissen van zijne werkzaamheden en gedragingen aflegde en zijne kerkelijke houding trachtte te verdedigen door een beroep op den geest des tijds en de elders bestaande vrijheid in den vorm der communie.

Nadat wij door de werken van HEPPE en WOLTERS [1] den staat van zaken, gelijk die omstreeks dezen tijd in het hertogdom *Cleef* geworden was, kennen, moeten wij het zeer natuurlijk vinden, dat hij derwaarts beroepen werd, te weten naar *Hamm*, in het graafschap *Marck*, waar hij tot 1576 werkzaam bleef. Zoo gevaarlijk een man scheen hij der Roomsche geestelijkheid, dat hij, tijdens een kortstondig vertoef te *Arnhem*, in 1563 gevangen genomen en door het onderscheppen van een brief, door hem aan den kanunnik te *Elst* gerigt [2], bezwaard, zeer zeker zijn leven zou verloren hebben, indien niet de hertog van *Cleef* door zeer ijverige tusschenkomst zijne invrijheidsstelling verworven had. Gewis tot leedwezen zijner begunstigers, begon hij weldra eene heftigheid te openbaren, die hem niet alleen tegen de Wederdoopers hevig ijveren deed, maar ook met het burgerlijk bestuur zijner woonplaats in grooten onmin bragt. Hij moest *Hamm* verlaten, ook in ongunst bij den Cleefschen Hertog gevallen, die telkens weifelend en wankelend mannen als GALLUS moeijelijk op den duur dulden kon.

Gedurende zijn verblijf te *Hamm* had hij, gelijk wij reeds schreven, in zijne nabijheid het woelen en drijven der Weder-

---

[1] Vgl. van eerstgenoemden de *Geschichte der Evangelischen Kirche von Cleve-Marck*, u. s. w.; van WOLTERS de biographie *Konrad v. Heresbach*. Onze mededeelingen kunnen eenigzins tot opheldering verstrekken van hetgeen HEPPE schrijft, a. a. O. S. 79 en vooral diens verklaring dat GALLUS "ein fahrender Prediger" geweest is, verbeteren.

[2] MOLHUYSEN deelt dien brief mede, blz. 158 vlg.; zijn inhoud getuigt voor het edel gemoed des schrijvers.

doopers opgemerkt. Zeker was hij reeds toenmaals met het voornemen vervuld om tegen hen de pen op te vatten, maar in de volvoering van dat plan waarschijnlijk door omstandigheden belemmerd. Zoodra hij nu *Hamm* verlaten en zich te *Bremen*, de openstaande wijkplaats der van elders verdrevenen of gewekenen, gevestigd had, legde hij zijn werk ter perse, dat den titel droeg: *malleus anabaptistarum: Een hamer op dat hoeft aller wederdoperschen secten*, *welcke slaet*, *breeckt ende gantschlik verderft haren kop*, *und verdedigt die Godtlicke waerheyt*, enz. Naar een berigt, bij MOLHUYSEN voorkomende [1], verscheen dit werk 24 Aug. 1577, voorzien van eene opdragt aan den prins van ORANJE. De opgave van die dagteekening komt zeker voor onder bedoelde opdragt; ik kan dit echter niet bevestigen, daar het exemplaar, dat ik gebruik, eigendom van de rijke bibliotheek der Doopsgezinde gemeente te *Amsterdam*, het jaartal van uitgave draagt: 1606, terwijl het blijkbaar niet is een nieuwe titel-uitgave; ook prijkt deze druk met een opdragt, geteekend uit *Nijbroek*, 29 Sept. 1603, en gerigt aan prins MAURITS. In deze uitgaaf van 1606 wordt geen woord gewag gemaakt van de vroegere; elders echter, in de *praefatio* van een boek, waarover wij straks zullen spreken en dat in 1593 bij RAPHELENGIUS te *Leiden* uitgegeven is, verklaart GALLUS zelf, dat hij zijn boek tegen de Weder-doopers aan prins WILLEM opgedragen heeft: *Cui gratitudinis ac charitatis ergo librum contra catabaptistas ceterosque hujus nostri seculi errores a me in lucem editum dedicavi.* Zoo drukt hij zich uit. Of de prins wel met zulk een opdragt bijzonder gediend is geweest, zij in het midden gelaten — waarschijnlijk drongen de omstandigheden GALLUS tot het aanwerven van een Maecenas. — Het boek zelf raadplegende, ben ik tot de meening gebragt, dat de uitgaaf van 1577 in het Hoogduitsch is geschied, terwijl die van 1606 in het Nederduitsch plaats gegrepen heeft, zoo men dien eerenaam aan de taal van dat boek mag toekennen. Ongetwijfeld blijkt het boek niet geschreven te zijn door een auteur, die de Nederlandsche Doopsgezinden in hunne eigenaardige dogmatiek kende, zoodat het, bij zijne uitgaaf in 1606, op dezen niet veel indruk kan gemaakt hebben. Ik mag niet verzwijgen, dat ik den schrijver dit werk zelfs niet als eene literarische verdienste aanreken.

---

[1] t. a. p., blz. 142.

Bremen heeft hem slechts voor korten tijd binnen zijne muren bezeten. Vroeger reeds met graaf JAN VAN NASSAU bekend, werd hij door dien geroepen om het hervormingswerk in *Gelderland* en *Overijssel* voort te zetten, beter gezegd, door te zetten. Hoe ijverig, ja hoe heftig hij zich in het volvoeren van deze taak gekweten; hoe de Haagsche synode van 1586 hem door broederlijke vermaning hare bezorgdheid betoond; hoe hij, toen *Deventer* verraden werd, de stad als een arme vlugteling verlaten heeft [1], dat alles is door MOLHUYSEN naauwkeurig te boek gesteld.

Weinige maanden na die noodlottige gebeurtenis, werd hij te *Leiden* buitengewoon hoogleeraar in de godgeleerdheid. Ik geloof niet, dat het noodig is, gelijk MOLHUYSEN [2], deze benoeming in verband te brengen met het feit, dat een neef van GALLUS, EVERT VAN BRONCKHORST, toen te *Leiden* hoogleeraar in de regten was; veel meer ligt het, dunkt mij, voor de hand, te herinneren, dat graaf JAN nog leefde, en diens tusschenkomst aan GALLUS deze benoeming verschaft heeft. Hij kwam met gunstige en veelvermogende aanbeveling te *Leiden;* dit blijkt vooral ook hieruit, dat door den kerkeraad der Hervormde gemeente, op sterk aandringen van prins MAURITS, aan hem, nadat hij zijne zuiverheid in de leer bewezen had, zoowel als aan zijnen zoon HENRICUS, het leeraarsambt aangeboden werd; een aanbod, waarvoor hij [3], om zijnen gevorderden leeftijd bedankte, maar dat zijnen zoon hoogst welkom was, en waarvan deze zich zeer tot genoegen des kerkeraads, die dit tastbaar in herhaalde verhooging van jaarwedde betoonde, kweet. De bijvoegselen bij de *Naamlijst der predikanten, die in de Nederduitsch Hervormde gemeente te Leiden gediend hebben, enz.*, gevoegd achter de *orde der feest- en lijdensteksten* (*Leiden* 1857), deelen ons, blz. 99 vlg., mede, dat HENRICUS GALLUS, door "graaf MAURITS aanbevolen en "door den magistraat verlangd," tot predikant benoemd werd [4],

---

[1] Pia conjuge privatus, omnibus fortunis denudatus, cum numerosa denique prole in extremas miserias et angustias praecipitatus: met deze woorden beschrijft hij zijnen toestand.

[2] t. a. p., blz. 156.

[3] Mox etiam ad ministerium hujus celeberrimae Ecclesiae Lugdunensis mihi, una cum filio meo HENRICO, suscipiendum auctores esse fuistis, schrijft hij aan den prins en de staten, in de opdragt voor zijne *clavis prophetica*, waarvan wij reeds spraken en waarop wij straks terugkomen.

[4] Eerst werd hij provisioneel aangesteld, in 1590 tot derden ordinaris beroepen en bevestigd. In 1597 was hij nog in dienst.

zoodat onze gissing van den invloed, dien graaf JAN, oom van MAURITS, op het lot van GALLUS, zoowel van den vader als van den zoon gehad heeft, niet gewaagd is.

Van de wijze, waarop hij zijne taak als hoogleeraar vervuld heeft, bestaat een gedenkteeken, dat te meer onze aandacht verdient, naarmate het minder tot heden is opgemerkt. Reeds spraken wij er van toen wij bij herhaling gebruik maakten van de *epistola nuncupatoria* voor zijn uitvoerig werk: *Clavis prophetica nova apocalypseos, Joannis apostoli et Evangeliographi.* Deze *clavis* werd in 1592 uitgegeven met *theses de antichristo* en een *tractatus de magistratu*, gevolgd door een *carmen eucharisticum* op de heldendaden van prins MAURITS gemaakt door VOLC. WESTERWOLT, en lofgedichten op de *clavis* door J. HENRICUS, B. V. (waarschijnlijk BONAVENTURA VULCANIUS), PETRUS HACKIUS, weer een van WESTERWOLT, een in de Grieksche taal door WILLEM PUPPIUS, den Edammer predikant, en een van N. STOCKIUS. Eene breede opdragt aan prins MAURITS en de staten van Holland, geteekend 8 Febr. 1592, gaat aan dit werk vooraf. Zij vangt aan met eene verklaring aangaande het boek: in overleg en op aanraden van de dienaren der kerk en der hoogeschool ziet deze arbeid, waarmede de schrijver reeds sints 20 jaar zich bezig gehouden heeft, het licht, nadat anderen aan hetzelfde onderwerp hunne aandacht gewijd, en zonder dat de schrijver geacht wil worden al de geheimen van de *Apocalypsis* onthuld te hebben; doch de hoop, dat deze *clavis* werkelijk tot regt verstand van het profetische boek zal bijdragen, doet hem zijn werk aan het publiek in handen geven.

In den loop van 1591 deelde hij den inhoud van zijn geschrift aan zijn academiesch gehoor mede en bood het nu als eerste vrucht van zijn theologiesch professoraat den lezers aan. Zijn voornemen was, om later een uitvoerige verklaring van de *Apocalypsis* en andere reeds voor 30 jaar ontworpen geschriften door den druk gemeen te maken [1].

Om eenigzins den inhoud van deze *clavis* nader te doen kennen, merk ik op, dat GALLUS 7 *aetates* stelt: 1e de *aetas aurea* of die der martelaren, tot CONSTANTIJN; de 2e, tot keizer PHOCAS en BONIFACIUS, den eersten anti-christ, heet de zilveren, omdat de toestand der kerk in enkele opzigten toen

[1] Integrum in eandem apocalypsin commentarium, et plures alias salutares triginta annorum lucubrationes jam paratas.

nog gezond heeten mogt. De 3e, de koperen *aetas* eindigt met KAREL den grooten; de 4e gaat tot keizer COENRAAD I en draagt den naam der *ijzeren* wegens het toen heerschend geweld; de 5e, *aetas lapidea* eindigt in 1273, met den aanvang der regeering van RUDOLF VAN HABSBURG. De *aetas lignea* gaat tot KAREL V, en van dien tijd af tot de wederkomst van Christus reikt de *aetas septima* of *ignea.* In de 7 brieven, 7 zegelen, 7 bazuinen en 7 fiolen worden die 7 leeftijden telkens symboliesch aangeduid.

Door nieuwheid van vinding of juistheid van opvatting onderscheidt zich de opvatting van GALLUS in geenen deele, en ik zou zeker weinig dank bij den lezer behalen indien ik hem met het doorloopen van GALLUS' boek plaagde; één punt slechts schijnt mij allezins waardig der vermelding: zijne explicatie van XIII. 18, het getal van het beest.

Hij meent, dat door dit ronde getal niets anders te kennen gegeven wordt dan eene groote veelheid; door vergelijking met 1 Kon. X : 14: *het gewigt van het goud, dat voor* SALOMO *op een jaar inkwam, was* 666 *talenten goud*; op welke plaats de rijkdom van SALOMO als type van CHRISTUS beschreven wordt; vindt hij het regt om ook in *Openb.* XIII : 18 bij 666 niet aan één persoon, één antichrist te denken, maar aan de vele personen, die als vijanden der kerk, als antichristen zich hebben doen kennen; aan het meerendeel der Pausen.

Van het grove Chiliasme is hij afkeerig.

Dat het onderwerp hem groote belangstelling inboezende en hij er ook bij zijn academiesch gehoor het oor voor wist te ontsluiten, leeren ons de *theses*, die in April 1591 onder zijne voorzitting door CORNELIS PIJNACKER verdedigd zijn, *de antichristo.* Ze zijn 17 in getal en behandelen achtereenvolgens de soorten van antichristen, de ketterijen en dwalingen en ter andere zijde de persoonlijke tegenstanders, die den naam van CHRISTUS dragende, CHRISTUS eigenlijk bestrijden — *quae omnia papae Romano conveniant; non mirum quod ipsum eximium illum antichristum affirmemus.* Op de *theses* volgt eene reeks van *confirmationes*, waarin de *theses* worden toegelicht en, naar des auteurs gevoelen, bevestigd.

Als aanhangsel (pag. 187—199) geeft de schrijver zijne *sententia de magistratu*, opdat niemand in den waan verkeere, dat hij, in zijne *clavis* het gezag van den Heer boven alles plaatsende, te hard of te oneerbiedig over de christelijke over-

heid denkt. Integendeel, CHRISTUS is het hoofd van het ligchaam; *pii principes secundaria capita.* Naar het *mysterium* van het N. T. bestaat het geheel van het ligchaam der kerk uit drie deelen: koningen, priesters en volk. De Roomschen, den paus boven alle overheid plaatsende; de Wederdoopers, aan de overheid de betamende gehoorzaamheid ontzeggende; handelden tegen het woord van God.

Zietdaar iets gezegd over de schriften, die GALLUS in het licht gezonden heeft. Dat hij werkelijk vele andere opgesteld en voor de pers gereed gemaakt had, blijkt uit de eenparigheid der berigten desaangaande en vooral uit het feit, dat er onderscheidene met zijne hand beschreven folianten in het begin dezer eeuw te *Deventer*, werwaarts zij door aankoop gekomen waren, verkocht en — verdwenen zijn.

MOLHUYSEN berigt ons, dat GALLUS 24 Aug. 1591 van zijnen post ontslagen zou zijn. Dit berigt komt overeen met eene mededeeling van DOUSA aan LIPSIUS [1], waaruit wij tevens den tegenzin van DOUSA jegens GALLUS leeren kennen; maar hoe strookt die mededeeling met de daareven besproken opdragt? Eerst na 8 Febr. '92 kan dit ontslag hebben plaats gehad; gelijk ook blijkt uit de *Acta*, dat het eerst in 1593 is gegeven. Was hij welligt voorloopig geschorst? MEURSIUS verhaalt [2], om zijn eigen woorden te bezigen: in qua vocatione septennium cum honore et fructu auditorum non exiguo versatus, post sopitos in patria militares tumultus, longaeque a patria absentiae pertaesus, patriam quasi postlimio repetiit, ubi etiam decessit in agro *Neopaludano*, ad diem XXVIII Jan. 1616, cum aetatis suae ageret 86. Volkomen juist is ook deze opgave niet; ik geloof het volgende als de meest vermoedelijke toedragt der zaak te mogen voorstellen: de staten van *Holland* hadden hem een buitengewone gift van *f* 150 toegekend, door den magistraat van *Leiden* te betalen; doch deze voldeed aan die verpligting niet, zich beroepende op den staat van de financiën der stad en in aanmerking nemende, dat de lessen, welke GALLUS gaf, door de studenten niet druk bezocht werden. Hooggaand ongenoegen over deze weigering, klimmende wrevel bij GALLUS, een man van heftigen aard, noopten curatoren hem te ontslaan in den loop

---

[1] *Syll. ed.* BURM., I, pag. 223 sq.
[2] *Ath. Bat.*, pag. 261 sq.

van 1593, zeker tot groot verdriet van graaf JAN [1]. Indien echter BURMAN (*Syll. Epist.* I, pag. 189) naar waarheid mededeelt, dat GALLUS benoemd werd, om ALDEGONDE bij diens voorgenomen overzetting des O. T. behulpzaam te wezen, mogen wij de gevolgtrekking maken of van den hoogen dunk, dien men aangaande zijne bekwaamheden koesterde, of van den wensch, om zijn ontslag als hoogleeraar zoo eervol mogelijk te maken, ter wille van zijnen hoogen begunstiger [2]. Hoe dat zij, deze haastte zich om in zijne provincie, in het dorp *Nijbroek* voor GALLUS werk en bestaan te vinden. Daar — zoo berigtte mij de Eerw. HUENDER, een van GALLUS' opvolgers — werd hij de eerste Hervormde leeraar, dien het gelukte langzamerhand al de inwoners van het dorp voor de Evangelische kerk te winnen. Tot het jaar 1610 nam hij volijverig de dienst waar, toen hij, 80 jaren tellende, ontslagen werd en zijne rust genoot, daar ter plaatse nog 6 jaren.

Na zijn overlijden bleek, dat hij van zijne bezittingen een deel voor de gemeente ten geschenke bestemd had, zoodat de hier en daar voorkomende berigten van zijne bemoeijingen om de gelden te erlangen, die uit *Deventer* en uit *Leiden* hem regtmatig toekwamen, in geen anderen zin mogen worden uitgelegd dan als getuigenissen van betamende prijsstelling op hetgeen hij eischen mogt.

De tijden, waarin hij leefde, zijn te ver van den onzen verwijderd en de berigten aangaande dat verleden te weinig bepaald, dat wij over de wijze, waarop hij zijn professoraat waargenomen heeft, een gegrond oordeel kunnen uitbrengen. Zoo b. v. weet ik niet te verklaren, waarom de Zeeuwen vooral zóó sterk tegen hem ingenomen waren, dat zij, om zijn onderwijs te kunnen mijden, de oprigting eener illustre school te *Middelburg* ontwierpen [3]. Maar dit en zooveel meer schuilt in het duister, zoodat ook wij tegenover den eisch van volledigheid in onze schets van GALLUS' persoonlijkheid gaarne erkennen te kort geschoten te zijn.

---

[1] Zoo verbetere men de berigten van BURMAN en van BRONCKHORST bij MOLHUYSEN, t. a. p., blz. 156.

[2] Tot heden hebben wij vruchteloos naar bevestiging en toelichting van de vermelde mededeeling van BURMAN gezocht, en schorten dus ons oordeel over de eigenlijke waarde dezer benoeming op.

[3] RAPHELENGIUS schrijft dit aan LIPSIUS: *Zelandi, tam alieno animo a nostra academia;* vgl. zijnen brief in *Syll. ed.* BURM., I, pag. 188 sq.

Straks vinden wij gelegenheid hem in een zaak van gewigt eenstemmig met zijnen ambtgenoot te zien handelen.

Terwijl de verzorgers der school in de bestaande vacature voorzagen door de benoeming van GALLUS, die hun aanbevolen was, hadden zij het voorregt in *Leiden* zelf eenen man te vinden, die, zoo hij al tot op dat tijdstip niet onder de geleerden eene plaats verworven had, door zijne ambtelijke werkzaamheid als predikant bij de Waalsche gemeente sints 2 jaren allergunstigst zich had doen kennen. Het was de Eerwaarde LUC TRELCAT. Grondig gevormd, uit volle overtuiging tot de belijdenis des Evangelies toegetreden, had hij onderscheidene gemeenten gediend, te *Londen* de oude letteren onderwezen, toen weer het Evangelie gepreekt en al de moeiten en gevaren van het predikambt leeren kennen. Uiterst conscientieus had hij aan de Synode der Waalsche kerken de aanwijzing van eenen hem passenden werkkring overgelaten en was met zijn gezin op haar bevel naar *Leiden* vertrokken, waar hij bij de Waalsche kerk als leeraar optrad, 43 jaar tellende.

Hij was dus een man van rijpe ervaring, wiens ijver beproefd en door velen, vooral door LOZELEUR [1], op hoogen prijs gesteld werd. Twee jaar te *Leiden* als predikant werkzaam, ontving hij de benoeming tot buitengewoon hoogleeraar.

Een verzoekschrift der studeerende jongelingschap, waarbij zijne benoeming tot gewoon hoogleeraar verlangd werd, nadat hij weinig maanden als buitengewoon zijne taak had vervuld, was voor curatoren een aangenaam bewijs van het goede der gedane keus. De kerk echter zou de dienst van TRELCATIUS niet derven al ging hij over tot die der school; beider dienaar bleef hij tot zijnen dood in 1602. Behalve hetgeen zijn ambtgenoot en lijkredenaar FRANCISCUS JUNIUS tot lof van zijn persoon en onderwijs gezegd heeft in de daags na de begrafenis gehouden lijkrede, spreekt ook een ander bevoegd getuige over dit onderwerp, namelijk FESTUS HOMMIUS in de *epistola dedicatoria* door dezen geplaatst voor de van zijne hand in 1614 bezorgde uitgave der *opuscula theologica omnia* (*pleraque jam primum edita*) TRELCATII, *senioris et junioris* [2]. Teregt roemt

---

[1] In de straks te vermelden *oratio* van JUNIUS op dezen TRELCATIUS wordt die bijzonderheid medegedeeld.

[2] Later werd verhaald, dat HOMMIUS bij de uitgaaf dezer *opuscula* niet eerlijk was te werk gegaan: BENTHEM deelt ons dit gerucht mede, S. 453 van zijn *Holl. Kirch- und Schulen-Staat*, Ier Th. Het is mij niet mogelijk, de aanmerking te weerleggen of te bevestigen.

HOMMIUS in het onderwijs van TRELCATIUS diens gewoonte, om, naar aanleiding eener *synopsis methodi sacrae theologiae*, door TRELCAT *in usum auditorum* ter perse gegeven, zijnen hoorders te dicteeren, hetgeen hij ter breedere behandeling van die *synopsis* noodig achtte.

De *synopsis* was een zeer opmerkelijk boek; zij kondigde eene wijziging in de methode van onderwijs aan, die onze aandacht ten hoogste verdient. Op de *series* van 1587 [1], de oudste, welke wij bezitten, komt geen enkel dogmatiesch collegie voor; SARAVIA gaf exegese van den brief aan de Hebreën; TRELCATIUS verklaarde het Evangelie van MATTHEUS, GALLUS den profeet JESAIA.

Het blijkt dus dat dit *compendium* van TRELCATIUS het eerste is, volgens hetwelk te *Leiden* de dogmatiek onderwezen werd. Hoe hij dat deed, leert ons de *synopsis*, die in haar geheel 16 bl. beslaat en XXII cap. bevat; van hetgeen hij tot hare toelichting dicteerde, is het grootste gedeelte, hetgeen XVII *loci* behandelt, in druk gegeven, daar zijn dood het afhandelen van het geheel belette.

Niet ligt zal een billijk beoordeelaar zijne toestemming aan de lofspraken van HOMMIUS onthouden: bij elk gedeelte, door TRELCATIUS behandeld, wordt eerst het onderwerp naauwkeurig bepaald, dan uit de Schrift, de *patres* en soms uit de klassieke letterkunde toegelicht en, wat vooral lof verdient, het praktische nut van het dogma aangewezen. Waar hij andersdenkenden bestrijdt, doet hij het, vergeleken met sommigen zijner tijdgenooten, tamelijk gematigd. B. v. in den *locus de peccato originali* staat hij stil bij den *error pontificiorum*, dat zij namelijk "asserunt, virginem Mariam conceptam esse sine peccato, Dei gratia. Verum cum hic error manifeste contradicat Sacrae Scripturae, asserenti neminem propter Christum ab hoc peccato eximi et nitatur tantum temeraria hominum opinione, hoc ita debuisse fieri fingentium et fictis quibusdam revelationibus et mendacibus somniis ipsorum Monachorum, non eget operosiore refutatione."

De Flacciaansche meening, *peccatum esse substantiam*, wordt eerst in haren oorsprong verklaard, en wel op deze wijze: accipiunt Flacciani quae S.S. figurate dicuntur, ut proprie dicta, ut quando S.S. meminit cordis lapidei, hominis veteris,

---

[1] DELPRAT gaf haar in het licht, *Nieuwe verh. der Maatsch. van Lett.*, VII, I, blz. 83 vlg.

carnis, cet. ea referunt ad substantiam ipsam, cum ad qualitates sint referenda et simul subjectum cum adjuncto confundunt ut peccatorem ipsum, cum ipso peccato. Item cum de imagine Dei amissa per peccatum disserunt, asserunt illam substantiam hominis fuisse peccatum. Ergo quod in ejus locum successit, etiam esse substantiam. Daartegen voert TRELCAT aan: l. l. pag. 178, imaginem Dei significare praeclaras illas dotes hominis, quas interpretatur PAULUS *Eph.* IV, 24 justitiam, sapientiam et veritatem. Quod si velint, ipsam imaginem Dei esse ipsam animae substantiam, tum respondemus non esse amissam. Item cum de corruptione totius hominis loquuntur ut substantiali, eoque peccatum esse substantiam, quae est corruptio, respondemus, aliam esse physicam corruptionem, quae est motus ab esse ad non esse; aliam theologicam, quae est motus a bene esse ad male esse. Illa est substantialis; haec accidentalis. Item cum ita argumentantur: Christus mortuus est pro homine, ergo homo est peccatum; eoque peccatum substantia; respondemus: Christum aliter mortuum esse pro peccato, scilicet ut illud expiaret, aliter pro homine ut illum redimeret a peccato.

De locus *de divina praedestinatione* volgt op dien *de foedere Dei*, quem locum quia, quam necessarius, utilis, adde in se clarus est, tam difficilem perplexum et obscurum reddit partim ingenii humani in divinis rebus caligantis infirmitas communis, partim in hujus explicatione Theologorum veterum, tam novorum, discrepantes sententiae (pag. 296). De *locus* wordt op deze wijze behandeld, dat I. wordt geantwoord op de vraag: doctrina de praedestinatione an sit praedicanda? II. quid de ea sit praedicandum et credendum? Ik reken het van mijn pligt over de wijze, waarop TRELCAT dit leerstuk behandelt, eenigzins uitvoerig te wezen, dewijl wij hem nader zullen leeren kennen als een godgeleerde, die vooral in deze materie bij het bijbelsche spraakgebruik zich wilde houden.

Hij begint met de tweeledige bestrijding van dit dogma te wederleggen, als hij handelt over de vraag: an doctrina de praedestinatione sit praedicanda? Die ontkennend op deze vraag antwoorden, beweeren, dat zij 1°. aufert verum usum precum exhortationum cet. 2°. ut plurimum infert timidis et infirmis conscientiis desperationem; 3°. effert alios praesumtione sui et securitate carnali implet, eoque praecipitat in contemtum pietatis et virtutis.

Ten aanzien van God beweeren de bestrijders, dat haec doc-

trina 1°. illum ut tyrannum absolute perdentem quos velit, inducit; 2°. προςωπολήπτην fingit, qui aequalibus inaequalia reddat; 3°. auctorem mali facit, qui peccatum ordinet ad suam gloriam et interea hominum exitium efficiat. Daartegen merkt TRELCAT op, dat de praedestinatie wel moet verkondigd worden, 1°. quia est dictata a Spir. Sto optimo, ut sentiendi sic dicendi magistro; 2°. est pars Evangelii praedicandi omni creaturae; 3°. illustrat Dei gloriam, nomine sapientiae, justitiae et misericordiae; 4°. homines in se dejicit, ut in Deo solo acquiescant; 5°. ad gratitudinem illos excitat; 6°. fiduciam in Dei gratia fulcit contra omnes Satanae machinas et πανουργίας. Desniettemin is hij bepaald daarvoor gestemd, dat die prediking geschiede, sobriè (quo ad materiam), reverenter (quo ad formam), prudenter (quo ad finem).

Den eisch, dien hij in de 2e plaats gesteld heeft, dat de prediking *reverenter* moet plaats hebben, licht hij aldus toe: ne illotis pedibus in hoc adytum irrumpamus, semper haec duo observantes, necessaria ei qui cum fructu velit hoc mysterium vel apud se mente volvere, vel apud alios verbis evolvere. 1°. Omnem animi sui sensum uni Dei verbo, non Dei verbum suo sensui subjiciat; 2°. humiliter hic adoret, quae non capit, quae capit ad Dei gloriam referat, ne quid indignum majestate Dei loquentis, vel cogitet vel loquatur.

De *definitio* der *praedestinatio* neemt hij van BEZA over (pag. 302): aeternum et immutabile Dei decretum, ordine antegrediens omnes salutis et damnationis causas, quo Deus constituit in aliis quidem in CHRISTO ex merą gratia servandis, in aliis vero in ADAMO et in semetipsis justo suo judicio damnandis, glorificari.

Hoe hij die definitie nader toelicht, en vooral welke beschouwing van de zaak de zijne is, blijkt, zonder dat wij desaangaande in bijzonderheden hebben te treden, uit zijne opgave der *media, per quae Deus deducit utrosque* (reprobatos et electos) *ad finem:* 1°. creatio a Deo in integritate; 2°. lapsus hominis ab integritate; 3°. propagatio peccati ac corruptione hominis ut sic viam sibi sternat ad gloriae suae patefactionem dum et quosdam e corruptis, quos vult, pro sua misericordia in Christo liberat a perditione, et alios pro suo justo judicio in sua corruptione relictos merito damnat; 4°. medium proximum, scilicet ad utrumque declarandum, misericordiam et justitiam, externa vocatio, qua alii ad gratiam amplexandam praeparantur, alii suo vitio indurantur et sic majorem

sibi accersunt condemnationem, ad corruptionem illam accedente rebellione.

In overeenstemming met deze doeleinden, beweert TRELCAT dat de *causae efficientes electionis* zijn 1°. non hominis voluntas; 2°. non praevisa fides; 3°. non futura operum merita; 4°. non denique Christi meritum.

In de geheele behandeling van dit dogma bij TRELCAT is nog geen polemiek tegen eenig Remontrantsch gevoelen zigtbaar. De tegenwerpingen, die in Rom. IX enz. worden vermeld, zijn dezelfde die hij bestrijdt, terwijl hij, zooveel mogelijk, van alle philosophische vragen zich onthoudt, op het breede veld der *geheele* schrift zich bewegende.

Of hij bepaalde reden had om CALVIJN niet te citeren, kan ik niet beslissen; duidelijk echter blijkt, dat hij BEZA volkomen overeenstemmend met CALVIJN keurde.

Ik heb zoo uitvoerig bij dit deel van TRELCAT's arbeid stil gestaan, omdat in zijne behandeling van dit punt der dogmatiek juist datgeen gegeven is, wat van een Calvinistiesch godgeleerde te wachten was, die, geroepen om in de dienst zijner kerk jonge lieden voor de Evangelieverkondiging op te leiden, zijn onderwijs in overeenstemming met den inhoud der geloofsbelijdenis en den catechismus houden moest. Toen dit *compendium* gedicteerd werd, waren de twisten van Remonstrant en Contra-Remonstrant nog niet geboren, hoewel reeds in kiem aanwezig. Immers HERBERTS en WIGGERTSZ lieten hunne stem hooren en TRELCAT in hun zaak tot adviseeren geroepen, toonde in praktijk dezelfde gevoelens voor te staan als op zijn collegie.

Na den arbeid van ROGGE heb ik niet veel ter opheldering der door mij bedoelde gebeurtenis te melden [1].

HERBERTS, thans te *Gouda* in bediening, was, en dit moet men wel bedenken, in beginsel tegen de waardeering van geloofsbelijdenis en catechismus, gelijk die door de Hervormde kerk geschat werden. Toen hij ze eindelijk aannam, deed hij dit niet, dan op voorwaarde — wij spreken hier alleen over zijne houding tegenover het dogma der praedestinatie — dat hij zou mogen verklaren, dat God niet de oorzaak der zonde was. Zeer juist, meen ik, is de aanmerking van TRIGLAND [2], dat de confessie geene aanleiding geeft tot die bedenking; en daarop werd zeker gedoeld, toen de gedeputeerden, die 17 October

---

[1] Vgl. ROGGE's biographie van CASP. COOLHAES, Deel II, blz. 152 vlgg.
[2] *Kerck. Gesch.*, blz. 218.

1589 te *Leiden* over zijne zaak in al de uitgebreidheid, die zij verkregen had, conferentie gehouden hadden, in hun advies de verklaring aflegden, "dat HERBERTS ongebruikelijke "termen in de schriftuur en theologie" bezigde.

Onder deze gedeputeerden treffen wij beide Leidsche hoogleeraren aan, GALLUS en TRELCAT; des laatsten zachtmoedige geest mag wel in dit advies de woorden gedicteerd hebben: "insonderheid was ons oogmerk u voor te houden, in welke "punten gij van de gezonde leer afwijkt, hetgeen wij getracht "hebben aan te toonen door aanhaling van plaatsen uit de "H. S. Mogten wij soms uwe meening niet juist gevat en "het een of ander in uwe declaratie sonder genoegsamen grond "veroordeeld hebben, schrijf dit dan toe aan onze mensche-"lijke zwakheid of ook aan duisterheid uwer redenering — "u verzekerende, dat wij niet anders zoeken dan dat wij in "gelijkvormigheid des rechten geloofs met de christelijke ge-"meente staan en wij allen te zamen sonder eenige gedeeld-"heid of scheuringe eenes spreken en gevoelen mochten [1].

De bekende CORNELIS WIGGERTSZ, de geachte predikant van *Hoorn*, ging in zijne afwijking van de kerkleer verder dan HERBERTS; het is dan ook niet vreemd, dat het tegen hem gerigte advies der Leidsche hoogleeraren scherper klonk. Dat TRELCAT ook tot deze adviseurs heeft behoord [2], is bekend; doch nu met JUNIUS en GOMARUS als collega's aan zijne zijde, schijnt hij ons toe minder op den voorgrond te treden dan eenigen tijd vroeger, toen hij GALLUS alleen naast zich had.

Het in de moedertaal opgestelde geschrift, dat zijn naam draagt: *afbeeldinge van de cortheydt dezes levens of een christelijk verhael van de overdenckinghe van hetzelve. Mitsgaeders de clachte des sondaers, met een troostelicke antwoordde des H. Geestes*, uitgegeven in 1599, kwam mij niet onder de oogen. Wat JUNIUS zegt van zijne godsdienstige gezindheden, klinkt ons aangenamer in het oor, dan het opgeschroefde vers van D. HEINSIUS *in pluvias effusas die sepulturae*, welks slotregels:

Deficiunt hominum lachrymae, succurrit Olympus,
Cum lachrymis nostris jungit et ille suas,

---

[1] ROGGE, t. a. p., blz. 161.

[2] De conferentie werd gehouden in den loop der maand Augustus van 1595.

zeker weinig overeenstemden met TRELCAT's eenvoud en bescheidenheid, die van den lijkredenaar JUNIUS eene betamende lofspraak genoten hebben. Of ook niet de lof, dien CRUCIUS ons bewaarde [1], wat hoog gestemd was, laten wij onbeslist; wij deelen dien mede met de eigene woorden, waarin hij gegeven is: quo viro nihil *Leida* tulit doctius, nil sol vidit humanius aut melius: jurasses (vere loquor) factum illum a Gratiis, eductum et edoctum a Musis, natum ad juventutis institutionem et curam.

Bij curatoren stond zijn onderwijs goed aangeschreven; herhaaldelijk werd zijne jaarwedde vermeerderd en toen hij in 1599 klaagde veel te hoog aangeslagen te zijn in de buitengewone leening, kwam hunne welwillendheid dit bezwaar krachtig te hulp. Eene kleine bijdrage voor onze kennis van TRELCAT ligt in de aanteekening van MEURSIUS, dat TRELCAT met LIPSIUS, CLUSIUS en ORTELIUS tot de vertrouwdste vrienden van RAPHELENGIUS behoorde, wel een bewijs, dat hij vriendschap onderhield met mannen van geheel andere rigting in het godsdienstige.

Er valt dus wel niet aan te twijfelen of TRELCATIUS zou in de beste verstandhouding met den man geleefd hebben, die geroepen werd om als ambtgenoot in de faculteit aan zijne zijde te staan, indien niet ziekelijkheid de werkzaamheid van den benoemde verijdeld had. Wij bedoelen: JEREMIAS BASTINGIUS. Wij weten, dat curatoren dezen reeds vroeger den post van hoogleeraar hadden aangeboden, maar eerst nu hunnen wensch verkrijgen mogten, nadat BASTINGIUS het regentschap van het staten-collegie had neergelegd. Wie hij als zoodanig is geweest, heeft SCHOTEL ons beschreven [2]; wat als godgeleerde, laat zich gissen uit de schriften, welke hij ons nagelaten heeft. Evenals TRELCATIUS was hij Calvinist, getuige vooral zijne verklaring van den Heidelbergschen catechismus. Eer deze echter het licht zag, had hij in 1586 eene vertaling uitgegeven van den bekenden brief van LOZELEUR

---

1 De woorden komen voor in de meermalen door ons te gebruiken briefwisseling van CRUCIUS onder den titel van *Mercurius* in 1681 door den druk gemeen gemaakt. KIST heeft reeds op deze plaats gewezen in *Nieuwe werken der Maatsch. van Ned. Letterk.*, VII, I, blz. 88, bij de verhandeling van DELPRAT over *de allereerste Series Lectionum der Leidsche hoogeschool.*

2 *Een Studenten-oproer in* 1594, enz., blz. 66 vlg., 80 vlgg. Vgl. ook diens *Kerkelijk Dordrecht*, I, blz. 208 vlg.

"aan den instelleren van het Concordieboek". Twee jaar daarna verscheen het werk, dat in de geschiedenis van den Heidelbergschen catechismus eene eereplaats inneemt. Het was het eerste, dat hier te lande ter verklaring van dat leerboek in druk geleverd werd en voerde den titel: *Exegemata sive commentarii in catechesin religionis Christianae, quae in Ecclesiis et Scholis tum Palatinatus, tum Belgii traditur.* In 1588 zag de eerste, in 1590 de tweede, veel verbeterde uitgave het licht. Jaren arbeids waren daaraan besteed. Toen BASTINGIUS nog de gemeente van *Antwerpen* diende, had hij dit werk reeds aangevangen en nu het verscheen, nadat de synoden bij herhaling het gewenschte eener zoodanige verklaring uitgesproken en die bepaaldelijk van zijne hand begeerd hadden, wijdde hij zijn boek der verstrooide gemeente van *Antwerpen* toe.

Men is gewoon hem als een gematigd Calvinist voor te stellen: ik meen echter, dat deze *Exegemata* aan dit gevoelen geen steun geven. Met strenge Calvinistische gevoelens kon echter zeer wel gepaard gaan eerbiediging van den stelregel, dien BASTINGIUS eerde en nazeide: *neminem condemno in quo aliquid Christi reperio.*

Welken invloed deze *Exegemata* van BASTINGIUS op de literatuur der later verschenen verklaringen van den catechismus gehad hebben, is door den laatsten beschrijver der geschiedenis van het leerboek [1] in voorbeelden aangetoond. Kon het anders? De gevierde Dordsche leeraar, HENDRIK VAN DEN CORPUT, die, als ambtgenoot in de predikdienst, BASTINGIUS had leeren kennen en hoogschatten, vervaardigde van het Latijnsche werk eene vrije vertaling en verbreidde haar in 1591 voor het eerst door den druk; ik zeg voor het eerst, dewijl er vele herdrukken verschenen zijn, zelfs in 1762 nog een achtste. Toch was het boek een 8° deel van 998 blz. Ik heb die eerste uitgaaf niet gezien, daar zij hoogst zeldzaam geworden is. Hare veelvuldige verspreiding zette aan den naam van BASTINGIUS grooten roem bij, zoodat wij ons niet verwonderen, dat curatoren hem het onderwijs in de godgeleerdheid opdroegen. In dezen post had hij de moeijelijkheden niet te bestrijden, tegen welke hij in zijne betrekking van regent niet opgewassen bleek. Doch, naar een en ander

[1] SCHOTEL, *oorsprong, invoering en lotgevallen van den Heidelb. Catechismus*, blz. 165 vlg.

uit het Resolutie-boek van curatoren te oordeelen, heeft hij als hoogleeraar weinig genoegen gegeven. Enkele malen komt de klagt voor over zijn traagheid in collegie-geven. Ligchaamslijden schijnt hem het leven en werken bemoeijelijkt te hebben. Bij zijn vroegtijdigen dood (20 October 1595) wekte het lot zijner weduwe en vijf onverzorgde kinderen weinig sympathie; toen hij aan de hoogeschool ontviel, telde hij pas 48 jaren. Het scheen wel, dat de Leidsche academie in dit tijdvak van haar bestaan slechts kort de diensten genieten mogt dergenen, die zij met goede verwachting het leergestoelte beklimmen zag, terwijl zij nog al eens reden had, om er over te klagen, dat die verwachtingen soms teleurgesteld werden. Want ook BASTINGIUS behoorde tot hen, wier optreden men met goede hoop begroette. De door hem ondernomen taak, om den inhoud van den catechismus toe te lichten en te bevestigen met plaatsen uit de H. S., legde den grondslag tot onderzoekingen, wier groot gewigt zigtbaar werd zoowel in het werk van hen, die tusschen catechismus en Schrift geen strijd ontdekten, als van hen, die weldra met de Schrift deze en gene stellingen en gevolgtrekkingen van den catechismus bekampten. BASTINGIUS heeft het uitbreken van dien strijd niet aanschouwd; zijn werk echter heeft hem lang overleefd en is voor beide partijen vaak het arsenaal geworden, waaruit wapenen van aanval of schilden van tegenweer geleend zijn.

Gelukkig was, bij den dood van TRELCATIUS, een ander ambtgenoot, dien hij in de schatting van de geleerde wereld niet geëvenaard had, nog, naar het scheen, in de kracht van het leven. Toen GALLUS vertrekken zou, hadden curatoren bij herhaling gepoogd den hooggeachten Delftschen predikant WERNERUS HELMICHIUS voor de hoogeschool te winnen; maar toen deze, wiens leven GLASIUS ons beschreef [1], het verlangd ontslag zijner gemeente niet verwerven kon, was een ander geroepen en eindelijk gekomen, FRANCISCUS JUNIUS, die nu, bij het afsterven van TRELCATIUS, op den ontslapenen ambtgenoot de lijkrede hield.

Die lijkredenaar kon niet denken dat ook zijn naam, slechts na twee maanden tijds, bij dien der dooden gespeld zou worden.

Hij telde ruim 57 jaar, toen ook hij als het slagtoffer van

---

[1] *Godgeleerd Nederland*, II, blz. 60 vlg.

de in *Leiden* heerschende pestziekte viel. Vierdubbeld edelman, door afkomst en verstand, door wetenschap en deugd; met die woorden heeft BRANDT niets te veel van JUNIUS gezegd. Nog terwijl GALLUS en TRELCATIUS de academie dienden, had de voor het belang der hoogeschool altijd ijverende DOUSA, in GALLUS weinig behagen vindende, dien hij den curatoren opgedrongen achtte, zijne uiterste pogingen aangewend, om JUNIUS, die toen te *Heidelberg* de godgeleerdheid onderwees, thans op een tractement van acht honderd gulden als *professor primarius* naar *Leiden* te doen verhuizen. DOUSA kon weten, dat JUNIUS niet alleen als geleerde, maar ook als vaderlijk vriend van studenten te regt gunstigen naam had. JUNIUS kwam en diende de school tien jaar. Tien jaar slechts; zeker niet lang, maar wie een leven geleid heeft als het zijne, zoo rijk in openbare proeven van christelijken heldenmoed, zoo vol zelfverloochenende liefde voor de kerk, tot wier belijdenis hij als een andere SAULUS op den weg der ligtzinnigheid was bekeerd; die in *Duitschland* en *België*, *Zwitserland* en onze gewesten, op onderscheidene plaatsen zijne krachtige prediking heeft doen hooren, zulk een man werkt door voorbeeld en invloed, ook waar hij niet persoonlijk aanwezig is. Ruimschoots is hij aan de hoogeschool ten zegen geweest. Want niet slechts doceerde hij de godgeleerdheid, maar betoonde zich bereid, om na den dood van RAPHELENGIUS onderwijs te geven in het Hebreeuwsch [1], van welke taak hij zich kweet tot op de aanstelling van CODDAEUS. Werkelijk wijdde JUNIUS zijne krachten aan het heil der school.

Eene schets van zijn leven zal niemand hier ter plaatse van ons verwachten. Meer dan één pen heeft het ons beschreven; geene echter beter dan G. OUTHOF, in het VI^de^ deel zijner *Levensbeschrijving van beroemde en geleerde mannen, met hedendaagsche sterfgevallen*, 1733, blz. 601—662, naast welke uit onzen tijd de verhandeling van J. REITSMA verdient genoemd te worden. De bron waaruit deze en andere biographen geput hebben, was zuiver en toegankelijk: JUNIUS zelf had eene *narratio vitae* opgesteld, waarvan het verhaal liep

[1] Met het Arabiesch schijnt hij niet bekend geweest te zijn; althans in 1599 namen curatoren het aanbod aan van PHILIPPUS FERNANDUS NEOPHITA, een bekeerden Jood, om "ten behoeve van hen, die bij de O. I. scheepvaart belang hadden", deze taal te onderwijzen. Hij werd voor 3 jaar aangesteld, doch overleed reeds in den aanvang van 1600.

tot op zijne komst in *Leiden*. Deze is kort na zijne vestiging in laatstgenoemde stad openlijk door de drukpers verspreid. In 1595 bezorgde PAULUS MERULA, een van JUNIUS' ambtgenooten, de uitgaaf van het manuscript, dat hij op zijn dringend verzoek ter leen had verkregen. Naauwelijks had hij daarmede kennis gemaakt, of hij, bezig om zooveel mogelijk alles te verzamelen, wat de geschiedenis van den opstand tegen *Spanje* in helder daglicht kon plaatsen, erkende de waarde van het levensberigt voor de gebeurtenissen, door JUNIUS zelven beleefd. Scriptum, de levensbeschrijving namelijk, repetii non alio fine, quam ut aliis ejus legendi facerem copiam: de editione ne verbum quidem communicans cum ipso vitam suam scribente; ne si abnuisset, jacturam hanc pacti coacta fuisset Ecclesia Christiana, cujus maxime refert haec non ignorare; neve si adnuisset, propriam hic gloriam venatum virum optimum malevoli objicerent. Op die wijze verscheen de eerste [1] uitgaaf van dit hoogst belangrijk geschrift, dat èn om den wille van den man, over wien het handelt, èn om den wille van velerlei wetenswaardige zaken — *infinita notatu digna;* schreef MERULA te regt op den titel; *quae Belgicorum tumultuum inciderunt in annos* LXVI *et sequentes* — door talloos velen gelezen en geliefd is geworden.

Op voordeelige en vereerende voorwaarden aanvaardde JUNIUS zijn post van *professor primarius*.

Naauwelijks was hij te *Leiden* gevestigd, of RAPHELENGIUS kon aan LIPSIUS zijne gegronde verwachting uitspreken, dat de zigtbare bloei der academie getuigde voor het geluk zijner overkomst [2]. Zoo dachten velen. Wie alleen het oor opent voor den lof over hem door zijnen lijkredenaar GOMARUS uitgesproken; wie de latijnsche versen leest, waarmede MERULA en andere bekende mannen zijne nagedachtenis

[1] De bibliotheek der Leidsche hoogeschool bezit een exemplaar. Ook werd het *vita* herdrukt vóór de *opera* JUNII; GERDES gaf het weer in zijn *Scrinium* 1749. Later verscheen te *Esslingen* in 1769 nog een herdruk in kl. 8°; namelijk van het *vita*, gelijk het vóór de *opera* is geplaatst; achter mijn exemplaar van de Esslingsche pers bevindt zich in handschrift eene letterlijke Duitsche vertaling, vervaardigd door den mij niet bekend geworden CARL JONATHAN VON PALM. Ik geloof niet, dat deze overzetting ter perse is gelegd. Want de in het Hoogduitsch gedrukte, welke voorkomt in het 2e deel van J. G. MÜLLER's *Bekenntnisse merkwürdiger Männer von sich selbst*, S. 179 ff., is blijkbaar eene andere dan die door VON PALM vervaardigd is.

[2] *Syll.*, I, pag. 193 sq.

geprezen hebben; wie onder deze regelen vindt van SCALIGER, wier schoonheid door HEINSIUS uit de omstandigheid verklaard werd, dat ze 's nachts vervaardigd waren, dus op den tijd, waarop deze dichter de verhevenste gedachten koesterde, die zou waarlijk meenen, dat JUNIUS geacht en geëerd zijne baan ten einde gebragt heeft. Hij zou zich bedriegen: de meest geprezen lijkdichter SCALIGER is de felste tegenstander van JUNIUS geweest. In de oogen van dezen gold JUNIUS eigenlijk niets. Toen de bibliotheek van SCALIGER bij diens dood voor ieder toegankelijk werd, kon men met het eigen schrift van SCALIGER in de meeste werken van JUNIUS bijnamen lezen, als: *ezel*, *domkop* en dergelijke; in de *epistolae* SCALIGERI, door HEINSIUS uitgegeven, komen bij herhaling grove schimpscheuten op JUNIUS voor, op welke plaatsen HEINSIUS den naam des bedoelden wel met * * * heeft aangeduid, doch niet verhinderd, dat het verband den lezer geen oogenblik in het onzekere laat aan wien hij te denken heeft, zoo de door COLOMIES gegeven *clavis epist.* J. J. SCALIGERI [1] hem verlegen mogt laten. De preken van JUNIUS vond SCALIGER vol herhalingen — met één woord: over weinig geleerden hier te lande heeft SCALIGER ongunstiger geoordeeld, dan over zijnen collega JUNIUS [2].

Wat staat ons hier te doen? De schriften van JUNIUS raadplegen? Stelt u daarvan niet te veel voor. Gij zoudt in zijne *opera theologica* niet veel nieuws of ongewoons opmerken; exegese is bij hem hoofdzaak; de zucht om zijn eigen weg te gaan, vertoont zich bijna alleen in zijne verklaring van de *Apocalypse.* In de dogmatiek wijkt hij niet af van de meest gewone voorstellingen; in het leerstuk van den val en de verkiezing vind ik bij hem niets bijzonder onderscheidends. Toch valt het mij moeijelijk bij SCALIGER's oordeel te berusten; daarom wil ik over JUNIUS het woord geven aan een man, die hem zeer na gestaan heeft en dien ik, voor zoover ik hem uit zijne briefwisseling mogt leeren kennen, om de hoedanigheden zijns harten werkelijk liefheb: G. J. VOSSIUS, JUNIUS' schoonzoon bedoel ik. Laat ons hooren wat hij zegt èn in de brieven, waar hij ter loops van zijnen schoonvader melding maakt, èn in de *praefatio* van zijne *libri de Historicis*

---

[1] Vgl. PAULI COLOMESII *opera*, *ed.* J. A. FABRICIO, pag. 334.

[2] Vgl. *Godg. Bijdr.*, 1868, waar uit de *Scaligerana* eenige gezegden over JUNIUS zijn medegedeeld, blz. 10 vlg. en 30.

latinis, waar hij bepaaldelijk de verdediging van JUNIUS onderneemt.

In een brief, in 1621 uit *Leiden* door VOSSIUS afgezonden [1] aan HUGO GROTIUS, die weleer te *Leiden* huisgenoot van JUNIUS geweest was, lezen wij deze regels: "ik heb het jongste werk van den beroemden THUANUS gezien; ik verblijd mij dat het uitgegeven is; alleen dit gedeelte mishaagt mij, waarin hij, gansch onverdiend, zegt, dat mijn schoonvader JUNIUS *desultoriae scientiae* geweest is. Vreemd schijnt mij dit oordeel bij hem, die zelfs menschen van middelmatige bekwaamheid en veel minder voorstanders van den vrede, in zijn werk zoozeer verheft. Wat mag toch een man van zooveel talent bewogen hebben, om zelf Franschman zoo over een Franschman, zelf een groot man zoo over een ander groot man op die wijze voor de nakomelingschap te schrijven. Zeer goed weet ik, dat mijn schoonvader in veel te kort geschoten is; in zijne geschriften, vooral in die van kritischen inhoud, lees ik veel, dat ik liever daarin niet vond; maar zelfs ook dit toegevende, acht ik, dat hij niet alleen PALMERIUS [2], neen, ook anderen, die boven dezen stonden, voorbij gestreefd is. Gaarne erken ik, dat hij de trap, waarop SCALIGER stond met LIPSIUS en anderen, wien op dit gebied de hoogste rang toekomt, niet bereikt; toch durf ik zeggen, dat hij veel op voortreffelijke wijze verklaard heeft; SCALIGER moge dit in de noten op MANILIUS verzwijgen, waarheidsliefde had hem dit moeten doen erkennen. Doch ik wil dit punt niet nader aandringen; liever vraag ik, of de Roomsche en de Hervormde kerk weer een godgeleerde zullen bezitten, in wien zulk een grondige kennis zoowel van talen als van wijsbegeerte, van historie als van philologie, aangetroffen worden zal. Met welk een vlijt heeft JUNIUS de Scolastici, vooral THOMAS gelezen; met welk een naauwkeurigheid de oude godgeleerden? Ten bewijze daarvoor beroep ik mij op de schriften, die JUNIUS uitgegeven heeft, en vooral op de aanteekeningen, waarmede zijne pen de exemplaren dier godgeleerde werken verrijkt heeft. Niet slechts echter hierin heeft DE THOU gedwaald; hij verhaalt bovendien dat JUNIUS in

[1] *Epist. Select.*, pag. 27. Enkele uitdrukkingen, waarop het aankomt, deel ik liefst in het oorspronkelijke mede.

[2] Een Italiaansch geleerde, wiens geschriften in den tijd van VOSSIUS zeer geroemd werden; men zie de *diatribe de historicis latinis*, III, pag. 179.

Nederland oproerige ontwerpen gesmeed heeft, daarom door de staten ten lande is uitgewezen, toen naar *Altorf* vertrokken, en daar gestorven is. Daarvan is immers geen woord waar? Ernstig hebben enkelen mij aangespoord, om iets te schrijven tegen de historie van DE THOU, waardoor ik de eer van mijnen schoonvader verdedigen kon. Het zou mij eene ligte taak zijn, hem tot zwijgen te brengen door getuigenissen van deze hoogeschool, van de staten, zelfs van de Altorffers, alzoo van de geheele Protestantsche wereld. Doch ik heb geoordeeld, in dezen niets te moeten doen zonder u geraadpleegd te hebben. Daarenboven scheen het mij alsof ik een storm in een glas water verwekken zou; ook bedacht ik ter goeder uur, dat DE THOU een mensch is, wien het dwalen niet vreemd is, en dien het daarom zeer gemakkelijk gebeuren kan, twee personen, die beiden uit *Frankrijk* naar *Leiden* vertrokken zijn, met elkander te verwarren. Gij weet toch dat DONELLUS de belangen van LEICESTER sterk dreef, en daarom van de staten het bevel ontving, om het land te verlaten, even als SARAVIA terzelfder tijd alleen door naar *Engeland* te vlugten, zich heeft kunnen redden. Ook weet gij, dat DONELLUS naar *Altorf* geweken is, en daar het *jus civile* onderwezen heeft. Ook is er grond, om aan te nemen, dat DE THOU eerder aan DONELLUS dan wel aan JUNIUS een kwaad hart toedroeg; want DE THOU, *ὁ μακαρίτης*, zelf een uitstekend man, schatte CUJACIUS zeer hoog; zelfs, als ik mij niet bedrieg, is deze zijn leermeester geweest. DONELLUS nu greep ieder voorwendsel aan om op CUJACIUS te schimpen, van wien hij, in zijne openbare lessen sprak, als van "zeker persoon met name CUJAS"!! Ligt iets meer voor de hand, dan te veronderstellen, dat DE THOU, toen hij het bovenbedoelde over JUNIUS schreef, eigenlijk aan DONELLUS gedacht heeft? Dat het geen schrijffout wezen kan, blijkt hieruit, dat hij een en ander te boek gesteld heeft in dagen, toen JUNIUS niet meer onder de levenden was. Ik zou wel willen weten, of de plaats, zooals ze luidt, op die wijze in zijn handschrift gevonden wordt. Want daar zijn er, die gissen, dat deze vervalsching den lezer door die van *Genève*, of wel door die van *Italië* bereid is, onder wier oogen het handschrift, vóór den druk, geweest is. Mij komt deze oplossing van het veroordeelingswaardige, om de opgegeven reden niet waarschijnlijk voor. Laat gij inmiddels uwe gedachten eens gaan over de beste wijze, om het ongelijk, JUNIUS aangedaan, te herstellen,

zonder DE THOU in een te ongunstig licht te plaatsen. Wat zoudt gij er van denken, wanneer eens zijn zoon of iemand anders, als eene verbetering op het werk, in het openbaar mededeelde, dat DE THOU een geheugen fout beging, toen hij over JUNIUS schreef, en niets minder waar is, dan dat JUNIUS *desultoriae scientiae* was, dat hij altijd bij de staten hoog aangeschreven stond en tot smart van alle braven te *Leiden* ontsliep, en velerlei gedichten, als van SCALIGER, HEINSIUS en van u hem hulde bragten. Denk er eens over na, wat gij oordeelt dat geschieden moet."

VOSSIUS zag echter zijn regtmatig verlangen niet voldaan; in Mei van 1627 schreef hij [1] GOMARUS, dat hij niet rusten zou en het geheel eens was met dezen hoogleeraar, dat het onvoegzaam was, om door het gezag van DE THOU den naam van den zaligen JUNIUS zulk een smet te doen aanwrijven. Hem, VOSSIUS, ontbrak het vooralsnog aan beschikbaren tijd, vooral daar hij thans met de uitgaaf van zijn werk *de historicis latinis* zich bezig hield. Daarbij kwam, dat hij wist, dat er brieven van SCALIGER zouden gedrukt worden, en hij meende, dat voor hij die gezien zou hebben, niets in deze zaak moest gedaan worden. "Vraagt gij misschien," dus vervolgde hij, "in welk verband dit staat met de zaak van JUNIUS? Ik verzeker u, dat dit in zeer naauw verband staat: gij weet wat man die zeer groote SCALIGER was; een tegenspreker kon hij niet dulden. Daarom had hem dit het meest gehinderd, dat JUNIUS in eenige punten van de tijdrekening der gewijde geschiedenis, en ik meen ook in enkele andere, van hem verschilde. Zijn wrevel daarover werd door den een en den ander zijner leerlingen gevoed, die hetgeen JUNIUS bij zijn openbaar of bijzonder onderwijs leerde, met kwade bedoelingen aan SCALIGER overbragten. SCALIGER, zijnen toorn geen meester, heeft in brieven bij zijne Fransche vrienden, en onder dezen vooral bij CASAUBONUS, den grooten vriend van DE THOU, en door dien bij DE THOU zelven, JUNIUS zwart gemaakt. Ik wil weten, wat SCALIGER aan CASAUBONUS geschreven heeft. Nu zijn de brieven verschenen met een voorrede van HEINSIUS, die op naam van de ELZEVIER's geplaatst is. Hoogelijk verheft hij SCALIGER. — Gaarne onderschrijf ik die lofspraken, hoewel ik voor mij meen, dat ERASMUS niet beneden SCALIGER staat, vooral als ik de tijden

---

[1] l.l., pag. 55. *Epist.*, N. XCV.

gedenk, en mij te binnen breng, wat groote verdiensten ERASMUS ten aanzien van het N. T. en vele kerkvaders zich verworven heeft. Niemand echter zal de kwaadwilligheid kunnen billijken, welke in SCALIGER's brieven bij herhaling spreekt. Bij die gedeelten, waar JUNIUS bedoeld werd, zijn in plaats van diens naam, eenige * * * gezet; liever had ik echter gezien, dat die geheele zinsneden waren weggelaten, want niet weinigen zullen nu uit het verband gemakkelijk ontdekken, wie er bedoeld wordt, vooral zij, die de tijden van JUNIUS en SCALIGER beleefd hebben.

Hoe kwaadwillig SCALIGER gehandeld heeft, blijkt b. v. hieruit, dat hij bij herhaling zegt, dat JUNIUS zoo onkundig was, dat hij, om te zwijgen van zijn Hebreeuwsch, zelfs geen Latijn zou gekend hebben. Daar ik bemerk, dat zulke dingen in deze brieven vervat zijn, kan ik er niet aan twijfelen, of DE THOU heeft, eens op het dwaalspoor, zulk een onbillijk oordeel over JUNIUS uitgebragt. Want ik houd er mij ten volle van verzekerd, dat SCALIGER op geen anderen toon over JUNIUS zich bij DE THOU uitgelaten heeft. Stel eens, dat ik de pen tegen de historie van DE THOU opvattede, dan vreeze ik al te zeer, dat de zoon van dezen, een geleerd jong man, door geboorte en rang van veel invloed, onder de Franschen hoog aangeschreven en bestemd om tot groot aanzien te stijgen, het ongunstig oordeel over JUNIUS, dat door zijn vader toch nog min of meer bescheiden is geuit, nogmaals herhalen zal, en nu met aanroeping van het gezag van SCALIGER, die als een *dictator* in de republiek der letteren door de geleerde wereld als regter met het hoogste gezag bekleed, geëerbiedigd wordt. In dat geval zou ik JUNIUS ook tegen SCALIGER's beschuldigingen in bescherming moeten nemen; SCALIGER heb ik altijd geprezen, en zal dien blijven prijzen; niet dewijl ik zijne kleinheid en kwaadwilligheid voorbij zie of vergeet, in hoe menig punt ook hij den tol aan het menschelijke dwalen betaald heeft, maar dewijl zijne deugden zoo groot, en zijne verdiensten jegens de geschiedenis en de letteren zoo vele zijn, dat ik oordeel, dat hem vergeven en met eeuwige vergetelheid bedekt moet worden, wat hij misdreven heeft. Een en ander behoeft echter niet te beletten, dat met naauwkeurigheid wederlegd worde wat er verteld is over JUNIUS' vlugt uit vrees voor straf; ook ware het toch wel voegzaam, dat, op den toon der meeste bescheidenheid, iets gezegd werd tegen dat "*ingenium desul-*

torium". Want waarlijk hij was geen man van een "*ingenium desultorium*"; hij, die van zijne jongheid af zich met de theologie bezig gehouden heeft en in die studie oud geworden is; de letteren en wijsbegeerte heeft hij beoefend, vooral om den wille der godgeleerdheid, opdat hij bij kritische vraagstukken een zelfstandig oordeel vellen kon; hij heeft er zelfs de snipperuren aan gewijd, die anderen bij het spel of bij de geneugten der tafel doorbrengen. Dikwerf heeft hij misgezien. Doch zoo min het voegt SCALIGER te beoordeelen naar zijn geschrift over de meting van den cirkel, dat vol is van dwaasheden, zoo min past het JUNIUS te beoordeelen naar diens kritischen arbeid." — Aan het slot van dezen brief zegt VOSSIUS nog niet geheel met zich zelven eens te zijn, of hij zulk eene verdediging van JUNIUS zal ondernemen in een afzonderlijk geschrift of in de voorrede van een zijner werken.

Het laatste gebeurde; terwijl deze brief aan GOMARUS zijn adres zocht, liep de druk van VOSSIUS' *libri III de historicis latinis* ten einde. In gezegd jaar 1627 verscheen het werk, met een breede voorrede voorzien, waarin tegen DE THOU de naam en nagedachtenis van JUNIUS waardig verdedigd werd. Ik zou, die bladzijden hier overnemende, u slechts nog eens te lezen geven, wat reeds uit de medegedeelde brieven aan GROTIUS en GOMARUS bekend is; dit alleen doe ik opmerken, dat VOSSIUS ook nu met innemende bescheidenheid over DE THOU spreekt, zelfs aanwijst dat de Fransche geschiedschrijver de woorden "*sicuti suo loco diximus*" bezigde, waar hij over JUNIUS handelt, terwijl hij nog niet in het voorafgaande over hem, wel over DONELLUS gehandeld had, blijkbaar de beide geleerden verwisselende, wat den gang hunner lotgevallen betreft.

In den loop der maand September van dat jaar zond VOSSIUS aan GROTIUS een exemplaar der *libri III de historicis latinis* met eenen brief, waarin hij [1] rekenschap geeft van hetgeen hij in de *praefatio* der *libri III* ter verdediging van JUNIUS geschreven heeft. Wel mogt hij aangaande het door hem te boek gestelde verklaren: *ita autem respondeo*, *ut salvo soceri honore*, *modestius potuerit nemo*. Hij drukt zijne verwachting uit, dat GROTIUS even zoo oordeelen zal, en hij belijdt tot zulk eene gematigdheid gedreven te zijn — laat mij even

[1] l.l., *Epist.*, CIV, pag. 61.

hem zelven doen spreken in de woorden, wier kleur en geur bij overzetting verloren gaan — "*quod filium* (THUANI) *viderem tantopere a te amari, quem scirem nihil immerito magnifacere, praeter me unum?*"

Veel meer dan de aanmerkingen van DE THOU geven die van SCALIGER aan VOSSIUS ergernis, zooals ze met de hand van SCALIGER in de boeken van JUNIUS, die tot zijne bibliotheek behoord hadden, voorkomen: *simia*, *asinus* en dergelijke, eenen SCALIGER volstrekt onwaardig.

Het antwoord van GROTIUS verdient door ons vermeld te worden: in een brief van 16 October 1627 [1] betuigt hij zijne blijdschap over de ontvangst van de *libri de historicis latinis*, hem geworden door tusschenkomst van zijne vrouw, die, naar *Parijs* reizende, het exemplaar medegenomen had. Hij dankt voor het letterkundig genot dat eene onverpoosde lezing hem toezegt. Gaarne erkent hij, veel aan VOSSIUS verpligt te zijn, dewijl door dezen de nagedachtenis van JUNIUS tegen de dwaling van DE THOU in bescherming genomen is. De uitstekende deugd van JUNIUS verdient dit ten volle; een deugd, zegt GROTIUS, die mij steeds voor den geest is en uit wier voorbeeld ik getuigen mag, niet minder geleerd te hebben dan uit al de boeken, die ik ooit gelezen heb. Ik ken geen mensch, die zoo weinig verdient een man "*desultorii ingenii*" genoemd te worden. Dit vooral behaagt allen weldenkenden, dat gij dien pligt van protest met zooveel zelfbeheersching volvoerd en zoowel over SCALIGER als over DE THOU op eene wijze gesproken hebt, dat gij toont meer gelet te hebben op de goede hoedanigheden, waardoor die beiden zich onderscheidden, dan op des eenen onvoorzigtigheid en des anderen afkeerigheid van JUNIUS, die ook mij zeer goed bekend is. Van de taak uwer verdediging van JUNIUS neem ik regtens een deel op mij, dewijl ik als onder de oogen van JUNIUS de gronden gelegd heb van die kennis, door welke ik weleer bij sommigen goed aangeschreven stond. Nooit laat ik mij eenige gelegenheid voorbijgaan, om uit te roepen hoeveel ik JUNIUS verschuldigd ben; zoo ik in het vaderland mijnen rang had mogen blijven innemen, hadde ik veel liever ten opzigte van de zijnen [2] mijnen dank in daden betoond,

---

[1] H. GROTII, *epist. quotquot reperiri potuerunt*, 1687, pag. 78.

[2] GROTIUS denkt hier aan de onaangenaamheden, welke den zoon van JUNIUS, den predikant, getroffen hebben, en voor welke, bij een anderen

dan nu slechts in woorden. Helaas! dat ik van hen, wien ik dankbaarheid bewijzen moest, op nieuw weldaden geniet. Het aanbreken van den tijd, waarop ik mij van mijne schuld zal kunnen kwijten, is niet te voorzien, naauwelijks durf ik hopen, of hij ooit komen zal."

De soberheid, welke de lofspraak, door GROTIUS op JUNIUS geuit, kenmerkt, is mij een bewijs voor hare welgemeendheid, en zal zeker ook door VOSSIUS zoo zijn gewaardeerd. In bescheidenheid waren ze kinderen van één geest, GROTIUS en VOSSIUS, en daarom deelden wij hun beider oordeel over JUNIUS mede.

Bekend is gewis de hooge toon, waarop ook SALMASIUS over JUNIUS geoordeeld heeft; maar men weet, dat deze met verachting neerzag op elk, die aan de godgeleerdheid zijne krachten wijdde [1].

Bezadigde mannen, als CASAUBONUS [2], stemmen met VOSSIUS in, waar deze JUNIUS matig prijst, niet verheft als "een SCALIGER in *theologicis*", maar op zoodanige wijze, dat hij blijken doet evenzeer de gunstige als de min gunstige zijde van den door hem diep vereerden schoonvader te kennen. Heeft VOSSIUS vooral getracht het minder gelukkig succès, waarmede JUNIUS philologie en kritiek beoefende te verklaren en zijn roem als theoloog onaantastbaar geacht; een godgeleerde, aan wien wel niemand de bevoegdheid ontzegt, om een oordeel uit te brengen, heeft in weinig woorden de verdiensten van den theoloog JUNIUS zoo omschreven, dat wij niets beters hebben te doen, dan diens uitspraak over te nemen en, voor zoover noodig, toe te lichten. ANDREAS RIVETUS getuigt: *neminem inter theologos Reformatos repertum fuisse, qui minus jurarit in verba magistri, qui aliorum sententias aequius expenderit et qui veritatis diligentior fuerit indagator* [3].

Slaan wij nu eens de beide deelen der *opera theologica Junii* open.

Men vergete niet dat de uitstekende vertaling des O. T., door hem in gemeenschap met den Heidelberger geleerde TRE-

gang van zaken, de invloed van GROTIUS hem zou bewaard hebben; evenzeer aan het leed, VOSSIUS zelven aangedaan.

[1] De lezer smake nog eens het genoegen, kennis te maken met de kastijding, die SALMASIUS daarvoor ontving van den geleerden predikant COLVIUS in *Dordrecht*, *Syll. epist. ed.* BURM., II, pag. 618.

[2] Vgl. diens *epist.*, pag. 21.

[3] Ik neem deze woorden over van CRENIUS, *animadv.*, III, pag. 186.

MELLIUS vervaardigd en gewoonlijk, hoewel zeer verkeerd, alleen aan laatstgenoemde toegekend[1], tot die *opera* behoort en vele bevoegde regters[2] over hare waarde een gunstig oordeel uitbragten, al is door enkele niet zonder grond de vrijheid gelaakt, waarvan zij zich in hunne overzetting bedienden, terwijl die vrijheid in het beter verdeelen der hoofdstukken, dan dit in den Hebreeuwschen tekst plaats heeft, teregt hoog gewaardeerd werd. Meest treft ons bij het doorbladeren dier *opera* de opmerking, dat de auteur aan de uitlegging der H. S. met noeste vlijt zijne krachten besteedde, en bij geene onderzoekingen blootelijk in het door anderen gevondene berustte, maar zijn eigen weg wist te gaan. Ik sprak reeds over zijne verklaring van de *Apocalypse*, waarin hij, zonder namen te noemen, wel zeer duidelijk toont den arbeid van zijne voorgangers te kennen, maar zijne opvatting mededeelt, en op vrij voldoende gronden aanbeveelt. De lange lijst zijner geschriften getuigt voor den ijver, en leert ons de rigting zijner studiën kennen. Haar hier mede te deelen, acht ik onnoodig, daar ik de naauwkeurige opgave, bij HAAG voorkomende, niet weet te verbeteren, en naar het beknopt overzigt, door REITSMA ons geschonken (t. a. p., blz. 101 vlg., vooral ook blz. 158 vlgg.) volgaarne verwijs.

Billijkheid echter vordert van ons de bekentenis, dat zijne exegetische arbeid geen onverdeelde goedkeuring bij zijne tijdgenooten vond, en onder de geleerden van die dagen DRUSIUS vooral de man was, die niet zeer hoog bij hem als exegeet opzag. Eerst langen tijd na den dood van JUNIUS, in 1720, verscheen te *Delft* eene vertaling van het veel gebezigd boek: *verklaaring van gelijkluidende teksten des O. en N. Testaments* door FR. JUNIUS. Men dankt haar aan den rector R. OUWENS, wiens naam in de geschiedenis der latijnsche scholen van

---

[1] Tot den eigenlijken arbeid van JUNIUS behoort meer de verbetering van de met TREMELLIUS eerst uitgegeven vertaling, waarvan de 2e, 3e en 4e druk zooals die, vergeleken met den 1en, ver boven dien staan, door JUNIUS ons geschonken zijn.

[2] Welligt moet de waardeering, die deze arbeid ook van Roomsche zijde genoot, daaraan toegeschreven worden, dat de naam van TREMELLIUS als des eenigen auteurs in gebruik kwam met verzwijging van dien van JUNIUS. Opmerkelijk toch is het, dat de *index expurgatorius librorum, qui hoc seculo prodierunt vel doctrinae non sanae erroribus inspersis vel inutilis et offensivae maledicentiae fellibus permixtis* (1599) pag. 217 wel onderscheidene *annotationes* verwerpt, doch in het algemeen van het werk verklaart: *opus ipsum alias utile esse videtur.*

Briel, *Middelburg*, *Alkmaar* en *'s Gravenhage* met eere genoemd wordt.

Doch weet gij waarin JUNIUS het meerendeel zijner tijdgenooten overtrof? In de zucht voor vrede, in den arbeid aan het bevorderen van eensgezindheid gewijd. Kort slechts was hij te *Leiden* gevestigd, of hij gaf een geschrift in de hem zeer eigene Fransche taal, dat een gedenkteeken van christelijke verdraagzaamheid is: *le paysible Chretien* heette het, in het Latijn, een jaar later uitgegeven: *eirenicum de pace Ecclesiae catholicae inter Christianos quamvis diversos sententiis, religiose procuranda, colenda, atque continenda.*

Het was eigenlijk een uitbreiding en toepassing van Ps. 122 en 133. In dit boek sprak meer dan de theologant, hier sprak de Christen, die door zijne houding tegenover andersdenkenden werkelijk zelf beleed, wat hij anderen aanprees, en zoo schrijvende en handelende er zich niet aan stoorde, dat hij van een man als BEZA het misnoegen opwekte. Want al zag JUNIUS in de kerk van *Rome* de hoer van *Babel*, hij bleef haar een deel der ware kerk noemen, zoolang CHRISTUS haar den scheidbrief niet gegeven had. Wat BRANDT daarover schrijft, is, hoe eenvoudig een verhaal het zij, inderdaad eene lofrede [1]. Hoogst afkeerig van het verketteren en wetende wat onheils dit kwaad in de kerk van CHRISTUS reeds voortgebragt had, gaf hij zelf niets in het licht betreffende zijn vriendelijk verschil met ARMINIUS. Indien op dit stuk zijn voorgang gevolgd ware, vele dagen van onrust waren der kerk gespaard gebleven, vele ijdele en onoplosbare vragen nooit het onderwerp van allerlei onderzoekingen geweest. ARMINIUS werd zijn opvolger; hij had hem tot ambtgenoot gewenscht, maar dien wensch niet vervuld gezien. Dadelijk na den dood van TRELCATIUS waren curatoren der hoogeschool voornemens om den zoon des overledenen tot dien post te roepen. JUNIUS had vruchteloos gepoogd, door tusschenkomst van UYTTENBOGAERT, OLDENBARNEVELT gunstig te stemmen voor eene benoeming van ARMINIUS, doch TRELCATIUS werd hem toegevoegd.

TRELCATIUS J^r^., den voornaam des vaders dragende, ge-

---

[1] A. W., II, blz. 32 vlgg. Vlg. ook over den inhoud REITSMA, t. a. p., blz. 118 vlg. Enkele gedeelten van het geschrift werden door CORN. PIETERSZ. HOOFT met volkomene instemming den Amsterdamschen raad medegedeeld, volgens diens *Memoriën en Adviezen* (1871), blz. 281 vlgg.

boren in 1573, telde 30 jaar toen hij in de faculteit trad. Van den ijver, waarmede hij het predikambt bediende, kon de Hervormde kerk te *Leiden* getuigen. Zoowel bij de Waalsche als de Nederlandsche gemeente deed hij dienst, en eene dienst zóó hoog gewaardeerd, dat, toen hij bij schrijven van 19 Maart 1601 ontslag verlangde van zijne betrekking tot de Nederduitsche gemeente, dit hem geweigerd, maar die weigering verzacht werd door eene aanvankelijke verhooging van inkomsten; thans werd zijn honorarium bepaald op *f* 700. De school legde dra eene even gunstige verklaring af.

Hij had eene zeer grondige opleiding genoten en de beste buitenlandsche godgeleerden gehoord, gelijk zijne levensbeschrijvers ons verhalen. Daar deze over zijne werken zwijgen, willen wij daarbij opzettelijk stilstaan. Reeds in 1604 gaf hij zijne *Scholastica et methodica locorum communium S. Theologiae institutio*, voorzien van eene zeer bescheiden opdragt aan de curatoren der hoogeschool. De *oeconomia bibliorum seu scripturae V. et N. T. ordo et artificium*, na zijnen vroegtijdigen dood — hij ontviel aan de hoogeschool, naauwelijks 34 jaar oud — in druk gegeven, was niet afgewerkt, maar bij de inhoudsopgave van den 19^{den} *Psalm* gestaakt.

Deze geschriften leveren mij geen genoegzamen grond, om een zeer gunstig oordeel over TRELCATIUS J^{r}. uit te brengen. Daarin toch is niet veel bijzonders op te merken; niets afwijkends van het gewone en geijkte, zoodat ik veronderstellen moet, dat de bekende aanmerking van ARMINIUS [1], dat TRELCATIUS vele nieuwigheden, ja ongerijmdheden verkondigde, zijn grond zal gehad hebben in hetgeen hij op zijne lessen mondeling bij de verklaring van zijn systeem mededeelde. Even weinig aanstootelijks bevatten zijne in de Fransche taal geschreven opstellen over de kortheid van het leven en het tegengift tegen de pest, die ik alleen ken uit de Latijnsche vertaling, daarvan door HOMMIUS gegeven in de reeds vermelde uitgaaf van de *opuscula* TRELCATII S^{S}. ET J^{S}. Ook de door hem op CUCHLINUS gehouden lijkrede levert ons geene bijdragen tot juister kenschetsing van dezen hoogleeraar.

Doch in die *opuscula* gaf HOMMIUS eene plaats aan een zeer verdienstelijk opstel van TRELCATIUS, dat den titel draagt van *Ecclesiastes sive methodus et ratio formandi sacras conciones.* Wanneer wij letten op den tijd, waarin deze *homiletica*

---

[1] *Epist. eccl.*, pag. 214 sq.

is uitgegeven, wordt hare waarde voor ons verhoogd; zij is een der oudste handleidingen, door hoogleeraren van Nederlandsche hoogescholen vervaardigd, ja de eerste proeve op dit gebied, die ons in druk bewaard bleef. Zij leverde een beknopt rigtsnoer voor TRELCATIUS' hoorders en kon menig hunner tot een deugdelijk prediker vormen.

Het aanprijzen van het prediken der Schrift naar een goed gekozen en grondig verklaarden tekst; en de praktische behandeling van den tekst, gaan vooral den hoogleeraar ter hart, die niet verzuimt ook bepaaldelijk bij het behandelen van catechismus-preken en het preeken over gelijkenissen stil te staan, een en ander met voorbeelden toelichtende.

De toon van het opstel geeft, naar ik meen, niet onduidelijk te kennen, dat TRELCATIUS J^r^. zich hier op een gebied beweegt, dat bij uitnemendheid het zijne mogt heeten. Dat weten wij ook van elders. SCALIGER [1] gewaagde met veel lof over TRELCATIUS' welsprekendheid.

Zijn afsterven, 12 September 1607, was, in de schatting van allen die hem kenden, een groot verlies voor de school, wier curatoren hem openlijk vereerd hadden door zijn extra-ordinair professoraat ten jare 1605 in een ordinair te veranderen. Bij zijn dood ontstond eene vacature, die onder de gegeven omstandigheden moeijelijk viel aan te vullen. Curatoren schijnen daarvan overtuigd te zijn geweest, hoewel zij in hun Resolutieboek er geen woord over spreken. Buiten hun kring ging het anders; wil men een bewijs van de beweging, die deze vacature in de kringen der geleerden te voorschijn riep, men leze den brief van den Dordrechtschen predikant JOHANNES BECIUS aan zijnen ambtgenoot FAUKELIUS, ons bewaard in het *Ned. Archief voor Kerk. gesch.*, IV, blz. 345 vlg.; wij leeren daaruit de vreeze kennen, dat een man, eensdenkend met ARMINIUS, mogt gekozen worden, terwijl ons tevens verhaald wordt, dat GOMARUS voor een buitenlandsch godgeleerde ijverde. Zeer goed op de hoogte was de briefschrijver (BECIUS) niet: hij acht namelijk de benoeming van PIERRE DU MOULIN, die reeds vroeger te *Leiden* de wijsbegeerte gedoceerd had, hoogst wenschelijk, doch heeft verstaan, dat de bedoelde zou overleden zijn. Dit overlijden had eerst in 1658 plaats; niet in 1607, maar later, in 1611

[1] Vgl. de plaats uit de *Scaligerana*, overgenomen in de *Godg. Bijdr.* 1868, blz. 30.

en 1619 poogden curatoren dezen voor de dienst der godgeleerdheid aan de Leidsche hoogeschool te winnen; doch vruchteloos.

GOMARUS' stem gold echter bij hen, die toen alles te zeggen hadden, niet veel, blijkens het gebeurde bij den dood van JUNIUS.

Op den 9den November 1602 verzocht en verkreeg hij gehoor bij de curatoren der school: want volgens de Resolutiën, lieten curatoren zich niet in met eenig mondgesprek. Hem liet men het woord: hij wees op het gewigtige der nu ontstane vacature, en verstoutte zich, om met goeden raad de verzorgers te dienen. Eerst liet hij zijn oog gaan over de buitenlandsche godgeleerden, die in aanmerking konden komen: AMANDUS POLANUS A POLANSDORFF, die de godgeleerdheid te *Bazel* onderwees, doch wegens zijne familiebetrekkingen wel ongezind wezen zou om die plaats te verlaten; DAVID PAREUS uit *Heidelberg* was te oud, hoe beroemd ook van naam; BARTHOLOMEUS KECKERMANN had onlangs den leerstoel van *Heidelberg* met dien te *Dantzig* verwisseld, wegens gerezen onaangenaamheden; JOHANNES PISCATOR, het sieraad der Herbornsche school, zou, indien hij genoodigd werd, misschien wel aan die stem gehoor geven. Aan Engelsche godgeleerden, of aan die uit de Fransche kerk viel voor ditmaal niet te denken. Ja, wat in het algemeen buitenlanders betrof, gold het juiste der gemaakte ervaring, dat inlandsche godgeleerden zich "beter schikken naar de humeuren hier te lande". Daarom was niets wenschelijker, dan pogingen te hernieuwen, om thans tot het bezetten van den leerstoel aan te zoeken de alom gunstig bekende predikanten ARNOLDUS CORNELIS, te *Delft*, en WERNERUS HELMICHIUS, te *Amsterdam*. Volhardden dezen bij hunne weigering, dan mogt, terwijl de zoon des overledenen TRELCATIUS wel bekwaam was, om der school van dienst te wezen, ook gelet worden op CODDAEUS, van wien GOMARUS naar waarheid getuigen kon, dat hij "in de godgeleerdheid geene mindere bekwaamheid had, dan in de Hebreeuwsche taal".

Bij dezen gewaagden stap heeft GOMARUS gedaan, wat gewoonlijk geschiedt: verzwegen hetgeen hij vóór alles had willen zeggen: "kiest toch vooral ARMINIUS niet, dien de stu-"denten zoo vurig begeeren, over wien al uwe gedachten gaan." De hoogleeraar had zich naauwelijks uit de vergaderzaal verwijderd, of de beraadslagingen werden geopend over de beste middelen om den toenmaligen Amsterdamschen predikant ARMINIUS het hoogleeraarsgestoelte te doen beklimmen, en cu-

ratoren aarzelden niet, in hun Resolutie-boek de verklaring ter schrift te brengen, "dat het advies van GOMARUS niet "voortkwam uit een zoo goed hart, als den godgeleerde be- "taamde." Aan het schijnbaar eerlijke en opregte advies van GOMARUS ontbraken werkelijk eerlijkheid en opregtheid.

Vreest niet, dat ik den Leidschen hoogleeraar ongunstiger beoordeelen zal dan hij verdient. Velen, die zijn persoon niet hoogachteden, dachten wel hoog van zijne bekwaamheden.

Voor GOMARUS was de dood van JUNIUS in alle opzigten een oorzaak van droefheid, ja van schade geweest. In 1594 had hij aan diens zijde plaats genomen en zich voor diens invloed gebogen. Hij was zijn leerling geweest en later lid van zijn familiekring geworden. Het lijdt bij mij geen twijfel, of JUNIUS heeft weldadig op GOMARUS gewerkt, diens hartstogten in toom gehouden en de uitspattingen van diens oploopendheid gebreideld. GOMARUS' geschiedenis is vaak beschreven maar zijne lofredenaars zijn weinig geweest. Elders is de verhouding, die er tusschen hem en SCALIGER bestond, toegelicht [1]; hier gedenken wij kortelijk den godgeleerde.

HUGO GROTIUS uitte in een zijner brieven aan zijnen vriend RUTGERS de vrees, dat de lijkzang, waarmede hij de nagedachtenis van ARMINIUS getracht had te vereeren, GOMARUS mishaagd mogt hebben [2]. In dien brief komt eene verklaring voor van zeer groote waarde, dewijl de geschiedenis van later tijd de wijsheid, die haar in de pen gaf, in het helderste licht geplaatst heeft. *Nobis modica theologia sufficit*, dus luiden de gulden woorden, aangehaald te dezer plaatse, omdat de man, op wien wij het oog nu slaan, beschuldigd is van iets anders te hebben gewild en iets anders te hebben doorgedreven.

Ik druk mij liefst met omzigtigheid uit, want partijdigheid heeft ook GOMARUS dikwerf hard veroordeeld. Over zijne bekwaamheden is maar één stem; klassieker vorming dan hij genieten mogt, is kwalijk denkbaar. De loopbaan, waarlangs opgedane bittere levenservaring de waarheden des geloofs doet doorleven, was hem ontsloten, eer hij het leergestoelte beklom. *België*, *Zwitserland*, *Duitschland*, *Engeland*, hij heeft er vertoefd en geleerd, en hij had bij de aanvaarding van zijn hoogleeraarsambt kunnen getuigen: "ik heb ook niet verzuimd te "leeren al mijn leven, al wat er strekken kan tot heil van

---

[1] *Godg. Bijdr.*, 1868, blz. 27 vlg.
[2] *Syll. epist. ed.* BURMAN, II, pag. 380.

"kerk en school." Toen hij nog te *Frankfort a/M.* het predikambt waarnam, had hij zijne krachten gewijd aan de vernieuwde uitgaaf van een veel besproken werk, namelijk dat van MARSILIUS VAN PADUA [1], waarin deze regtsgeleerde en raadsheer van Keizer LODEWIJK van *Beijeren* de suprematie van den Keizer boven den Pauselijken stoel, niet slechts ten aanzien van het wereldlijk gebied, maar ook ten opzigte van dat des kerkelijken levens, had betoogd. In 1592 gaf GOMARUS daarvan een herdruk met aanteekeningen en eene opdragt in verzen aan den Paltzischen keurvorst FREDERIK IV. Zoo bleek het, dat hij, de kerk dienende, de wetenschap niet vergat en verklaarde zich de toon van achting, waarmede de geleerden van zijn tijd hem bejegenden. Immers: spreekt GROTIUS over hem — en hij doet het vaak — geen woord van minachting laat hij ons hooren; schrijft VOSSIUS hem brieven — en vele van de geschrevene zijn ons bewaard — opregte hoogachting laat zich uit in woorden van dankzegging, in boekgeschenk, behartiging van huiselijke of maatschappelijke belangen, ja, in den wensch om in het diepzinnig leerstuk der *praedestinatio* van hem onderrigt te ontvangen. Of GOMARUS buitenslands vertoeft, of van *Saumur* weer naar *Groningen* vertrekt, om daar godgeleerdheid en Hebreeuwsche taalkennis te onderwijzen, geen scheiding van plaats breekt de briefwisseling dezer mannen af; ze zijn en blijven vrienden en vriendschappelijk gezind.

Den achtsten Junij 1594 opende hij zijne lessen ter verklaring van het N. Testament met eene korte rede over de beteekenis van het woord *verbond.* Hoezeer die lessen teregt hoog geschat werden, blijkt ons zoodra wij de door eenige leerlingen na zijnen dood uitgegeven dictaten inzien [2]. Deze lessen beslaan een groot gedeelte zijner *opera*, waarvan het overige gewijd is aan de behandeling van dogmatische onder-

---

[1] Eene omschrijving van het belangrijke dezes letterkundigen arbeids geeft ons BAYLE op het artikel *Menandrino* (*Marseille de*).

[2] De predikanten J. VEREEM, A. SIBELIUS en M. UBBENIUS, te *Uithuistermeden*, *Warfhuizen* en *Warffum* werkzaam, bezorgden in 1644 daarvan den druk, die in 1664 in tweede (ik gis slechts nieuwe titel) uitgave herhaald werd. SIBELIUS gaf ook een *epitome locorum communium Th.* van GOMARUS uit, waardoor hij, naar het getuigenis van zijnen oom, den Deventerschen predikant C. SIBELIUS (*Godg. Bijdr.*, 1849, blz. 533) zich alle aanspraak op den dank van studenten en predikanten verwierf. Reeds lang voor het verschijnen van dien (zoogenaamden) tweeden druk der *opera* GOMARI was ADOLPHUS SIBELIUS overleden, te weten 15 Maart 1659.

werpen, meestal in den vorm van *Theses* voorgedragen. Zijn onderwijs was ongetwijfeld grondig; zijne belezenheid groot; zijn ijver onuitdoofbaar; met groot gemak bewoog hij zich in de wijsgeerige vragen van dien tijd, en wie ook in afstand of klimmen van jaren verschooning mogt zoeken voor het aanvaarden van eenige taak, GOMARUS stond altijd gereed. Tijdens zijn professoraat te *Leiden* klaagden curatoren vaak over de slordigheid van vele professoren in het geven hunner lessen; aangaande GOMARUS bewaart hun Resolutie-boek het getuigenis, dat "hij niet geferieerd had." Men moge met hem verschillen in hetgeen hij zijnen pligt noemde, men moet erkennen, dat hij het ernstig nam met hetgeen hij van zijnen plicht achtte.

WALAEUS was te *Leiden* zijn huisgenoot, te *Middelburg* later zijn ambtgenoot; diens zoon, JOHANNES, hoogst waarschijnlijk auteur van het welbekende *vita Walaei*, verbergt de donkere zijde van dat collegaschap niet; ja, met hoeveel voorzichtigheid hij zich ook uitdrukke, toch blijkt maar al te duidelijk, dat WALAEUS alleen tot den prijs van de meeste inschikkelijkheid den vrede zoowat heeft kunnen handhaven. Maar de achting voor de verdiensten van GOMARUS bij vader WALAEUS was zoo diep gevestigd, dat hij, toen GOMARUS reeds lang te Groningen werkzaam was, bij eene ontstane vacature te *Leiden*, diens benoeming aanraadde met betuiging van volle bereidvaardigheid om hem in de faculteit de eerste plaats toe te kennen. GOMARUS zelf was door zulk een bewijs van welwillendheid diep getroffen en verklaarde op eene zamenkomst van de vervaardigers der Staten-overzetting te *Leiden* gehouden [1], dat WALAEUS hem door bewijzen van vriendschap beschaamd had en hij dezen opregtelijk verschooning vroeg voor de onaangenaamheden, dien geleerde te *Middelburg* aangedaan.

Hoogachting voor de geleerdheid van GOMARUS scheen in de familie van WALAEUS een erfgoed te zijn; de jongste zoon van dezen, BALDUINUS, bij des vaders dood nog student in de theologie, daarna als kapellaan bij het Hollandsche gezantschap te Parijs in dienst, gaf in 1653 een commentaar op de *N. T. libri historici* in het licht, wier voornaamste aanteekeningen, naar des schrijvers opgave en naar de portretten op de titelplaat, ontleend waren aan de schriften

---

[1] *Vita* WALAEI, *ed.* BATES, pag. 655 sq.

van D. HEINSIUS, F. SPANHEMIUS, CASAUBONUS, BEZA, SALMASIUS, DE DIEU, CAMERARIUS en — GOMARUS.

Overigens verzwijgen wij niet, dat vele tijdgenooten en nakomelingen zeer ongunstig over den hoogleeraar geoordeeld hebben; de overdrijvingen ter eener en anderer zijde afrekenende, behouden wij zeker het volle regt, om de stelling te verdedigen, dat GOMARUS al te vaak het slagtoffer van zijn humeur is geweest. Naauwelijks ken ik een schrijver, door wien GOMARUS juister geschetst is dan door STOLKER [1]; "deze GOMARUS was, in weerwil van zijn korzelig en oploopend karakter, van zijne te groote eerzucht en zijne zwakheid om te ligt het oor te leenen aan de inblazingen van anderen, een man van rondheid en opregtheid, die veel achting verdiende, en niet alleen ARMINIUS verklaarde meermalen, dat hij met hem, zoo hij slechts naar anderen niet geluisterd had, in vrede zou kunnen leven, maar ook van hem zelve wordt getuigd, dat hij, te eeniger tijd, met uitdrukking van droefheid, een zelfde verklaring deed, en klaagde, dat al de twist aan het onrustig onbescheid der kerken of hare afgevaardigden te wijten was."

Nu verzet hij zich tegen de benoeming van ARMINIUS, dan ziet hij diens komst met verlangen tegemoet; luide beklaagt hij zich over de leerbegrippen van zijnen ambtgenoot, en, geroepen tot het afleggen eener vormelijke verklaring over hun beider uiteenloopende zienswijze, getuigt hij openlijk bij geschrift, dat bij hen, voor zooveel hij weet, in de grondwaarheden der Christelijke leer geen verschil gevonden wordt. Later herhaalt hij, wijzigt hij, ja verwerpt hij door daden deze verklaring; eerst verschillen zij niet, daarna een weinig, eindelijk zooveel, dat GOMARUS zegt, met zulke gevoelens niet voor Gods regterstoel te durven staan.

Hoezeer bewijst deze weifelende houding, dit medegesleept worden, dat GOMARUS aan kwaad humeur toegaf en den moed miste, om, gelijk hij op het gebied der wetenschap zich zelven durfde te zijn, op dat van handelen en doen heerschappij over zich zelven te oefenen.

---

[1] De woorden komen voor in STOLKER's *gedachtenis van* J. ARMINIUS (1809), blz. 28, *eene kerkelijke redevoering*, die met zijne *onontbeerlijke bijlage tot de geschiedenis der Christelijke kerk van* A. YPEY (1810), en zijn opstel over MAURITS *en* FREDERIK HENDRIK *in betrekking tot de Remonstranten* (1827) tot de veel te veel vergeten grondige verhandelingen over dit tijdvak behoort.

Een ander getuigenis betreffende den hoogleeraar ontleenen wij aan hetgeen door de pen der *Kerkedienaren der Remonstranten* in 1623 *over den Oorspronck ende Voortganck der Nederl. Kerkelijcke Verschillen* in het licht gegeven is. Uitdrukkelijk verklaren zij, dat "GOMARUS zelf de allereerste noch de voorbarigste was om zich tegen ARMINIUS te kanten, hoewel hij van natuur een zeer toornig en hevig man was. Hij weet wat brieven hij dagelijks ontving van verscheiden kerkelijken, om op ARMINIUS' lessen, disputen, woorden, werken te letten en zich mannelijk tegen hem te kanten. Hij heeft zelf wel verklaard, dat hij wel had willen vrede houden, maar dat de kerken (met dezen naam bedekten eenige kerkmeesteren hun bedrijf) hem niet met vrede lieten" [1].

Bij zulk een stand van zaken laat zich begrijpen, dat niet alleen ten aanzien der leer, maar zelfs ten aanzien van het ambt, twisting tusschen beiden ontstond en GOMARUS ARMINIUS beschuldigde van een *involare in suam professionem;* zoodra laatstgenoemde ook collegie gaf over de schriften des N. T., verlangde GOMARUS dat ARMINIUS alleen bij die des O. T. zich bepalen zou.

Het heeft vroeger en later niet ontbroken aan dezulken, die uit de handelwijze van GOMARUS bij en na den dood van ARMINIUS grond ontleenden om den hoogleeraar sterk te veroordeelen. Men weet, hoe noode hij BERTIUS als lijkredenaar van ARMINIUS zag optreden; men kan gemakkelijk gissen, hoeveel ergernis bij hem de inhoud der lijkgedichten op ARMINIUS moest verwekken; ARMINIUS steeds te hooren roemen als den man des vredes en der waarheid, in al die gezangen de stelling van BERTIUS uitgewerkt te vinden: *fuisse in Batavia virum, quem qui norant non potuerint satis aestimare, qui non aestimarunt, nunquam satis cognoverint* — waarlijk het is vrij natuurlijk, dat GOMARUS daarover ontstemd werd. En de wijze waarop hij zijne ontevredenheid over de lijkrede van BERTIUS uitte, in zijn ten jare 1609 gedrukt *Bedencken*, is wel in staat, ons over GOMARUS gunstiger te doen denken, dan gewoonlijk geschiedt [2].

---

[1] t. a. p., blz. 12.

[2] Onze waardeering van dit geschrift des hoogleeraars verschilt dus zeer met het oordeel, daarover door de weduwe en broeders van ARMINIUS uitgebragt in de woorden gerigt *tot den lezer van de verclaringhe* JACOBI ARMINII *aengaende zijn ghevoelen*, enz., gedrukt te *Leiden*, in 1610.

Hij betuigt niet te willen onderzoeken "datgeen wat tot lof en prijs van den overledene zoo overtollig gezegd is; hoewel diens medegenooten van *Genève*, *Bazel* en *Leiden* hun memorie niet hebben verloren en anders betuigen", maar te zullen stilstaan bij des orateurs oordeelvellingen over ARMINIUS in betrekking tot het punt van den bestaanden godgeleerden strijd.

Uitdrukkelijk verzekert GOMARUS, aan het sterfbed van JUNIUS staande met diens zoon, gehoord te hebben hoezeer JUNIUS gekweld werd door vrees, dat ARMINIUS nu tot het hoogleeraarsambt zou geroepen worden; dat hij zelf, GOMARUS, indien hij toen reeds gekend hadde hetgeen ARMINIUS tegen PERKINS geschreven heeft [1], zich met kracht tegen zijne benoeming verzet en nooit hem gedoctoreerd zou hebben. Vooral echter komt hij op tegen de stoutheid van BERTIUS, die had durven zeggen, dat "ARMINIUS van het gevoelen van BEZA door de leiding des H. Geestes, in een ander gevoerd is, hetwelk hij tot het einde des levens standvastig heeft voorgestaan". "Van die leiding des Geestes had BERTIUS wel mogen zwijgen, dewijl die Geest niet voert tot verwarring, maar tot eenigheid en waarheid". Verpletterend is de taal van GOMARUS, als hij hier in druk voor de oogen van BERTIUS legt een brief, door BERTIUS 7 Maart 1608 aan den Delftschen predikant JAN BARENSEN geschreven, waarin de woorden voorkomen: "wenschende menigmaal, Jacobs Schalkheit [2] te *Amsterdam* ware gebleven".

Zullen wij het GOMARUS kwalijk nemen, dat hij ontstemd is, als BERTIUS verzekert, dat ARMINIUS de regte manier van studeeren weer in zwang gebragt en de heilbegeerige jeugd tot de zuivere fonteinen der waarheid gebragt heeft? Voegt het GOMARUS niet, een beroep te doen op de leerlingen, die de lessen van JUNIUS, van TRELCATIUS, vader en zoon, en van hem zelven gehoord hebben, ten bewijze dat men niet eerst van ARMINIUS is gaan leeren, wat ter zaligheid noodig is? Hij wordt warm, waar hij uitroept: "de studenten zullen ook wel weten, van wien zij, een deel onder hen, geleerd hebben, zoo te zoeken, groot te achten en te prijzen de boeken en het gevoelen van de vijanden onzer kerk, COORN-

---

[1] GOMARUS bedoelt ARMINII *examen modestum libelli* GUILIELMI PERKINSII *de praedestinationis modo et ordine*, *itemque amplitudine gratiae divinae*.

[2] Met deze benaming wordt ARMINIUS aangeduid.

HERT, SOCINUS, CASTELLIO en anderen van diergelijk slag. 't Is hun niet onbekend, wanneer op de baan gekomen zijn de onnutte quaestiën (waarvan de universiteit lang gewaagd heeft en die wij met veel moeite door leeren en vermanen nedergezet hebben) *de contingente; necessario; concursu gratiae et liberi arbitrii sufficienti; velleitate;* welk laatste ook in de conferentie over den vrijen wil gehoord is, maar alzoo ARMINIUS verklaarde, dat hij niet wist met wat woord hij het vertalen zou, zoo heb ik gezegd, dat ik mijn antwoord daarop sparen zou totdat hij een Nederlandsch woord zou gevonden hebben. De studenten zullen ook niet ligt vergeten zijn van wien het uitgegaan is, dat men is begonnen onder hen te twijfelen aan de waarheid der leere van de confessie en den catechismus. Het ware te wenschen, dat de orateur, tot lof van den overledene met waarheid voor te geven, zich zoude hebben bemoeid, waartoe hem geen stof ontbrak."

Zoo ontboezemde GOMARUS, kort na de uitgave der lijkrede, zijne gevoelens en aanmerkingen op het onderwijs van ARMINIUS. Dezelfde bedenkingen waren ook door anderen gemaakt. In een brief, door JOH. ACRONIUS, predikant te *Groningen*, in het laatst van 1608 aan C. VORSTIUS gezonden [1], betuigt deze: non desunt idonei testes, principem factionis hujus (ARMINIUS wordt bedoeld) BELLARMINI tomum ultimum, ut irrefutabilem (verba ejus refero) et SOCINI scripta de meliore nota aliis commendasse. Et hos scriptores *Leydae* juventus terit, spretis et explosis CALVINI, BEZAE, MARTYRIS, ZANCHII, URSINI et similium scriptis omnibus. Idque haud dubio Praeceptoris instinctu, acerbius subinde hos pro lectione flagellantis.

Wat ACRONIUS beschreef, werd bijna op gelijke wijze door BOGERMAN gelaakt, toen deze aan W. HELMICHIUS aldus zijn hart uitstortte [2]: quid sunt libros SOCINI aliorumque Samosateniorum mittere in manus studiosorum; palam docere fidem seu *τὸ πιστεύειν* ipsum nos justificare, non ejus objectum! quid est, dubitationem studiosis injicere de veritate realis satisfactionis J. CHRISTI? Quid est, studiosos hortari, ne mordicus adhaereant receptae doctrinae, sed omnia in utramque partem semper expendant, dubitent? esse graves causas dubitandi de multis. Taceo, quod hisce diebus sim locutus stu-

---

[1] Bij CRENIUS, *Anim. phil. et hist.*, X, pag. 290.

[2] De brief is afgedrukt door EDEMA V. D. TUUK, in diens voortreffelijke Dissertatie: *Johannes Bogerman*, 1868, blz. 312 vlg.

dioso, qui D. ARMINIO familiaris et alias doctus fassus est, se auctore ARMINIO et SOCINO judicare magnas esse rationes dubitandi de doctrina Trinitatis.

GOMARUS herhaalde openlijk deze grieven en gaf daarin een blijk van opregtheid, dat wij te hooger schatten, naarmate het schaarscher ook in die dagen te vinden was. En wel verre, dat wij met STOLKER [1] ten nadeele van GOMARUS verklaren, dat "hij zoo min zijn misnoegen over de lijkrede van BERTIUS, als over het lofgedicht van GROTIUS verkroppen kon," achten wij het volkomen verklaarbaar, gegrond en eerlijk, dat hij er door verontwaardigd was en die verontwaardiging lucht gaf. Zelfs onder degenen, die bij den dood van ARMINIUS diens lof verkondigd hebben, waren er die vreesden GOMARUS daardoor onaangenaam te stemmen. Wij spraken reeds over het gedicht, door GROTIUS op ARMINIUS vervaardigd, waarvan hij aan zijnen vriend RUTGERS schrijft [2]: magnas tibi gratias debeo, quod virum optimum D. GOMARUM non passus es nescire nimiam editoris licentiam in meo carmine, simul quod de nova editione me admones; quare transmitto exemplar emendatum manu mea, quod sequi Typographus poterit. Rogo commendes mihi oculos tuos, ne quid denuo peccetur. Visum mihi est etiam ad GOMARUM scribere, ne putet me, quod ARMINII memoriam benigne colui, ipsius honori detractum, aut controversiis praejudicatum velle, quarum magnam partem me non intelligere ingenue profiteor. Ligt in deze woorden geen beroep op GOMARUS' gevoel van billijkheid ten aanzien eener gepaste hulde aan de nagedachtenis van ARMINIUS? Trouwens, GOMARUS erkende, dat er naar waarheid veel tot lof van ARMINIUS te zeggen ware geweest. GOMARUS oordeelde juist; zoo oordeelde men in dien tijd vrij algemeen over ARMINIUS; eerst toen de vervolgingen tegen de Remonstranten aangevangen waren, werd het gewoonte ook den persoon van ARMINIUS in een ongunstig licht voor te stellen. Op merkwaardige wijze is dat gebleken en door STOLKER reeds aangewezen.

Wanneer men met elkander vergelijkt de drie oudste werken, waarin de geschiedenis der Leidsche hoogeschool behandeld wordt, namelijk het welbekende van MEURSIUS, *Illustris*

---

[1] *Rede ter gedachtenis van* J. ARMINIUS, 1809, blz. 84.

[2] *Sylloge*, *ed.* BURMAN, II, pag. 380. Het feit waarop GROTIUS doelt, is mij niet nader bekend.

Academia Lugd.-Batava id est virorum clarissimorum, icones, elogia ac vitae, dat in 1613 het licht zag; de *Illustrium Hollandiae et Westfrisiae ordinum alma academia Leidensis*, in 1614 uitgegeven en gewoonlijk aan ORLERS toegekend, met de in 1625 verschenen *Athenae Batavae* van MEURSIUS, ontdekt men de groote wijziging, die in de waardeering van ARMINIUS inmiddels plaats gegrepen had.

Opmerkelijk en afkeurenswaard is deze wijziging in hooge mate. MEURSIUS sloot in 1613 zijn *vita* ARMINII, in de bovengenoemde *Icones, elogia ac vitae*, aldus: [1] Professione laudabiliter gesta, cum de quibusdam Theologiae capitibus seorsim sentiret, a multis varie exagitatus, vir animi mitissimi, et tam duro exercitio impar, dolore confectus in morbum incidit lentum ac gravem, cum quo aliquamdiu conflictatus vivere desiit XIX Octob. Ann. CIↃIↃCIX aetatis XLIX; terwijl het *vita* aanvangt met de woorden: hoc praeclarum ingenium Oudewatria extulit, en aan het slot een loffelijk *epitaphium* is opgenomen, evenzeer als gij op de voorlaatste bladzijde van het boek het gedicht van I. REAEL op ARMINIUS gedrukt vindt. De auteur der *alma Acad. Leid.* deelt pag. 54 letterlijk mede, wat MEURSIUS in 1613 schreef, behalve dat hij, hier even als bij andere *vitae*, de lofgedichten dadelijk op de *epitaphia* volgen laat. De verhouding waarin die boeken van 1613 en 1614 tot elkander staan, is moeijelijk te verklaren. De meest waarschijnlijke gissing is deze: wat ORLERS in zijne bekende *Beschrijving van Leiden* over de hoogeschool geschreven had, was door MEURSIUS in 't Latijn vertaald, door hem en anderen vermeerderd, en zoo in 1613 in het licht gezonden; gelijk hij zelf getuigt in de *Praefatio* voor de *Athenae Batavae* van 1625. Een onbekende — ORLERS zelf wel niet — schijnt in 1614 eene andere Latijnsche uitgaaf bezorgd te hebben, terwijl in de opdragt over het in 1613 uitgegeven met geen woord gesproken wordt. Die uitgave van 1614 is veel beter, dan zij die in 1613 het licht zag: alleen is het vreemd en mij volstrekt onverklaarbaar dat in den druk van 1614 het *vita* HUGON. GROTII is weggelaten; in dien van 1613 komt het voor. Zoo men als reden zou aanvoeren, dat het boek van 1614 in den eigenlijken zin alleen de levens van hoogleeraren levert, en dus GROTIUS geen plaats kan geven, dan ziet men voorbij, dat onder de godgeleerden wel aan MARNIX

---

[1] Daar het boek niet gepagineerd is, neem ik hier de plaatsen over.

een rang is ingeruimd; doch de onwaardige behandeling, die ten aanzien van GROTIUS in de verschillende uitgaven der oudste, Latijnsche beschrijving der Leidsche hoogeschool gepleegd is, werd elders door mij veroordeeld [1].

In 1625 heeft MEURSIUS, weer over ARMINIUS schrijvende, een anderen toon aangeslagen. De aanhef van het *vita* is niet meer: *hoc praeclarum ingenium*, maar luidt eenvoudig: *hunc nobis dedit Oud.* Het lofzeggende slot is weggelaten, evenals het *epitaphium* en het gedicht van I. REAEL. Schande over het hoofd, het hart en de pen van MEURSIUS. In zijn werk geeft hij proeven van lakenswaardige zwakheid, niet slechts tegenover de nagedachtenis van ARMINIUS, maar ook tegenover andere hoogleeraren, wier namen, na het houden van de Synode-nationaal, een ongunstigen klank verkregen hadden. Het *vita* van COOLHAES vindt gij niet weer in de uitgaaf van 1625; dat van GULIELMUS CODDAEUS is besnoeid; van dat van CONRADUS VORSTIUS en SIMON EPISCOPIUS is in de *Athenae Batavae* geen spoor meer te vinden, alsof zij niet in dien tijd naar hunne aanstelling tot de burgers van het Bataafsche Atheen behoord hadden.

Zoo het mogelijk ware in het uitbrengen van eenig oordeel personen en zaken gescheiden te houden, ARMINIUS zou van verschillende zijden grooten lof weggedragen hebben. Want daar is nooit op eenigen deugdelijken grond aan zijne meer dan gewone bekwaamheden getwijfeld. De pennen van allen, die ons zijn leven beschreven hebben, — zij waren vele — zijn niet uit de handen gelegd, zonder als laatste taak woorden van lof op papier te hebben gebragt, wat zijne bekwaamheden en wat zijne persoonlijkheid betrof. Onverdachte getuigen, als BAUDART [2], verklaarden, dat ARMINIUS was "beleeft, vriendelick ende conversabel, seer gespracksaem ende derhalven seer aengenaem bij groot en cleyn. Sprack men van swaerwichtige saken, hij deed er het sijne bij; brocht yemant wat genoechelicx voort, hij wist er wat bij te verhalen van gelijcke stoffe; wilde men musiceren, hij was oock willich daartoe. In het onthalen ende tracteeren van een goet vrient was hij liberaal ende gastvrij, oock willich om bij een goet vrient vrolic te sijn ende goet chier te maken ende dit alles in eere ende met maete."

---

[1] *Geschiedkundige Nasporingen*, I, bl. 13 vlg.

[2] *Memorien ofte cort verhael der gedenckweerdichste so kerckelicke als wereltlicke Gheschiedenissen*, 1624, I, Eerste boek, bl. 4.

De loop zijner lotgevallen is bekend. Waartoe hier de bijzonderheden van dat leven herhaald, die vaak beschreven en algemeen verbreid zijn.

Letten wij alleen op den godgeleerde, op den hoogleeraar, die aan de zijde van GOMARUS geplaatst werd.

Allereerst moet ons de verklaring van het hart, dat wij de benoeming van ARMINIUS tot het professoraat een groote font durven noemen.

Vragen wij, wie de voornaamste personen waren, aan wier tusschenkomst de benoeming van ARMINIUS moet toegekend worden? Men heeft beweerd aan JUNIUS zelven; men heeft gewezen op THYSIUS, den boezemvriend van GOMARUS; maar nergens blijkt hoever die, door anderen ontkende, aanbevelingen gestrekt hebben. De meesten verklaren ten stelligste, dat niemand anders dan UYTTENBOGAERT hier de invloedrijke man is geweest, gelijk hij zelf, geheel in overeenstemming met de berigten van het Resolutie-boek der curatoren, verhaalt. Rondweg erkent hij deze twee punten: eerstens, dat hij, door hooggeplaatste personen naar zijne meening over ARMINIUS gevraagd, zijn gunstige gedachten betreffende diens bekwaamheden uitgesproken; ten andere, niet verzwegen heeft, dat ARMINIUS, toen predikant te *Amsterdam*, door sommige leeraren van onregtzinnigheid beschuldigd werd.

Die hooggeplaatsten, in wier tegenwoordigheid hij deze verklaring heeft afgelegd en die met zeer weinig moeite aangaande de juistheid van UYTTENBOGAERT's tweeledig berigt zich konden overtuigen, hebben toch op de benoeming van ARMINIUS aangedrongen. Niemand ijverde sterker dan zijn vroegere *commilito* te *Genève*, de invloedrijke Raad van den hove van Holland, NICOLAAS CROMHOUT, aan wien ook DOUSA, nadat de beroeping door ARMINIUS aangenomen was, een lofgedicht wijdde. Bij de plaats gehad hebbende onderhandelingen tusschen de curatoren en de burgemeesters van *Amsterdam*, die eerst niet bereid waren ARMINIUS te ontslaan, was UYTTENBOGAERT tegenwoordig; prins MAURITS, even gunstig voor het welslagen der uitgebragte benoeming gestemd, had hem vrijheid gegeven, om aan burgemeesters te beloven, dat de prins het zijne zou aanwenden bij de regeering van *Bergen op Zoom*, opdat deze thans den predikant BASELIUS den jonge zou ontslaan, ingeval *Amsterdam* ter vervanging van ARMINIUS dien weer wilde beroepen, hoewel hij vroeger een dergelijk beroep had afgeslagen. De Amster-

damsche regeering week voor al dien aandrang en veroorloofde ARMINIUS naar *Leiden* te verhuizen [1].

Gaat men den loop dezer onderhandelingen na, dan zou men wanen, dat er over de benoeming van een diplomaat, niet over die van een professor in de godgeleerdheid gehandeld is; toenmaals, even als nu, kon het niet anders dan ergerlijk voor de kerk zijn, dat haar op zoodanige beroeping geen de minste invloed gegund werd. Althans verdient dit wel onze opmerkzaamheid, dat, na de benoeming van ARMINIUS, op de Zuid-Hollandsche synode van 1603, het wenschelijke ernstig besproken werd, om "bij de Heeren Staeten te verzoeken "verbetering van de statuten *academiae* nopende de verkiezing "der *professores theologiae*, dat voortaan geene verkoren wor- "den buyten advies van de gedeputeerden der Synode, de- "welke toekomt, zorge te dragen, dat de theologische facul- "teit met goede professoren bezet wordt" [2].

Wij zullen er UYTTENBOGAERT geen verwijt van maken, dat hij, toen het ingebragte bezwaar niet van beteekenis werd geacht, voor de beroeping geijverd heeft; maar dat de verzorgers der school het bezwaar niet geteld en gemeend hebben, dat het bij een voorgesteld en werkelijk plaats gehad hebbend onderhoud tusschen GOMARUS en ARMINIUS gemakkelijk kon worden vereffend, is en blijft laakbaar. ARMINIUS en zijne vrienden hebben nooit kunnen ontkennen, dat de nieuw benoemde ten aanzien van het leerstuk, den naam van *Cor ecclesiae* dragende, niet was een Calvinist, in den vollen zin des woords. Hun beroep op HOLMANNUS, die ook ten aanzien der *praedestinatio* andere gevoelens gehad had en daarom toch niet bemoeijelijkt was, doet niets af, dewijl eensdeels nooit bewezen is of zelfs worden kan, dat HOLMANNUS in dit gevoelen stond, anderdeels het afwijken van de kerkleer niet vergoelijkt werd door den vermeenden voorgang van anderen. Het feit bestond, dat men te *Amsterdam* aan de gevoelens van ARMINIUS ergernis genomen had en niet slechts van de zijde eener onkundige menigte, neen, van de zijde van personen, die binnen de kerk veel naams bezaten. Niets

---

1 De bemoeijingen van UYTTENBOGAERT strekten zich zoo ver uit, dat hij voor kosten der curatoren naar *Bergen op Zoom* reisde, om daar de zaak van BASELIUS in orde te brengen. Wat hij van reisgeld overhield, gaf hij terug, en verkreeg van curatoren ten geschenke een zilveren kop, ter waarde van honderd gulden.

2 Vgl. KIST en MOLL, *Kerkhist. archief*, I, blz. 468 vlg.

is ligter, dan daarin te vernemen stemmen van nijd en afgunst; niets is echter onbillijker; het verschil liep niet — gelijk wel eens door de voorstanders van ARMINIUS verbreid werd — over bijzaken; het liep over hetgeen in *confessio* en *catechismus* als hoofdzaak werd voorgedragen. Dat heeft GOMARUS van den beginne af volkomen juist ingezien, in schriftelijke en mondelinge voordragt betoogd, in overeenstemming met andere dienaren der kerk.

Zooveel moest in ieder geval aan de curatoren der hoogeschool, in weerwil van de sterke aanbeveling van den raadsheer CROMHOUT, die toen, gelijk men weet, nog geene zitting in hun collegie had, duidelijk zijn, dat zij, ARMINIUS kiezende, een gewaagd stuk ondernamen. Al gaven hem de voedsterheeren en opzieners der Amsterdamsche gemeente een goed getuigenis van leer en leven [1], ieder wist, dat er aan de zuiverheid van het eerste sterke twijfel bestond. Mogt er de bloei, de vrede, de goede naam der hoogeschool aan gewaagd worden? Had zij, pas gevestigd, geen dringende behoefte aan een ongestoorden gang van het onderwijs? Kon de voorspoed van *Franeker* niet leeren, dat gelijkheid van godgeleerde rigting onder het onderwijzend personeel een levensbehoefte der akademie was?

Dat ARMINIUS kwam, laat zich gereedelijk verklaren; stoffelijke voordeelen — een tractement, voorloopig van twaalf honderd gulden met toezegging van tegemoetkoming in de kosten zijner woning (TRELCATIUS Jr., de buitengewone hoogleeraar, genoot slechts vijf honderd gulden) terwijl hij dadelijk een aanzienlijke gift ontving ter bestrijding van hetgeen zijn verhuizen, zijne vestiging, en zelfs het behalen van de doctorale waardigheid gekost had — lokten zeker niet alleen hem naar *Leiden*, maar hij kwam vol lust om voort te planten 'tgeen hij als christelijke waarheid hoogschatte. Wie is niet overtuigd, dat hij, met de levende stem en de vlugge pen de wetenschap dienende, voor zich zelven onverpoosd gestreefd heeft, om bij eigen ervaring te smaken al wat er opbeurends en versterkends ligt in de spreuk, die hij als *symbolum* lief had: *bona conscientia paradisus.*

Wat de curatoren der school wel zullen gevoeld hebben

[1] Vgl. REGENBOOG, *Historie der Remonstranten*, I, blz. 64 vlgg., waar de onjuiste mededeelingen over de zaak van dit getuigenis-geven, door TRIGLAND, *Kerkelijke Geschiedenissen*, blz. 281 vlgg. verbreid, bestreden worden.

toen zij den storm zagen opsteken, wiens nadering voor hen geen geheim kon wezen? Dachten zij waarlijk, dat hij zoo spoedig en spoorloos zich zou laten bedwingen als zij schijnen verwacht te hebben, wanneer wij afgaan op den laconieken inhoud van hetgeen deswege in hun Resolutieboek voorkomt. Op hunne vergadering van Augustus 1605 namen zij kennis van een gravamen, door de classis van *Dordrecht* bij de Noord- en Zuid-Hollandsche synode ingediend, waarbij de classis hare bezorgdheid te kennen gaf over de haar ter ooren gekomen differentiën, betreffende hoofdpunten der leer tusschen de professoren der Leidsche universiteit. Curatoren deelden den inhoud van dit gravamen aan de betrokken personen mede en ontvingen van dezen een bij hunne Resolutiën opgenomene, door ARMINIUS, GOMARUS en TRELCATIUS geteekende verklaring, waarin zij eerst hun misnoegen uitdrukten over de handelwijze der classis, en wijders verklaarden, dat er wel onder de studenten veel verdeeldheid, maar onder hen eenheid van gevoelen bestond; eene verzekering ook door den regent van het Staten-collegie CUCHLINUS onderteekend. Op dit advies beriepen zich curatoren tegenover de synode hunner provincie en drukten daarbij hunne verwachting uit, dat de eerlang te houden synode generaal of nationaal wel den vrede bevorderen zou.

Verder geen woord, geen enkel woord over de tusschen ARMINIUS en GOMARUS ontstane en klimmende geschillen. Slechts deze wenk: de disputen der studenten, die openlijk gehouden werden, waren sints eenigen tijd gestaakt en nu betuigden curatoren hun verlangen, dat deze mogten hervat worden, zijnde zij bereid professoren voor de aan te wenden moeite schadeloos te stellen. Een half jaar later ontvingen de hoogleeraren woorden en stoffelijke bewijzen van dank, daar de disputatiën der studenten inmiddels weder gevoerd waren geworden.

Meenden nu werkelijk curatoren, dat de zaken tusschen ARMINIUS en GOMARUS tot op een synode nationaal konden blijven als ze waren? Was het GOMARUS alleen, die erkende dat de gevoelens van ARMINIUS bepaald streden met de kerkleer? Wat mij betreft, ik mag niet ontkennen, dat ARMINIUS' houding ten aanzien van dit punt mij zeer misbaagt. Eerst schijnt hij alleen eene hem eigene opvatting van Rom. IX te verdedigen, dan — ik denk hier aan den *conventus praeparatorius*, in Mei 1607 gehouden — dringt hij aan op de door

een synode nationaal te houden revisie van confessie en catechismus, en toen het bleek, dat GOMARUS en diens vrienden in werkelijkheid deze revisie niet begeerden, — hoe door en door onprotestantsch dit hun aarzelen of weigeren was — doch haar tot eene bloote formalititeit wenschten te maken, hield ARMINIUS op verder naar een synode te verlangen maar deed zich nu voor als voorstander der waardeering van afwijkende gevoelens, alsof die afwijkende gevoelens niet betroffen wat voor GOMARUS, ja voor de Hervormde kerk dier dagen het fondament des zaligmakenden geloofs was. Gaat men aandachtig de gedragingen van ARMINIUS na, tegenover de gedeputeerden der synode en der staten, zijne verdediging tegenover kerkelijke en wereldlijke personen, dan bejammert men het ten zeerste, dat hij steeds pogingen aangewend heeft om voor zich het praedicaat van belijder der Hervormde kerkleer te vragen, terwijl het hem niet toekwam. Want wat is op dit gebied grooter ketterij dan te verklaren, dat in de regtvaardigmaking des zondaars voor God niet de geregtigheid van CHRISTUS den menschen als regtvaardiging wordt aangerekend, maar de daad van gelooven door de genadige aanneming Gods die geregtigheid is, waardoor de zondaar voor God geregtvaardigd wordt.

De onverwachte dood van ARMINIUS maakte voor korten poos een einde aan de heerschende spanning. Curatoren huldigden 's mans nagedachtenis door ten behoeve zijner begrafenis en wegens den toestand zijner nagelaten betrekkingen aan de weduwe eene som van driehonderd gulden toe te kennen. Breed te gewagen van de lofspraken, door zijne vrienden en voorstanders op hem geuit, komt niet bij ons op, die aan dergelijke klanken slechts geringe waarde toekennen. Maar onvermeld te laten het getuigenis door den Bremenschen godgeleerde M. MARTINIUS, die hem persoonlijk gekend en zeker niet eenzijdig gunstig beschouwd heeft, afgelegd, dat zou afkeuring verdienen. "ARMINIUS scheen mij toe een man te zijn, die God waarlijk vreesde, die doorgeleerd, zeer geoefend was in theologische zaken, bedreven in de H. S., huiverig om godgeleerde waarheden met wijsgeerige woorden uit te drukken."

Wat MARTINIUS hem tot lof toerekende, werd juist door anderen in hem berispt. Wij zijn in de gelegenheid gesteld om te vernemen hoe een van ARMINIUS' hoorders over den inhoud van het onderwijs zijns leermeesters oordeelde.

Deze hoorder heette CASPAR SIBELIUS, studeerde gedurende de jaren 1608 en 1609 te Leiden [1], en liet zich aldus over des hoogleeraars lessen uit: in numerum sociorum collegii Theologici privati doctoris ARMINII adscriptus, multa observavi, quae si ignorassem, in coecos infandosque errores induci facile potuissem. Nam in isto collegio a lectione operum et tractatuum CALVINI, BEZAE, ZANCHII, MARTYRIS, URSINI, PISCATORIS, PERKENSII, aliorumque doctissimorum et optime de Ecclesia CHRISTI meritorum Theologorum abstrahebamur, *solam scripturam sacram inspicere jubebamur*, sed juxta SOCINI, ACONTII, CASTELLIONIS, THOMAE AQUINATIS, MOLINAE, SUAREZII aliorumque Gratiae hostium scripta summe nobis commendabantur. Et sane molestis illis temporibus, in publicis auctionibus et tabernis litterariis, istorum Arianizantium, Samozateniozantium et Pelagianizantium authorum scripta duplo carius veniebant, quam orthodoxorum Theologorum libri.

De woorden, die het meest opmerkelijk zijn, heb ik onderstreept. ARMINIUS drong aan *op het lezen der Schrift.* Wij weten, dat hij de werken van CALVIJN op hoogen prijs stelde, den studenten de lezing van de *Institutio* ernstig aanbeval, *at, cum delectu, ut omnium hominum scripta legenda sunt* [2].

Ongetwijfeld heeft hij denzelfden regel toegepast op de schriften der auteurs van andere rigting en moet het hem niet geweten worden, dat de studeerende jongelingschap gaarne eens las, wat op andere collegiën met den banvloek der ketterij gestempeld werd. Doch dat een student als SIBELIUS, die reeds eer hij te *Leiden* kwam buitenlandsche hoogescholen bezocht — trouwens hij was Duitscher van geboorte — niet voelde, dat hij het karakter van ARMINIUS' lessen met de woorden "*solam sacram scripturam inspicere jubebamur*" beschrijvende, daarin een uitnemende lofspraak uitte; dat de predikant latere jaren aan dat onderwijs denkende, schrijven kon: ego Deo ex intimis cordis penetralibus gratias ago, quod me ex seductorum laqueis ereptum, in agnitione voluntatis suae et veritatis Euangelicae cum omni sapientia et intelligentia conversarit et confirmarit — dit bewijst, dat de invloed van GOMARUS door dien van ARMINIUS niet overschaduwd is en de *kerkelijke dogmatiek*, door GOMARUS vertegen-

[1] *Godg. Bijdragen*, 1849, blz. 522.

[2] Vgl. de *Bijdrage voor de letterk. geschiedenis van* CALVIJN'S *Institutio*, *Godg. Bijdr.* van 1868, blz. 861 vlgg.

woordigd, nog niet veel te vreezen had van de *bijbelsche theologie*, als wier tolk ARMINIUS optrad. Hierin stel ik zijne beteekenis voor dien tijd; ik keur het af, dat hij niet luider, niet consequenter voor deze opvatting van zijne taak is uitgekomen, en tegenover synoden en staten zijne afwijking, ja kleinschatting van de kerkelijke leer beleden heeft. Toen hij kon begrijpen, dat men geen ingrijpende revisie van confessie en catechismus wilde, bleef hem slechts één weg open — te treden buiten de gemeenschap der kerk, wier belijdenis hij niet meer kon gezegd worden te zijn toegedaan. In zulk een geval is heengaan geen ondergaan, is wijken geen lafheid; integendeel, openbaring van moed, om voor de overtuiging des harten een offer veil te hebben.

Weinig maanden na den dood van ARMINIUS brak de tijd aan, waarop de godgeleerde faculteit geen hoogleeraar bezitten zou. In de laatste maanden van 1610 en de eerste van 1611 verspreidde zich het gerucht, dat de staten van *Zeeland* over de vestiging van een theologiesch collegie in *Middelburg* dachten, om het kwaad te voorkomen, dat gevreesd werd, wanneer te *Leiden* geen opleiding in de regtzinnige leer meer zou plaats hebben. Het scheen wel als verdubbelde GOMARUS nu zijn ijver om zijn hoorders in de regtzinnigheid te onderwijzen; sedert geruimen tijd gaf hij geen exegetiesch collegie, maar dicteerde en disputeerde over *theses*, waarin de hoofdzaken der kerkleer verdedigd werden. Curatoren waren weinig tevreden met dezen vorm van het onderwijs; zij noodigden GOMARUS uit om te willen verschijnen in hunne zamenkomst van Febr. 1611, en deden hem daar het dringend verzoek, om het "onderwijs in de schriften" weder op te vatten, dat over zijn "*theses*" te staken of te bekorten, en herinnerden hem met nadruk, dat de staten openbare gesprekken en twistredenen over het leerstuk der praedestinatie verboden hadden, terwijl zij hun ongenoegen betuigden over het tot hen doorgedrongen gerucht, alsof hij jongelieden afraadde naar *Leiden* ter studie te gaan, dewijl zij dan de lessen van VORSTIUS, die tot opvolger van ARMINIUS verkozen was, zouden moeten hooren. Curatoren willen gaarne den luister der school verhoogen en deelen hem hun voornemen mede om naast VORSTIUS ook MOLINAEUS uit *Parijs* en ARNOLDI van *Leiden* te beroepen, laatstgenoemde alleen om in de vacature te voorzien, zoolang VORSTIUS nog niet gekomen was.

GOMARUS had zijn antwoord gereed: ten aanzien van be-

velen aangaande het bepalen, welke godgeleerde onderwerpen al of niet besproken moesten worden, dacht hij, Gode meer te gehoorzamen dan menschen; in de behandeling zijner *theses* stelde hij groot belang, en hoopte deze taak binnen drie weken af te maken. Met ARNOLDI zamen te werken, zou hem onmogelijk zijn. Als wilde hij voorloopig te kennen geven wat hij voornemens was te doen, sprak hij van het gerucht, dat te *Middelburg* een collegie gevestigd, te *Harderwijk* eene uitbreiding der hoogeschool zou plaats hebben.

Naar *Middelburg* vertrok hij werkelijk, bij zijn afscheid van de studenten verklarende dat hij ging, dewijl hij niet met VORSTIUS in een faculteit wilde zamenwerken. Het deerde hem niet, dat de godgeleerdheid geen enkel academiesch onderwijzer in *Leiden* overhield; hij haastte zich te gaan eer VORSTIUS kwam, en verliet *Leiden*, daar een naam achterlatende, die bij velen in duurzaam aandenken bleef, als gedragen door een godgeleerde van groote bekwaamheden. Zóó over hem oordeelende, meenen wij billijker te spreken dan TAURINUS, die niet schroomde in een brief aan UYTTENBOGAERT, 24 Dec. 1609, over GOMARUS een uitspraak te herhalen, die JUNIUS weleer zou gedaan hebben: *hominem istum mirum in modum sibi placere in suis commentis et omnia sua habere ex aliis, nihil proferre de suo, aut si unquam mutet, valde infelicem esse in mutationibus* [1].

Misschien heeft GOMARUS onder zijn vrienden even ongunstig over JUNIUS geoordeeld; in de onbroederlijke broederschap der geleerden wordt naauwelijks eenige wet der christelijke liefde meer vergeten dan deze, die wil, dat *de een den ander uitnemender achte dan zich zelven.*

---

[1] *Praest. ac. erudit. vir. epist.* (1704), pag. 239.

IV.

DE FACULTEIT DER VRIESCHE HOOGESCHOOL

GEDURENDE DE JAREN 1585—1618.

Tien jaar nadat *Leiden* eene hoogeschool zag oprigten, werd die van *Franeker* ingewijd. De laatste had bij hare grondvesting winst kunnen doen en werkelijk gedaan met de ervaringen, door de eerste doorleefd. De verloopen tien jaren van 1575—1585 hadden vooral op het gebied des kerkelijken levens in *Vriesland* groote veranderingen doen ontstaan. Tegen het einde van dat tiental jaren naderde al meer het tijdstip, waarop het Calvinisme de heerschende rigting werd. In het Noordelijkst deel van ons vaderland hielden 't langst andere rigtingen zich staande, maar verloren voet voor voet haar gebied, vooral nadat Oost-Vriesland's invloed geweken en graaf WILLEM LODEWIJK in 1583 stadhouder van *Vriesland* geworden was. Te *Heidelberg* had deze wakkere zoon van graaf JAN DEN OUDE sedert 1576 de hoogeschool bezocht en van daar eene vurige ingenomenheid met het Calvinisme naar het vaderland medegebragt, toen hij er zich voor goed kwam vestigen in 1579. Eene school in zijn landschap te stichten, en daardoor de zaak der godsdienst, dat was voor hem de leer der Hervormde kerk, te bevorderen, werd hem een denkbeeld bij uitnemendheid lief, vooral in deze dagen, nu zijn vader niet zonder groote opofferingen juist in dezen zelfden tijd te *Herborn* de school stichtte, die voor *Nassau* zooveel zegen heeft aangebragt. Een gelijken wensch koesterde de zoon en haastte zich dien te verwezenlijken, zoodra hij openlijk was uitgesproken op den grooten landdag, die 21 Maart 1584 te *Franeker* gehouden werd. Daar werd ook namens eenige dienaren der kerk schriftelijk de vraag gedaan, "of het niet noodig ware, dat van de overschotten der kloosters, geestelijke renten en landsinkomsten opgerigt wierd een *seminarium* of *collegium*, en door de staten geapprobeerd en ingewilligd, om reden, dat het tot eer van het gemeenebest en tot oefening der jeugd moest dienen, terwijl de

kloostergoederen niet beter dan tot dienst der kerken, scholen en godshuizen konden besteed worden; dat ook buiten de geleerdheid geen republiek kan bestaan, en de ingeboren jeugd met minder kosten en betere gelegenheid in de studie zou kunnen geoefend worden". Eerst zweefde geen andere gedachte voor den geest der voorstellers, dan het stichten van een *collegium* of *seminarium* aan de beoefening der godgeleerdheid en letteren gewijd. Het komt mij niet onwaarschijnlijk voor, dat van het bescheidene, het beperkte van dit plan de reden moet gezocht worden in het reeds bestaan der hoogeschool te *Leiden*, het troetelkind van prins WILLEM, voor welke eene gelijke stichting niet dan nadeelen kon veroorzaken. Doch zoodra des graven WILLEM LODEWIJK's oom, prins WILLEM in 1584 door de hand van den sluipmoordenaar gevallen was, scheen een voornaam beletsel tot uitbreiding van het oorspronkelijk plan weggevallen te zijn, en den 29sten Julij 1585 werd de Vriesche hoogeschool ingewijd, nadat zeven hoogleeraren benoemd en aangesteld waren. Naast de theologie en letteren was ook aan de regtsgeleerdheid eene plaats gegeven, terwijl eerst in 1589 de faculteit der geneeskunde eenen vertegenwoordiger benoemd zag.

Die stichting der school, in dien tijd, was een gevaarvolle onderneming. Nog toefden vijandelijke benden op Vrieschen bodem, door wier strooptogten, in den eerstvolgenden fellen winter, vele ingezetenen groote schade leden. Ja, de staat van zaken was zoodanig, dat een der hoogleeraren in de godgeleerdheid bij het aanvangen der lessen den raad gaf, om den kortsten der Apostolische brieven te behandelen, daar eer die ten einde zou zijn, de Vriesche hoogeschool reeds zou opgehouden hebben te bestaan [1].

De vrees is verijdeld; in bange dagen gesticht, werd de school ras eene bloeijende, daar zij onder hare hoogleeraren mannen van naam en van invloed tellen mogt.

De godgeleerdheid nam in alle opzigten de eerste plaats hier in; drie mannen waren met haar onderwijs belast: SIBRAND LUBBERTUS, die van 1585 tot 1625; MARTINUS LYDIUS, die tot 1601 en HENRICUS ANTONIDES NERDENUS of VAN DER LINDEN, die tot 1614 deze professuur vervulden.

---

[1] Zoo schreef de hoogleeraar H. A. V. D. LINDEN, 28 jaar na het feest der stichting, zich als in een dergelijk verleden verlustigende, in de *dedicatio* zijner in 1612 uitgegeven *initia academiae*.

Ik heb dadelijk bij het vermelden van de namen dier geleerden hét getal hunner dienstjaren herinnerd; LYDIUS diende het kortst, toch echter 16 jaar, NERDENUS 29 jaar, en LUBBERTUS mogt 40 jaar aan de hoogeschool zijne krachten wijden.

Zietdaar een eerst voorregt, dat de Vriesche school boven die van *Holland* genoot. Hier een langdurig bezet zijn der zetels door dezelfde personen; daar gedurige afwisseling.

Een ander, niet minder te waardeeren, ligt in het feit, dat alle drie als predikanten in de Nederlandsche kerk gediend hadden, en Nederlanders mogten heeten, LUBBERTUS en NERDENUS door geboorte, LYDIUS door afkomst. Voegt daarbij wat van groot belang was, de volstrekte eenheid hunner rigting. Verscheidenheid moge wenschelijk wezen, waar eene stichting gevestigd is, maar die verscheidenheid mag nooit ontaarden in eene geheel opposite verhouding der onderwijzers tot elkander. Zoodanige stand van zaken is de zekerste weg tot algeheelen ondergang eener school.

Een blik op dit onderwijzend personeel maakt ons geneigd, om te erkennen, dat wat de onderwijzers betrof, *Franeker's* godgeleerde faculteit verre te verkiezen was boven die van *Leiden*. Laat mij daarbij opmerken, dat op zeer weinige uitzonderingen na, geene Nederlandsche academie gelukkiger is geweest in het bezetten harer leerstoelen door godgeleerden van naam en talent, dan de Vriesche. Uit die oorzaak reken ik op de belangstelling mijner lezers, wanneer ik hun het beeld dier mannen voor den geest herroep.

't Zij om leeftijd, 't zij om maatschappelijken rang, de Amsterdamsche predikant MARTINUS LYDIUS werd *professor primarius* en de eerste rector der Vriesche hoogeschool, toen hij eindelijk besloten had, de herhaald tot hem gebragte roeping naar *Franeker* op te volgen. De geschiedenis van zijn leven is vaak, het laatst door ROGGE beschreven geworden [1]. Wij spreken hier alleen over een en ander, hetwelk de aandacht der biographen ontslipt is, of naauwkeuriger vermelding verdiend had.

Uit Nederlandsche ouders te *Lubeck*, de bij uitnemendheid Luthersche stad, geboren, dewijl geloofsvervolging die ouders uit *Deventer* verdreven had, kon LYDIUS de jaren zijner jeugd niet slijten, zonder de rampzalige vruchten van godsdiensthaat te leeren kennen. Nogthans vond hij op vreemden grond

[1] *Kalender voor de protestanten in Nederland*, 1857, blz. 228 vlgg.

al wat voor zijn vorming bij uitnemendheid goed mogt heeten. Naar verdienste zij de school geroemd te *Ilfeld*, in het graafschap *Stolberg*, wier te regt beroemde rector MICHAEL NEANDER, een sieraad van zijnen stand, een voortreffelijk mentor ook voor LYDIUS werd. Toen THOMAS STANGE, abt van het rijke klooster te *Ilfeld*, de Roomsche kerk vaarwel gezegd, en daar eene school gevestigd had, werd NEANDER derwaarts geroepen, eerst tot diens hulp, later tot diens opvolger. MELANCHTHON plagt te zeggen, dat NEANDER's school de beste studenten aan *Wittenberg's* akademie schonk. Vijf en veertig jaren lang voerde NEANDER dit rectoraat, op zeventigjarigen leeftijd, 26 April 1595, zijne dagen eindigende. Bijna ontelbaar is de reeks zijner geschriften; negen en dertig zagen het licht, veertien liet hij er in handschrift achter; van deze zijn de meeste, uittreksels uit klassieke auteurs, uit de werken der *patres* en der beroemdste *theologi*, ten behoeve zijner leerlingen opgesteld. Een *compendium doctrinae Christianae* vertaalde hij zelf in het Hebreeuwsch, om door dat middel ook de studie der laatstgenoemde taal te bevorderen. Het is onnoodig de op hem door zijne biographen geuite lofspraken over te nemen [1]; dit echter verdient onze opmerkzaamheid, dat THUANUS in zijne beroemde *Historia sui temporis* hem met eere vermeldt [2]. Eenparig werd zijne inrigting voor de verwezenlijking van het ideaal gehouden. De godsdienstige geest van den rector bezielde het huis en de woorden van HAVEMANN, a. o. S. 25: "es ist un-"glaublich, was des Menschen Wille vermag, wenn er mit "Gott sein Tagewerk beginnt, und God deshalb sein Tage-"werk segnet" — geven ons een juisten blik op NEANDER's rigting en werk.

Uit deze school vertrok LYDIUS, om overeenkomstig zijn verlangen aan zijne kennis der klassieke letteren gewenschte uitbreiding te geven, naar *Tubingen*, waar de hoogleeraar MARTIN CRUSIUS toenmaals nog een onaangevochten roem genoot.

Dat hij, gelijk vele andere studenten, diens huisgenoot geweest is, weet ik niet, maar hoop ik niet, dewijl dit huisge-

---

[1] Van de oudste is de uitvoerigste te vinden in de *vitae clar. in re liter. virorum*, door ADOLPHUS CLARMUNDUS (J. C. RUDIGER) VIter Th. (1709) S. 201 ff. De jongste werd gesteld door HAVEMANN, *Göttingen*, 1841.

[2] Bij TEISSIER, *les éloges des hommes scavans*, II, pag. 228 ss.

zin tot de meest onordelijke der academiestad behoorde. CRUSIUS is hem zeker een voorbeeld van ongeloofelijke vlijt geweest, want een later geslacht kan er zich geen denkbeeld van vormen, hoe de man den tijd gevonden heeft om te schrijven al wat hij geschreven heeft, b. v. zes à zeven duizend preken, die hij, uit de kerk komende, voor zijn genoegen in het Grieksch weergaf. Of echter het onderwijs van CRUSIUS voor de ontwikkeling zijner hoorders veel goeds gebragt heeft, mag men in twijfel trekken. Welligt heeft onze LYDIUS ook theologische collegies gehouden; ik zeg welligt, dewijl ik vrees, dat hij voor zijne theologische vorming van de lessen der echt-Luthersche godgeleerden niet veel vrucht kon plukken. Te *Tubingen* vertoevende, stond hij met URSINUS reeds in naauwe vriendschapsbetrekking. Den elfden November 1565 plaatste hij zijn naam in het *album* der Heidelbergsche hoogeschool, waar hij onder de Nederlanders, die daar de godgeleerdheid wilden beoefenen, MENSO ALTING, als pas aangekomen commilito, vinden mogt. Te *Heidelberg* heeft gewis URSINUS hem het meest aangetrokken en het is aan diens invloed te danken geweest, dat hij daar zoo spoedig een uiterst nuttigen werkkring vinden mogt. Aan het zoogenaamde *Collegium Sapientiae* was sedert eenigen tijd eene andere bestemming gegeven; gesticht in 1555 als opleidingsschool voor den geleerden stand, werd het in 1561 door keurvorst FREDERIK III in een kweekschool voor Evangeliedienaars herschapen. Onder het opzigt van den *Ephorus* en een *Senior Collegii Sapientiae*, welke laatst aangeduide in het gebouw met der woon moest gevestigd zijn, vonden jeugdige beoefenaars der godgeleerdheid daar vrije woning en grondig onderwijs, zooals later in *Leiden* het staten-collegie, naar het voorbeeld van de Heidelbergsche inrigting, gevestigd is. In 1567 was de post van *Senior* vacant geworden en werd LYDIUS tot die betrekking geroepen, terwijl URSINUS het *Ephoraat* voerde. Welken gunstigen indruk LYDIUS van dezen werkkring bewaard heeft en hoe doordrongen hij was van het nut, dat van eene dergelijke inrigting als waarvan hij te *Heidelberg* het bestuur voeren mogt, hij, weleer kweekeling van de Ilfeldsche school van NEANDER, kon uitgaan, bleek duidelijk toen hij later, zelf reeds hoogleeraar te *Franeker*, aan zijnen oudsten zoon JOHANNES [1], eene plaats bezorgde in het staten-collegie te

[1] Deze LYDIUS is in 1643 overleden als predikant te *Oudewater*. 17 De-

Leiden. Deze zoon was hem, terwijl hij te *Frankfort* woonde, geboren; want toen de onrust der tijden hem dwong *Heidelberg* te verlaten, had hij zich in genoemde stad gevestigd, om vandaar na een kort verblijf te *Antwerpen* als dienstdoend predikant op te treden. Een gunstige roep had zich aan zijn naam verbonden, zoodat de Hervormde gemeente van *Amsterdam* in 1579 hem, aan de zijde van JOHANNES CUCHLINUS en PETER HARTENBERG, als derden predikant aanstelde. Vele bijzonderheden, aangaande dit deel zijns werkzamen levens, kennen wij niet; een tractement van *f* 200 's jaars stond zeker in geene verhouding tot den arbeid, die de zijne was; als voorzitter der synode van 1582 vinden wij hem te *Haarlem*, in welke betrekking hij, na het houden eener leerrede over *Rom.* XVI: 16, ten betooge van de noodzakelijkheid om halsstarrig dwalenden buiten de gemeenschap der kerk te sluiten, het vonnis der excommunicatie over CASPAR COOLHAES uitsprak. Het volgend jaar werd hij en zijn Enkhuizer ambtgenoot HENRICUS ANTONIDES VAN DER LINDEN, later zijn collega te *Franeker*, met de taak belast, om zich namens de gemeenten van *Noord-Holland* in gemeenschap te stellen met die van *Zuid-Holland*, ter afwending van de gevaren, welke de kerk duchtte van de voorgenomen kerkordening, gelijk die door prins WILLEM I was ontworpen. De vruchteloos tot hem gebragte uitnoodiging, om te *Leiden* als hoogleeraar op te treden, en zijn daarna gevolgde aanstelling in gelijke betrekking te *Franeker*, gelden ons als bewijs van het goed gerucht, dat van hem uitging.

Hij had niet zonder aarzelen den post aanvaard, en eerst op herhaalden drang zich bereidwillig verklaard dien te bezetten. Persoonlijk in *Leeuwarden* bekend geworden, toen hij er voor korten tijd bij de Hervormde gemeente dienst deed, door de Amsterdamsche kerk in leen afgestaan, werd hij door de verzorgers der school te vuriger begeerd.

Ook aan LYDIUS is het lot van de geleerden der vorige eeuwen vervuld; het lot van uitbundig geprezen te worden door hunne tijdgenooten. Voor ons hebben die lofspraken in zoo verre hare waarde behouden, dat zij ons den weg wijzen waarlangs wij kunnen komen tot eene meer naauwkeurige

cember 1596 te *Leiden* ingeschreven in het *album studiosorum*, werd hij aan het huis van SCALIGER gaarne gezien en bleef in diens vriendschap deelen, blijkens de brieven in de *Epistolae Scal.* te vinden, N. CCLXXX sqq.

bepaling van het veld der wetenschap, waarop de geprezene zich het liefst bewogen heeft. Passen wij dien regel ten aanzien der verdiensten van LYDIUS toe, dan meenen wij tot zijn lof het luidst de stem van eenige beroemde philologen dier eeuw te hebben opgemerkt. De kennis die wij van zijnen academischen studietijd bezitten, leert ons, dat hij jaren lang zich met de beoefening der klassieke letteren heeft bezig gehouden, en de liefde jegens deze was zeker bij hem heerschende gebleven, getuige zijne duurzame vriendschap met LIPSIUS, met den Rostocker philoloog NATHAN CHYTRAEUS, den broeder van den godgeleerden DAVID, en den Zuricher JOH. GUIL. STUCKIUS, voor welken laatstvermelde SCALIGER zelfs eene lofspraak over had. Onzer aandacht ontga het verder niet, dat LIPSIUS een brief aan LYDIUS sluit, met de woorden: *me precibus tuis apud aeternum patrem juva* [1]. CHYTRAEUS noemt zijnen vriend *virum doctum et pium;* LIPSIUS toont voor de piëteit van LYDIUS eerbied gehad, en daarbij diens liefde tot klassieke letterkunde zeer gewaardeerd te hebben.

Eenzelfden gunstigen indruk ontvangen wij door de brieven, die SCALIGER hem zond; ze bleven ons bewaard onder diens *Epistolae* N. CCLXXIV en N. CCLXXV. Herinneren wij hier tot 's mans lof, dat hij het was, die SCALIGER zocht te bewegen om aanteekeningen op den tekst van het N. T. door den druk algemeen te maken. En wat antwoordt SCALIGER, l. l. pag. 576: "de notis in N. T. quod ut a me edantur petis, prius illud videndum esset an praestare id possim, deinde illud difficilius occurrit, an debeam. Alterum non est ingenioli nostri, alterum isti saeculo non convenit, in quo plures quotidie oriuntur qui docere quam qui discere malunt. Taceo eorum qui literas tractant, procaciam, qui nullum aliud quam maledicendi argumentum norunt. Quamvis autem animus excelsus contemnere haec debet, tamen extra culpam non est, qui literas, rerum divinarum ministras, improborum maledicentiae objicit, quum modesto silentio ab hoc periculo tutas praestare illas possit. Ego, mi LYDI, sacra illa tangere non audeo, ne traducere ea videar, si plus aut minus dixisse videar. Nam in utram partem peccem, satis habebunt veritatis hostes, quo eorum provocetur protervia. Itaque a tam periculosa alea nos continemus, qui ne in ludicris quidem illarum Tartarearum animarum virulentiam effugere potui-

---

[1] BURMANNI, *Sylloge*, I, pag. 49.

mus" [1]. LYDIUS verkreeg dus zijn wensch niet; dat hij dit van SCALIGER begeerde, is lofs genoeg. Ook de boekerij, welke de Franeker hoogleeraar naliet, leverde bewijzen van zijne ingenomenheid met de letterkunde, wier beoefening hij, de godgeleerde, liefhad. Een exemplaar der zeldzame uitgaaf van de *epistolae* ERASMI *Palaeoneae* (*Freiburg* 1532) droeg deze inscriptie van zijne hand: *quicunque filiorum meorum hunc librum abalienaverit aut perdiderit, hunc ego ut infidelem paternorum bonorum custodem exhaeredari volo.* Dit schrijft alleen de echte liefhebber [2].

Zoo beklom de predikant der Amsterdamsche gemeente het leergestoelte der wetenschap; maar in den hoogleeraar bleef de liefde voor de kerk krachtig leven. Wel weigerde hij bij herhaling in 1587 en 1592 de roepstem van *Amsterdam* gehoor te geven en daar de predikdienst te hervatten, hoezeer het hem streelen moest, dat men er zijner zoo in waarde hield; doch kerkelijke belangen te bevorderen, bezig te zijn voor het stichten van vrede en orde in de gemeenten, bleef hem een geliefkoosd werk, ook toen hij hoogleeraar geworden was [3]. Niemand gewis zal BRANDT van partijdigheid verdenken als deze hem noemt "een man, zoo vredelievend, dat hij zich geen arbeid omtrent het beslissen van kerkelijke geschillen ontzag" [4]. Vooral echter trachten wij den hoogleeraar LYDIUS te leeren kennen. Zijne gedrukte werken — al hadden wij ze kunnen bekomen — beloven niet veel; geen dogmatiesch *compendium* heeft hij nagelaten en zijn exegetische arbeid aan de verklaring van *Psalm* CI en de profetiën van NAHUM en MALEACHI gewijd, hoe lang ook bewaard, schijnt nu verloren te zijn gegaan. Zijne regtzinnigheid was steeds onverdacht. Haar in twijfel te doen trekken; zich bloot te stellen aan het gevaar, om wegens haar in ligt op te wekken moeijelijkheden te geraken — die vrees schijnt den hoogleeraar zeer benaauwd te hebben.

---

[1] CRENIUS spreekt over eene uitgaaf van het N. T., te *Genève* in 1620 geschied, bij welke *notae* SCALIGERI gevoegd waren, *Anim.* XVI, pag. 80. Algemeen stemt men zaam in de meening, dat SCALIGER zelf dergelijke aanteekeningen nimmer vervaardigd heeft.

[2] De woorden komen voor in een brief van JOHANNES LYDIUS aan P. MERULA bij BURMANNI, *Sylloge*, II, pag. 376 sq.

[3] De uitvoerige schets zijner kerkelijke werkzaamheden geven DIEST LORGION, *Herv. kerk in Vriesland*, blz. 6 vlg., ROGGE, t. a. p., blz. 236 vlg., vooral VRIEMOET, *Ath. Fris.*, pag. 23 sq.

[4] *Hist. der Ref.*, II, blz. 8.

Ik bezwaar door deze beweering 's mans nagedachtenis in geenen deele, daar de bewijzen voor de juistheid van het gestelde voorhanden liggen. Toen de Delftsche predikanten ARNOLD CORNELISZ en REINIER DONTECLOCK veel kwaads vreesden van COORNHERT's bestrijding der praedestinatie, volgens welke de meening van CALVIJN en BEZA lijnregt voerde tot de gevolgtrekking, dat God de oorzaak der zonde is, hadden zij een geschrift opgesteld, waarin zij een middenweg aanprezen, waarlangs de gelegenheid tot het maken van dergelijke gevolgtrekking werd afgesneden. Met CALVIJN erkenden zij, dat de *praedestinatio* is het goddelijk, vaststaand raadsbesluit aangaande 's menschen behoudenis of verderf, zonder dat daarbij de gehoorzaamheid of ongehoorzaamheid des individuelen menschen eenigzins in aanmerking komt; maar zij beweerden, dat dit goddelijk raadsbesluit genomen was ná den val, niet vóór den val of de schepping des menschen. Zij kantten zich in hunne *Responsio ad argumenta quaedam* BEZAE *et* CALVINI *ex tractatu de Praedestinatione in cap. IX ad Romanos*, 1589 in het licht verschenen, tegen het gevoelen der *supralapsarii*, en bevalen het tegenovergestelde aan. 't Zij de opstellers persoonlijk met LYDIUS bekend waren, 't zij ze grooten dunk koesterden van zijne welwillendheid in het overwegen van ingebragte bezwaren, hem, den Franeker hoogleeraar LYDIUS, zonden zij hun geschrift ter lezing toe [1]. Het schijnt dat hij eerst hun zijne bereidvaardigheid, om aan dit verlangen te voldoen, schriftelijk mededeelde, doch van voornemen veranderd is, en die taak toen aan ARMINIUS opgedragen heeft, dien hij, als den leerling van BEZA, den daarvoor aangewezen persoon noemde. Hoe vaak ik dit bekende verhaal mij ook voor den geest breng, geraak ik telkens onder denzelfden indruk, namelijk deze: dat LYDIUS den moed gemist heeft, om een der vraagpunten, die bij het leerstuk der *praedestinatio* in behandeling komen, te bespreken, niet dewijl dit punt zoo duister was; o neen: een gereformeerd *dogmaticus* van die dagen kon stellig geene afwijking van de kerkleer vinden in het aannemen of verkiezen van *supra-* of *infra-lapsarismus*; doch dit enkele punt kon niet behandeld worden, tenzij in verband met het geheel van het leerstuk zelf. Hoeveel achting hij ook ARMINIUS hebbe toegedragen, LYDIUS wist, dat deze hier te

---

[1] BRANDT, *Vita Arminii*, pag. 41 sqq.

lande alles behalve de eenige leerling van BEZA was; ik voor mij vind in LYDIUS' handelwijze evenzeer een bewijs van zijn doorzigt, dat hier ligt de eerste vonken konden ontgloren van een fellen brand, als een teeken van zijn gebrek aan moed, om uit te spreken, wat hij waarlijk meende. Allen, die tot op zijn tijd het leerstuk der *praedestinatio* aan de regelen hunner kritiek hadden getoetst, waren als verdacht van kettersche gevoelens gebrandmerkt geworden. Toen LYDIUS daarna het gevoelen van ARMINIUS vernam, verwees hij dezen naar JUNIUS, in plaats dat hij zelf zich aan den arbeid zette; toen werkelijk gebeurde, wat hij ligt voorzien kon, dat ARMINIUS openlijk voor zijne meening uitkwam, en daardoor reeds spoedig in vele onaangenaamheden gewikkeld werd, vertrok hij wel naar *Amsterdam*, om er, zoo het kon, den vrede te herstellen, doch verzuimde ook nu niet, naar *'s Gravenhage* te reizen en UYTTENBOGAERT's hulp in te roepen, opdat door dezen de vrede gesticht mogt worden.

Zekere bangheid om aan de hitte van het vuur bloot te staan, merken wij ook bij een andere gelegenheid op.

Ter verdediging van ERASMUS had LYDIUS eene *Apologia* vervaardigd, *opposita calumniis eorum qui ipsum arianismi accusant; quae docet quid ipse de singulis controversis religionis dogmatibus senserit, collecta ex ipsius* ERASMI *scriptis.* Daar deze apologie, zoo als het luidt, geschreven is vooral ten gevalle van den Amsterdamschen geneesheer GIJSBERT FREDERIKS, aan wiens kunde en zorg LYDIUS betuigt groote verpligting te hebben, moet zij door hem opgesteld zijn, terwijl hij nog predikant te *Amsterdam* was. Waarom is zij niet uitgegeven; waarom zag zij eerst in 1706 het licht? Wij vinden haar in de zoogenaamde Leidsche uitgave der ERASMI *opera*, bij V. D. AA, over welke editie CLERICUS toezigt gehad heeft, vol. X, pag. 1759 sqq.

Op genoemde bladzijde lezen wij de opdragt, door JOHANNES LYDIUS, den predikant van *Oudewater*, geschreven en gerigt aan de regeering van *Rotterdam*, geteekend 1 Aug. 1607. In deze opdragt verhaalt JOH. LYDIUS, dat MERULA deze *Apologia* met eenige andere schriften van ERASMUS wilde doen drukken. Van die uitgaaf is echter niets gekomen; *certis de causis, quas scire parum interest*, zegt de noot. Ons echter interesseert dit zeer. Was MERULA's kort daarop gevolgd afsterven (10 Julij 1607) de reden? Waarom dit niet vermeld, in plaats van het zwevende: *certis de causis.* Neen,

andere oorzaken schijnen hier in het spel geweest te zijn. Wij gissen dit op goede gronden uit een brief van JOH. LYDIUS aan MERULA, ter begeleiding van het handschrift der *Apologia* en der opdragt, den derden Augustus 1606 uit *Oudewater* afgezonden en in druk bewaard door BURMAN, *Syllog.*, II, pag. 376 sq. Daarin betuigt JOH. LYDIUS dat hij zijns vaders handschrift, *tanto cum metu*, *ut mirum sit* afzendt. Hij verzekert overtuigd te wezen, dat zijn broeder BALTHASAR, de Dordsche predikant, het hoogst kwalijk nemen zou, zoo hij van die toezending kennis droeg, doch dat hij hem niet alles kon zeggen, en al deed hij zulks, hij toch vreezen moest, dat het den moriaan zou gewasschen zijn (*Aethiopem lavarem*); dat hij het stuk aan de Rotterdamsche regeering had opgedragen, vooral met het oogmerk, om daardoor zijns broeders mond te stoppen. De uitgaaf, hoewel ten volle voor de pers gereed, had toch geen voortgang.

Toen SCRIVERIUS bezig was in 1614 zijn *Magn. Des. Erasmi vita* voor de uitgaaf gereed te maken, schreef hij aan JOH. LYDIUS [1]: reverendi Patris tui Apologia pro ERASMO cum penes te sit, justam sane causam non video, quare nolis, quod vix opinabar, aut non possis eam nobis communicare. Caeterum gratiam habeo, quod comiter monstres viam, qua sine ullo incommodo tuo, ut gravissimi fratris, tui supercilio an stomacho? ea frui possim. Doch SCRIVERIUS verkreeg zijn wensch niet, maar was, blijkens een brief van December 1614, tevreden met het voornemen van LYDIUS, om zelf haar uit te geven. Hoc si praestiteris sine ulla tergiversatione aut mora, virum te putabo. Nogtans verzwijgt SCRIVERIUS niet in dienzelfden brief, dat een goed vriend hem reeds een afschrift dier Apologie had bezorgd; belooft echter het niet ter perse te doen leggen, quoniam video te in eo jam esse. Sed ud stes promissis, etiam atque etiam vide. Toch kwam er niets van de zaak; de synode van *Zuid-Holland* schijnt de uitgaaf verboden te hebben, althans in Mei van 1626, dus nadat te *Rotterdam* hevige twisten over het standbeeld van ERASMUS gevoerd waren geworden, verzocht SCRIVERIUS aan zijnen vriend hem zijne hulp te verleenen bij voorgenomen letterkundigen arbeid, er bijvoegende: non puto inhibitum tibi a synodo istius-modi vetera, et

---

[1] Deze brieven komen voor pag. 82, 85 en 113 der *insignium virorum epistolae selectae ex Bibl.* J. G. MEELII, *Amst.* 1701.

alicubi erroribus involuta, publici juris facere, quem admodum olim interdictum memini de edenda patris tui Rever. mem. apologia pro ERASMO. Staan er dan in die Apologie eenige ketterijen te lezen? Geen enkel, maar het was toen sedert eenigen tijd letterlijk mode, dat warme Calvinisten ERASMUS een libertijn en vrijdenker noemden. Vader LYDIUS heeft zeker om geen andere reden zijn *apologia* in de schrijftafel bewaard, dan om den wille der vrees, dat men hem een *Erasmiaan* schelden zou, hoe dood onschuldig zijn geschrift wezen mogt en hoezeer hij met nadruk in de woorden aan zijn geneesheer gerigt, de vaak dubbelhartige houding van ERASMUS misprees. Maar de vreesachtigen schrikken ook voor de schaduwen hunner droomgestalten.

Doch op wat punt hij ook toegefelijk, welligt zwak was, ten aanzien van de eerbaarheid der zeden duldde hij geene inschikkelijkheid.

Toen de student CORNELIS FLOOR in zijn studietijd een huwelijk wilde sluiten met een pupil van DRUSIUS, "welcke in synen huise se heeft overlange laten frijen ende het houlick zeer heeft gefordert" [1], keerde LYDIUS het aflezen der geboden en schreef over deze zaak een brief, die allergunstigst van zijn ijver getuigt, "opdat niet andere studenten an place der geleertheyt een frouwe uit *Vriesland* te huys brengen" [2]. Zelfs studenten, die toenmaals de Vriesche hoogeschool bezochten, klaagden over de daar heerschende ongebondenheid; CRUCIUS getuigt [3]: "studiis devotam juventutem sic bacchatim vivere, ut omni pudore diruto ad morum barbariem et Cimmerias ignorantiae tenebras magnis jam passibus ire videatur et mala sua, quod malorum ultimum est, amare. Quo fit, ut seminarium hoc doctrinae et elegantiae, curvis istis ingeniis, schola fiat nequitiae omnis et licentiae, et nisi

---

[1] Het ging dus in het huisgezin van DRUSIUS te *Franeker*, als het weleer in *Leiden* tot ergernis van SCALIGER gegaan was. Een plaats uit de *Scaligerana* II luidt aldus: DRUSIUS *est de mauvaise renomée, car il paillarde et sa fille aussi; son logis est un bordel.* Te meer is dit te bejammeren, daar het onderwijs van DRUSIUS voortreffelijk was.

[2] De brief is voor het eerst uitgegeven door BOGGE, *Kalender*, t. a. p., blz. 234 vlg. Door het handschrift van LYDIUS zelven, mij vriendelijk ter inzage verstrekt uit de verzameling van den Heere Mr. B. T. Baron VAN HEEMSTRA, blijkt het schrijven van LYDIUS gerigt te zijn aan de staten van *Utrecht*, als wier *alumnus* de student FLOOR te *Franeker* studeerde.

[3] Vgl. *Mercurius sive opus epistolarum*, pag. 3.

huic malo occurratur tempestive, metuo ut brevi nihil propemodum haec academia retineat, praeter umbram magni nominis et inania famae."

Zij het LYDIUS niet gelukt den stroom van dit kwaad te keeren, de door hem ondernomen poging van verzet verdient lof. Ook van die zijde beschouwd, blijkt hij zijn post waardig te roer te hebben gestaan. Den 27sten Junij 1601 ontsliep hij, in zijne zonen BALTHASAR, den welbekenden Dordschen predikant, en JOHANNES, den door ons vaak genoemden leeraar van *Oudewater*, erfgenamen van zijnen naam en zijne geleerdheid achterlatende.

De spoedig aangewende pogingen, om de ledig geworden plaats te bezetten, werden met geen gunstig gevolg bekroond. Gaarne wenschten enkele hoogleeraren tot dien post gekozen te zien HENDRIK DE VEEN of VAN DER VEEN, die, na de lessen in de philosophie en de godgeleerdheid met groote vrucht te hebben bijgewoond, een gelijken ijver aan de regtsgeleerde en geneeskundige studiën gewijd had. Doch hij kreeg eene plaats als *ethices et physices professor*, in welken rang hij echter meer bekendheid erlangde door de onaangenaamheden, waarin hij gewikkeld werd, dan door den roem, waarmede hij onderwezen heeft. De hoop, dat FRANCISCUS JUNIUS *Leiden* met *Franeker* zou willen ruilen, werd verijdeld, al was hem het professoraat op de meest eervolle wijze aangeboden. Voorloopig bleven nu de pogingen gestaakt, en te eerder, daar de school nog godgeleerde hoogleeraren bezat, wier leeftijd goede hope gaf op een langdurige werkzaamheid.

Bijna 24 jaar werd LYDIUS overleefd door een dier ambtgenooten, over wien wij minder uitvoerig zullen spreken, namelijk SIBRAND LUBBERTI. BAYLE'S artikel en TJADEN'S schets in het eerste deel, S. 245 ff. van zijn *Gelehrte Ostfriesland* laten niet veel ter aanvulling van het door GLASIUS in *Godgel. Nederl.* geschrevene over; doch men verzuime niet gebruik te maken van de uittreksels uit de brieven van en aan LUBBERTUS, die ons medegedeeld zijn in de monographie van EDEMA VAN DER TUUK, aan JOHANNES BOGERMAN gewijd.

Het ongunstigst, maar ook het onbillijkst, is LUBBERTUS door zijn ambtgenoot DRUSIUS beoordeeld; het billijkst door ARMINIUS: *vir doctus est, diligens et industrius, sed parti addictus, quam suscepit, plus aequo.* Wat zijne geleerdheid betreft, zullen wij hem gaarne de eereplaats laten, hem onder

zijne tijdgenooten toegekend, wier brieven, bv. die van SCALIGER aan andere professoren, niet verzuimen hem eene eerbiedige groete te zenden [1]. Misschien was hij van de geleerden uit dien tijd degeen, die de meeste brieven ontving en beantwoordde. Onder de letterkundige niet gedrukte nalatenschap van den historieschrijver GABBEMA komt eene tallooze menigte van LUBBERTUS' geschrevene en door hem ontvangene brieven voor, van welker inhoud de kennisneming hem ten pligt is, die geheel en onverdeeld zijne aandacht zal wijden aan den persoon en het werk van dezen hoogleeraar der Franeker hoogeschool. Voor ons, die ze niet ingezien hebben, zijn ze toch bewijzen van veelvuldige en ernstige bemoeijingen met de gebeurtenissen van zijnen tijd [2].

Zijn vlijt — wie gelooft er niet aan, die de lijst zijner uitgegeven en onuitgegeven schriften inziet en van zijn lijkredenaar de verzekering verneemt, dat de vroege derde morgenure hem reeds op zijn studiekamer vond? Zijne wetenschappelijke vorming — wie verwacht daarvan niet veel goeds als hij hoort, dat hij in 1587 de doctorale waardigheid te *Heidelberg* erlangde? Daar stond hij zoo hoog aangeschreven, dat

---

1 Enkele brieven van SCALIGER aan LUBBERTUS gaf GABBEMA in de *Epist. ab ill. et clar. viris scriptarum, centuriae tres* (1664). Men zie pag. 385 sqq. Uit een dezer deelen wij de door SCALIGER gegeven en door het nageslacht vergeten interpretatie van Philipp. II vs. 6 mede (pag. 391 sq.) Comma illud, vs. 6, manifesto dictum ὑποθετικῶς. Nam τὸ ἄν, quod ex consuetudine Apostoli non exprimitur sed intelligitur, Grammatici vocant τὸ ἄν διηγητικὸν; illud, inquam bis intelligendum est: qui si in forma Dei fuisset, non utique rapinam existimasset, esse similem Deo. Apostolus ergo, ut nemo nescit, hortatur ad humilitatem Philippenses exemplo Domini, qui in forma sive figura hominis et servi, id est, abjectissimi mortalis, sese nobis exhibuit, qui tamen si in forma Dei venisset, non tamen sese injuriam Deo facere existimasset, sese illi aequalem facere, quum sit verus Deus et Deo aequalis. Igitur: ὑπάρχων ἄν est: si fuisset; et conditionale est et ὑποθετικόν. Non enim accidit, ut verum Deum forma sese exhibuerit. Hoc enim humani sensus capere non possunt. Itaque recte ERASMUS capit, quid sit hic μορφῇ. Non enim οὐσιώδη intelligit, sed exterius filum corporis, quod et postea σχῆμα vocat. Haec est vera interpretatio hujus commatis, cujus sententiam doctissimus JOH. CALVINUS aliqua odoratus esse videtur.

2 Vgl. de berigten desaangaande van den archivaris W. EEKHOFF, in zijne verhandeling over *de geschied- en letterkundige nalatenschap van* S. A. GABBEMA, *Leeuwarden*, 1867, blz. 52 vlg. EDEMA VAN DER TUUK heeft menige belangrijke bijzonderheid uit de brieven van LUBBERTUS overgenomen in de reeds vaak genoemde en geroemde dissertatie over BOGERMAN.

men er hem in 1596 tot hoogleeraar beriep, hoewel vruchteloos. De oude PAREUS correspondeerde gaarne met hem, dien hij *suam amman* (zijn hartlap) noemde. Diens zoon wijdde hem in 1608 de *Analysis logica epistolae ad Romanos.* Zoo werd hij geëerd; doch ik vreeze, dat hij ook zoo hoog van zich zelven dacht, en daardoor geworden is, of liever zich zelven gemaakt heeft, een partijman. Want de partijman, die, wat hij meent waarheid te zijn, met hartstogtelijken ijver vasthoudt; die geen oor open heeft om met eenige aandacht te hooren naar de stem der tegensprekers; de partijman staat in hem voor ons en wel de zoodanige, die drijft, wat hij drijft, meest om den wille van gevaren, die hij ducht, wanneer zijne meening niet de heerschende blijft. LUBBERTUS was Calvinist en wilde het Calvinisme niet tegengesproken hebben, omdat hij met volle overtuiging aan de waarheid er van vasthield, maar ook dewijl hij vreesde: *intestinis illis dissidiis nimium respirandi intervallum Pontificiis esse datum. Idem judicare solebat de istarum contentionum serra, quam tot annis, magno Papismi incremento, cum Ecclesiis nostris* LUTHERANI *reciprocarunt* [1]. Tegen de Roomschen was zijn pen gekeerd, vaak, ja bij voorkeur, blijkens hetgeen hij schreef bij zijn leven, behalve hetgeen hij in handschrift achterliet: een volledig afgewerkte *anti-Bellarminus.*

In weerwil van dat alles, ik zal het maar eerlijk zeggen, heb ik niet veel sympathie voor LUBBERTUS. Naar het uiterlijke had de natuur hem zeer slecht bedeeld; zijn innerlijke mensch trok evenmin aan; het hoogste woord zich aanmatigende, overal ketterij naspeurende, — zelfs de regtzinnigheid van GOMARUS wekte bij hem twijfel [2] — heeft hij zich laten vervoeren tot verkeerde stappen, wier nadeelige gevolgen hij ruimschoots ondervonden, daarom echter niet betreurd heeft. Laat mij de plaats, die hij innam, en het onderwijs, dat hij gaf, beschrijven naar een en ander, waaraan de meesten, die over hem gehandeld hebben, te weinig gedachtig zijn geweest.

Langs dien weg zullen wij de wapenen leeren kennen, waarmede LUBBERTUS de waarheden verdedigde, die hem lief waren. Wij kunnen het naauwelijks beter doen dan met

[1] Woorden van zijn lijkredenaar AMAMA bij VRIEMOET, *Ath. Fr.*, pag. 13.
[2] Vgl. het referaat van eenen brief van FESTUS HOMMIUS betreffende GOMARUS, bij EDEMA V. D. TUUK, *Johannes Bogerman*, blz. 305.

de berigten van een zijner tijdgenooten; bij voorbeeld met den brief, dien de predikant VAN DEN BORRE, 19 Mei 1609, aan EPISCOPIUS schreef, en dien CRENIUS ons bewaarde [1]. Daar vinden wij: argumenta duo palmaria diversis lectionibus proposuit (LUBBERTUS) pro sua opinione, quorum unum se GELLIO SNECANO ante annos quindecim opposuisse jactabat, ad quod ille responsum nunquam dederit, quodque a nobis solvi non possit. Hoc ita habet. Qui non facit omnes salvos, non vult omnes salvos fieri. Atqui Deus! Ergo. Alterum ejusdem farinae tale: qui non dat omnibus fidem, non vult omnes credere, cet. En nu gaat V. D. BORRE op deze wijze voort: quid jam dicitis vos Leydenses, et quid tu D. Magister? an talia argumenta et ita fortiter ferientia unquam audivistis? solatium sit, vos cadere Aeneae magni dextra. Desino a jocis. Quam tibi placent isti homines in suis commentis! Quid? Si quis opponat isti homini per retorsionem ex ipsius hypothesi tale argumentum: quod Deus vult ab hominibus fieri, hoc efficit. Atqui vult omnes credere, se esse electos, idque sub poena damnationis aeternae. Efficit hoc igitur in omnibus, cumque illa fides sit salutaris; omnes igitur salvantur cet.

Welke kleine gedachten moeten wij aangaande de methode van het onderwijs van LUBBERTUS opvatten, die met zulke syllogismen de mysteriën Gods wilde onthullen, en met spitsvondigheden ondoordringbare raadselen verduidelijken.

Daar is ruime gelegenheid om hem in het strijdperk der dogmatiek te leeren kennen; want eer hij naar *Dordrecht* ter synode reisde, had hij ook tegen zijn collega MACCOVIUS, tegen VORSTIUS, tegen GROTIUS, tegen BERTIUS [2] de wapenen gekeerd.

In 1613 zond hij in het licht: *Commentarii ad non agnitos XCIX errores* LUBBERTO *a* VORSTIO *objectos*, en plaatste daarvoor eene *epistola ad Archiepiscopum Cantuariensem*, welke laatste ook in het Hollandsch verscheen, zoodat elke ongeletterde Nederlander haren inhoud kennen kon. Die brief getuigt in alle opzigten tegen LUBBERTUS. Reeds sinds geruimen tijd had hij middelen gebezigd, om door den aartsbisschop koning JACOBUS voor de belangen der Calvinisten in

---

1 *Anim. phil. et hist.*, X, pag. 300 sqq.

2 Betreffende den strijd met dezen schrijft BAUDARTIUS (*Memorien oft cort verhael*, I, 1e boek, blz. 18), dat "deze disputatye wel vriendelic begonnen maer onvriendelic gheeindicht" is. Dergelijk oordeel geldt van alle "disputatyen LUBBERTI".

Nederland te winnen en tegen VORSTIUS op te zetten. Het was niet genoeg, dat de staten van *Holland* VORSTIUS het geven van lessen verboden hadden, zijne tegenstanders wilden hem het land ontzegd hebben. HOMMIUS, naast wien VORSTIUS te *Leiden* een poos gewoond had, haalde ruimer adem, toen hij aan LUBBERTUS schrijven kon [1]: "VORSTIUS dicitur *Goudam*, Haereticorum nidum, commigraturus ex Ordinum mandato." LUBBERTUS waagde, in den genoemden brief, der staten regtzinnigheid verdacht te maken. Wat had LUBBERTUS daarover de pen te voeren? De Vriesche school was in deze zaak niet gemoeid, en hoogst onvoegzaam mogt het heeten, voor het oog van vreemdeling en inboorling een smet te werpen op de hooge overheid des lands. Uiterst streng werd LUBBERTUS voor dezen misgreep gekastijd door GROTIUS in het geschrift *ordinum Hollandiae ac Westfrisiae Pietas* (1613), waarvan terstond eene vertaling verscheen, zoodat ook de ongeletterden van zijn betoog konden kennis nemen. Wij behoeven niet te herinneren, dat de vrienden van LUBBERTUS even eenzijdig zijn geschrift prezen, als dat van GROTIUS laakten [2]. VOSSIUS heeft volkomen juist naar ik meen, in een brief aan GROTIUS, wat er over deze zaak te zeggen viel, uitgedrukt in de klagt, die door velen geuit werd, dat GROTIUS voorbijgezien heeft, dat LUBBERTUS meer op aanstoking van anderen, dan uit eigen aandrift tegen hem geschreven heeft; in ieder geval toch door ijver voor de waarheid gedreven is. Hij vindt het jammer, dat op nieuw een twistappel tusschen Vriezen en Hollanders geworpen is, hoezeer hij alle regt laat wedervaren aan het voortreffelijke, waardoor ook deze letterkundige arbeid van GROTIUS zich onderscheidt. Enkelen zelfs meenden, dat èn van dit stuk èn van het korten tijd later verschenen *bona fides* S. LUBBERTI, niet GROTIUS, maar BERTIUS en JOH. ACRONIUS de auteurs waren, zich grondende op de groote godgeleerde bekwaamheden, in die bladzijden ten toon gespreid. GROTIUS zelf beweerde, dat er van zijne theologische kennis niet zooveel ophef behoorde gemaakt te worden: theologum ego me non profiteor, nisi quatenus Christiano satis est; minus etiam scio, quam officii mei et temporum necessitas desiderat. Het

[1] EDEMA VAN DER TUUK, *Joh. Bogerman*, blz. 328.

[2] In bijzonderheden is de literatuur, bij dit onderwerp behoorende, nagegaan door EDEMA V. D. TUUK, t. a. p., blz. 109 vlg., en vooral in de aanteekeningen, waarbij men voegen kan CRENIUS, *Anim.*, XVIII, pag. 200 sqq.

door de staten uitgevaardigd verbod van den verkoop van LUBBERTUS' geschrift tegen GROTIUS, was zeker een slecht gekozen wapen ter verdediging, en geen beletsel, dat een talrijke reeks van pamfletten ten zijnen voor- en nadeele verscheen. Het door ons vermelde tegenschrift *Responsio ad pietatem* HUGONIS GROTII raadplegende, ontdekken wij in LUBBERTUS dit groote gebrek, dat hij, de leider, de held eener partij, de zaak, welke hij heette voor te staan, slecht diende. Want hij verzekert uitdrukkelijk: se propter quinque articulos nunquam esse controversiam moturum, illos tolerare debere et posse. Hadde hij den moed gehad, dit beweeren vol te houden. Maar ik vrees eerder, dat de aangehaalde woorden hem uit de pen gevloeid zijn, omdat hij welligt toen nog niet ten volle de consequentie der Remonstrantsche gevoelens doorzag. Althans, naauwelijks hadden zijne vrienden hem op die Latijnsche woorden opmerkzaam gemaakt, of hij haastte zich in de ras gevolgde overzetting der *Responsio* dergelijke mildheid van inzigten niet te belijden. Ik weet wel, dat het gevaarlijk is, uit één feit te veel gevolgtrekkingen af te leiden; maar ik durf beweeren, dat LUBBERTUS, zoo den stand der zaken voorstellende, zich zelven eene plaats ontzegt onder de scherpziende godgeleerden van zijn tijd, die, beter dan hij, de diepte van afwijking van het Calvinisme, welke in de vijf artikelen lag, gepeild hebben. Gelukkig gaf hij aan den raad zijner vrienden gehoor, en hij zou er bij gewonnen hebben, indien hij vooral naar dien van RAVENSPERGER geluisterd hadde: "mij, opdat ik opregt zegge wat ik denk, bevalt die al te groote bitterheid niet" [1].

In briefwisseling met de voornaamste geleerden van zijnen tijd heeft LUBBERTUS zich geheel gegeven aan den indruk, dien zij op hem oefenden; wie bepaalt hoeveel kwaad humeur daardoor bij hem werd opgewekt, dien het streelend moest zijn, als wachter op Sion's muren te worden beschouwd. Mannen van minder driftige natuur dan de zijne, werden door groote vreeze aangegrepen, die hare klagten uitte in de bitterste woorden, toen SIMON STEVIN in 1608 zijne *hypomnemata mathematica* had uitgegeven onder het dreigend devies: *wonder en is gheen wonder;* UBO EMMIUS stortte zijn hart aan LUBBERTUS uit, daar hij in de leer, dat de aarde draaide, de

[1] EDEMA V. D. TUUK, t. a. p., blz. 114.

maan bewoond was en dergelijke meeningen meer, niets minder zag dan een bestrijding van MOZES en van de goddelijke waarheid. Wat LUBBERTUS geantwoord heeft, is ons niet bekend; in het openbaar sprak hij zijn gevoelen over de oorzaak van EMMIUS' klagt niet uit. Weest echter verzekerd, dat hij er mede instemde.

Hoogen dunk vatten wij aangaande zijn karakter en bekwaamheden niet op, wanneer wij zijn strijd met MACCOVIUS herdenken. Na de naauwkeurige ontleding dezer zaak door de pen van HERINGA [1], staan twee punten bij ons vast: 1°. dat LUBBERTUS, hoogst ongepast, het oordeel der theologische faculteit van *Heidelberg* heeft ingeroepen, en 2°. dat hij het was, van wien de beschuldiging tegen MACCOVIUS is uitgegaan.

Laat mij deze stellingen bewijzen.

I°. Dat LUBBERTUS het oordeel der theologische faculteit van *Heidelberg* heeft ingeroepen en haar opgewekt, om bij eerbiedig schrijven aan de staten van *Vriesland* deze uit te noodigen de faculteit te *Franeker* te gelasten dergelijke gevaarlijke nieuwigheden te keeren; dat hij zich niet ontzag de curatoren te beschuldigen als verdroegen deze dergelijke ketterijen, lijdt geen twijfel [2]. Maar wat gaf hem regt, wat veroorloofde hij zich, buitenlandsch gezag in te roepen; wat oogmerk kan hem anders bezield hebben dan de begeerte om langs dien weg naar zijn zin aan een zaak een einde te maken, waarover blijkbaar de verzorgers der school anders dachten dan hij? Zouden de Heidelberger godgeleerden zulk een toon hebben durven voeren, indien hij niet aanstoker ware geweest?

II°. Hij aanstoker. EPISCOPIUS verklaart in zijn *anti-dotum*, dat LUBBERTUS en MACCOVIUS in bittere en doodelijke vijandschap leefden, en EPISCOPIUS was, gelijk wij weten, te *Franeker* bekend; hij wist dus hoe LUBBERTUS en MACCOVIUS jegens elkander gezind waren; niets is waarschijnlijker dan dat LUBBERTUS de verwijdering van MACCOVIUS dreef. Velen hielden in die dagen LUBBERTUS voor den aanstoker der twistzaak; in weerwil dat hij zelf in het openbaar het tegendeel heeft durven betuigen, meen ik, dat het woord van den curator KEYMPE HARINXMA VAN DONIA, als lid ter synode tegenwoordig, alles beslist. Curatoren der school waren blijk-

---

[1] *Archief*, III, blz. 504 vlgg.
[2] *Archief*, t. a. p., blz. 590 vlg.

baar met MACCOVIUS zeer ingenomen; althans die gevolgtrekking meen ik te mogen maken uit het door hen genomen besluit, om door een voorschot van twee honderd gulden den hoogleeraar in staat te stellen naar *Dordrecht* te reizen en daar te vertoeven gedurende de zittingen der synode; aan welk voorschot de voorwaarde verbonden was, dat het hem geschonken werd als hij zijn zaak won, terwijl hij, werd hij in het ongelijk gesteld, het geleende zou moeten teruggeven. Curatoren namen blijkbaar partij voor hem, en hun invloedrijk medelid verklaarde zelfs uitdrukkelijk en openlijk, dat LUBBERTUS de geheele zaak had aangebonden [1]. VRIEMOET, pag. 155, schrijft: LUBBERTO, si non ipso accusatore, adstipulante tamen. Waarschijnlijk stelt hij hier den juisten stand der zaak voor.

Het regtmatige van de beschuldiging, door VAN DONIA uitgesproken, heeft in mijne schatting een vasten grond in het opmerkelijk feit, dat in de gedrukte akten en in de kerkelijke geschiedenis van TRIGLAND over deze twistzaak het diepste stilzwijgen bewaard wordt. HERINGA beweert, dat dit weglaten uit de *gedrukte* akten waarschijnlijk geschied is opdat zóó het best de pas gestichte vrede bewaard en de eer van alle partijen ongeschonden gehouden wierd (blz. 657); maar de naauwkeurige man vergat, dat hij vroeger (blz. 516) het stilzwijgen van TRIGLAND verontschuldigd heeft met de gissing, dat deze het er mogelijk voor gehouden heeft, dat de mededeeling de nagedachtenis van LUBBERTUS niet zou vereeren. Ik geloof, dat deze gissing van HERINGA evenzeer op de uitgave der gedrukte akten als op TRIGLAND's boek van toepassing is. Zeker is het, dat op de zittingen der synode geen besluit tot verzwijging der zaak van MACCOVIUS is genomen. Een enkel bewijs volsta hier: door HEPPE zijn in druk gegeven [2] de *literae delegatorum Hassiacorum de iis, quae in Synodo Dordracena acta sunt ad Landgravium* MAURITIUM *missae;* deze bevatten een beknopt overzigt van het met MACCOVIUS voorgevallene; dubbel belangrijk, daar een der Hessische afgevaardigden, PAULUS STEIN, de hofprediker, lid der commissie was, in wier handen de stukken, betreffende deze quaestie, gesteld werden. Het rapport komt in de hoofdzaak overeen met den inhoud van de geschreven akten der synode en formuleert de

[1] t. a. p., blz. 635 vlg.
[2] *Zeitschr. für Hist. Theol.*, 1853, S. 226 ff.

schuld en het vonnis van den hoogleeraar aldus: interim tamen, cum objectum praedestinationis MAKOVIUS statuat genus humanum absolute consideratum, et in Dei praescientia nondum creatum, nedum lapsum, et incommodioribus ac durioribus nonnullis locutionibus, quae scandalum pariant apud simpliciores, usus fuerit, insuperque illum scholasticis Doctoribus olim, hodieque Jesuitis usitatum, docendi Theologiam modum suo praesidio firmarit, graviter monendum illum esse, ut in posterum ab horridioribus loquendi formulis, licet a quibusdam puris doctoribus usurpatis, abstineat et dicendi genere utatur plano, perspicuo et sacris literis conformi.

Het medegedeelde levert ons, dunkt mij, eene naauwkeurige afbeelding van LUBBERTUS, en teekent ons hem in zijn ijver op den hem aangewezen post. Al wat niet in het allernaauwste verband stond met de kerk of de wetenschap, achtte hij schadelijk, en beschouwde het als oorzaak van nutteloos tijdverlies. Wel heeft hij driemaal het rectoraat gevoerd, de derde keer juist in het jaar zijns doods, 1625; doch om van andere *onera academiae* ontheven te zijn, gaf hij een extra collegie over de wijsbegeerte en zedeleer van ARISTOTELES. Hoewel hij den titel van *professor primarius* niet bezeten heeft, overschaduwde hij zijne ambtgenooten, hetzij ze zich bogen voor zijn gezag, gelijk LYDIUS en VAN DER LINDEN, hetzij ze zich tegen hem aankantten, gelijk MACCOVIUS, hetzij ze hem haatten, als DRUSIUS. Gedurende beider twist over de logos-leer, die door den dood van DRUSIUS gesmoord werd, beleed laatstgenoemde de vrees te koesteren, dat zijn goede naam door LUBBERTUS mogt gelasterd worden, hoewel hij zich voornam niet te dulden, "dat die naam hem ontroofd wierd door zulk een monster".

Ik gewaagde reeds van VAN DER LINDEN, van HENRICUS ANTONII NERDENUS, gelijk hij op den titel zijner Latijnsche werken heet. In den jongsten tijd is op nieuw veler aandacht gevestigd geworden op de *praefatio* van zijn *systema theologicum*, en komt aan den ongenoemden auteur van een artikel in *de Navorscher*, 1867, blz. 353 vlg., de eere toe, het belangrijkste dat over VAN DER LINDEN gezegd kan worden, te hebben verhaald. Met een gunstig bekenden naam trad de geliefkoosde leerling van LAMBERTUS HORTENSIUS [1], na een

[1] Daarvoor getuigt onder meer de bijzonderheid, dat er van HORTENSII *poemata et satyrae* een exemplaar bestaan heeft, waarachter door de

leven vol bittere ondervindingen, te *Franeker* op. De meeste zijner geschriften onderscheidden zich door een heftig-polemischen inhoud, veelal gerigt tegen de Doopsgezinden dier dagen. Op kansel en katheder, met woord en pen trachtte hij hen den weg te bemoeijelijken, en zoo ze zijn blijven voortbestaan, weest verzekerd, dat V. D. LINDEN hun dit voorregt misgund heeft. Elk staats-besluit, dat tegen "het grasseeren der secten" genomen werd, was hem welkom. Gelukkig is alles wat hij op dit gebied met de pen gedaan heeft, alleen naar de titels bekend geworden. Zij het den auteur vergeven; worde het en blijve het vergeten!

Ongetwijfeld stond de hoogleeraar in zijne dagen hoog bij de leden zijner kerk aangeschreven: wij merken op, dat in 1590 de gemeente van *Leeuwarden*, zes jaar later die van *Alkmaar* hem dringend tot de dienst riep; zoo worden wij overtuigd, dat hij in de kerk zeer gunstig bekend stond, hij, dien EMMIUS noemde *vir insigniter facundus*. Bij herhaling uitgezonden, om in *Leeuwarden* en *Bolsward* den gestoorden vrede der kerk te herstellen, schijnt hij doordrongen geweest te zijn van de overtuiging, dat tegenover de secten de beweerde eenheid des geloofs in de Hervormde kerk met alle krachten moest gehandhaafd worden. Hij deed er het zijne voor. Toen EPISCOPIUS, na te *Leiden* zijne studiën volbragt te hebben, het onderwijs van de Franeker hoogleeraren zocht, en door zijn openbare disputen als een aanhanger van ARMINIUS zeer bekend werd, deed VAN DER LINDEN hem dringend verzoeken, om niet te opponeeren bij disputen onder zijn *praesidium* te houden, opdat, indien zijne oppositie rigtig ware, men niet op de gedachte zou komen, dat de hoogleeraar het eens was met den als onregtzinnig bekend staanden student; of in geval zijne oppositie wederlegging eischte, zij met elkander in twist geraken zouden, waarvan hij, de hoogleeraar, diepen afkeer had. Uit vrees voor dergelijke twisten heeft ligt VAN DER LINDEN de aanraking met de geleerden van zijn tijd weinig gezocht. Zelden wordt in hunne brieven zijn naam genoemd; maar — zonderlinge loop der lotgevallen van menschen en boeken — terwijl de werken van LYDIUS en LUBBERTUS ongevraagd blijven, zoekt men begeerig naar het *systema theologicum* van V. D. LINDEN,

---

hand van V. D. LINDEN vele onuitgegeven gedichten van HORTENSIUS bijgeschreven waren. Zie *Trajectum eruditum*, add. ad pag. 160.

niet ter wille van zijnen dogmatischen inhoud, maar ter wille van de daarin voorkomende bijdragen tot de geschiedenis van de invoering der hervorming hier te lande, waarvan hij de zegeningen had leeren kennen, tegelijk met de zwaarte der offers, waarop zij haren opregten belijders te staan kwamen.

Ik sprak daar over V. D. LINDEN's *systema theologicum.* Hoezeer ik erkend heb, dat de *praefatio*, eigenlijk *dedicatio*, het belangrijkste is, mag ik, een exemplaar van het werk voor mij hebbende, niet verzuimen, den lezer op een en ander punt dezer theologie opmerkzaam te maken, en den inhoud van dezen zeldzamen bundel te doen kennen. In 1611 te *Franeker* uitgegeven, brengt hij ons op de eerste vellen druks — het werk is niet gepagineerd — 317 *aphorismi de correctione fratrum ecclesiae.* Onder deze zijn er vele, die onze volle sympathie verdienen; b. v. de 63e, welke, met beroep op A LASKO, dus luidt: recte judicamus dictum a magni nominis theologis et disciplinae amantissimis, ejusque olim in variis regionibus instauratoribus: "ecclesiae disciplinam non tam punire peccatum, quam impoenitentiam et contemptum monitionum, hocque ipso eam differre a politica, quae peccatorem punit etiam poenitentem."

Op deze *aphorismi* volgt eene lange reeks van *Disputationes*, zeer beknopt van omvang, welke de hoofdstellingen van het systeem bevattende, door de studenten verdedigd werden, *exercitii causa.* Ze zijn in dezen bundel geplaatst niet naar de volgorde van den dag des dispuuts, maar bijeengebonden naar den inhoud der systematiek.

Met enkele proeven van het hier en daar beweerde, zal de lezer tevreden zijn. Als een bewijs, hoe algemeen de thans nagenoeg eenparig verworpen interpretatie van Joh. III: 16 toen geëerbiedigd werd, wijs ik op een der stellingen uit het dispuut: "an Christus pro omnibus sit mortuus". Daar wordt tegen hen, die gezegde vraag toestemmend beantwoorden en zich beroepen op Gods liefde tot de wereld, beweerd: nihil absurdi nos dicturos, si de electis tantum intelligamus et qui credituri sunt per sermonem Apostolorum in Christum. Nam et illi natura sunt in mundo, utpote natura filii irae, — et ex eo electi — ereptique ex potestate tenebrarum, idonei facti ad participandam sortem sanctorum in luce et translati a Deo in regnum filii suae delectionis.

Uit de disputatie *de Baptismo* neem ik de volgende stel-

lingen over. De ecclesia cujus minister baptizat, sic statuendum, etsi ea saepe corruptelas in doctrina habeat, si tamen in eadem sint salva quae ad essentialem formam Baptismi spectant, Baptismum non posse iterari. — Verborum forma essentialis debet retineri. Est autem ea haec, ut in nomen unius et veri Dei Patris, Filii et Spiritus Sancti baptizetur. Nec putamus, hanc expressam totius Trinitatis invocationem ab Apostolis omissam; nam quod scribitur eos nomen Jesu baptizasse, non ad formam, sed ad autorem, ipsam Baptismi rem, finem, fructum, est referendum.

De wederlegging der Teleiobaptisten wordt eerst ter loops in deze, later nog in een volgende disputatie behandeld. Zij bestrijdt vooral de meening van MENNO, dat de doop geen *signum gratiae* mag genoemd worden. Volgens V. D. LINDEN moest ontkennend geantwoord worden op de vraag: an Mennoniana Baptismi definitio sit sufficiens quae est: est signum, quod in obedientiam sacri verbi percipimus, et quo testamur, quod per Christum (qui verum est gratiae signum) nobis a Patro donatum et verbo praedicatum, pacem cum Deo habeamus et spiritu gratiae coram ipso obsignati simus. Neen, zegt onze theoloog: nam principalis pars, quae est testificatio Dei est omissa; ut vere dicere liceat: Mennonis baptismum non esse Dei, sed hominis sacramentum. Ook een andere vraag: an anabaptistarum baptismus, quo adultos natos in ecclesia visibili et in nomine S. Trinitatis ab Ecclesiae ministro baptizatos denuo baptizant, habeat mandatum in Dei verbo, wordt afgewezen: want nullus apex est de talibus repabtizandis. Men zal het wel geene vooringenomenheid met mijn eigen dogmatische overtuiging achten, wanneer ik klaag over de zwakheid, ja volstrekte onhoudbaarheid der volgende redeneering: certam figit regulam Petrus, Act. X de baptizandis iis, qui Spiritum Sanctum acceperunt, at is est infantum; si enim Christi sunt, si sancti, si remissionem peccatorum habent, si vitae sunt haeredes, Sp. Sanctum habent. Nog een stelling nemen wij hier over: an ab Apostolis infantes sint baptizati? Affirmamus; nam totos domus baptizarunt; earum autem pars sunt infantes et nominatim excipi debuissent, si non fuissent baptizati. MENNO apostolorum tempore baptizatos esse fatetur, sed id factum ait a Pseudapostolis, sed hoc non probat. Het spijt mij, dat de hoogleeraar niet aanwijst, waar MENNO dit zonderling gevoelen voordraagt; mij klinkt zoodanige beweering uiterst vreemd.

Was mij de gelegenheid welkom, om met dit deel van V. D. LINDEN's letterkundigen arbeid kennis te maken, te meer waarde hecht ik er aan, dewijl de overige stukken van dezen bundel hem in zijne uitnemend praktische rigting allerduidelijkst teekenen. Mij boeide vooral een opstel van zijne hand, dat reeds in 1587 het licht zag; de vorm moge wat zonderling wezen, de inhoud verdient hoogen lof. Het is een tabel, waarvan de titel juist omschrijft, wat zij bevat. Hij luidt aldus: *episcopus. Tabula de proprietatibus Episcopi, seu ministri verbi Dei ex fontibus Israelis ab* H. A. N. *exstructa. In usum candidatorum ministerii verbi, studiosorum Th. in Acad. Franeq.* Naar het voorbeeld en den voorgang van den vermaarden GELLIUS SNECANUS (JELLE HOTZES), die twee dergelijke tabellen vervaardigd had, eene als handleiding tot verklaring der Schrift, de andere tot het opstellen van leerredenen, gaf V. D. LINDEN de zijne uit ten behoeve der studie van de eischen voor de leeraarsbediening. Voortreffelijke dingen draagt hij voor, met name waar hij handelt over de wetenschappelijke bekwaamheden van den voorganger der gemeente; over diens pligten jegens haar; eene breede optelling van de namen, die den evangeliedienaar toekomen, als gegrond in de Schrift, dient om aan te toonen, wat eere hem eene trouwe vervulling van zijn ambt bij de menschen waarborgt, en wat hij hopen mag van de toekomst zijns Heeren.

Deze *tabula* kan alleen in de pen des schrijvers gegeven zijn door eene onbegrensde ingenomenheid met de taak der evangeliebediening; elders vernemen wij van hem zelven, hoe hoog hij die schat, als hij schrijft [1]: saepe cogitarem de reditu ad ministerium, quia ex popularibus concionibus plus perciperem gaudii spiritualis, quam ex lectionibus scholasticis.

Gelukkig voor de goede zaak van het hooger onderwijs bleef hij op zijn post. Ik zeg dit van goeder harte, hoewel mij zijne polemiek tegen andersdenkenden zeer mishaagt. Menige titel uit de breede lijst zijner geschriften [2] leert ons

---

[1] In de opdracht eener disputatie *de oratione*, onder zijn praesidium in 1597 gehouden, komen die woorden voor. Zij waren gerigt aan den kerkeraad van *Alkmaar*, die, van zijne ingenomenheid met het predikambt onderrigt, hem tot predikant beroepen had.

[2] Deze lijst werd door hem zelven in 1611 openbaar gemaakt. Wij zien er uit, dat hij reeds op 17jarigen leeftijd als auteur optrad. Eene overzetting van een gedeelte van FRANCK's *Weltchronik*, uit het Hoogduitsch in het Latijn, was zijn eerste arbeid. Vgl. *Geschiedkundige Nasporingen* I, blz. 172.

zijn lust voor de polemiek kennen, en doet hem ons betreuren. Doch hij stond in dit opzigt niet boven anderen zijner tijdgenooten. Van zijn poëtischen arbeid zwijgen wij. Zijne *initia Academiae Franequarenae* verliezen niet ligt hunne belangrijkheid. Waardig sprak hij ter gelegenheid van de opening der hoogeschool; dat die rede eerst in 1613 door den druk verspreid werd, vindt verklaring in het feit, dat in 1585 de eenige boekdrukker, die toenmaals in *Franeker* gevestigd heette, zeer gebrekkig zijn handwerk verrigtte, te weinig letters had en niet in *Franeker* woonde. V. D. LINDEN had dus de uitgaaf tot nader tijdstip verschoven, en volbragt haar thans, nu zijn hooggeklommen jaren geen langer uitstel gedoogden.

De redevoeringen door hem gehouden bij de inwijding der hoogeschool en der akademie-kerk, gevolgd door het stichtelijk woord bij de aanvaarding van zijn rectoraat, maken te zamen het bundeltje uit, dat den titel draagt van *initia.* Met allen nadruk wordt in deze opstellen het belang van het onderzoek der heilige Schriften geprezen en het noodige, ja onmisbare der daartoe vereischte kundigheden aangetoond.

Inderdaad, zoo al de begeerte, om de, ook door ons besprokene, schets van de opkomst der hervorming hier te lande den lezer naar den bundel van HENRICUS ANTONII NERDENUS de hand doet uitstrekken; wat er verder in dien bundel te lezen staat, verdient een aandachtigen blik en noopt ons, om in dezen hoogleeraar een sieraad der Franeker school te begroeten, wiens afsterven, zelfs op gevorderden leeftijd, verlies voor *Franeker* heeten mogt. Ver boven LUBBERTUS plaats ik V. D. LINDEN: het weinig gunstig oordeel, door EPISCOPIUS over de theologische lessen der Vriesche school gegeven: "dat hij in de professoren van *Franeker* niet vond de geleerdheid noch de geschiktheid om te onderwijzen, zooals hij dit te *Leiden* gekend had", beschouw ik als voornamelijk geuit met het oog op LUBBERTUS.

Bij den dood van V. D. LINDEN bleef LUBBERTUS de eenige hoogleeraar in de godgeleerde faculteit; daar was dus spoed noodig om de ledige plaats aan te vullen. Curatoren deden eene gelukkige keuze. Twee mannen van naam, beiden in *Vriesland* veel genoemd, werden door hen tot het ambt geroepen: de Leeuwarder predikant BOGERMAN en de Bolswardsche GODFRIED SOPINGA.

Beiden echter bedankten; voor geen prijs wilde de regeering van *Leeuwarden* BOGERMAN ontslaan; ongetwijfeld tot spijt

van LUBBERTUS, die hem achtte als den vriend zijns harten, zijn raadsman en steun; de ander was gewis een der degelijkste geleerden van die dagen.

Wat zullen wij voor BOGERMAN de aandacht onzer lezers inroepen; wie kan nog iets nieuws over hem zeggen, nadat EDEMA V. D. TUUK het leven en werken diens mans zoo grondig ons beschreven heeft. SOPINGA werd minder bekend en verdient waarlijk meerder eere. Leerling en huisgenoot van den teregt beroemden JOHANNES ARCERIUS, te *Franeker* hoogleeraar in de Grieksche taal, werd hij door dezen tot een deugdelijk geleerde gevormd. Hij was een geestverwant van LUBBERTUS, voor wiens eer hij de pen opnam in een na zijn dood in het licht verschenen *apologetica responsio*, waarin tegen HUGO GROTIUS de beweering werd gewaagd, dat MELANCHTHON in het gevoelen der *praedestinatio* aan de zijde der regtzinnige gereformeerden moet geplaatst worden. Ik ken deze *responsio* alleen naar het verslag, ons daarvan door TRIGLAND geleverd [1]; is dit naauwkeurig, dan bewijst de inhoud dier *responsio*, dat SOPINGIUS wel wat, doch niet alles gelezen heeft hetgeen door MELANCHTHON in deze materie is opgesteld. Roemrijker gedachtenis heeft SOPINGIUS, mijns bedunkens, nagelaten door zijne bijdragen tot de uitgave van het *lexicon* van HESYCHIUS, die de Leidsche geneesheer CORNELIUS SCREVELIUS in 1668 ter perse bezorgde. Het betere deel van die uitgaaf behoorde niet aan SCREVELIUS, maar aan SOPINGIUS en anderen, gelijk ALBERTI in zijn kritiesch overzigt der onderscheidene editiën van HESYCHIUS bewezen heeft [2].

Doch toen deze uitgaaf van SCREVELIUS in de handen van het publiek kwam, werd reeds aan NICOLAAS HEINSIUS de vraag gedaan, wie toch die SOPINGIUS was, aan wien SCREVELIUS zooveel te danken had en die in de Grieksche letteren hoogst ervaren scheen [3]?

Toen werd zijn lof verkondigd en regtmatige hulde gebragt aan zijne meer dan gewone bekwaamheden, terwijl de herinnering van zijn vroegen dood in 1615, nadat hij slechts 42 jaar telde, smart verwekte bij allen, die van zulk een wetenschappelijk gevormd man zich teregt veel goeds voor de beoefening der godgeleerdheid beloofd hadden.

Maar gelijk BOGERMAN te *Leeuwarden*, zoo bleef SOPINGIUS

1 *Kerckelycke Geschiedenissen*, blz. 69 vlg.
2 Vgl. de *praefatio* van diens uitgaaf, I, pag. IX sqq. Vooral pag. XIX sq.
3 BURMAN, *Sylloge*, V, pag. 155.

te *Bolsward.* Wat nu te doen; waar een man te vinden, die, nadat deze benoemden de katheder niet beklommen, bereid zou wezen aan een roepstem gehoor te geven? Die man was echter niet ver te zoeken, indien men hem slechts wilde. Weinig maanden geleden, 21 October 1613, had JOANNES MAKOWSKI, een Pool van geboorte, zijn naam in het album ingeschreven, toen hij als *gubernator studiorum* van twee Poolsche edellieden, die door twee studenten in de godgeleerdheid als *famuli* vergezeld werden, zich te *Franeker* gevestigd had. Hij, pas 25 jaar, scheen alleen gekomen te zijn om aan de hoogeschool de doctorale waardigheid in de godgeleerdheid te erlangen, die hem den achtsten Maart 1614, dus 12 dagen na den dood van V. D. LINDEN, na het verdedigen eener *Disputatio de ecclesia*, verleend werd. Elders dus had deze de godgeleerde wetenschap beoefend. Achtereenvolgens waren door hem, nadat hij het gymnasium van *Dantzig* als een der beste leerlingen van BARTHOLOMEUS KECKERMANN (wiens onderwijs in de logica te dier tijde, ja nog vele jaren later, groote vermaardheid genoot) verlaten had, de scholen van *Praag*, *Lubeck*, *Heidelberg*, *Marburg*, *Leipzig*, *Wittenberg* en *Jena* bezocht. De vraag rijst dadelijk in ons op, of bij zulk een bewegelijk leven veel tijd tot grondige studie te vinden was; wij herhalen die vraag met grooter nadruk, wanneer wij bedenken, dat MAKOWSKI op enkele der genoemde plaatsen openbare pleitredenen hield tegen Socinianen en Jesuiten.

Het ontkennend antwoord ligt voor de hand; vlugheid van geest en gevatheid van woorden hebben hem de wegen geopend tot eene voorspoedige loopbaan; scherpte van blik, waardoor hij dadelijk de zwakke zijde van stellingen en beweeringen, die hem mishaagden, ontdekte, en overgroote vrijmoedigheid, om zijn gevoelen uit te spreken en te verdedigen, waren de wapenen, die hij vaardig wist te hanteeren, hoewel hij zich zelven meer dan eens daarmede kwetste; dat alles was het zijne. Naauwelijks was hij doctor gecreëerd, of hij maakte van de *licentia docendi* gebruik en hield voorlezingen, die druk bezocht werden. Zijn latijn mogt alles behalve zuiver wezen, daarnaar vroeg de academische jongelingschap niet, bekoord door het vreemde en verrast door den toon der stoutheid, waarop MACCOVIUS — onder dien latijnschen naam is hij meest bekend — zijne gevoelens voorstond. Weinig weken had hij op de door hem zelven gestichte katheder gestaan,

of de studenten dienden een verzoekschrift bij de verzorgers der hoogeschool in, opdat MACCOVIUS aan LUBBERTUS als ambtgenoot mogt worden toegevoegd. Het verzoek werd ingewilligd, de begeerde tot *extraordinarius* benoemd, 28 Jan. 1615, en reeds 16 Junij van datzelfde jaar tot gewoon hoogleeraar, ook in *physicis* aangesteld.

Of ook LUBBERTUS dit gewenscht heeft? Of hij ook dien eene *persona grata* geweest is. Ik twijfel daaraan zeer. In de keus van eenen nieuwen hoogleeraar stemmen de gevoelens van een reeds bejaard professor met die van jeugdige studenten zelden overeen. Onmogelijk kon het LUBBERTUS een geheim wezen, dat MACCOVIUS in strenge toepassing van het Calvinisme de voetstappen van zijn leermeester KECKERMANN (weleer de schrik der Lutherschen in *Dantzig*) zeer getrouw drukte. Wel was LUBBERTUS zelf met hart en ziel de leer der kerk toegedaan en een heftig vijand van al wat naar afwijking van haar zweemde; doch hij had haar aangenomen als een hem overgeleverd goed, en zich even als de meeste zijner landgenooten van wijsgeerige toetsing harer beginselen en consequentiën onthouden. Daarvoor deinsde MACCOVIUS niet terug; consequentiën maken, waar anderen naar zijn oordeel ter halver wege bleven staan, was zijn lust; het bragt over hem de blaam der heterodoxie, hoewel hij voor zich zelven aan de wezenlijke regtzinnigheid zijner gevoelens geen oogenblik twijfelde en ook niet behoefde te twijfelen.

Als een consequent denker werd hij ons in later jaren voorgesteld door de pen van een zijner opvolgers op het leergestoelte te *Franeker*, SCHOLTEN, wien werkelijk de eere toekomt van hem te hebben gewaardeerd. Wel had YPEY, *Gesch. der syst. Godgel.*, bij herhaling over hem gesproken, doch volstrekt niet op den toon van hoogachting; integendeel, hij laat, I, blz. 239 vlg., MACCOVIUS optreden, "als den eersten spitsvondigen scholastieker, die na de hervorming onder de Kalvinisten aan eene hoogeschool geleeraard heeft", en beroept zich voor dit oordeel op het woord van BUDDAEUS, MOSHEIM en anderen. Voor al dezen is de zegsman geweest de Engelsche GUALTHERUS BALCANQUALLUS, die in zijne brieven aan CARLETON het oordeel der Dordsche synode over MACCOVIUS heeft medegedeeld, doch niet genoeg laten uitkomen, dat dit oordeel volstrekt geene veroordeeling kon heeten [1].

---

[1] Vgl. die brieven in *Praest. ac erud. vir. epist eccl. et theol.* 1704, pag. 565 sq.

Want wat MACCOVIUS ten aanzien der praedestinatie als zijn gevoelen verdedigde, mogt, naar hij erkende, zooals hij het leerde, niet door de kerk zijn uitgesproken, maar was daarom nog geen ketterij; het waren gevolgtrekkingen, die naar zijne overtuiging uit de praemissen consequent voortvloeiden. En — zooals ik straks zeide — hij hield van de consequentie. Hij weigerde een onderscheid aan te nemen van *dona naturalia* en *superaddita*, en beweerde: justitia et sanctitas in statu integritatis fuit homini naturalis [1]; ten strengste de *communicatio idiomatum* ontkennende, waarschuwde hij er voor, CHRISTUS als middelaar te aanbidden, en wel (aldus redeneert hij) CHRISTUS ratione ejus, quod dependet a Deo, non est cultu religioso adorandus. At ratione officii mediatorii dependet a Deo. Ergo ratione officii mediatorii non est cultu religioso adorandus [2]. Gelijke consequentie openbaarde hij in de bekende zaak, die op de synode van Dordrecht behandeld en door HERINGA in alle geschiedkundige bijzonderheden beschreven is.

De consequente, theologische beschouwing van 's menschen val en des zondaars behoud eischt de stelling, dat God de zonde wil, enkelen ten leven, al de overigen ten verderve bestemt, en evenzoo, dat de praedestinatie supralapsariesch verstaan worde. MACCOVIUS liet deze en dergelijke *theses* door zijne leerlingen verdedigen; hij was er afkeerig van, om zich in deze materie van de veelal gebezigde, weinig of niets bepalende, uitdrukkingen te bedienen. Wat zeide het eigenlijk naar zijne schatting, de voorstelling van CALVIJN te herhalen: *cadit homo, moderante Dei providentia, sed suo vitio cadit; moderari* was hem een veel te zwak woord en van een *vitium*, den mensch eigen geworden, kon volgens hem, geen spraak wezen. Ergernis nam hij aan de velen zijner godgeleerde tijdgenooten behagende uitdrukking: *Deus peccata permittit*, waartegen hij leerde: *Deum destinare hominem ad peccatum qua peccatum* met al de gevolgtrekkingen, uit deze stelling voortvloeijende. Nu is het zeker volkomen waar, wat SCHOLTEN opmerkt, dat de kerk dit niet leerde, omdat zij er "kennelijk naar streefde, het particularisme te mijden en de oorzaak eener eeuwige tweespalt tusschen goed en kwaad van God af te wenden" [3], maar naar de overtuiging van MACCO-

[1] SCHOLTEN, *Leer der Herv. kerk*, 4e dr., I, blz. 311 vlg.
[2] Vgl. SCHOLTEN, t. a. p., II, blz. 358 vlg.
[3] t. a. p., blz. 601.

VIUS moest zij dit leeren, en zoo zich onthouden van de grove inconsequenties waartoe het *infralapsarismus* noodwendig leidde, indien het namelijk niet langer werd aangezien voor een weinig beteekenend verschil in de formuleering van het dogma der praedestinatie. MACCOVIUS doorzag de gansche diepte der quaestie, beter dan vele dogmatici van dien tijd, wier rigting men miskent, indien men beweert, dat zij verschil vonden in het aannemen van supralapsarisme of infralapsarisme. Neen, het een zoo wel als het ander werd door regtzinnige godgeleerden voorgestaan; doch MACCOVIUS komt de eer toe, als een wijsgeerig denker ingezien te hebben, dat de infralapsaristen, zuiver doorredeneerende, ten laatste, zooals hij zich uitdrukt, "zelve in de schoenen der Remonstranten gaan staan".

Heeft de Dordsche synode de stellingen van MACCOVIUS als ketterij veroordeeld? In geenen deele: zij heeft een uitweg gekozen; zij heeft ze als sophisterijen afgewezen en gewild, dat het nageslacht ze niet vernemen zou. Des hoogleeraars regtzinnigheid is niet in twijfel getrokken. Hij bleef leeren, wat hij geleerd had weleer, getuige de derde druk zijner *collegia theologica*, die nog bij zijn leven, te *Francker* in 1641, het licht zag. En dat deze en andere zijner werken veel gezocht waren, bewijzen de herhaalde uitgaven, die na zijnen dood hebben plaats gehad.

Toen tegen het einde der 17e eeuw in de praktijk de anthropologische beschouwing van 's menschen val en verlossing meer op den voorgrond kwam, geraakten ook zijne schriften in vergetelheid, met name aan eene school, waar de exegetiek met alle kracht begon beoefend te worden. Daartoe had hij mede den weg gebaand door zijne schriftbeschouwing.

SCHOLTEN beroept zich teregt op zijne woorden: "de vraag naar echtheid van eenig bijbelsch geschrift, behoort tot het gebied der geschiedenis en der godgeleerde wetenschap; voor het zaligmakend geloof is het onverschillig, of een geschrift van HOSEA of van JESAIA afkomstig is, zoodat er hieromtrent, even als ten aanzien van de boeken JOB en ESTHER, Rigteren en JOSUA, onwetendheid of twijfel kan bestaan, zonder gevaar van dwaling of ketterij" [1].

Doch deze vrije beschouwing en waardeering der Schrift wekte in dien, bij uitnemendheid dogmatischen, tijd naauwelijks eenige aandacht.

---

[1] t. a. p., I, blz. 241 vlg.

Voor zoover ons de gelegenheid open stond de *theses* in te zien, die *exercitii causa* aan de Nederlandsche hoogescholen van die dagen door studenten in de godgeleerdheid verdedigd werden — van de oudsten van *Leiden*, *Franeker* en *Groningen* bezit de bibliotheek der Doopsgezinde gemeente te *Amsterdam* eenige — ontdekken wij, dat zij bijna zonder uitzondering de strijdpunten des tijds behandelen, of polemiek tegen de Roomsche opvatting der sacramenten voeren. Zoo b. v. verdedigde CASPARUS AB HELL, in 1620 *theses de sacramentis in genere*, *sub praeside nobilissimi clarissimique viri* D. JOHANNIS MAKOWSKI[1], *S.S. Th. Doctoris ejusdemque facultatis ut et Philosophiae theoreticae professoris dignissimi*, *praeceptoris mei multis modis observandi*, en werd vereerd door een lofdicht van zijnen leermeester, achter deze *theses* gevoegd.

Naar het getuigenis van sommige zijner tijdgenooten was hij bij de studenten hoog aangeschreven; de naam hem op den zoo even vermelden titel gegeven, pleit wel voor de geloofwaardigheid van dit berigt, want ik durf het niet toevallig noemen, dat *theses*, die in hetzelfde jaar 1620 onder LUBBERTUS te *Franeker* verdedigd werden, dien wel aanduiden naar zijne qualiteit, doch het *praeceptoris multis modis observandi* niet daarnevens voegen.

Ook ontbrak het niet aan jongelingen, die naar *Franeker* reisden, om daar stellingen te verdedigen, welke te *Leiden* niet toegelaten werden. Wij weten bepaald, dat dit met die van den student PARKER plaats gehad heeft, die op aansporing van HOMMIUS onder MACCOVIUS beproefde, wat POLYANDER schijnt geweigerd te hebben, en welke stellingen *de traductione hominis peccatoris ad vitam* grootendeels oorzaak waren van de onaangenaamheden, waarin de Franeker hoogleeraar gewikkeld werd.

HERINGA rekent het der synode van *Dordrecht* tot een goed werk aan, dat zij deze twistzaak beslecht heeft. Hij legt nadruk op het woord twistzaak: doch het sta mij vrij, een woord van beklag te uiten, dat de synode het punt in geschil voor een sophisterij heeft verklaard. Dat was het in geenen deele. Het dogma der praedestinatie is niet geholpen met een bloote afwijzing der stelling: Deum peccatum velle qua peccatum, als eene blasphemie; die stelling is het meest noodwendig gevolg van het leerstuk, ja eigenlijk de grond, waarin het dogma zelf wortelt.

De beslissing der synode heeft ook het vuur der tweedragt

tusschen MACCOVIUS en zijnen ambtgenoot niet kunnen dooven. BENTHEM, die nog in den loop der eeuw, waarin beiden te *Franeker* geleefd hebben, deze hoogeschool bezocht, verhaalt van LUBBERTUS [1]: "derselbe war von guter Wissenschaft, aber gar eyfrig im Disputiren und liesz sich von dem Zorn meistren;" aangaande MACCOVIUS: "derselbe hat mit seinen Collega (LUBBERTUS) stetig gezancket; denn er war auch sehr hitzig." Uit de notulen van den senaat der Friesche hoogeschool blijkt, volgens VRIEMOET [2], dat de twist gevoerd werd *de resurrectione Domini*, *de judicio extremo*, *de justificatione fidei et operum*, en *de sufficientia et efficacia mortis Christi.* VRIEMOET echter bepaalt het punt van verschil niet nader, waarschijnlijk, dewijl de acten, die hij geraadpleegd heeft, daarover geene bijzonderheden mededeelen. Nogtans, al weten wij niet, hoe LUBBERTUS over deze leerstellingen dacht, de gevoelens van MACCOVIUS kunnen wij uit zijne gedrukte werken opmaken, te gemakkelijker, daar hij als aanhangsel bij zijne *collegia theologica* (ik gebruik de derde uitgave, die van 1641) gevoegd heeft *miscellaneae quaestiones*, *una cum impugnationibus earumdem et responsione ad istas impugnationes.*

Het eerstgenoemde verschilpunt betrof de opstanding van Christus. MACCOVIUS beweerde, zooals het l.l., pag. 502 sqq. heet, tegen de Socinianen — want andere adversarii noemt hij niet — Christum se ipsum propria virtute a mortuis resuscitasse, en wel, quod vis divina in morte etiam Christum hominem non deseruerit, per divinam virtutem se ipsum ex morte resuscitavit, non ulla vi precaria ut naturae creatae, sed propria suae Deitatis.

VRIEMOET's opgaaf van de tweede twistvraag is weinig duidelijk: *de judicio extremo;* men kan meenen, dat daaronder begrepen moet worden de quaestie, *an martyres mille annis resurrecturi ante universalem mortuorum*, *etiam in hoc mundo regnaturi cum Christo?* Welke vraag MACCOVIUS ten stelligste ontkennend beantwoordde [3], op grond van exegetische en dogmatische bezwaren aan een toestemmende oplossing verbonden, vooral echter, quia sententia haec regno Christi, quale nobis describitur in sacris litteris, plane repugnat; want het

---

[1] *Holl. Kirch- und Schulenstaat*, II, S. 294.

[2] l.l., pag. 156 sq.

[3] l.l., pag. 532 sqq.

rijk van den Christus is geen rijk van deze wereld, en alzoo laat het zich niet denken, dat de Christus ergens ter wereld een zigtbaar rijk zou oprigten. Ex omnibus satis constat locum istum apocalypseos allegorice interpretandum esse et sic nihil ex eo elici posse, quod regnum istud Christi in terris comprobandi vim ullam habeat. Ik ken echter geen enkelen deugdelijken grond, waarop ik LUBBERTUS zou durven beschuldigen, eenigzins aan de door de regtzinnige theologen dier dagen verworpen "Chiliastische droomerijen" gehecht te hebben. Waarschijnlijk wordt LUBBERTUS bedoeld, als MACCOVIUS de stelling ter sprake brengt: *an coeli interituri in adventu Christi, et ad nihilum recasuri* [1]. Met AUGUSTINUS en andere theologen van zijnen tijd zegt hij het gevoelen voor te staan: universitatem censorio die conflagraturam, ita, ut non ipsius quidem substantia pereat atque aboleatur, sed vitiosae tantum qualitates, quas peccati vanitas in universi molem importavit, deleantur et ita fiat coelum et nova terra. Want: cum nostra redemptio non sit futura substantialis corruptio aut destructio, nec talis erit mundi instauratio et quasi redemptio.

Heeft misschien LUBBERTUS beweerd, dat in de toekomst van Christus al wat uit niet geschapen was, tot niet zou terugvallen? Ik gis het, dewijl met vele woorden dit gevoelen bestreden wordt, altijd naar het licht dier tijden, waarin de theologie er niet aan dacht, het begrip van *creatio ex nihilo* te onderzoeken; MACCOVIUS acht het gevoelen, dat hij bestrijdt, afgewezen door de beweering: angelorum et hominum animi ex nihilo sunt conditi et nec corrumpuntur, nec in nihilum redeunt, Dei sustentatione.

In de quaestie *de justificatione fidei et operum* zal wel niet veel anders dan een woordenstrijd geheerscht hebben. Ik gis het, na geraadpleegd te hebben hetgeen MACCOVIUS beweert in zijne *collegia theologica*, in het hoofdstuk *de justificatione*, pag. 157, fidem solam quidem justificare, at (fidem) non esse solitariam, sed cum operibus conjunctam. Dit wordt nader ontwikkeld in zijne *Locorum communium disputationes*, pag. 344 sqq., waar hij zegt: opera bona esse necessaria ad salutem, ut antecedens et necessarium.

Onder de vijftig punten van bezwaar, tegen zijne regtzinnigheid ingebragt, neemt dit eene der eerste plaatsen in:

---

[1] l.l., pag. 537 sqq.

doctrinam de sufficientia Christi meriti pro omnium peccatis oppugnat; hoewel ten aanzien van dit gevoelen door de synode berispt, dewijl hij het verschil tusschen de begrippen *sufficientia* en *efficientia mortis servatoris* volstrekt verwierp, bleef hij daarbij volharden evenzeer als bij de andere meeningen, door hem voorgestaan en tegen LUBBERTUS krachtig verdedigd, bij welken strijd hij in de schatting van het academiesch publiek overwinnaar bleef, een publiek dat hem doorgaande gunstig gezind was, gelijk het weleer voor zijne benoeming geijverd had. Na zijn overlijden bleven niet slechts de reeds bij zijn leven in druk verschenen werken zeer gezocht, maar ook vond de uitgaaf der door zijne hoorders opgeteekende dictaten veel belangstelling. Een zijner diepste bewonderaars, zijn landgenoot, NICOLAUS ARNOLDI, verzamelde zooveel hij vinden mogt, en beklaagde zich zelfs in de voorrede van een der door hem uitgegeven bundels, *Maccovius redivivus*, dat anderen in ijver voor dit plan achterlijk bleven. ARNOLDI deed echter het zijne en waarschijnlijk heeft hij mede aan dezen arbeid zijne latere benoeming tot hoogleeraar te *Franeker* te danken. Tijdens de uitgaaf was hij predikant te *Beetgum* en in alles volgeling van MACCOVIUS. Jammer gewis, dat hij den druk niet zorgvuldiger behartigd heeft. Want zijne weinig gepaste verontschuldiging mishaagt gewis u als mij: "ultimo, nauseabis, lector optime, ad errores typographicos eosque frequentes; sed, Domine si adfuisses, dixit Martha, non mortuus esset frater noster; si et mihi huic correctioni et editioni interesse licuisses, saltem non tantis ac tot erroribus hic liber refertus foret."

Nogtans heeft de slordigheid der uitgaaf aan het debiet niet geschaad: een tweede oplaag was zuiverder. Met gretige hand heeft het buitenland de werken van MACCOVIUS ontvangen. Zeer spoedig werd hij over onze grenzen beschouwd als een der krachtigste verdedigers van het Gereformeerde leerstelsel: een sprekend bewijs voor deze stelling levert ons de omstreeks 1646 [1] gegevene *declaratio fidei ecclesiarum invariatae Augustanae confessioni sincere addictarum adversus Reform. tum veterum, tum imprimis recentiorum (fidem)* door

---

[1] Dat jaartal van de uitgaaf dezer *declaratio* wordt met haren inhoud opgegeven door SCHNAASE, in diens *Geschichte der Evangelischen Kirche Danzigs*, S. 214 en S. 687 ff.

de Luthersche geestelijkheid van *Dantzig* afgelegd. Bij herhaling wordt daarin op zijne dogmatiek, met verzwijging van die van anderen, een beroep gedaan en in zoover dus de beschuldiging zijner tegenstanders gewettigd, dat hij door zijne scholastieke vormen het leerstelsel in miscrediet bragt. Waarschijnlijk ook heeft het met hem op de synode te *Dordrecht* voorgevallene zijne bekendheid onder de buitenlandsche godgeleerden zeer bevorderd. Overigens: op wat prijs men zijn werken ook stelle, den lof van gevatheid en ijver zal niemand hem ontzeggen, die hem plaatst naast zijne tijdgenooten, en zich in het beoordeelen van personen en geschriften leiden laat door te letten op de tijden, waarin die personen geleefd hebben en die geschriften ontstaan zijn.

Nog eens ontmoeten wij hem als een heftig kampvechter in een strijd met den hoogleeraar, die later in de faculteit zitting erlangde, GUILIELMUS AMESIUS, dus met dengeen, die in de dagen der Dordsche moeijelijkheden aan zijne zijde gestaan had. Nemen wij de vrijheid, als verzadigd van zooveel twisten, onze aandacht op dien strijd te vestigen, zoodra wij in een der volgende hoofdstukken naar *Franeker* wederkeeren, waar nu nog alleen de jongste ambtgenoot van LUBBERTUS, JOANNES ACRONIUS, ons een korte poos ophoudt.

Men vergeve mij, wanneer ik mij te zijnen aanzien geen partij stel tusschen BAYLE, die over dezen ACRONIUS zeer ongunstig geoordeeld en VRIEMOET, die zijne verdediging ondernomen heeft. Slechts twee jaar, van 1617—1619, is hij als hoogleeraar te *Franeker* werkzaam geweest, verkiezende hij liever de roepstem der gemeente van *Haarlem* te volgen, die hem het leeraarsambt opdroeg. Zoo weinig sporen heeft zijn ambtsbediening achtergelaten, dat VEERIS in het *Kerk. alphabet* de biographie van ACRONIUS gevende, van dat professoraat geheel zwijgt. De woorden, waarmede hem zijn begeerd ontslag gegeven werd [1], luiden mijns achtens niet bijzonder eervol: "dat, alhoewel de meergemelde ACRONIUS bij verscheide gelegenheden alhier zeer goede diensten soude connen doen, men nogtans — den kerkeraad van *Haarlem* hem zal laten toekomen."

Lang eer hij te *Franeker* verkoren werd, had hij zich in zijne rigting doen kennen. Te *Deventer* tot predikant beroepen in 1616, sloeg hij de keuze af, omdat hij onwillig was

---

[1] VRIEMOET, l.l., pag. 191.

zich te onderwerpen aan het besluit van den kerkeraad dier gemeente, waarbij bepaald was, dat op den predikstoel van de toenmaals heerschende geschillen gezwegen zou worden. Daarmede bemoeide hij zich te gaarne: zijne handelwijze te *Groningen*, waar hij als predikant werkzaam, de verdediging van het beruchte edict der regeering tegen de Wederdoopers en andere secten op zich nam, had zulks bewezen.

Dit scherp placaat, waarbij oorlog aan allen verklaard werd, die van de Hervormde kerkleer durfden verschillen, is verdedigd door ACRONIUS in een (nameloos gegeven) *apologia ofte verantwoordinghe des Edicts*, enz. Zijne apologie was vooral gerigt tegen eene *zamensprekinge van drie personen over het rigoreus placcaat*, enz. In gezegde *zamenspraak* werden krachtige woorden geuit tegen een voorgenomen *conscientie-dwang* en dergelijk edict op één lijn geplaatst met de werkjes van den onverdraagzamen JOHANNES SEU, die als Hervormd predikant van *Middelburg* letterlijk ketterjagt hield. Uit de nu zeldzame brochure wil ik niet de lofspraak onvermeld laten, die hier op de verdraagzaamheid van *Amsterdam* te lezen staat;

In 't jaar doe men schreef sesthien hondert en een,
Is Amsterdam verbetert in 't ghemeen.
De statstoren seer hellende, gingh men weer rechten,
De stadts binnen mueren afbreecken en beslechten.
Men bouwde ook twee stercke niewe sluysen,
Daar beneven meer dan ses hondert cierlyke huysen.
Van Oost-Indiën quamen eens seven schepen in 't zelfde jaer
Gheladen met specerijen ende andre dierbaar waer.
Thien hondert duysent Pond Pepers sy hadden mee ghebrocht
Die waren binnen thien dagen al te samen verkocht.
't Is dat wy de een d'ander niet verdrucken:
Godt sal gheven dat het voorts wel sal ghelucken.

Als geestverwant van LUBBERTUS en BOGERMAN werd ACRONIUS door ARMINIUS aan DRUSIUS beschreven in een brief, die ons bewaard bleef [1]. Zijne geschriften, bepaaldelijk de theologische, als *syntagma theologiae*, dat hij nog als predikant te *Groningen* het licht deed zien; het in 1618 uitgegeven *problema de studioso theologiae recte privatim instituendo et concionibus ecclesiasticis*, bleven mij onbekend, maar ik voed geen vrees, dat daarin iets zal te vinden zijn, dat met de

[1] Met de dagteekening van 6 April 1608, *praest. ac erud. vir. epist.* pag. 210.

regtzinnigheid in strijd was, iets, waardoor hij toonde in een anderen geest te werken dan zijne ambtgenooten LUBBERTUS en MACCOVIUS.

De Vriesche hoogeschool had nu het derde eener eeuw bestaan en hare theologische faculteit het geluk genoten van betrekkelijk weinig verandering ondergaan te hebben. Welk een verschil tegenover die van *Leiden*. Daar vacatuur op vacatuur, wisseling van personeel en rigting; hier vastheid en eenparigheid; daar van 1575 tot 1618 een getal van zeventien hoogleeraren; hier bij tien jaren korter bestaan, slechts vijf onderwijzers in de wetenschap der godgeleerdheid. Valt het niet te begrijpen, dat de voorspoed der Vriesche hoogeschool, door zulke omstandigheden bevorderd, den naijver van *Groningen* wekte?

V.

DE FACULTEIT
DER HOOGESCHOOL VAN STAD EN LANDE,

GEDURENDE DE JAREN 1614—1618.

De geschiedenis van de stichting en ontwikkeling dezer hoogeschool werd vroeg beschreven door de auteurs van het welbekend werk: *effigies et vitae Professorum academiae Groningae et Omlandiae, cum historiola fundationis ejusdem acad., apud* JOHANNEM NICOLAI, *Groningae* 1654. Ik spreek bij dit werk van auteurs, dewijl ik mij volkomen eenstemmig verklaar met het door JONCKBLOET beweerde [1], dat de levensberigten van onderscheidene geleerden, van de beschrevenen zelve afkomstig zijn. Dat werk van 1654 is echter reeds een tweede druk; wij weten dit uit het bestaan van een exemplaar met 1640 als jaar van uitgaaf, gelijk het naast een van 1654 genoemd is in den *Catalog. Bibl. Hulthemianae* IV, pag. 46, nº. 23020. Tot onderlinge vergelijking ontbrak mij de gelegenheid.

Later wijdde meer dan eene pen zich aan de geschiedenis der school; toen zij in 1864 haar 250jarig bestaan herdacht, schetste een harer kweekelingen den gang der godgeleerdheid, dien deze wetenschap daar gevolgd was, en deed het op eene wijze, die ons regt geeft tot klagen, dat die letterkundige arbeid tot heden nog zijne voltooijing wacht. Ik bedoel het geschrift van J. B. F. HEERSPINK, waarvan in 1864 het eerste gedeelte verscheen onder den titel: *de godgeleerdheid en hare beoefenaars aan de hoogeschool te Groningen, gedurende het 250jarig bestaan der academie.*

Wij maken er een hoogst dankbaar gebruik van en houden de belijdenis niet terug, dat het moeite kost iets nieuws aan het door HEERSPINK geschrevene te voegen. In één opzigt verschil ik echter met dezen mijnen voorganger. Hij begaat, naar ik meen, eene fout als hij, vervuld van den indruk, dien het in de laatste jaren heerschend verschil van

[1] *Gedenkboek der Hoogeschool te Groningen* (1864), blz. 3 vlg.

rigtingen op theologiesch gebied maakt, zoodanig verschil van inzigten reeds bij de oudste godgeleerden der Groninger hoogeschool zoekt waar te nemen. Het eerste tijdvak is begrensd door de jaren 1614—1679; gedurende dien tijd acht hij de hoogleeraren òf de traditie òf de Schrift volgende; hij noemt ze *traditionarii* of *scriptuarii;* maar hij vergeet, dunkt mij, dat, met het oog op de toenmalige gesteldheid der dingen, zoodanige onderscheiding tusschen Protestantsche godgeleerden niet dan gedwongen kan gemaakt worden. Immers, die theologen, welke als *traditionarii* gekenmerkt worden, zouden voor niets meer terugdeinzen dan voor den blaam, dat bij hen niet de Schrift als *norma credendi et vivendi* de hoogste plaats innam; en zij, die *scriptuarii* genoemd zijn, zullen waarlijk niet zijn gediend geweest met de eer, alsof zij, de Schrift beoefenende, den band der gemeenschap met kerk en geloofsbelijdenis der vaderen weinig schatteden. Dergelijke onderscheidingen, als tusschen *traditionarii* en *scriptuarii*, ze zijn, althans naar het mij voorkomt, in den tijd, waarin wij ons nu verplaatsten, niet aan de orde, wel het minst aan de hoogeschool, wier oudste theologische professoren onze aandacht trekken en — verdienen.

Zoodra het tijdstip naderde, waarop het lang gekoesterde plan om in *Groningen* eene hoogeschool te stichten, tot volle rijpheid kwam, werd ook aan het besluit der staten gevolg gegeven, en één hoogleeraar in de godgeleerdheid aangesteld op een traktement van vier of vijf honderd gulden 's jaars, "ten waere, dat men machtich conde worden den persoen van Ravensbergerum, offte eenen anderen van gelijcke qualiteyt, die men jaerlicx sall toeleggen, die summe van seven offte acht hondert gulden" [1].

De bepaling is voor ons van veel belang; zij bewijst, dat er betreffende dezen godgeleerde een zeer gunstige roep uitging en noodigt ons de vraag te beantwoorden, waardoor hij op zijn persoon zoozeer de aandacht had weten te vestigen?

Reeds eer hij te *Steinfurt* als opvolger de plaats van VORSTIUS innam, had hij, behalve in persoonlijke bemoeijingen tegen de verbreiding van diens, naar hij meende, heterodoxe gevoelens [2], zeer geijverd, en in den korten tijd, dat hij diens

---

[1] *Gedenkboek*, blz. 33. Zes maanden na de opening der school werd het tractement verhoogd tot de som van *f* 1000.

[2] Vgl. BRANDT, II, blz. 191 vlg.

post vervuld had, in twee geschriften [1] het Socinianisme bestreden. Het eene *S.S. mysterium unitatis essentiae divinae* is mij alleen naar den titel bekend, gelijk die opgegeven staat in de *Bibl. antitrin.* van SANDIUS, pag. 103, waar terzelfder plaatse een ander polemiesch werkje van zijne hand vermeld wordt: *par unum Sophismatum, ad amussim veritatis examinatorum.* Over den inhoud van dit laatstgenoemde kan ik eenig oordeel vellen, dewijl ik het opstel bezit, waarin de bekende Sociniaan VALENTINUS SMALCIUS den aanval van RAVENSPERGER afgekeerd of liever gepoogd heeft af te keeren. Want dat hij daarin niet geslaagd is, zal men gaarne gelooven zoodra men weet, dat RAVENSPERGER de Sociniaansche exegese van Joh. VIII : 58 bestreden had en SMALCIUS wel niet slagen kon in zijn pogen, om het gevoelen zijner geestverwanten als verdedigbaar aan te bevelen. Doch dat SMALCIUS zelf spreke in zijne *Responsio ad scriptum H. Ravenspergeri*, cet. *Racoviae*, 1614, pag. 3, verba, quibus Dominus Jezus usus est, ita posse, et debere convertere: amen, amen, dico vobis priusquam Abraham fiat, ego sum (pag. 4). Sententia nostra est: Christum monere Judaeos, qui ipsum in sermone capere volebant, ut crederent, se esse lucem mundi, priusquam gratia Dei ab illis ad gentes transferretur. Tunc enim re ipsa Abrahamus factus est, hoc est, pater multarum gentium. Verba *ego sum* elliptice accipi, et vocem Abraham, non ad naturam vel essentiam, sed ad rem, quam nomen illud significat, referri posse contendentes.

De Sociniaansche exegese is hevig door RAVENSPERGER, blijkens dit tegenschrift, bestreden. Zijn antagonist echter geeft geen kamp en verzuimt allerminst het bewijs te leveren, dat de hoogleeraar soms declameert, waar hij had moeten argumenteeren. De waardigheid van den toon, dien SMALCIUS, dat kundig en eerwaardig lid der broederschap [2], voert, zij den lezer kennelijk uit de weinige regels, die wij hier overnemen (pag. 53): Coepit autem nos graviter calumniari Ravenspergerus, quando argumentari desiit et concionari coepit, dum ait: "nos in Christo non credere, nec sinere ut alii credant." Credere in Christum, est, Christo confidere, vel sub spe promissorum Christi eidem obedire. Hoc an nos facere

---

[1] Zij zijn niet in het *Gedenkboek*, *Levensberigten*, blz. 8, noch blz. 177 der *Bijvoegsels en Verbeteringen* genoemd.

[2] De door hem zelven gestelde *narratio vitae* is ons bewaard door C. C. ZELTNERI, *Hist. Cryptosocianismi*, cet., pag. 1158 sqq.

studeamus, judicet Deus, judicent pii omnes. Non fidem in Christum is tollit, aut aliis eandem prohibet, qui negat, eum esse unum essentia cum Patre; sed tantum, quid de Christo, in quem credendum esse aliunde constare debet, sentiendum sit vel non, docere conamur. Sed haec est natura omnium, qui animi laborant affectibus, damnare eos, quos refutare debebant.

Als bekend bestrijder der Socinianen en hevig tegenstander van VORSTIUS, had RAVENSPERGER juist in dezen tijd titels genoeg ter aanbeveling. Overigens was het bekend, dat hij door verblijf en studie aan de hoogescholen van *Herborn*, *Heidelberg* en *Marburg* in de wetenschap, eerst der regtsgeleerdheid, daarna die der godgeleerdheid zich geoefend had. Te *Herborn* waren het vooral de lessen van PISCATOR, die hem boeiden; te *Marburg* die van GREGORIUS SCHOENFELD; beide leermeesters kozen hem tot *defendens* hunner disputatiën en onder laatstgenoemde promoveerde hij in 1609, 23 jaren oud, tot theologiae doctor.

Te *Groningen* als hoogleeraar werkzaam, bond hij zijn polemischen geest niet in, maar bestreed GROTIUS, werd op zijn beurt door VOSSIUS bekampt, en zou zeker weer de wapenen opgenomen hebben, indien niet de senaat der academie hem het voortzetten van den strijd verboden had. Oordeelden GROTIUS, en vooral BALTHASAR LYDIUS, weinig gunstig over zijne godgeleerde kundigheden, EMMIUS keurde hem hoogen lof waardig. Een nameloos door hem uitgegeven geschrift: *tuba pacis, clangens bono publico Provinciarum Belgii confoederatarum*, werd mij alleen, wat titel en inhoud betreft, door een referaat van BAUDARTIUS bekend. De gronden, op welke RAVENSPERGER den vrede tusschen Remonstranten en Contra-Remonstranten zocht te bewerken, kan ik niet beoordeelen, daar BAUDARTIUS zich daarover niet uitlaat [1]. Dat RAVENSPERGER ten aanzien van het dogma der *satisfactio* van het gevoelen zijns leermeesters afweek en evenzeer op het heilig leven als op den kruisdood des Heeren, op diens *obedientia activa* als *passiva*, nadruk wilde gelegd hebben, bewijst voor zijne zelfstandigheid. Zelfs moet het ons verblijden, dat onder de talrijke schaar der bestrijders van PISCATOR's eenzijdige overdrijving der verdiensten van de *obedientia Christi passiva*, ook de Groninger hoogleeraar eene plaats inneemt. Bedenken wij daarbij, dat de naam van PISCATOR in en buiten den kring

---

[1] *Memoriën oft cort verhael* enz., Ie Deel, IXe Boek, blz. 26.

zijner werkzaamheid algemeen was geëerd, dan gelooven wij gaarne, dat er moed noodig was om de pen op te vatten. RAVENSPERGER heeft het gedaan tegen zijn leermeester, doch bij zijn laatste bezoek te *Herborn* den twist bijgelegd, althans de verwijdering, die ontstaan was, doen verdwijnen. Dat de vriendschapsbreuk hersteld is door persoonlijke bemoeijingen van den toen regeerenden Graaf, getuigt voor de achting, welke deze beiden geleerden toedroeg, en van den gunstigen naam, dien RAVENSPERGER te *Herborn* had achtergelaten. Trouwens, hij had er van PISCATOR meer geleerd dan exegetiek; hij had er opgedaan een zin voor het praktische, waarvan hij bij den aanvang zijner lessen getuigenis gaf. Immers teregt wijst HEERSPINK op de rede, waarmede hij zijne lessen opende, door welke hij toonde, de dogmatiek te eerbiedigen als de bronwel ook voor het christelijk leven.

Maar of hij als godgeleerde in één adem kan genoemd worden met de leden der theologische faculteiten van *Leiden* en *Franeker*, ik meen daaraan zeer te moeten twijfelen. Een enkele maal heb ik van hem gesproken gevonden in brieven van dien tijd; zoo b. v. wordt in een schrijven van RIVETUS gewag gemaakt van RAVENSPERGER's dood, doch slechts op deze wijze: inter quos (beatos) etiam numerare debes D. RAVENSPERGERUM, in cujus locum vocatus est D. ALTINGIUS professor Heidelbergensis [1]. Blijkt misschien van bijzondere hoogachting, door curatoren der school hem bewezen? Ik weet niet of daarvan bewijzen zijn bij te brengen. Althans de poging der curatoren om hem reeds weinig maanden na de opening der lessen tot ambtgenoot toe te voegen D. GOMARUS "ende dien te benoemen opt tractement van twalft hondert Carolusgulden jaerlicx, mits dat d' Heeren van een eerb. Raedt belooft hebben hem bovendien noch te willen versien met die behuysinghe ende hoff soe wijlen die pastoer Dus Joachimus bij zijn leven gebruyckt heeft", doet dit niet veronderstellen [2]. Daar GOMARUS eerst in 1618 het professoraat aanvaardde, schijnen de onderhandelingen, waarvan op de aangehaalde plaats in het *Gedenkboek* gesproken wordt, geen gewenscht gevolg genoten en curatoren ook op geen ander het oog gevestigd te hebben, overtuigd, dat alleen een man van naam hun hoogeschool dienen kon.

---

[1] De brief komt voor bij SCHELHORN, *Ergötzlichkeiten*, II, S. 158.
[2] *Gedenkboek*, blz. 40.

Zij werden ambtgenooten en bleven zamen de wetenschap der godgeleerdheid dienen, tot RAVENSPERGER in 1625 uit het leven scheidde. Het laat zich denken, dat de naam van GOMARUS dien van RAVENSPERGER breed overschaduwde. Na *Leiden* in 1611 verlaten te hebben, om te *Middelburg* de Evangeliedienst te vervullen, was hij van daar naar de hoogeschool van *Saumur* vertrokken, die hem op zeer eervolle wijze haren leerstoel had aangeboden. Dit vertrek had in den loop van 1614 plaats en reeds weinig maanden later komt zijn naam voor op de lijst van de rectoren dier akademie als van den aangestelden op 14 September 1615 [1]. Ja, zoozeer werd hij daar geëerd, dat hij in 1618 op 3 October ten tweeden male zich die waardigheid zag opgedragen, na de eerste geweest te zijn, die haar twee jaren achtereen bekleed had. Doch reeds 29 October 1618 werd hij door L. CAPELLUS in het rectoraat vervangen, daar hij toen naar *Groningen* verhuisde, om daar tot 1641 de godgeleerdheid te onderwijzen.

Zijne komst aldaar was een zegen voor de school. Naar zijne rigting en bekwaamheden behoefde niet gevraagd te worden; men kende hem en vereerde hem. Want een kundig man moet hij heeten, al was hij geen beminnelijk mensch.

Wie heeft er ooit den roem zijner geleerdheid, met schijn van goede reden, kunnen bekladden! In elk deel van zijn leeftijd beschouwd, is en blijft hij een man uit een stuk, de Calvinist bij uitnemendheid. Tegenstanders spreken zelfs geen kwaad van hem.

Hoe hoog zijn onderwijs te *Groningen* geschat werd, staat elders geboekt. De materie van zijne lessen bleef dezelfde; in enkele punten mogt hij daarin wijziging brengen, ten aanzien van hetgeen hij in de leer der *praedestinatio* hoofdzaak achtte, veranderde hij niets. Het object der praedestinatie was hem de geschapen, niet de gevallen mensch. GOMARUS verdedigde in de lessen die hij gaf zijne overtuiging, en hij deed het zoo nadrukkelijk, dat de uitgevers zijner *opera* zijne *disputatio de objecto praedestinationis* niet durfden opnemen. Later, jaren na zijnen dood, werd het te *Groningen* heiligschennis geacht, het infralapsariesch gevoelen voor te dragen.

---

[1] Zie de opgave *Bulletin de la Société du Prot. Franc.*, I, 310. De opgaaf in datzelfde tijdschrift, II, 169, dat GOMARUS eerst in 1617 naar *Saumur* overkwam, is stellig foutief.

Het gebeurde, ten jare 1645, 29 Januari, dat de begaafde student, later Geneefsche hoogleeraar, J. M. STEINBERGEN, onder het voorzitterschap van MARESIUS de stelling verdedigde: objectum praedestinationis Divinae non est homo creabilis et indefinite praescitus, sed creatus et lapsus, sive creandus et lapsurus. Zeer mishaagde aan velen, met name aan de bezorgers der uitgaaf van de werken van GOMARUS deze stelling; zij woonden het dispuut bij, om te weten, of in het vuur der verdediging misschien aan den voorzitter een woord, dat de nagedachtenis van GOMARUS bevlekken mogt, ontviel. Die voorzitter echter bedwong zich en verklaarde, dat hij zich steeds onthield den naam van GOMARUS te noemen, hoewel hij voor zich nu, ja altijd de vrijheid begeerde, om in dit stuk van de zienswijze des grooten mans te verschillen en voor het gezag der synode te buigen.

Menigmaal is de naam van GOMARUS uit de pen van MARESIUS gevloeid [1]; onverpoosd heeft de laatste geijverd voor de eer der nagedachtenis van hem, dien hij op het hooge leergestoelte vervangen mogt. In enkele opzigten deed de leerling aan den leermeester denken; in verre weg de meeste stond hij ver beneden dezen. Jammer voorwaar, dat MARESIUS ons het beeld van GOMARUS voor oogen roept, als er van bitteren strijd en harde woorden sprake is. Ieder, die voor de uitbreiding van het Godsrijk op aarde hart heeft, moet het betreuren, dat zij, die in wetenschappelijke onderzoekingen anderen ten voorgangers zijn, vaak verzuimen zelve toonbeelden te wezen van de waarheid, dat alle godgeleerde wetenschap, die niet het leven heiligt, eigenlijk is een renteloos goed. Maar èn toen èn later is te weinig gedacht aan de woorden, waarmede MELANCHTHON het beeld van den godgeleerde schetste: "in de eerste plaats zij hij een taal-"kundige; daarna een redekundige, ten laatste een getuige." Indien deze edele dienaar der wetenschap niet zonder blozen gestaard heeft op de door hem zelven gestelde eischen, hoe zouden mannen als GOMARUS en MARESIUS kunnen bestaan?

Waarlijk het zegt niet veel goeds, dat MARESIUS gedurende zijne langgerekte loopbaan een invloed gehad heeft, waarvan wij ons naauwelijks juiste denkbeelden kunnen ma-

---

[1] Een belangrijke bloemlezing van plaatsen over GOMARUS uit de schriften van MARESIUS geeft CRENIUS, *Anim.*, XIII, pag. 140 sqq.

ken, zoo niet de geschiedenis ons er een groot getal proeven van leverde, gelijk wij later zullen vernemen. Nu is het ons genoeg te weten, dat de hoogeschool van *Groningen* door het onderwijs van RAVENSPERGER en GOMARUS eene sterk-uitkomende Calvinistische kleur droeg en haren kweekelingen gelijke spijzen toediende als *Franeker* en als *Leiden*, zoodra daar, na het houden der Dordtsche synode, de theologische faculteit versterkt en vernieuwd optrad.

VI.

DE HARDERWIJKSCHE HOOGLEERAAR

ANTONIUS THYSIUS.

Wie hij geweest is, zegt ons BOUMAN, de dankbare leerling der academie van *Harderwijk* [1].

Naar den voorgang van MEURSIUS [2] en PAQUOT [3] heeft de geschiedschrijver der voormalige Geldersche kwartierschool haren eersten hoogleeraar in de godgeleerdheid met velerlei lofspraken herdacht, en in dat opzigt voor onze pen naauwelijks iets te doen overgelaten. Doch wat door hem is veronachtzaamd, kunnen wij aanvullen, namelijk de aandacht vestigen op het door THYSIUS ter pers gegevene, waardoor hij eene eigenaardige plaats onder de godgeleerden van die dagen inneemt.

Voornamelijk hebben wij het oog op het boek, dat waarlijk niet verdient bloot als literarische curiositeit vermeld te worden, dewijl het jaren lang gerekend werd verloren te wezen, tot het gelukkiger wijze bleek in meer dan één exemplaar nog aanwezig te zijn.

Dat boek draagt den titel: *leere ende order der Nederlandsche, soo Duytsche als Walsche, Ghereformeerde Kercken; in twee deelen onderscheyden, waervan het eerste begrijpt, corpus doctrinae, dat is, De publycke of opentlijcke ende alghemeyne Schriften, de suyvere Leere aengaende, van den beghinne der Reformatie onder het kruys ende naderhandt van deselve Kercken gehouden, gheleert, gelooft ende met den Bloede bevestigt; tsamen als in een Lichaam vervat.*

In 1615 zag dit werk het licht, dus in den tijd toen de twisten reeds op het hevigst woedden. Men behoeft niet te vragen, aan welke zijde de auteur van dit werk stond; door het bezorgen van een naauwkeurigen herdruk der Nederland-

---

1 *Gesch. d. Geld. Hoogesch.*, I, blz. 35 vlgg.
2 *Athenae Batavae*, pag. 331 sqq.
3 *Mémoires*, XIV, pag. 265 ss.

sche geloofsbelijdenis en van den Heidelbergschen catechismus, benevens de Sendbrieven en de Oratio van 1566 [1], trachtte THYSIUS de geschilvoerenden terug te brengen tot de echte kriteria, waaraan naar zijne overtuiging de leer moest getoetst worden, te weten wat haren hoofdinhoud betrof, daar hij voor het gevoelen uitkwam in de "*Voorreden aen de Ghereformeerde Kercken*," dat "eenige verscheidenheid in leer en ceremoniën, mits men blijft binnen de palen der fundamentele leer den band der eenigheid niet verbreekt." Vergeten moeten wij echter niet, dat in zijne schatting het geschil met de Remonstranten de fundamenteele leer in het hart raakt en de inhoud der geloofsbelijdenis en van den catechismus volkomen schriftmatig de leer der Gereformeerde kerk uitdrukt. Merkwaardig is in de genoemde *Voorreden* zijne breede wederlegging van het in zijn tijd van zekere zijde ingebragte bezwaar, dat de Nederlandsche confessie zonder gezag der overheid in de kerk was ingevoerd geworden en diensvolgens alle "publycke authoriteyt" miste. Doch die dit zeggen, miskennen volgens hem den aard van Christus' heerschappij, die, zijnde de Heer der Gemeente, ten volle magt en regt heeft, om alleen over zijne kerk te heerschen; en Hij heerscht door middel van de dienaren der gemeente, dienaren in dien zin, dat zij Christus dienen in zijne kerk. Deze dienaren hebben uit kracht hunner bediening het volle regt om voor de behoeften der gemeente te zorgen, "nae vereyste gelegentheyt der circumstantiën ende omstandicheden;" weshalve deze dienaren volkomen geregtigd zijn om zulke schriften op te stellen, die tot een kenteeken en algemeenen band der eenigheid des geloofs kunnen strekken. Zonder de overheid heeft de kerk wel drie honderd jaar bestaan, zelfs gebloeid onder het kruis, toen zij door die overheid werd vervolgd; keert zich die overheid tot de kerk, zoo doet zij dit louter als lidmaat der kerk, zijnde en blijvende "altijdt schapen in de cudde Christi", doch daarom juist en als zoodanig moet de overheid de kerk steunen, "dit borgerlyck leven tot het geestelycke rechtende," Christus' rijk bevorderen en tegen alle geweld beschermen en de *leer* en *order* met hare wetten aanprijzen en bevestigen.

Op geen dezer punten was het gevoelen van THYSIUS een

---

[1] In 1861 werd het grootste gedeelte van het werk op nieuw in het licht gezonden door J. J. VAN TOORENENBERGEN, onder den titel van: *eene bladzijde uit de geschiedenis der Ned. geloofsbelijdenis*, enz.

geheim. Voor hem lost de vraag van den dag zich op in een onderzoek naar de verhouding van het gevoelen der Remonstranten tot de leer der kerk. Reeds in 1612 had hij in dien zin zich aan UYTTENBOGAERT verklaard, volgens een brief van laatstgenoemde [1] aan VORSTIUS, waar wij dit lezen: "ex colloquio cum D. THYSIO, animoso et confidente istorum patrono, didici haec quatuor. I°. fratres synodum velle antiquo prorsus more, quoad convocationem, deputationem, praesidentiam, judicia, cet. II°. Revisionem catecheseos forte concedendam, sed ita ne quid moveatur praeter hos quinque articulos nihilque omnino in cátechesi et confessione mutetur, decretum enim ne tantillum quidem mutare; III°. nullo pacto concedendum, ut de iis quae antiquitus constituta et decisa in synodis, quicquam in disceptationem veniat, quod si quis hoc audeat, anathema. IV°. Ecclesiae esse, non magistratus, condere leges ecclesiasticas, etiam si huic haud difficulter concedenda sit confirmatio.

Puto — voegt UYTTENBOGAERT er bij — hunc, ut animosus est, ebuccinasse quod reliqui condunt et occulunt. Interim de non condemnandis quinque articulis non modo facit spem certam, sed et vadem se interponit."

Ik mag de goede trouw van UYTTENBOGAERT geen oogenblik verdenken, doch ik geloof, dat hij in de woorden van THYSIUS te veel gezocht heeft. Hoe zou deze zoo iets hebben kunnen beloven of laten doorschemeren? Zijn in 1615 uitgegeven boek sloeg gewis die verwachting den bodem in, daar hij de laatste bladzijden wijdde aan een "*bijvoechsel, begrijpende de bekentenissen der treffelijcksten Ghereformeerden Kercken — over het stuc van de Goddelijcke Predestinatie ofte Voorbeschickinghe: eeuwighe, ghenadighe, vrije, bestandighe verkiesinghe Gods ende Rechtveerdighe verwerpinghe.*

De uitgaaf van dit *corpus doctrinae* is werkelijk een daad, als zijnde een protest tegen elke poging, om de geschillen te beslissen buiten de confessie en den catechismus. Om niet te spreken van de letterkundige waarde dezer uitgaaf, — zij is proef van kritische studie — heeft zij het hare gedaan, om het Remonstrantsch gevoelen in zijne onkerkelijkheid te doen kennen en als zoodanig bijgedragen tot het beslissen van het geschil.

Het den lezer beschreven boek leggen wij niet ter zijde,

---

[1] *Praest. ac. erudit. vir. epistolae*, pag. 318.

zonder herinnerd te hebben, dat het ook bevat een herdruk van de door BASTINGIUS gegeven vertaling der in het Latijn geschreven *epistola* (door LOZELEUR) tegen de opstellers van het Bergsche boek, zoodat THYSIUS gezorgd heeft, ook ten aanzien van het avondmaal de zuivere leer der Hervormde kerk bij zijne lezers te verlevendigen.

Ik noemde zoo even de uitgaaf van dit *corpus doctrinae* eene daad; THYSIUS gaf toch het duidelijkst bewijs van de hooge waarde, welke hij aan de belijdenis der kerk toekende. Voorbereid en ingeleid was de stap, dien hij deed door hetgeen hij in 1613 in druk had laten uitgaan: PETRI BARONIS *summa trium de praedestinatione sententiarum. Cum clar. theologorum* D. JOHANNIS PISCATORIS *ad eam notis; et* D. FRANCISCI JUNII *ad eandem disquisitione ac denique* GUILIHELMI WHITAKERI *praelectione adversus universalem gratiam et concione de Praedestinatione, divinae gratiae constantia ac certitudine salutis. Quibus accedunt assertiones orthodoxae seu articuli Lambethiani, approbati ab archiepiscopis aliisque Angliae Episcopis.* De voorrede van dit geschrift [1] droeg de dagteekening van Maart des genoemden jaars. De strekking daarvan is uit den langen titel op te maken en wordt in het voorberigt nader uiteengezet. De wapenen, waarmede de onregtzinnigheid van professor PETRUS BARO zegevierend bestreden is, worden door THYSIUS zijn lezers voorgehouden, opdat zij in de eenstemmigheid der bestrijding van BARO's Pelagiaansche en Semi-Pelagiaansche denkbeelden door geleerden als de op den titel genoemden, de onhoudbaarheid van dergelijke ketterijen zullen erkennen. Dit vooral verdient opmerking, dat hij niet met de Schrift, maar met de theologische gevoelens van geachte mannen de dwalingen tracht te bestrijden.

In dien vorm van strijd voeren waren de tegenstanders van den Cambridger Hoogleeraar THYSIUS voorgegaan. Bij de veroordeeling van BARO werden zijne gevoelens Paapsch genoemd en hun voordragt veroordeeld uit oorzaak van den strijd huns inhouds met hetgeen gedurende de regeering van koningin ELISABETH als Protestantsche waarheid op de hoogeschool aldaar onderwezen was. Tegen dit argument, dat zoo door en door on-Protestantsch heeten moet, wist BARO niets beters

---

[1] Het exemplaar van dit werkje behoort even als het straks te noemen aan de Bibliotheek der Remonstrantsche gemeente van *Amsterdam*.

in te brengen dan de betuiging zijner bereidvaardigheid, om voortaan van zijn gevoelen te zwijgen. Hij gaf dus reeds een verkeerd voorbeeld in dezen, dewijl hij door zwijgen meende de vrijheid te kunnen koopen, om in een kerkgenootschap te blijven, met welks fundamenteele begrippen hij niet meer overeenstemde. De tegen hem gerigte woorden der op den titel van THYSIUS' geschrift genoemde Engelsche godgeleerden schenen den Harderwijkschen hoogleeraar gewis een gewenscht antidotum bij de kwaal, die hij ook in *Nederland* waarnam.

Waarschijnlijk heeft veler goedkeuring dezen letterkundigen arbeid begunstigd; althans reeds in September van datzelfde jaar liet THYSIUS een geschrift van gelijken aard volgen: *brevis et dilucida explicatio*, *verae*, *certae et consolationis plenae doctrinae de electione*, *praedestinatione ac reprobatione*, *authore* MATTHAEO, *Eboracensi archiepiscopo*, *theologo eximio. Cui accesserunt et aliorum clariss. Theologorum inclytae Cantabrigiensis academiae* D. D. ESTAEI, SOMI, CHATERTONI *et* WILLETI, *ejusdem argumenti scripta. Nec non Lambethiani articuli*, *seu assertiones orthodoxae*, *cum Anglicana Confessione et Patrum*, *maxime Augustini*, *sententia collatae.* In de uitvoerige voorrede verdedigt hij het door hem gedane beroep op de stemmen van godgeleerden als regtzinnig erkende; het is wel verre van hem af, hunne woorden gelijk te stellen met die van Gods geest in de heilige Schrift, doch zoodra die godgeleerden blijken eenstemmig te wezen met het woord Gods, zou het onvergeeflijk zijn niet eerbiedig te luisteren naar hunne uitspraken.

Beteekenisvol is het, dat THYSIUS zich beroept op "beatum AUGUSTINUM" en het mededeelen van de gevoelens der Engelsche godgeleerden niet slechts verdedigt met een beroep op het feit, dat de Hervorming daar vroeg kloeke getuigen had, maar vooral op de naauwe betrekking wijst, welke steeds tusschen de kerk van dat eiland en die van ons vaderland bestaan heeft.

De strekking dezer geschriften was eene vredelievende; toch lijdt het geen twijfel, of de auteur dezer stukken zal, als de beurt van beslissing op de Dordsche synode aan hem komt, het Remonstrantsch gevoelen veroordeelen, als strijdig met de belijdenis der Gereformeerde kerk. Voor zoo ver hij met zooveel consequentie het kerkregterlijk standpunt vertegenwoordigt naast anderen, die de quaestie naar exegetische

gronden wilden beoordeeld hebben; voor zoover hij dus eene eigene plaats inneemt, voegde het ons, op hem bepaaldelijk het oog te vestigen in het eigenaardige zijner rigting, wier sporen voor ons oog verdwijnen, zoodra hij te *Leiden* in 1619 als hoogleeraar optreedt naast ambtgenooten, wier naam den zijnen overschaduwde.

VII.

DE OPVOLGER VAN ARMINIUS.

Curatoren beseften de moeijelijkheid der taak, die thans op hen rustte. De vergadering tot het voorbereiden en uitbrengen eener keuze werd ditmaal in *'s Hage* gehouden. Daar vinden wij 10 Maart 1610 de verzorgers bijeen en als in beraadslaging verdiept over de vraag, wien best te benoemen, THYSIUS, den Harderwijkschen hoogleeraar, of JOHANNES ARNOLDI CORVINUS, onlangs onder de dienstdoende predikanten van *Leiden* opgetreden. Zij werden gestoord in hunne overleggingen, dewijl aan VAN DER MIJLE een brief werd overhandigd, welks brenger op antwoord scheen te moeten wachten. De brief werd gelezen: geschreven door de Prinses van Oranje, bevatte hij een sterke aanbeveling van UYTTENBOGAERT, die zelf den brief ter plaatse der vergadering gebragt had [1]. Men verzocht hem in de vergadering te verschijnen en deelde hem den inhoud der letteren mede. Hij toonde zich zeer verbaasd en betuigde dadelijk en duidelijk, geene krachten te hebben voor deze taak, doch liet zich eindelijk bewegen om de zaak voor eenigen tijd in beraad te houden. Het viel hem moeijelijk tot een besluit te komen, zoodat hij nogmaals verlenging van tijd tot bedenken verzocht en verkreeg. Den 10den Julij weêr in *'s Hage* vergaderd, vernamen curatoren zijn besluit: hij zou niet ongezind zijn de professie te aanvaarden, indien hij naast zich benoemen zag óf ARNOLDI, den Delftschen predikant, óf VORSTIUS, den Steinfurtschen hoogleeraar. Curatoren besloten tot het benoemen van laatstgenoemde en droegen mede aan UYTTENBOGAERT de taak op om door

---

[1] *Leven*, *Kerckelycke Bedieninghe*, enz., blz. 81, handelt UYTTENBOGAERT wel over zijne benoeming, doch vermeldt bijna niets van de bijzonderheden, welke wij uit de notulen van curatoren hebben overgenomen. Uit dezelfde bron is ROGGE's opstel in *de Gids*, 1873: *Het beroep van Vorstius tot hoogleeraar te Leiden*, gevloeid, werwaarts wij den lezer verwijzen, die meer geschiedkundigs wenscht te weten.

persoonlijk bezoek VORSTIUS tot het opvolgen der keuze te stemmen.

Niet lang nadat deze benoeming was bekend geworden, verhief zich een hevige storm van verzet. Wijselijk begrepen curatoren aan die oppositie aandacht te moeten verleenen en belegden daarom eene buitengewone zamenkomst, waarin zij den hoogleeraar GOMARUS voor zich ontboden. Hij verscheen 1° October in de vergadering en gaf in het breede de gronden voor zijne bezwaren tegen de benoeming van VORSTIUS op. Ik wenschte, dat curatoren denzelfden indruk van zijn spreken mogten ontvangen hebben, als ik gevoelde, toen ik het gesprokene las. Hij herinnerde, dat het door de leeraren van *Dordrecht* medegedeelde bezwaarschrift van de Heidelbergsche godgeleerden tegen de denkbeelden van VORSTIUS alle aandacht verdiende, en de stellingen door VORSTIUS voorgedragen in zijn pas verschenen boek *de Deo* hoogst gevaarlijk waren, ja tot atheïsme voerden. Hij sprak op waardigen toon, afdoende proeven gevende van zijne vertrouwde bekendheid met de schriften van VORSTIUS. Deze, inmiddels in ons vaderland aangekomen, zou ook ter vergadering verschijnen; echter niet tegenover GOMARUS gehoord worden. Terwijl op zijne aankomst gewacht werd, verkregen de beide Leidsche hoogleeraren BERTIUS en CODDAEUS, de Leidsche predikant ADRIAAN VAN DEN BORRE, benevens diens Noordwijkschen ambtgenoot Y. JOHANNES gehoor; zij betuigden hunne blijdschap over de gedane keus en verzekerden eenparig, dat VORSTIUS, wat regtgeloovigheid betrof, hun voldoende "contentement" gegeven had. Door dergelijke verklaring gunstig gestemd, ontvingen curatoren VORSTIUS met groote voorkomendheid en betuigden hunne ingenomenheid met zijn voornemen, om hun ter hand te stellen eene *exegesis* der in hem berispte gevoelens, welke *exegesis* geheel in de notulen werd opgenomen. Met goed gevolg sprak VORSTIUS in de vergadering der gecommitteerde raden; eenige studenten, die tegen zijne benoeming hadden geprotesteerd, werden ernstig vermaand; curatoren waanden den storm bezworen te hebben.

Hoe zij zich bedrogen!

Doch laat ons de geschriften leeren kennen, waarop voor- en tegenstanders zich beriepen. Ik sprak van voorstanders; niet alleen UYTTENBOGAERT, ook diens ambtgenoot HENRICUS ROSAEUS, weleer een leerling van VORSTIUS, prezen hem

wegens geleerdheid, godzaligheid en gematigdheid [1]. De laatstgenoemde deugd sprak luide in het werk door hem aan de staten-generaal opgedragen, welke opdragt meer dan misschien anders het geval zou geweest zijn, de aandacht op dit geschrift gevestigd had. Daarin liet zich de geoefende onderwijzer evenzeer hooren als de gematigde godgeleerde. Laat ons doen wat zeker velen in die dagen gedaan hebben, het boek raadplegen, dat hem bij de bezorgers der school wel sterk zal aanbevolen hebben.

Anti-bellarminus contractus; hoc est: compendiosum examen omnium fidei controversiarum quae hoc tempore inter Evangelicos et Pontificios agitantur; prout eas ROB. BELLARMINUS *Cardinalis IV Disputationum suarum tomis complexus est;* zoo luidde de titel van het werk, dat in 1610 het licht zag. Vooraf gaat de *dedicatio*, gedateerd 20 Januarij 1610, gerigt tot de staten der vereenigde provinciën, eene welsprekende hulde brengende aan de overheid van het land, dat na een bloedigen strijd met een der magtigste koningrijken, gekomen is tot een eervol bestand. Naar het woord des apostels, dat als een lid lijdt, alle lijden, heeft de gansche Christenheid moeten deelen èn in den strijd, gelijk nu in de zege der goede zaak; daarom verheugt hij zich, dat thans voor de vereenigde provinciën dagen gekomen zijn, waarin zij niet slechts aan het welzijn van den staat, maar vooral aan dat der kerk hare zorgen wijden konden. De schrijver, wiens voorvaderen uit die provinciën afkomstig zijn, verwacht, nu de wapenen rusten, de volle ontwikkeling der *doctrina* en van het *vita Christiana.* Eene ware vrijheid zal de wetenschap doen bloeijen: omnes intelligant, veram Christianismi essentiam non in frivola et disputatoria quadam speculatione aut nuda variarum quaestionum intelligentia, sive infructuosa abstrusarum rerum scientia, sed in vera vivaque fide, per charitatem operante, revera positam esse. Hoc enim si vulgo Christianorum serio persuasum esset, haud dubie laetior Ecclesiae facies ubique appareret. Twee klippen zal de wijsheid der staten weten te vermijden: ne conscientiis piorum (quod hactenus sancte sapienterque cavistis) aliqua violenta necessitas imponatur, ea videlicet aut credendi aut faciendi, quae verbo

---

[1] De gunstige meening van ROSAEUS wordt ons medegedeeld door TAURINUS, bij ROGGE, *Brieven en onuitgegeven stukken van* UYTTENBOGAERT, I, blz. 283.

Dei, quatenus ab ipsis intelligi potest, aut directe contraria, aut saltem minus consentanea videntur; tum ne vera conscientiarum libertas in profanam quidvis publice profitendi aut in Religione novandi, licentiam convertatur. Hij toont vooral te denken aan de onderwijzers der godsdienst, wat hunne libertas prophetandi aangaat: hac enim sublata, necesse est, et Doctores et auditores, sensim omne studium in scripturis diligenter scrutandis et veriore sententia indaganda, magis magisque remittere. Den middenweg prijst hij aan; want bij hem wekken evenzeer afschuw, tum servilis Religiosae fidei sub ambitiosorum hominum arbitrium, extra Dei verbum mancipatio, sive conscientiae nostrae sub auctoritatem mere humanam captivatio; tum immoderata circa Religionem tractandam licentia et quasi effrenis omnia sine delectu in dubium vocandi libido.

Deskundigen, die uit den inhoud van het werk des schrijvers geest en methode van onderwijs leerden kennen, konden niet anders dan over beiden hoogst gunstig getuigenis afleggen. De eigenlijke kern van het boek werd gevormd door een kort begrip of *enchiridion controversiarum inter Evangelicos et Pontificios*, ten behoeve der Steinfurtsche studenten opgesteld en in druk gegeven. BELLARMINIUS is daarbij als de betrouwbare zegsman der Roomsche theologen gevolgd, uit zijn werk werden de punten van verschil voorgesteld, en meestal zeer sententieus de dwalingen daarin schuilende aangewezen. Vervolgens eene reeks van Protestantsche schriften genoemd, waarin die dwalingen werden bestreden, en onder die schriften evenzeer aan de pennevruchten van Luthersche als Hervormde godgeleerden plaats gegund. Naar dien grondslag of dat *enchiridion* is het groote werk, de *anti-Bellarminius* (678 pag.) behandeld, overal van vernuft, belezenheid en gematigdheid onmiskenbare proeven leverende.

Ik wil een enkele proef der bewerking hier bijbrengen, waardoor geest en methode van het geheel helder uitkomen. In het *Enchiridion* heeft VORSTIUS tegen het beweeren van BELLARMINUS, dat volgens de Evangelischen God zelf *auctor peccati* wezen zou zich beroepen op de (door BELLARMINUS verkeerd verstane) plaatsen van ZWINGLIUS, BUTZER, CALVIJN, MARTYR, BEZA en anderen. Nu gaat hij voort: *et ut rectius intelligas phrases quasdam illorum duriusculas* (*quas non omnino excusamus*) *confer disputationem* FR. JUNII *de peccato Adami*, *item* FRANC. GOMARI *concl. doctrinae de providentia*,

cet. De breedere ontleding van dat punt geeft hij in den *anti-Bellarminus.* Hij erkent daar, dat sommige godgeleerden in dit stuk zich van phrasen bedienen, die werkelijk den schijn hebben, alsof volgens hen Deus peccati primarius auctor ware; doch aan zoodanige phrasen, tegen de bekende bedoeling dier godgeleerden, zulk eene beteekenis en strekking te geven, bewijst zeer voor de liefdeloosheid der tegenpartij. Met name geldt dit van de door BELLARMINUS overgenomen woorden van ZWINGLI, CALVIJN en BEZA, waaruit de Roomsche godgeleerde deze vijf theses opmaakt:

1. Deus, quaecumque fiunt ab hominibus peccata, ea omnia non solum fieri permittit, sed etiam fieri omnino ac praecise vult; ideoque hic est discrimen permissionis ac voluntatis.

2. Non solum vult Deus peccata fieri, cum in tempore re ipsa fiunt, sed etiam ab aeterno efficaciter et immutabiliter decrevit, ut suo tempore fierent.

3. Non solum decrevit, ut peccata fiant, sed etiam Diabolum et impios homines ad peccandum inclinat, impellit atque adeo cogit; utque maleficia concipiant, ipsis imperat ac mandat, saltem interna quadam ratione.

4. Neque hoc tantum; sed et ipse in mentibus impiorum operatur, et per eos, tanquam per instrumenta sua, ipse, ut prima causa, perficit ea omnia, quae proprie et per se vere peccata et flagitia sunt.

5. Tametsi peccata fiunt Deo re ipsa volente, et decernente, impellente et intus operante, tamen non ipsius Dei, qui bona fine omnia vult et facit, sed tantum impiorum respectu, qui malo consilio operantur, peccata et sunt et appellari debent.

Ter wederlegging van deze stellingen doet VORSTIUS allereerst een beroep op de verhandelingen van JUNIUS en van GOMARUS, boven vermeld, en wijst vervolgens aan, dat in de eerste stelling het verschil van *permissio* en *voluntas* wordt voorbijgezien, en deze *permissio Dei* nooit is *otiosa;* in de tweede: decretum permissivum et efficax distingui debent et illud quidem ad ipsum vitium, hoc autem tantum ad actionem, referri; bij de derde en vierde moet hetzelfde verschil in het oog gehouden worden, quum Deus, ut prima et universalis causa, cum omnibus inferioribus causis, tam bonis quam malis, generali quodam influxu in ipsa operatione concurrat et motum in omnibus creaturis cieat, servata uniusquisque secundae causae natura et proprietate ex qua actionis

ipsius, praesertim si mala sit, specificatio, seu specialis determinatio, aestimanda est.

Ten aanzien der vijfde merkt VORSTIUS op: non tantum finis sive intentio, sed etiam modus, seu ratio formalis agendi, diligenter distingui debere, waardoor het duidelijk blijkt, quo modo Deus cum impiis in eodem opere concurrat, nec tamen ullam peccati culpam sustineat, quia ipse, et causa prima, vereque efficiens summe bona, nec deficere in ulla actione potest, nec mali quidquam velle aut operari solet, immo nec potest. Alzoo bewees VORSTIUS, dat God niet gezegd kan worden *per se causam peccati esse*, quum Dei concursus nonnisi generalis sit et per se indifferens, ita ut a causis secundis, quarum naturas ipse non mutat, sed singulas in suo genere salvas relinquit, varie determinari possit, vel ad bonum, per Dei gratiam, vel ad malum, prout causae ipsae vitiosae et malae fuerint, ut certe impii sunt.

Zoo redeneerende scheen VORSTIUS de stelling weerlegd te hebben, dat God de auctor peccati is en niet vervallen te zijn tot het ontkennen der absoluta Dei omnipotentia vel sapientissima providentia in ullo rerum genere.

Bedenken wij, dat de voornaamste theologen van die dagen zich het wederleggen van BELLARMINUS ten taak hadden gesteld, dan begrijpen wij ligt, dat de arbeid van VORSTIUS naast dien van anderen welverdiende belangstelling vond en de verzorgers der hoogeschool eenen man begeerden, die, naar het scheen, het voetspoor van JUNIUS betrad en met sympathie zich op de geschriften van GOMARUS beriep.

Werkelijk had deze letterkundige arbeid van VORSTIUS in en buiten ons vaderland veler goedkeuring gewonnen en sympathie voor den schrijver opgewekt. De classen van *Overijssel* waren gewoon in kerkelijke zaken op het advies van VORSTIUS te bouwen, en moesten het aangenaam vinden, den nabuur tot landgenoot te hebben; de algemeen geachte predikant J. FONTANUS te *Arnhem* betuigde nu te zien, dat de curatoren het wel met de academie en de kerk meenden, dewijl zij zulk een man beriepen; professor SCULTETUS schreef dat niemand de academie meer eere zou aandoen en vermaarder maken, dan VORSTIUS. Zelfs hoopte UYTTENBOGAERT, dat de altijd aanmerking hebbende SYBRANDUS LUBBERTUS van *Franeker* vrede zou hebben met de uitgebragte keus, daar de beroepene met hem in briefwisseling stond en vriendschap onderhield. Want onder de regtzinnige godgeleerden dezes lands telde

VORSTIUS zijne vrienden. Voor hem stortte in December 1608 JOH. ACRONIUS, toen te *Groningen* predikant, het volle gemoed uit over den nood der kerk in Nederland [1]. Hij sprak van: novatores, qui in catechismum Heidelbergensem et confessionem Belgicam litem intendunt. Hij smeekt VORSTIUS ut in Examine Disputationum Bellarmini, praecipue in refutatione ultimi tomi de natura et gratia ingenii nervos intendere velit; fuit jam pridem iste labor a synodis injunctus D. ARMINIO; sed ille prius censuit disquirendum, num erret in istis disputatis Jesuita! Hij zal hem met een exemplaar van de Nederlandsche geloofsbelijdenis toezenden een afdruk van de pas verschenen te *Gouda*, die nu zonder eenige kerkelijke goedkeuring in het licht gegeven is. Zoo was VORSTIUS voor ACRONIUS en anderen de hoop en de troost en moest hij, thans beroepen naar *Leiden's* hoogeschool, dezen vooral een *persona grata* wezen.

Van waar dan de storm, die aan curatoren zoo groote bezorgdheid veroorzaakte?

Mogt VORSTIUS in vroegere jaren van heterodoxie, ja van Socinianisme beschuldigd zijn, van dien blaam had hij zich gezuiverd, en, voor zoo ver UYTTENBOGAERT wist, viel er op zijne Calvinistische regtzinnigheid geene aanmerking te maken. De tegenstand was nu op eens zoo algemeen dat er een bepaalde aanleiding en oorzaak moet aanwezig geweest zijn.

Zij was geboren door den tegenzin tegen het boek, dat kort te voren in de maand Maart van 1610 te *Steinfurt* verschenen en omstreeks den tijd der beroeping in Julij algemeen verkrijgbaar was: *tractatus theologicus de Deo*, *sive de natura et attributis Dei; decem Disputationibus in Schola Steinfurtensi publice habitis comprehensus*, *cum annotationibus ad uberiorem Disputationum exegesim.* UYTTENBOGAERT schreef in November 1610 aan VORSTIUS: libri tui *de Deo* et *contra Bellarminum* studiose a doctis hic Hagae perquiruntur et leguntur [2].

In den eigenlijken zin des woords was het geen nieuw boek: de eerste 120 bladzijden bevatten X *Disputationes*, door leerlingen der school verdedigd, en wel de eerste door ROSAEUS, toenmaals student te *Steinfurt.* Reeds in 1602 waren zij door den druk verspreid, doch nu bij hernieuwde uitgaaf met breede noten voorzien.

[1] De brief is afgedrukt bij CRENIUS, *Anim. phil. et crit.*, X, pag. 288 sqq.
[2] *Praest. ac. crud. vir. epist.*, pag. 265.

De geschiedenis van het boek is aan de lezers der verhandeling van SCHWEIZER [1] niet onbekend.

Het werk verdient echter nadere beschouwing. De tegenstand dien het vond bij de godgeleerden van *Heidelberg* en van *Leiden*, van *Amsterdam* en van *Deventer*, niet het minst bij koning JACOBUS I, daarvan is elders alles gezegd wat vermelding verdient. De briefwisseling van UYTTENBOGAERT en VORSTIUS heeft daarbij de beste diensten bewezen. Slechts ter aanvulling van hetgeen reeds gezegd is, sla ik voor den lezer ook enkele der toen hier te lande verschenen brochures open, om, door een hulpmiddel, dat voor SCHWEIZER niet toegankelijk was, den loop des tegenstands te doen kennen.

Vooraf echter moet ik doen opmerken, dat de beschuldiging van Socinianismus (tegen VORSTIUS op grond van zijn *tractatus de Deo* ingebragt) reeds van vroegeren tijd dagteekent, en zijne *adversarii* over het geheel niet veel anders gedaan hebben, dan herhalen, wat weleer was gezegd en weersproken.

Tegenover VORSTIUS scheen het genoeg de beschuldiging van Socinianismus vol te houden, zonder dat men het noodig achtte, de dogmatische gevoelens, door hem voorgedragen, aan eene grondige kritiek te onderwerpen. Hij heeft dit te vergeefs geëischt, en kon het te meer verlangen, daar hij met groote duidelijkheid zijne meeningen uiteenzette. Hij zelf geeft er een geleidelijk overzigt van in zijne rede voor de staten, den 22 Maart 1612 gehouden, toen hij de bezwaren tegen zijn werk *de Deo* ingebragt, optelde en wederlegde, gelijk hij dit reeds vroeger gedaan had, in het *epitome exegeseos apologeticae, seu brevis declaratio articulorum aliquot ex tractatu de Deo exceptorum.* SCHWEIZER heeft de redevoering gevolgd; wij zullen van beide gebruik maken.

VORSTIUS ontkende niet, dat hij in dit en vroegere geschriften tegen alle scholastieke bepalingen aangaande de bestaanswijze van God, diens alomtegenwoordigheid en eeuwigheid, had gewaarschuwd, maar hij beweerde, hierbij door de Schrift geleid te wezen en gewaarschuwd te hebben tegen de verkeerde gewoonte, om aan schriftuurplaatsen bewijzen te ontleenen, welke daarin niet gelegen zijn. Ook volgens hem

[1] *Conradus Vorstius, Vermittlung der Reformirten Centraldogmen mit den Socinianischen Einwendungen*, is de titel van het stuk, dat opgenomen werd in de *Theol. Jahrb. von* BAUR *und* ZELLER, 1856 en 1857.

was God onveranderlijk, doch alleen wat diens wezen betrof, niet wat betreft zijne handelwijze of houding tegenover den mensch en het menschelijke. Op dit punt behoorde onderscheid gemaakt te worden tusschen het wezen en den wil van God, en ten aanzien van den laatstvermelden bedacht worden, dat de Schrift op dien grond de troostvolle leer voordraagt, dat de zondaar door zijn berouw Gods toornig aangezigt van zich afwendt. Beweerden sommigen, die zich op hunne regtzinnigheid beroemden, dat de almagt Gods zoover zich uitstrekt, dat Hij alles kan, wat zich maar denken laat, zoo verhief hij daartegen de stem, dewijl God nooit iets doen kan, waardoor Hij zijn eigen wezen verloochenen zou. Allermeest echter verzette hij zich tegen de absolute *praescientia* als de noodwendige keerzijde der voorbeschikking, zoodat God alle dingen, de meest contingente zelfs, weet, omdat Hij ze verordineerd heeft, derhalve ook alle zonde vooruit bepaald heeft. Tegenover deze gevolgtrekking, volgens welke naar de meening van VORSTIUS God in werkelijkheid de oorzaak der zonde wordt, gelijk ook CALVIJN, BEZA, ZANCHIUS gezegd worden geleerd te hebben, belijdt hij liever de onmogelijkheid om dit raadsel voor het denken op te lossen, dan dat hij tot dien prijs de onbeperkte voorwetenschap Gods zou handhaven, en dien ten gevolge eigenlijk God maken tot de oorzaak der zonde. Daarmede echter wordt de alwetendheid aan God niet ontzegd; alleen in de toepassing dier geloofsovertuiging wijkt VORSTIUS van anderen af.

De waarheid van Gods onzigtbaarheid lijdt geen schade, wanneer men over God als over een wezen spreekt, dat door de engelen en gezaligden werkelijk waargenomen worden kan en in zoover over Hem als een substantie spreekt, terwijl men met de Schrift van ganscher harte belijdt, dat Hij geest is. Hier bestond het verschil tusschen hem en zijne tegenstanders in een strijd over woorden, even als daar, waar hij in God het eeuwige en accidenteele onderscheidt. Eeuwig is Hij naar zijn wezen, maar, zooals JUSTINUS MARTYR reeds leerde, in zijne handelingen vrij om ze te rigten of te wijzigen, naar het noodig mogt zijn, gelijk de Schrift een dergelijk onderscheid tusschen Gods wezen en zijne raadsbesluiten overal op den voorgrond stelt. In overeenstemming met haar verstaat hij onder de aan God toegekende aandoeningen van liefde en haat, werkelijke *affectus*, in dien zin, als zij in God, dus zijns ten volle waardig, aanwezig kunnen zijn.

In het spreken over God handhaafde hij vooral diens persoonlijke *essentia*, zoodat hij, wat het dogma der triniteit betrof, met allen nadruk op de essentia der personen wees en tegen hare veronachtzaming ernstig meende te moeten waarschuwen.

In dit overzigt, door VORSTIUS zelven gegeven, had hij, gelijk te verwachten was, niet bij alles stil gestaan, dat in het tractaat *de Deo* gezegd en velen lezers ten aanstoot geworden was. Het reeds genoemde *epitome* moest dezen tevreden stellen. Daarin verdedigt hij zijn gevoelen met plaatsen uit de heilige Schrift en getuigenissen van erkend-regtzinnige godgeleerden. Wij zijn in de gelegenheid het opstel te raadplegen [1] en mogen niet nalaten daarvan een getrouw verslag den lezer mede te deelen.

VORSTIUS ontkende: 1. dat de mensch een aangeboren Godskennis bezat. Hij verdedigt deze meening door onder Godskennis aan te duiden zoodanige begrippen, welke men alleen langs den weg van redeneering verkrijgt; overigens geeft hij toe, dat men in zoover van eene natuurlijke Godskennis spreken mag, als de mensch aanleg en middelen bezit van de geboorte af, waardoor hij kennis van God erlangen kan. Dat alle buitengewone openbaring of mededeeling Gods hier buitengesloten blijft, blijkt, daar er alleen spraak is van hetgeen langs natuurlijken en gewonen weg verkrijgbaar is.

2. In de Schrift wordt aan de engelen nu en dan de naam van Jehovah gegeven. Groote godgeleerden hebben dit erkend. Geschiedde dit ook overdragtelijk, het kan toch niet vreemd zijn, dat de persoon, die gezonden wordt, en dus spreekt in naam zijns zenders, ook diens naam voert. Maar deze zaak is een bloot grammaticale quaestie, welke zeer ongepast door godgeleerden, als zij met de gemeente spreken, tot een geschilpunt gemaakt wordt.

3. De naam Heer wordt aan Christus in de heilige Schrift alleen toegekend met opzigt tot het Hem behoorend gebied in de kerk, hetwelk Hij, als middelaar, van den Vader ontvangen heeft.

4. Noemt zij Hem God, dan doet zij het op zoodanige wijze, dat zij bepaaldelijk te kennen geeft, dat Hij onder-

---

[1] Dit en de brochures van dien tijd, in deze zaak verschenen, werden mij welwillend ter leen verstrekt uit de Bibliotheek van het Vriesch genootschap en uit die der Remonstrantsche gemeente van *Amsterdam*.

scheiden is van den Vader, gelijk ook reeds ERASMUS en CALVINUS opgemerkt hebben. De oorzaak van dit in de Schrift aangenomen verschil is duidelijk, en gelegen in des Vaders gansch bijzondere eenheid; als zoodanig is Hij alleen God; de Zoon is het door zijn middelaarsambt, krachtens de door Hem betoonde volstrekt heilige gehoorzaamheid aan des Vaders wil.

5. Wordt de Zoon, Jesaia IX, Vader der eeuwigheid (pater saeculi) genoemd, dit moet verstaan worden van de toekomstige eeuw en van de geloovigen als erfgenamen dier eeuwe. Ook voor deze uitlegging brengt VORSTIUS getuigenissen bij, onder anderen die van PELLICANUS en MELANCHTHON.

6. In Ephesen II wordt gezegd, dat wij van natuur kinderen des toorns zijn; ERASMUS vatte dit op alsof er stond: wij zijn werkelijk of waarlijk kinderen des toorns; anderen vonden er in aangeduid het tijdstip, *initium conceptionis:* VORSTIUS laat in het midden, welke opvatting de voorkeur verdient; hij kan dit te eerder doen, daar hij het *peccatum originis* in den mensch als aanwezig erkent en betreurt, daarlatende wat in Ephesen II door het woord *natuur* te verstaan is.

7. Wierp men hem teregt voor, dat hij de opstanding des vleesches loochende? Hij beweerde met de Schrift, dat de geloovigen in de toekomende eeuw een geestelijk ligchaam zullen hebben, en niet meer des vleesches en bloeds deelachtig zijn. Immers, door vleesch en bloed verstaat de Apostel niets anders, dan deze onze sterfelijke natuur; die natuur zal verandering en verheerlijking ondergaan. Daar is in onze natuur iets substantieels en iets accidenteels; het laatste vergaat, het eerste blijft en gaat bij de opstanding in verheerlijkten staat over.

8. Daar zullen de geloovigen het aangezigte en de heerlijkheid Gods zien. VORSTIUS twijfelt, of het goed is, dit *zien* alleen in geestelijken zin te verstaan. De Schrift geeft tot een tegenovergestelde meening voldoenden grond; overigens is de zaak zelve van dien aard, dat niemand zich zijner onkunde heeft te schamen. Si alii — schrijft hij niet zonder bitterheid — plane id sciunt, quod sibi gratulentur et de quo amplius me erudiant. Discere enim semper paratus sum.

9. Indien het woord *ligchaam* in ruimen zin wordt gebruikt, verbiedt niets, ook aan God een ligchaam toe te kennen. Zoo dacht reeds TERTULLIANUS, en dit zijn gevoelen,

ook door latere wijsgeerige denkers, zelfs door SCALIGER begunstigd, wordt in de Schrift aanbevolen, waar het woord somwijlen voorkomt als omschrijving van het wezenlijke tegenover het schijnbare. Van Gods ligchaam sprekende, geven wij ongeveer hetzelfde te kennen, als wanneer wij Hem *substantia* toeschrijven. VORSTIUS beklaagt zich hier over moedwillig misverstand, en wijst aan, dat vaak zijne tegenstanders in zijne woorden meeningen leggen, die hij niet bedoeld heeft.

10. Ten aanzien van de vraag, of het wezen Gods van Gods eigenschappen kan onderscheiden worden, werd hem ten onregte een ontkennend antwoord toegeschreven; doch een reëele scheiding acht hij niet denkbaar; alleen om onzer voorstelling wil kan men zoodanig onderscheid maken.

11. Ook zijn gevoelen aangaande de Triniteit werd verdacht. Dat verscheidenheid van personen inderdaad eene verscheidenheid genaamd moet worden, heeft niemand der regtzinnige godgeleerden tot heden ontkend. De loochening dier verscheidenheid werd teregt SERVETUS als dwaling aangerekend. De Schrift kent dezelfde verscheidenheid, als aan ieder dier personen toekomende. Had VORSTIUS geschreven, dat er in God verscheidenheden waren, daar de Vader iets anders is dan de Zoon en de Geest, onder die verscheidenheden begreep hij de goddelijke raadsbesluiten. Daarmede achtte hij de eenheid en ondeelbaarheid Gods in geenen deele in strijd, hoewel hij de *entitas* der onderscheidene personen wilde gehandhaafd zien.

12. Evenzeer was er aanstoot genomen aan het door VORSTIUS beweerde: dat allen, die Gode naar diens wezen en wil volstrekte onveranderlijkheid toekennen, niet verstandig redeneeren. Het wezen Gods is zeker onveranderlijk: de wil niet in die mate; het volstrekt onveranderlijk zijn kan niet van Gods wil beweerd worden.

13. Psalm XC wordt gezegd: eer de aarde en de bergen geboren waren, zijt gij van eeuwigheid God; uit deze plaats kan echter niet voldoende Gods absolute eeuwigheid bewezen worden, daar datgeen niet noodwendig van eeuwigheid af moet bestaan, hetwelk vóór het begin der wereld is geweest. VORSTIUS kant zich tegen de bewijskracht van zulke plaatsen aan, uit welke men bij gevolgtrekking wel iets bewijzen kan, maar waarin iets niet dadelijk en stellig geleerd wordt.

14. Evenzoo oordeelt hij over de bewijskracht van Hebr. I en XI.

15. In de eeuwigheid Gods bestaat eene opvolging van het verledene, tegenwoordige en toekomende. "Die is, die was, die wezen zal" wordt Hij genoemd in de Schrift. Indien men door eeuwigheid verstond, dat alles van eeuwigheid in ieder stip des tijds Gode tegenwoordig ware, moest er een niet te ontwikkelen chaos ontstaan, en der dingen aanvang, voortzetting en voleindiging in hetzelfde tijdstip vallen.

16. God is naar zijn wezen niet overal tegenwoordig; of, zooals er geschreven staat, de Heer is in de hemelen. Waar God werkzaam blijkt, behoeft God niet onmiddellijk aanwezig te zijn, daar Hij ook werken kan door middellijke oorzaken, natuurlijke of bovennatuurlijke. Dit had VORSTIUS beweerd. Hij volhardt bij dit gevoelen, dewijl hij, regt verstaan, op die wijze het best zich kan verzetten tegen de scholastieke opvatting der oneindigheid Gods, volgens welke God gedacht wordt in elk, ook in het minste der geschapene dingen, werkelijk aanwezig te zijn. Veiligst is het met CHRYSOSTOMUS te zeggen: wij weten dat God overal is, maar hoe Hij daar is, weten wij niet.

17. Zijne opvatting van de woorden, dat de inwoners van Tyrus en Sidon zich zouden hebben bekeerd, indien zij de teekenen van den Christus gezien hadden, scheen naar het oordeel zijner tegenstanders, de mogelijkheid van wijziging in het raadsbesluit of de voorwetenschap Gods aan te duiden. Hij ontkent dit niet, maar beroept er zich op, dat Christus zelf dit aanduidt ten aanzien der bewoners van Sodom en Gomorrha. Gods voorwetenschap ziet altijd de uitkomsten, zooals die in de oorzaken liggen.

18. Des menschen bekeering en godsvrucht wil God zoo zien ontstaan, dat Hij die niet dwingt, maar gezegd kan worden die te wenschen. Met dwang wordt door God niet op ons gewerkt; geschiedde dat, de aard der bekeering en godsvrucht werd geheel gewijzigd, als behoorende deze de vrucht te wezen van een vrij besluit des harten. Bovendien leert ook de ondervinding dagelijks meer dan overvloedig, dat niet altijd gedaan wordt, wat God werkelijk wenscht of verlangt.

19. Is het voor ons vermoeijend, VORSTIUS telkens te hooren klagen over verkeerd citeeren en expliceeren van zijne woorden, hem zelven is dat gewis nog veel pijnlijker geweest. Zoo werd hij gezegd, beweerd te hebben, dat Gods bevel er oorzaak van is, dat de bevolene zaak ten uitvoer gebragt worde. Maar men had daarbij verzwegen, wat hij bepaaldelijk

verzekerd had, dat God niet slechts door bevelen, maar ook door vermaningen, beloften, enz. veroorzaakt, dat wij volbrengen kunnen hetgeen bevolen is. Deze ondersteuning Gods is eene bijzondere gave zijner genade, zoodat wij door Hem zelven bekwaam gemaakt worden tot het volbrengen van hetgeen Hij geboden heeft. Anders moest òf de wil van God in twijfel getrokken, òf de kracht zijner genade ontkend worden; dat beide ondenkbaar is.

20. God wil aller menschen zaligheid, op voorwaarde, dat zij gelooven en Hem gehoorzaam zijn. Dewijl aan die voorwaarde niet door allen wordt voldaan en God niet allen de genade tot het volbrengen van hetgeen Hij geboden heeft, mededeelt, blijkt daaruit dat dit eerste willen (voluntas antecedens) gevolgd wordt door een ander willen (voluntas consequens), waarbij den geloovigen de zaligheid uit genade geschonken wordt, en den ongeloovigen de straf overblijft voor hunne ongehoorzaamheid, zoodat God alleen de oorzaak is der behoudenis. De uitkomst toont dat God niet in allen evenzeer werkt, terwijl de Schrift leert, dat de verharding des menschen in 's menschen eigenwillige schuld ligt.

21. Dagelijks zien wij, dat er veel geschiedt, hetgeen God niet wil, en veel niet geschiedt, dat Hij wil. Desniettemin erkent VORSTIUS, dat niets in de wereld geschiedt tegen of buiten den werkelijken wil van God, mits men daaronder versta zoowel een toelatenden als besturenden wil, anders moet men er toe komen, om God tot den bewerker der zonde te maken.

22. De veranderlijkheid van Gods wil mag aangenomen worden ten aanzien van dingen, die God aan voorwaarden bindt, of die Hij slechts verlangt dat geschieden zullen, of die Hij geheel onbepaald gelaten heeft. Men neme dit slechts in gezonden zin, voor zoover het de uitkomst van geheel toevallige dingen betreft.

23. Dwaling noemt VORSTIUS het, wanneer uit het eeuwige raadsbesluit Gods ten aanzien onzer zaligheid op voorwaarde van geloof, de gevolgtrekking gemaakt wordt, dat alzoo alles, wat in de wereld geschiedt, evenzeer van eeuwigheid af door God bepaald is. Waarom, vraagt VORSTIUS, wordt mij deze bewering als eene dwaling voorgeworpen? Neemt men werkelijk zoodanig eeuwig, absoluut en specieel voorbeschikt zijn aan, dan kan het niet anders, of de laatste oorzaak van alle misdaden moet in Gods eeuwig raadsbesluit gevonden

worden. De voorbeelden der Schrift Num. XIV; 1 Sam. II, XIII; 1 Kon. XXXI, enz. leeren ons, dat God veel doet, hetwelk Hij nimmer voorzegd had te willen doen en nu en dan na te laten, hetgeen Hij vroeger gezegd had te zullen doen.

24. Op dien grond geldt van Gods voorwetenschap, wat opgemerkt is aangaande zijne vóórbepalingen. Het komt bij VORSTIUS niet op, haar te beperken, hoewel men niet mag aannemen, dat die voorwetenschap eene zoodanige is, dat daardoor alle toevalligheid en de vrijheid van ons doen zou worden opgeheven. Het vaststellen eener onbepaalde voorwetenschap wikkelt ons denken in moeijelijkheden, die tot Gode onwaardige voorstellingen verleiden.

25. Al datgeen waarover het Gode niet behaagd heeft een bepaald besluit te nemen, kan niet zoo en zoodanig voorzien zijn, als het werkelijk heeft plaats gehad. VORSTIUS volhardt dus bij zijn gevoelen aangaande de ongerijmdheid der aan God toegekende *praevisio absoluta*.

26. Ook in Gods weten mag worden aangenomen een voortgaan van het een tot het andere, gelijk natuurlijk moet worden gesteld zoodra men aan eene *praevisio absoluta* twijfelt. Het een geschiedt ook voor het oog van God na het ander, door en wegens het andere.

27. In het straffen der zondaren kan God van zijn regt afstand doen. In God zelven ligt het vermogen om te doen wat Hij wil. Hij kan straffen; Hij kan vergeven zóó als Hij wil. Zelfs de grootste voorstanders der meest strenge satisfactie-leer hebben dit regt erkend en daarop zelfs hunne voorstelling gebouwd.

28. Volgen Gods gunstbewijzen gewoonlijk achter elkaar, zóódat wij het een na het ander, het een om het ander ontvangen, dan is de veronderstelling gewettigd, waarbij wij aannemen, dat de voorafgaande in zich bevatten de oorzaak van de volgende en in onzen eigen persoon ten laatste de grond ligt, waarom wij ze ontvangen. Leert de Schrift niet, dat bekeering vergeving van zonden veroorzaakt en geloof regtvaardiging werkt, het een zoowel als het ander naar Gods genadewerking. In ons zelven ligt dus de oorzaak dier zegeningen, maar in ons zelven is hier niet hetzelfde als uit ons zelven. Nimmer kan dit dus iets verdienstelijks wezen.

29. Onze rede kan over Gods regtvaardigheid oordeelen. VORSTIUS bedoelt hier de rede, die niet door de zonde bevlekt maar door het woord Gods verlicht is geworden. Dat

oordeel kan alleen gaan over de regtvaardigheid Gods, gelijk die in de Schrift geopenbaard is. Waar die regtvaardigheid hare verborgen wegen gaat, valt zij niet onder het menschelijk oordeel, doch kan daarmede nooit strijden. Gode ongeregtigheid toe te schrijven en dit te dekken met de bewering, dat onze rede dit niet doorzien kan, b. v. te stellen, dat God iemand tot zondigen voorbeschikt, is hoogst ongeoorloofd.

30. Het gevoelen van VORSTIUS over de toerekening van schuld en geregtigheid, door hem met het oog op 2 Cor. V en Gal. III aldus voorgedragen, dat hij in die plaatsen niet geleerd vond, dat den mensch eene hem oorspronkelijk niet eigene schuld of geregtigheid toegerekend werd, was evenzeer aangevallen. Ten onregte, naar hij in zijne verdediging beweerde. De nadruk in dit vraagstuk toch was naar zijne meening gelegen hierin, dat geen zaak hem vreemd mag wezen, dien zij aangerekend wordt. De bekende uitspraken van Paulus, Rom. V, leeren dit; Adams schuld toch wordt niemand toegerekend, dan die door vleeschelijke afstamming met hem verbonden zijn; zoo moet de geregtigheid van Christus alleen hun ten heil worden toegerekend of werkelijk hun ten goede komen, die door waar geloof in geestelijke verwantschap met Christus staan. Ten gevolge dier geestelijke verwantschap genieten de geloovigen in volle werkelijkheid (efficienter) wat Christus, voor de zonden stervende, ten beste van het geheele menschelijke geslacht (sufficienter) volbragt heeft. Het volle genot zijner geregtigheid komt alzoo alleen hun ten goede, die met Hem door het geloof vermaagschapt zijn. VORSTIUS erkende wel het bestaan der tweeërlei toerekening, doch verzette zich tegen een verkeerde toepassing van dit leerbegrip.

31. God gunt allen in het Evangelie voldoende genade tot bekeering en geloof. Hij vordert van niemand meer, dan naar mate het deel, dat Hij verleend heeft. Is dit niet zoo, blijft VORSTIUS vragen. Men behoort toch verschil te maken tusschen Gods genadige gezindheid en de openbaarmaking dier gezindheid, of, zoo als hij zich uitdrukt: distinguendum inter oblationem et collationem gratiae. Den een wordt het Evangelie gepredikt, den ander niet; sommigen verharden zich moedwillig, anderen gaan een gansch anderen weg. Gods genade werkt niet zonder 's menschen eigene toestemming en het vroom gebruik maken van de middelen der kerk. De regtvaardigheid Gods kan niets van ons eischen,

dat wij niet naar onze natuur of naar Gods genade kunnen volbrengen. Zoo spreekt God bij Jesaia V en LXV, zoo Christus Matth. XI: 28 en Luk. XII: wien veel gegeven is, van dien zal veel geëischt worden.

32. Gods regtvaardigheid eischt niet van elk voor het minste misdrijf eene daaraan juist geëvenredigde straf. Dat God zulks eischen kan, zal niemand loochenen; maar evenmin mag men loochenen, dat Hij vrij is in het al of niet gebruiken van zijne magt. De regtvaardigheid Gods is niet altijd eene straf uitoefenende. Straffen behoort wel tot de natuur van het wezen Gods, doch niet in dien zin, als branden de natuur is van het vuur, maar zoo als lagchen tot de natuur van den mensch behoort. VORSTIUS bezigt hier eene door PAREUS (*Comment. super Gen. II*) gemaakte onderscheiding. God nu heeft zulk een afschrik van de zonde, dat Hij ze straft, overeenkomstig zijne natuur, doch altijd geleid door zijn vrijen wil, om het te doen of niet te doen. Beide, zoowel zijne regtvaardigheid als zijne magt, moeten erkend blijven en mogen niet aan elkander worden opgeofferd.

33. Het bezwaar tegen de vertaling door VORSTIUS geleverd van 1 Sam. II, waar hij meent, dat aangaande de zonen van Eli gezegd zal zijn: zij hoorden niet naar hunnen vader, *daarom* wilde Jehova hen dooden; en zijne tegenstanders daarentegen leeren, dat er gelezen moet worden: *dewijl* Jehovah hen wilde dooden, beschouwt hij van zuiver grammaticalen aard. Hij beweert niet, dat de door hem geleverde vertaling de eenig ware is; maar hij beweert, dat zij allezins verdedigbaar is. Doch al nam hij die zijner tegenstanders over, zou hij toch niet toegeven, dat Gods wil oorzaak is van den val van Eli's zonen. Om dit gevoelen op geenerlei wijze te begunstigen, acht hij zijne vertaling meer verkieselijk.

34. Geloochend kan niet worden, dat er in de regtvaardigheid Gods moet aangenomen worden zekere rekenkunstige verhouding, volgens welke hij het goede in aanmerking neemt tegenover het kwade. Deze stelling acht VORSTIUS houdbaar en belangrijk met het oog op het verkeerd gebruik, dat de Roomsche kerk maakt van sommige uitspraken der Schrift en der kerkvaders. Gods regtvaardigheid moet wel, zal zij haar karakter handhaven, rekening houden met onze waardigheid en onwaardigheid, opdat zij de door haar toegezegde belooning of straf, overeenkomstig haar wezen, toepasse.

35. In 's menschen regtvaardiging handelt God niet zoozeer

als de regtvaardige regter, maar als de almagtige, die van zijn regt welwillend afstand doet. De regtvaardiging des zondaars behoort niet voor den troon des regters, maar voor den troon der genade. VORSTIUS beroept zich voor de gegrondheid van deze zijne meening op uitspraken van MUSCULUS en CALVIJN en op eene van den Heer, Matth. XVIII in de bekende gelijkenis. Hij weet van geene vergeving dan uit genade in Christus en wordt dus daarom zeer onbillijk gerekend het gevoelen voor te staan, dat er zonder het middelaarschap van Christus voor den zondaar behoudenis gevonden kan worden.

36. Al weer klaagt VORSTIUS er over, dat hem door verkeerd aanhalen van zijne woorden onjuiste meeningen zijn toegedicht. Zoo laat men hem zeggen, dat in de Schrift Gode aandoeningen in eigenlijken zin worden toegekend, b. v. liefde, toorn, haat, hoop, droefheid, berouw, vrees, enz. Zoo heeft VORSTIUS niet gesproken. Want Hij wil Gode geene aandoeningen toegeschreven hebben, die iets menschelijks in zich hebben. Alleen zoodanige aandoeningen zijn in God, die met zijne volmaaktheid strooken.

37. Dat God Ezau, eer die geboren was, gezegd wordt te hebben gehaat, Rom. IX, (zooals men gewoonlijk deze plaats verstaat, terwijl ze ook anders kan worden verstaan) moet, kan althans, zeer gepast volgens het geschiedverhaal van Gen. XXV opgevat worden als eene figuurlijke spreekwijze, waardoor een mindere graad van liefhebben geteekend wordt. Zoo is het door FRANCISCUS JUNIUS opgevat, die het woord *haat* verstond van minder liefhebben. Evenzoo andere regtzinnige godgeleerden. Op die wijze wordt het woord *haat* op menige plaats van de Schrift gebezigd.

Moet het zoo niet Rom. IX verstaan worden, daar het ligt te bewijzen is, dat onder kinderen, die in alles elkander gelijk zijn, geen in den eigenlijken zin des woords boven den anderen in het oog van God verwerpelijk en verdoemelijk kan wezen. Bovendien dwingt ons niets de plaats Rom. IX te verstaan van Ezau als kind; Paulus zinspeelt op Maleachi I, waar over den volwassen Ezau gehandeld wordt. Paulus toch stelt beide personen als typen en voorbeelden; als typen, voor zoover de een boven den ander in de dingen dezer wereld bevoorregt was, buiten verhouding tot hunne meerder of mindere vroomheid; als voorbeelden, voor zoover de een vroom en geloovig, de ander onheilig en goddeloos is geweest.

38. De liefde van God jegens den mensch heeft haren grond in den mensch zelven, want diens werken behagen Gode, om den wil van den persoon. VORSTIUS verdedigt deze meening met heenwijzing naar Joh. XIV en XVI, waar de discipelen verklaard worden van den Vader geliefd te zijn, dewijl ze zijn vrienden van den Zoon; en met plaatsen als uit 1 Sam. II, ik zal eeren die mij eeren. Daaruit volgt, dat ook de goede werken de menschen in de oogen van God welgevallig maken, gelijk blijkt uit Jona III. Zou het anders kunnen zijn? Daar God den kwaden ongenegen is wegens het kwaad, dat zij bedrijven, moet Hij de vromen met welgevallen gadeslaan, wegens het goede, dat Hij in hen vindt. Dat daaruit echter in geenerlei opzigt eenige verdienstelijkheid voor ons volgt, behoeft wel niet te worden aangewezen.

39. De geloovige kent de mate des geloofs, gelijk die op een bepaald tijdstip de zijne is. Hoedanig het daarmede in het vervolg gesteld zal zijn, kan een onderwerp van hoop, maar niet van zekerheid zijn, daar God van zijne zijde alles doen zal, om ons te laten volharden. Slechts de hoop is vast, en alle zekerheid in zoover alleen aanwezig als wij ten aanzien van God het beste te wachten hebben. "Die in ons een goed werk begonnen heeft, zal het ook voleindigen." "God werkt in ons willen en werken." Aan onze zijde zij alle zorg en behoedzaamheid. "Weest niet hooggevoelenden, maar vreest." "Die sta, zie toe dat hij niet valle." De volharding kan evenzeer verondersteld worden als de mogelijkheid van afval; wanhoop en zorgeloosheid vallen hier onder hetzelfde oordeel.

40. Niet kwalijk wordt er gezegd, dat God ten opzigte van den mensch die dingen hoopt, welke Hij zelf goedkeurt en wil, dat door ons volbragt zullen worden, nogthans niet in die mate desaangaande bepalingen gemaakt heeft, dat zij zonder fout en met alle noodzakelijkheid zouden geschieden. Duidelijk toch leert de Schrift, dat God verwacht, dat de mensch zich bekeeren en vruchten des levens voortbrengen zal. Eene dergelijke verwachting is niets anders dan hopen. Zij moet haar voorwerp in andere dingen hebben, dan de zoodanige aangaande welke God van eeuwigheid af bepaald heeft, dat zij volstrekt noodwendig geschieden zouden; dingen dus, die Hij *ethiesch*, niet *physiesch* in ons bewerkt, wel door opwekkingen en raadgevingen, niet door onwederstaanbare in ons uitgegoten kracht.

41. Wat ZANCHIUS leert, dat de uitverkorenen nooit Gode ongevallig zijn, dit kan alleen gelden van hen, die werkelijk reeds in den staat der uitverkiezing verkeeren. Want het kan niet gelden van hen, die nog moeten uitverkoren, die dus nog niet geloovigen of bekeerden zijn, tenzij men eene uitzondering mogt willen maken ten aanzien van hen, welke door God op bijzondere wijze tot gelooven en zalig worden boven anderen verkoren zijn. Immers: het gezegde van ZANCHIUS kan alleen op werkelijk uitverkorenen van toepassing wezen. De Schrift verstaat, zoo vaak zij het woord gebruikt, daaronder geen andere, dan die reeds zijn, wat zij wezen moeten. Tropiesch moge God gezegd worden ons te hebben uitverkoren vóór de grondlegging der wereld; letterlijk beteekent het woord *uitverkorenen* in de Schrift altijd: werkelijk geloovigen. Want die zoodanigen niet zijn, maar daarentegen ongeloovigen en geen berouw hebbende, kunnen, zoolang zij in dien staat verkeeren, Gode niet behagen, zijn Hem ongevallig, wordende als zoodanig zelfs genoemd: vijanden Gods. Hetgeen hier en daar van enkele uitverkorenen gezegd wordt, maakt het beweerde van ZANCHIUS mogelijk. Niemand zal b. v. ontkennen, dat God enkelen, gelijk de Apostelen en Profeten, door bijzondere voorzorg bewaard heeft, opdat zij voor andere geloovigen leidslieden en voorbeelden zouden kunnen wezen, zoodat Hij ze daartoe reeds van hun vroege jonkheid af tot geloof en vroomheid geroepen heeft. Wie zou dit niet gaarne toestemmen ten aanzien van Samuël, Jeremia, Johannes den Dooper, de maagd Maria en anderen? Doch het gezegde van ZANCHIUS zoo algemeen mogelijk toe te passen, komt VORSTIUS al te gewaagd voor.

42. Wat het vreezen van God betreft, mag men stellen, dat God teregt somwijlen vreest en wijselijk gist, dat dit of dat kwaad uit zijn werk kan voortkomen, indien het zijnen loop houdt, en daarom het reeds aangevangene staakt of wijzigt. Duidelijk leert zulks eene plaats als van Deut. XXXII: "ik zou hen verspreiden, indien ik niet vreesde de wreedheid der vijanden." Doch men zou, naar de overtuiging van VORSTIUS, op zijne stelling geene bedenking gemaakt hebben, indien men bedacht had, dat dergelijke staking of wijziging van het begonnen werk niet betreft Gods eeuwigen onveranderlijken wil, voor zoover die in zijn wezen gegrond is, maar toevallige dingen. Evenzeer als wij van Gods hopen spreken, spreken wij ook van Gods vreezen altijd, zonder

daarbij te voegen de inmengselen van het zwakke en menschelijke, en op de wijze, die met zijne volmaaktheid overeenkomt.

Tot zoover VORSTIUS in dit verdedigingsgeschrift.

Gaarne heb ik mij de moeite eener getrouwe overzetting getroost, dewijl ik meen, dat nu den lezer de breede lijst der bezwaren voorgelegd is, die tegen VORSTIUS ingebragt zijn. Wij beschouwen dus hier de wetenschappelijke zijde van den strijd hem aangedaan, zonder verder in bepaalde bijzonderheden bij andere geloofsbeschuldigingen ons op te houden, gelijk die in de schimpschriften dier dagen geuit en door hem beantwoord zijn, of beantwoord schijnen. Voor de kennis zijner godgeleerde denkwijs is de bovengenoemde verdediging boven alle andere geschriften en stukken van belang, dewijl zij zich hecht aan een zuiver wetenschappelijk boek, door hem geschreven en uitgegeven, toen er van beschuldiging noch verdachtmaking sprake was.

En dan vraag ik mij zelven af, hoe VORSTIUS voor zijne theologie, gelijk hij die in zijn werk *de Deo* heeft uitgesproken, het merk der regtzinnigheid vragen kon? Dat vele zijner denkbeelden mij voorkomen uitnemend goed verdedigbaar te zijn, doet hier niets ter zaak: de vraag is alleen, of er met regt van de zijde der voorstanders van het leerbegrip der Hervormde kerk een kreet van afkeuring tegen hem is opgegaan? Zelfs daar, waar de last der jaren en de ervaringen des levens de bitterheid van het oordeelen beperkten, zelfs daar werden woorden van ernstige afkeuring gehoord. Ik denk hier aan den zeer merkwaardigen brief, dien SARAVIA, toen 82 jaren oud, aan UYTTENBOGAERT schreef over het boek van VORSTIUS; dien in zijn geheel over te nemen, is overbodig, daar hij onder het bereik van aller oogen gebragt is [1]. Zinsneden als deze: quod in plerisque a CALVINO et a BEZA non temere dissentit, ubi sine verbo Dei, contra verbum Dei novas opiniones nunquam ante in ecclesia Dei auditas, ex solis suis cogitationibus et conjecturis fallacibus fabricatis, non improbo; sed ipsi videndum est, ne in illud ipsum crimen incidat, ne et ipse novum dogma et infame contra omnium theologorum sententiam et philosophorum, qui veram de Dei essentia tenent sententiam, invehat. — Dicam

[1] ROGGE, *Brieven en onuitgegeven stukken van* JOH. UYTTENBOGAERT, I, blz. 193 vlg.

de me, qui ab omni odio et invidia D. VORSTII sum alienus, quando primum ipsius librum de Deo legi, ignorans an eumdem theologi nostrarum (hij bedoelt die van Engeland) academiarum et episcopi legerent, idem quod illi de libro judicavi; et mirabar in ecclesiis Christi inveniri theologum, qui adeo impias et absurdas de Dei essentia haberet opiniones. — Zinsneden als deze zeggen ons hoe groote afkeuring het boek vond. UYTTENBOGAERT zelf is door een oordeel als dat van SARAVIA in zijne gunstige meening over VORSTIUS' werk blijkbaar aan het wankelen gebragt; immers heeft het in mijne schatting veel beteekenis, als hij, na den brief van SARAVIA ontvangen te hebben, aan VORSTIUS den wensch uit, dat deze nooit zich hadde ingelaten met zoo duistere vraagstukken, als hij gedaan heeft, en de hoop ontboezemt, dat er een deur van uitvlugt overblijve voor hem, van wien UYTTENBOGAERT meent: te voluisse tecte aliquid proponere quod non ausus es plenioribus verbis eloqui. Vereor profecto ne non evolvas sed involvas te magis [1].

Was er oorzaak van vrees? Ongetwijfeld, ja; wanneer wij de gevoelens van VORSTIUS vergelijken met die van de toenmaals geëerbiedigde vaderen der gereformeerde dogmatiek, blijkt duidelijk, dat de Steinfurtsche hoogleeraar niet slechts in de uitlegging en opvatting van deze en gene plaatsen der Schrift van hen afweek, maar ten aanzien van hoofdvragen principieel tegenover hen stond. Gaan wij beider uiteenloopende beschouwing na, niet wat alle punten, neen, slechts wat een drietal betreft: het Godsbegrip, het wezen der zonde, den grond van 's menschen regtvaardiging.

Ik bepaal mij bij dezen, dewijl aangaande dit drietal onder de Sociniaansche godgeleerden eene doorgaande eenstemmigheid heerscht. In andere opzigten toch valt gemakkelijk menige wijziging van gevoelen waar te nemen. Zoo b. v. ten aanzien der cognitio Dei naturalis, die door FAUSTUS SOCINUS den mensch ontzegd, maar door JOHANNES CRELL, in het werk *de Deo ejusque attributis* (1630) niet ontkend werd [2].

---

[1] *Brieven*, t. a. p., I, blz. 221.

[2] Het bekende werk van O. FOCK, *der Socinianismus*, is tot heden de beste bron voor de kennis van de dogmatische zienswijze der Socinianen. Hun Godsbegrip is het laatst aan eene grondige kritiek onderworpen door RITSCHL, in de *Ges. Studien zur Chr. Lehre von Gott* (*Jahrb. für Deut. Theol.*, XIII, S. 251 ff.). Doorgaande te vergelijken is SCHOLTEN, *Leer der Herv. kerk*, 4e druk, II, blz. 182 vlg.

Vergelijkt men het laatstgenoemde werk met dat van VORSTIUS, men leert de groote overeenkomst tusschen beider denkbeelden op verrassende wijze kennen en ziet zich gedrongen bij VORSTIUS niet slechts bekendheid, maar ook bepaalde ingenomenheid met de vaders van het Socinianisme aan te nemen. Men behoeft zich dus niet te beroepen op eene door VORSTIUS nagelaten schriftelijke belijdenis, die geheel Sociniaansch wezen zou. Zij dit stuk echt of onecht, — beter is het alleen op de door hem zelven uitgegeven schriften af te gaan.

In de opvatting der Godsidee ligt de bron hunner — en wij willen hier met het oog op VORSTIUS spreken — zijner afwijking van de Hervormde dogmatiek. Deze dogmatiek heeft zich met de uiterste consequentie onthouden van al wat naar anthropomorphisme zweemde en liever in de beschrijving van het goddelijk wezen eene terminologie aangenomen, wier beteekenis buiten het bereik van het menschelijk kenvermogen ligt, dan dat zij, nadere bepalingen gevende, gevaar zou loopen om in hare schatting de hoogheid Gods te na te komen. Ik maak haar hiervan geen verwijt, mits men het mij niet euvel duide, dat ik ter andere zijde in de poging, om met een waardig anthropomorphisme over God te spreken, de zucht waardeere, om het duistere en ondoordringbare in het wezen Gods voor het menschelijk oog te verhelderen.

De afzonderlijke beschouwing van het *wezen* en van de *eigenschappen* Gods blijft voor de nadeelen van het anthropomorphisme bewaard, wanneer men de bepaling zelve dier eigenschappen reeds als anthropomorphisme kenmerkt. Gods attributen afzonderlijk te bespreken, is reeds de eerste schrede op den weg om het wezen Gods te verkleinen, dewijl de splitsing zijner volkomenheid, die als wezenlijke volkomenheid volstrekt ondeelbaar is, noodwendig in zich sluit eene gebrekkigheid van voorstelling.

VORSTIUS heeft werkelijk het wezen Gods onderscheiden van de eigenschappen Gods en bij de ontleding van die eigenschappen niet geredeneerd uit het begrip der volkomenheid Gods, maar uit de menschelijke voorstelling als zoodanig. Alwetendheid en alomtegenwoordigheid Gods zijn begrippen, wier bepaling langs den weg van het menschelijk denken voert tot eene beperking van die alwetendheid en alomtegenwoordigheid; maar de bepaling van beide, opgevat als behoorende tot het wezen Gods, laat tal van vragen onbeantwoord,

zoodra als men ze als volmaaktheden Gods wil handhaven, wanende, dat men de raadselen, daaruit voortvloeijende, kan oplossen. VORSTIUS wil alles verduidelijken en ontneemt daardoor aan de attributen Gods het merk der absolute volkomenheid of volheid; de dogmatiek van zijn tijd handhaaft die absolute volkomenheid of volheid en troost zich over haar onvermogen, om te begrijpen wat zij naauwelijks onder woorden brengen kan. Zij is eene door en door theologische, in dezen zin, dat de eere Gods haar alles geldt; VORSTIUS behandelt de Godsleer om den wille zijner lezers in dien zin, dat hij deze zoo begrijpelijk mogelijk tracht te maken, opdat zij daarmede te meer winst konden doen voor hart en leven. Alle bepalingen, door VORSTIUS aangaande God gegeven, moesten op hem den schijn laden, dat hij de volmaaktheid Gods niet huldigde, dat hij haar aan beperkingen bond, die in de schatting der kerkelijke mannen van dien tijd evenveel golden als blasphemien. Voor VORSTIUS behoorde tot de idee der volkomenheid Gods de *potentia absoluta*, zoodat God alle denkbare dingen doen of laten kan; de kerkelijke dogmatiek achtte bij monde van hare waardigste tolken Gods *imperium* bepaald door zijne geregtigheid, dat is volkomenheid. VORSTIUS verbreidde redelijke begrippen aangaande God; de kerkelijke dogmatiek verkondigde geene begrippen, maar axioma's, die aangenomen moesten worden. Bij VORSTIUS is het niet te doen om het kennen van het wezen Gods, maar om het doorgronden van den *wil* Gods; van al wat naar speculatief denken zweemt, is hij op dit punt afkeerig. Bij hem is wel de *justitia Dei* het hoogst geroemde attribuut van Gods volkomenheid, doch hij verstaat daaronder niet wat de kerkelijke dogmatiek er mede begreep; neen, hem is zij beschrijving van de volkomenheid Gods, die zich vertoont in de billijkheid van Gods handelingen en de bereidvaardigheid om het goede te beloonen en het gepleegde kwaad op betoon van berouw te vergeven, overeenkomstig de liefde, welke Hij zijnen schepselen toedraagt.

Het tweede punt, waarin VORSTIUS tegenover de leer der kerk stond, was de opvatting der zonde. Bij hem is zij een *defectus*, een fout, die eene schuld veroorzaakt, welke door God, jegens wien de fout is begaan, vergeven worden kan, waarbij het verrigte goede in rekening genomen wordt. Bij VORSTIUS is de zonde veel minder de ellende der menschheid dan die des individuelen menschen, en veroorzaakt zij slechts

een *toestand*, voor zoover er eene serie van zondige *daden* ontstaan mogt. VORSTIUS ziet in het zondigen wel de gewoonte, maar niet de ontaarde natuur des menschen, en denkt zich de mogelijkheid, dat de zonde ophoude bedreven te worden zoodra zij den zondaar mishaagt, of weer begaan wordt zoodra het den mensch goeddunkt.

Wel is zij hem een val, maar veel te weinig een afval van God, gelijk zij als zoodanig door de kerkelijke dogmatiek werd geteekend, die in 's menschen onmagt ten goede en geneigdheid ten kwade de onuitputtelijke stof vond om Gods souvereiniteit te verheerlijken en den mensch te verlagen.

Uit zoodanig godsbegrip en zondebeschouwing volgde als van zelve VORSTIUS' meening aangaande den grond van 's menschen behoudenis. De kerkelijke leer der *praedestinatio* werd in beginsel en toepassing door VORSTIUS bestreden [1] en het werk van 's menschen behoud gedeeld tusschen God en den mensch. Op zijn standpunt was eene eeuwige verkiezing reeds eene *contradictio in adjecto*, die hij niet in de Schrift geleerd vond, en ook met zijn begrip van Gods alwetendheid niet rijmen kon. Gelijk voor CALVIJN de zonde der menschen evenzeer een vrucht was van Gods eeuwigen wil als de behoudenis van eenigen, tegenover het verderf van anderen, zoo viel bij VORSTIUS het eerste met het laatste, en werd de welwillendheid Gods om te vergeven niet afgeleid uit diens heilige regtvaardigheid, aan welke de Christus voldaan had, maar uit diens welgevallen om het goede te laten opwegen tegen het kwade, en zoover die welwillendheid uit te breiden, dat zonder voldoening regtvaardiging plaats greep, of die voldoening, hoewel in verhouding tot de veelheid en zwaarte der zonden, onvoldoende, als werkelijk voldoende aan te merken.

Doch het is niet noodig, zoodra wij het godsbegrip van VORSTIUS kennen, verder over zijne afwijkende gevoelens uit te wijden; zij waren de noodzakelijke gevolgtrekkingen van het door hem gekozen uitgangspunt.

In den loop van 1611 verscheen als *nae de kopye gedruct in Vrieslandt, tot dienst der Ghemeynte Godts eene uitlegginghe* CONRADII VORSTII *over sommige schriftuerplaetsen, vergeleken met de verklaringhe der Socinianen*, enz., dat in enkele sprekende

---

[1] Vgl. de breede uiteenzetting van het verschil der Kerkelijke en Sociniaansche dogmatiek in het klassieke werk van RITSCHL, *die Christliche Lehre von der Rechtfertigung und Versöhnung*, S. 246 ff.

proeven de bewijzen van overeenstemming tusschen de meeningen van VORSTIUS en van de Socinianen aan het algemeen leverde. Men kan er geen bezwaar van maken, dat door het overzetten van alle in het Latijn gestelde stukken het groote publiek op de hoogte der zaken gehouden werd; deze wijze van handelen was toen algemeen. VORSTIUS zelf volgde haar, zelfs door het laten vertalen en verspreiden van eenige *theses* op de hoogeschool van Steinfurt, 17 Aug. 1611, onder zijn praesidium door G. GRIMER verdedigd. In deze stellingen *van de persoon ende ampt Christi* zocht hij de tien jaar geleden door hem voorgedragen Christologische gevoelens in het tractaat *de filiatione Christi* naauwkeuriger te bepalen, ten bewijze, dat hij in het leerstuk van de Godheid des Zoons en der H. Drieëenigheid niet afweek van het algemeen gevoelen der kerk. Voorzeker, in deze stellingen is geen spoor van onregtzinnigheid te ontdekken; dit bevreemdt mij niet; want bij het Socinianisme ligt de kracht niet in de Christologie, maar in de Soteriologie en in dit stuk bleek VORSTIUS wel degelijk van het gevoelen der kerk te verschillen. Dat hij het ontkend en in deze ter goeder trouw gehandeld heeft, trek ik geen oogenblik in twijfel, hoewel het altijd oorzaak van bevreemding oplevert, dat een helderdenkende geest als de zijne voor zich zelven niet tot bewustzijn van den wezenlijken stand der dingen gekomen is. Toch was dit niet het geval: zal ik het onhandigheid of stoutmoedigheid noemen, dat VORSTIUS in datzelfde jaar 1611 een herdruk bezorgde van het tractaat *de auctoritate S. Scripturae*, en dit op den titel noemde *opusculum his temporibus nostris utilissimum, quemadmodum intelligi potest ex praecipuis rerum quae in ipso tractantur, capitibus.* Tenzelfden jare verscheen er ook te Rakau een uitgaaf van, die den naam des auteurs duidelijk vermeldde, den naam van FAUSTUS SOCINUS SENENSIS. Wel verklaart VORSTIUS in de *praefatio ad lectorem*, dat het hem bij de uitgaaf niet bekend was, dat F. SOCINUS dit tractaat zou geschreven hebben, hoewel hij begreep, dat het niet afkomstig kon wezen van zekeren Jezuïet DOMINICUS LOPEZ, op wiens naam het in 1588 voor het eerst was verschenen [1], doch er was inderdaad weinig scherpzinnigheid noodig, om niet, na een eerste lezing, goed te begrijpen, dat in

[1] Niemand twijfelt er wel meer aan, of deze pseudonym was door F. S. zelven gekozen, gelijk hij gewoon is geweest ook anderen te voeren.

dit stuk *de auctoritate S.S.* eigenlijk gegeven was, zoo als FABRICIUS zich uitdrukte [1]: ad doctrinam Socinianorum tacita isagoge.

Immers een geschrift, waarin aan het Oude Verbond slechts eene historische waarde toegekend en alleen het Nieuwe als norminatief voor der Christenen kennis en wandel geëerd werd; een geschrift, waardoor dus alle *loca probantia*, tot heden uit het O. V. ontleend, van bewijskracht beroofd werden, kon het door VORSTIUS als Hervormd theoloog verspreid en aanbevolen worden? Wat zeggen de pogingen, door hem in de *praefatio* aangewend, ter bestrijding van de meening dergenen, die in het tractaat de dogmatiek der Socinianen vonden uitgedrukt.

Alleen aan zich zelven heeft VORSTIUS het te wijten gehad, dat de polemiek hem scherpe woorden hooren deed; maar men mag zich beklagen, dat die polemiek tegen VORSTIUS naar andere dan naar wapenen van wetenschappelijke gehalte greep en haar oogmerk zocht te bereiken door het stelsel van eene ongeoorloofde verdachtmaking.

Ik zal maar zwijgen over de smaadredenen van professor LUBBERTUS, die hem verweet, dat hij de voornaamste zijner geschriften alleen door naschrijven had kunnen zamenstellen; spreken echter moet ik van de inquisitoriale maatregelen, onder diens toezigt tegen VORSTIUS aangewend.

Te dien tijde bevonden zich te *Franeker* onder de studenten in de godgeleerdheid eenigen, die weleer te *Steinfurt* het onderwijs en den omgang van VORSTIUS genoten hadden.

Hoe men hunne schriften en dictaten bezigde ten nadeele van den leermeester, dien men de door eenigen hunner bezorgde uitgaaf van een Sociniaansch geschrift *de officio hominis Christiani* verweet; is elders [2] het goed en uitvoerig beschreven.

De tegen VORSTIUS losbrekende stroom van weerzin was niet te keeren. UYTTENBOGAERT kende beter de kaart des lands dan de curatoren, die in een schrijven van 27 Dec. 1611 aan dezen gerigt, eenstemmig verklaarden geen leed te gevoelen over de gedane keus. 't Spijt mij om hunnent en om

---

1 *Hist. Bibl. Fabric.*, II, pag. 58. Eene lijst der uitgaven van het tractaat geeft SANDIUS, *Bibl. Antit.*, pag. 66 sq.

2 DIEST LORGION, *de Ned. Herv. kerk in Friesland*, blz. 46 vlg. Het artikel in BAYLE's *Dictionaire* is in alle opzigten belangrijk, vooral wegens het gebruik daar gemaakt van GUALTHERI *oratio funebr.*

VORSTIUS' wille. In *Leiden* zelf, waar deze zich tijdelijk met der woon had gevestigd in een huis, naast dat van Ds. FESTUS HOMMIUS gelegen, bragt hij droeve dagen door. "VORSTIUS is met zijne familie bij ons," schreef HOMMIUS, "maar hij gaat niet uit. Hij woont in het huis, dat het naast "aan het mijne grenst. God moge het afwenden, dat mij iets "kwaads overkome wegens dien slechten buurman" [1]. Die zoo over zijn buurman schreef, verzuimde niet voor de denkbeelden van dien buurman te waarschuwen als hij den kansel betrad. Een proef van dergelijke polemiek bleef ons bewaard in eene *recapitulatie van seecker sermoen ghedaen den XVI Oct.* 1611 *binnen Leyden door* D. FESTUM HOMMIUM, zonder aanwijzing van plaats in 1611 verschenen [2].

De auteur heet als bij toeval dien Zondag in Leiden vertoevende, de preek van FESTUS HOMMIUS aangehoord te hebben. De tekst was Rom. VIII: 28. De hoorder verklaart met groot genoegen te hebben geluisterd naar dat gedeelte der predicatie, waarin de leeraar allen "voor openbare leugenaars, atroce calumniateurs, brandstichters, papisten, libertijnen", uitmaakte, die durfden beweren, dat de kerk het gevoelen beleed, dat de zonden der geloovigen hun medewerken ten goede. Dezen hoorder deed het alleen leed, niet te vernemen eenig getuigenis van den prediker, dat vele godzalige predikanten hier te lande van zijn gevoelen waren, en die daarom aan de Heeren Staten verzocht hadden, niet gedwongen te zijn om te leeren datgeen, waaruit "sulcke opinie noodwendigh volcht".

Hoe aangenaam het den hoorder geweest zij, dergelijke afkeurende taal van Ds. FESTUS te vernemen, had hij toch, te huis gekomen, ernstigen twijfel gekoesterd of Ds. FESTUS wel de volle waarheid gezegd had. Hij voor zich ziet geen kans om de gevolgtrekkingen af te wijzen, die noodwendig volgen moeten uit leerstellingen als deze, van PISCATOR tegen SCHAAFMANN: "de ware geloovigen kunnen met geene zonden,

---

1 Aangehaald door EDEMA V. D. TUUK, t. a. p., blz. 108.

2 Uit de Bibl. van het Vriesch genootschap mij ter leen verstrekt. Eene half leesbare aanteekening duidt op blz. 1 PETRUS BERTIUS als auteur van dit pamphlet aan; hoewel zijne vrouw de eigen zuster was van die van HOMMIUS, leefden de zwagers in onvriendschappelijke verhouding. BERTIUS wenschte vurig de overkomst van VORSTIUS, getuige zijn brief van 16 Julij 1610, pag. 256 sq. der *praest. ac. erud. vir. epist.*

hoe groot die ook zijn, het geloof verliezen." Van CALVIJN (op Ezech. hoofdst. VIII): "de uitverkorenen zijn uitgezonderd van alle precise dreigementen Gods." Elders (*Inst.* II. 8; III. 4): "de zonden der geloovigen, hoedanige zij mogen wezen, zijn van vergefelijken aard." Van BEZA (*Confess.* IV, § 20): "deze fondamenten gelegd hebbende, zeg ik stijf en sterk, dat zoo wie maar eens in zijn gansche leven een zeker getuigenis des waren geloofs gevoeld heeft, daarna onbekommerd wezen moet, als verzekerd, dat hetzelve niet alleen in hem blijft, maar ook tot den einde blijven zal, ja ook op zulke tijden, als het geloof zal schijnen ganschelijk verloren te zijn." Van CALVIJN op Psalm XLI: "de geloovigen moeten hieraan vasthouden, dat, overmits het zaad Gods onvergankelijk is, daarom de genade Gods, die zij eenmaal ontvangen hebben, nimmermeer verdwijnen kan." De auteur gaat voort met te wijzen op andere gevolgtrekkingen, die uit deze stellingen ongetwijfeld opgemaakt moeten worden, als van MARTYR: "God werkt het kwaad in ons, niet alleenlijk hetzelve toelatende, maar hetzelve doende." Van denzelfden op 2 Sam. XVI: "God is de oorzaak van alle zonden." Van SZEGEDINUS [1], *Loc. com.*: "God werkt het kwaad niet door bloote toelating, maar dadelijk, effective." Van ZANCHIUS, *de Nat. Dei*: "de uitverkorene kinderen Gods zijn van eeuwigheid verordineerd tot zonden, in vorm van zonden, voor zooveel de eere Gods alzoo door zijne goedheid wordt verheerlijkt." Van ZACH. URSINUS, in zijn *Schatboek*: "God heeft Adam in de verzoeking zijne eeuwige genade onttrokken; dat heeft Hij gedaan, opdat Hij hem verzoeken zoude; ja opdat Hij zijn creatuur zou betoonen, hoe zwak het was, en opdat Hij zijne goedheid betoonen zou in het zaligmaken zijner uitverkorenen door Christus." Van CALVIJN, *Inst.* I: "Het is wel een schrikkelijk besluit, dat beken ik; nogtans zal niemand kunnen ontkennen, of God heeft wel geweten, wat einde de mensch nemen zou; Hij heeft het voorgeweten, omdat Hij het in zijn raad en besluit alzoo had geordineerd." Van PISCATOR: "God heeft den mensch geschapen, opdat deze vallen zoude; het was niet in de magt des mensche, van de verbodene vrucht niet te eten, dat is, het gebod Gods niet te overtreden."

---

[1] Eene levensbeschrijving van dezen weinig bekenden Hoogduitschen godgeleerde vindt men bij ADAMI, *vit. Theol. ext.*, pag. 62 sqq., en bij HORANYI, *memoria Hung.*, III, pag. 338 sqq.

Van BEZA: "Het besluit Gods, om eenige menschen tot zijne eere te scheppen, gaat vóór alle oorzaken. Maar overmits God geen weg tot uitvoering van zulk een besluit openen kon, ten ware, dat de mensch eerst zondigde, zoo heeft Hij de zonde van Adam geordineerd, opdat hij eenigen hebben zoude, over welke hij zich zou mogen ontfermen." Nog scherper klemt het betoog van den auteur door hetgeen JEREMIAS BASTINGIUS, den binnen en buiten Leiden zoo wel bekenden regent van het staten-collegie, in diens veelgelezen verklaring van den Heidelbergschen catechismus schrijft: "hetgeen de Apostel zegt, Rom. VIII: 28, is niet alleen te verstaan van het kruis, het lijden en den tegenspoed, waarmede wij naar het uiterlijke worden gekrenkt, maar ook van de zonde zelve, gelijk in David en Petrus blijkt, welke door hunnen val zijn onderwezen ten aanzien van hunne zwakheid en van de goedheid en barmhartigheid Gods jegens hen."

Met deze en dergelijke aanhalingen leverde de auteur het bewijs dat FESTUS HOMMIUS even kettersch was als de mannen, die hij veroordeelde, en dat hij geen regt had, om op VORSTIUS en anderen laag neêr te zien, als dezen rigtige gevolgtrekkingen maakten uit stellingen, die door de voornaamste godgeleerden voorgedragen werden, maar die HOMMIUS en zijne vrienden om de praemisse èn om de consequentie meenden te moeten verwerpen.

De predikstoel werd ook nu de gezochte plaats, om de benoeming van VORSTIUS te bestrijden. Zoo verklaarde P. B. MERCATOR, te *Alphen a/d. R.*, voor de gemeente, dat "Harminius een wolf geweest is, en die nu in sijn plaetse comen sal, is noch seven mael meerder wollef dan Harminius" [1]. Twijfel er niet aan, mijn lezer, of ook in verder liggende kringen werd gelijke taal gesproken en de predikstoel ontheiligd door onwaardige polemiek. Te meer, toen het bleek, dat curatoren bang werden voor de zich luid openbarende oppositie. Dat bleek spoedig en duidelijk; in de vergadering der staten gaf de gedane beroeping tot hevige geschillen aanleiding; de gedeputeerden van *Dordrecht* vooral, en naast deze die van *Amsterdam* en *Enkhuizen* lieten luide toonen van afkeuring hooren. Mannen als BECIUS van *Dordrecht* en PLANCIUS van *Amsterdam* hielden de opgewekte antipathie gaande. Nog bleven curatoren volharden in hun plan, om VORSTIUS

[1] *Brieven van* UYTTENBOGAERT, I, blz. 276.

te laten komen; zij beloofden hem een tractement van *f* 1200, en daarboven *f* 250 ter vergoeding van huishuur; zelfs namen zij de door hem gestelde voorwaarde aan, om niet te dulden, dat hij wegens zijne denkbeelden over de praedestinatie zou vervolgd worden, en waarborgden hem het genot zijner gagie, wat ook gebeuren mogt. Doch in de laatste dagen van Mei 1611 verhief zich de oppositie in *Vriesland*, gelijk wij die leerden kennen; curatoren werden in kennis gebragt met alles wat daar tegen VORSTIUS ondernomen was; hun werd verzekerd, dat hij kettersche gevoelens koesterde ten aanzien van de leer der triniteit en der verlossing. Toen besloten curatoren hun secretaris VAN ZEYST en UYTTENBOGAERT naar VORSTIUS af te vaardigen, om met dezen een ernstig onderhoud te voeren. Het greep plaats te *Deventer* en voldeed den afgezondenen ten volle. VORSTIUS deelde door hen aan curatoren *theses de trinitate* en *de redemtione* mede onder zijn praesidium te *Steinfurt* verdedigd. Al deze en andere bewijsstukken zijn in het *resolutie-boek* der curatoren opgenomen, en vullen daar de ruimte van blz. 233 tot 312. Doch curatoren begonnen te weifelen; zij werden blijkbaar bang voor een opposant als koning JACOBUS van *Engeland;* komen moet VORSTIUS, doch vooreerst geene lessen geven; in den senaat der hoogleeraren werd hij ingeleid, op het leergestoelte zette hij zijn voet niet; is zijn begrip aangaande het dogma der verkiezing eensluidende met dat der V Artikelen, bij die opvatting zullen zij hem beschermen, waartoe zij ook door de besluiten der staten bij magte waren; doch dwaalt hij ten opzigte van andere leerbegrippen, dan trekken zij de hand van hem af, daar zij wel een Remonstrant, doch geen Sociniaan hun bescherming konden verleenen. Telkens echter beroepen zij zich op zijn gegevene verklaring van instemming met de leer der kerk, en houden de in zijn boek *de Deo* geuite meeningen voor te subtiel, om daarover discussie te voeren. Zoo verliepen er maanden na maanden en — VORSTIUS betrad het hooge leergestoelte te *Leiden* niet; de leerstoel werd hem telkens weder afgesloten; den 9den Aug. 1615 klaagt VORSTIUS dat hij nu al drie jaren wacht op den dag, waarop hij als docent zal kunnen optreden; nu wenscht hij te komen, daar hij in *Leiden* eene geschikte woning bekomen kan. Curatoren raadden hem den aankoop geenszins af, dewijl, indien hij al niet optrad, hij zonder veel schade het huis weêr te gelde zou kunnen maken. Schrale troost voorwaar! In plaats dat

hij zich bezig houdt met het beantwoorden der tegen hem gerigte geschriften, wenschen zij dat hij al zijne krachten wijde aan eene grondige bestrijding van de Socinianen. Zeer eerlijk antwoordt VORSTIUS, dat dit hem niet doenlijk valt, daar het dan blijken zou, dat hij in meer dan één punt met dezen van dezelfde meening was. Eindelijk konden curatoren hem niet langer beschermen. Het verblijf in *Gouda*, waar hij zich gevestigd had, ja in ons vaderland werd hem ontzegd. Hij vond elders een graf. De rampen, waaronder hij leed, betreur ik; de vervolgingen, waaraan hij bloot stond, verfoei ik; maar hij had zich zelven het meest te verwijten; hij had de benoeming niet moeten aannemen. Even als ARMINIUS, was ook hij een te veel besproken man, om met nut werkzaam te wezen, daar hij door sterk vooroordeel ontvangen werd. Het was een verstandige vraag, die de faculteit van Heidelberg in Augustus van 1610 aan PLANCIUS van *Amsterdam* en BECIUS van *Dordrecht* voorlegde: an nullus inter tot vestros theologos orthodoxus, tali sparta dignus [1]? Zulke vraag werd op goede gronden gerigt tot de beide genoemden. Was het noodig en raadzaam in een land, waar mannen als BECIUS en PLANCIUS werkten, VORSTIUS te beroepen? Beiden waren gunstig bekend; beiden hadden de kerk onder 't kruis gediend en beiden waren sieraden van de gemeenten, aan welke zij nu het Evangelie verkondigden. Wat SCHOTEL [2] en GLASIUS [3] over hen geschreven hebben, herhaal ik hier niet; toch is het passend van hen te spreken, omdat het gewoonte geworden is, bij het hooren noemen van PLANCIUS' naam alleen zich zijner hardheid tegen andersdenkenden te herinneren. Ik meen dat men daarvan vrij wat ongunstigs getuigen kan [4]; misschien zelfs ligt in zijne latere bestrijding

---

[1] *Epist. cent. tres* ed. GABBEMA, pag. 749. In hetzelfde schrijven komt de bekende plaats voor: utinam VORSTIUS cogitasset illud TERTULLIANI: de Deo etiam vera dicere, periculosum esse. Hoc agere videtur, ne quid cum aliis commune sentiat de majestate Dei.

[2] *Kerk. Dordrecht*, I, blz. 222 vlgg.

[3] *Godgeleerd Nederland*, III, blz. 100 vlg.

[4] Vgl. DOMELA NIEUWENHUIS, *Gesch. der Amst. Luth. Gem.*, blz. 43 vlg. Buiten 's lands was zijn naam zeer bekend geworden door zijne houding tegenover de Lutherschen in *Amsterdam*. PHILIPPUS NICOLAÏ, predikant te *Hamburg*, trad tegen hem in het strijdperk, vooral in een zeer opmerkelijk tractaat: *Bericht von der Euangelischen Christen Wiederwerdigkeit zu Amsterdam in Hollandt*, u. s. w.

van VORSTIUS iets zeer menschelijks, alsof hij gevoelde wel waard te zijn de eere, om in diens plaats benoemd te wezen; het kan zijn; doch 's mans talenten waren erkend; hij wist nog van andere dingen, dan van dogmatiek, en zijn rigting was aan ieder bekend in hare Calvinistische zuiverheid.

Maar de curatoren wilden, zoo het heette, een man, die het midden hield. Daarom geen BECIUS, geen PLANCIUS, geen FESTUS HOMMIUS, hoewel de laatste hun van zekere zijde bepaald aanbevolen werd — neen, VORSTIUS begeerden zij. Doch VORSTIUS was geen man van een juist midden. Wel beweert SCHWEIZER [1] dat zijn systeem het midden hield tusschen dat der Socinianen en dat der kerk; ik twijfel of dit volkomen juist geoordeeld is. Eerder houd ik het daarvoor, dat hij de hermeneutiek der Socinianen in hare volle kracht op de kerkelijke dogmatiek wilde toepassen. Van de Socinianen, hij zelf getuigde het, had hij het *Θεολογεῖν* geleerd, en daaronder verstond hij gewis hunne exegetiek. Meende hij dat hun exegese op het dogma der soteriologie kon toegepast worden, zonder daarbij de eigenlijke theo- en christo-logie in het hart aan te tasten, dan toonde hij geen oog te hebben voor den naauwen zamenhang van het geheele stelsel der hervormde dogmatiek, of werd hij door vreeze teruggehouden om ten volle zich uit te spreken en werkelijk op te treden als hervormer van het kerkelijk leerstelsel. Voor de felle slagen, door hem daartegen gerigt, hebben niet slechts zijne tijdgenooten, maar ook later levende godgeleerden open oogen gehad. De Groninger hoogleeraar GERDES gaf in 1740 een *elenchus veritatum circa quas defendendas versatur theologia elenchtica.* In dien *elenchus*, een handboek bij zijne lessen, werd VORSTIUS scherp bestreden, als hadde deze *elenchus* eene eeuw vroeger het licht gezien.

De vrienden van VORSTIUS, hier te lande, hebben het waardigst zijn naam in eere doen blijven, toen zij in 1631 eene uitgaaf bezorgden van zijnen *Commentarius in omnes Epistolas apostolicas*, *exceptis II ad Timoth.*, *ad Titum*, *ad Philemonem et ad Hebraeos*, en zoo den lof gezocht te regtvaardigen, hem van onderscheidene zijden, behalve van die der contra-Remonstranten toegekend, dat hij een goed Schriftverklaarder was, die vaak op gelukkigen trant den zin van

---

[1] *Jahrb.*, a. a. O. S. 168.

de uitspraken der apostolische mannen heeft weten uit te drukken.

Wegens het spoorloos verdwenen zijn van een pamflet: *Vorstius Redivivus*, dat MART. SCHOOCKIUS tot auteur schijnt gehad te hebben [1], valt het onmogelijk te bepalen, in hoever daarin op de leerbegrippen van VORSTIUS gelet is. De titel alleen: VORSTIUS *Redivivus*, van een stuk in 1636, dus 14 jaar na zijn dood gedrukt, bewijst wel, dat bittere gewaarwordingen door zijn naam werden levende gehouden.

---

1 Mij alleen bekend door pag. 200 van VINC. PLACCII, *theat. anonym. et pseudon.*

VIII.

DE LEIDSCHE HOOGLEERAREN

POLYANDER EN EPISCOPIUS.

ARMINIUS ontslapen; GOMARUS naar *Middelburg* vertrokken; VORSTIUS geroepen, onder weg, in *Leiden* aangekomen doch niet doceerende; zulk een staat van zaken was voor de Leidsche hoogeschool onhoudbaar. Reeds spraken wij een enkel woord over de pogingen van curatoren, om de ledige plaatsen, des noods, tijdelijk te bezetten. Wij hoorden de stellige weigering van GOMARUS, om ARNOLDI tot ambtgenoot te hebben. Was het curatoren wel ernst met deze candidatuur? Zoo vragen wij, die JOHANNES ARNOLDI CORVINUS, den Leidschen predikant, kennen als den ijverigen Remonstrant dier dagen [1]. Toen hij aan GOMARUS als toekomstig ambtgenoot werd aangewezen, had hij pas zijn *instructio contraria adversus* GOMARI *praemonitionem* in het licht gegeven, voorafgegaan en dra gevolgd door opstellen van gelijken geest. Het schijnt ons toe, dat curatoren meer zijn naam gebruikten, dan dat zij zijn persoon werkelijk bedoelden; ook blijkt het, dat zij spoedig dit plan lieten varen, misschien geleid door de overtuiging, dat een bekwaam man als ARNOLDI wel niet gediend zou zijn met een interimair professoraat, tot op den tijd dat VORSTIUS het ambt zou aanvaarden.

Verstandiger mogt de keus heeten, welke op PIERRE DU MOULIN werd uitgebragt. Reeds vroeger, van 1593—1598, had deze veelgeliefde leerling van JUNIUS te *Leiden* de wijsbegeerte gedoceerd en in geschriften als *elementa logices* (1596), *de relatis* (1597), *de indole et virtute* (1597), getoond, dat het hem met de beoefening der wetenschap volle ernst was. Naar zijn vaderland, *Frankrijk*, weêrgekeerd, was hij een ijverig dienaar der kerk geworden, wiens pen onverpoosd de dwalingen der Roomsche kerk bestreed [2]. In dit jaar 1611

[1] Vgl. vooral TIDEMAN, *de Stichting der Rem. Broederschap*, 1e Deel, blz. 67 vlg., alsmede diens *Biographische Naamlijst*, blz. 83.

[2] HAAG, *la France Protest.*, IV, pag. 423 ss., deelt eene opgaaf zijner werken mede; Tom. VII van het *Bulletin* zijn autobiographie.

schijnt hij aan de dienst der kerk van *Parijs* [1] verbonden te zijn geweest; althans de curator VAN DER MIJLE beloofde door tusschenkomst van de prinses van ORANJE en der staten ambassadeur VAN AERSENS bij den kerkeraad van *Parijs* op zijn ontslag aan te dringen. Tot dit besluit was men niet gekomen, tenzij met erkenning van wezenlijk bestaande bezwaren: men meende DU MOULIN te mogen houden voor een man des vredes; door hem bekend te maken met den inhoud der V artikelen, zou hij die opvatting der kerkleer kennen, welke reeds den naam van Remonstrantisme droeg, zoodat hij ten volle van de gesteldheid der dingen hier te lande wetenschap bezitten kon. De toezegging eener bezoldiging van *f* 1200 met emolumenten, wel ter waarde van *f* 100, gaf hoop, dat hij komen zou. 26 Mei 1611 werd hij beroepen — vruchteloos; want in de vergadering van 30 Augustus 1611 van zijn bedanken berigt gegeven.

Had zich iets anders laten verwachten? MOLINAEUS blijkt een Calvinist geweest te zijn, die lang eer hij zijne contra-Remonstrantsche gevoelens beleed in de *anatome Arminianismi* [2], van heeler harte aan de zijde van GOMARUS zijn plaats gezocht had.

Wat nu te doen: van UYTTENBOGAERT en ARNOLDI is in de notulen geene spraak meer; thans keerde men de oogen naar *Dordrecht* en naar *Utrecht*. Ter laatstgemelde plaats werkte CHARLES NIËL als predikant bij de Waalsche gemeente [3]; nog werd er wel niet getwijfeld aan zijne orthodoxie, doch de roep die van *Utrecht* uitging, was in het algemeen niet gunstig, en men vond beter, ook met de gedachte aan de oppositie, die vooral uit *Dordrecht* tegen VORSTIUS zich gekeerd had, van daar eenen hoogleeraar te beroepen. Eene commissie derwaarts afgevaardigd, stelde aan POLYANDER de zaak voor, hem onverholen te kennen gevende, dat hij VORSTIUS als ambtgenoot zou moeten dulden en de V artikelen niet als ketterij stoutweg veroordeelen. Op gepaste wijze antwoordde POLYANDER; hij wist "dat men het niet alle man passe kon

---

[1] Bij afwisseling nam hij de dienst te *Parijs* en te *Charenton* waar; vgl. A. COQUEREL, *fils*, *précis de l'histoire de l'Eglise Réformée de Paris*, I, pag. 180.

[2] Over de geschiedenis van dat boek, vgl. HAAG, l. c., pag. 426.

[3] Later werd hij een sieraad der Remonstrantsche broederschap, gelijk TIDEMAN hem teekent, *Biogr. Naamlijst*, blz. 227, en *de Stichting der Rem. Broederschap*, I, blz. 66, vlgg.

maken," en vond alleen bezwaar in zijne 20jarige dienst der kerk, die hem belet had, zich zoo met de studie bezig te houden, als hij het noodig keurde voor de betrekking, die hem nu aangeboden werd. Nogtans gaf hij eindelijk toe en kreeg van regeering en gemeente ontslag, terwijl men nu te *Dordrecht* zekerheid had, dat door zijn onderwijs mannen zouden gevormd worden, die waardiglijk de kerk konden dienen.

Een tractement als het aan MOLINAEUS aangebodene, werd hem toegezegd, en nu al weer de verkeerde maatregel toegepast, in dezelfde faculteit aan den eenen hoogleeraar ruimer inkomsten te verzekeren dan aan den anderen. Bij het beroep dat in Februarij van 1612 op SIMON BISSCHOP, den welbekenden EPISCOPIUS, werd uitgebragt, gingen curatoren nog verder; hem boden zij *f* 800 aan. Intusschen daar het blijkt, dat de beroepenen geen bezwaar maakten in dit verschil, willen wij verder daarover niet spreken. Laat ons liever onze blijdschap uiten, dat eindelijk de ledige plaatsen bezet zijn en de faculteit weer twee hoogleeraren telt: POLYANDER en EPISCOPIUS. Den 16den Februarij 1612 werd aan laatstgenoemde namens de verzorgers der hoogeschool een schrijven gerigt, waarin hij werd opgewekt om den post te aanvaarden en de godgeleerdheid te onderwijzen, "zooals hij in goede conscientie zoude meenen, de meeste eer en nut en voordeel der universiteit en studenten te zullen kunnen verschaffen, dienende de beroeping van hem en POLYANDER, om de vrijheid der prophetie of uitlegging der H.S. in de Leidsche academie te doen plaats hebben, en de jonge theologanten door hun voorbeeld tot het onderhouden der onderlinge verdraagzaamheid in de school, tot het betrachten des vredes bij de kerk in tijds te gewennen."

Inderdaad zijn deze woorden hoogst merkwaardig; zij bewijzen, dat het verschil in rigting, waardoor POLYANDER en EPISCOPIUS zich kenmerkten, bekend en door curatoren gewild was: vooral dat deze dit verschil, of ten aanzien van EPISCOPIUS mogen wij zeggen, afwijking van de leer der Hervormde kerk, niet beschouwden als hem buiten de gemeenschap der kerk te sluiten, en zij, de curatoren namelijk, hem gekozen hebben, niet in weerwil van, neen juist ter wille van het bestaande verschil.

Deze handelwijze was in volle overeenstemming met de tot heden gevolgde gedragslijn der curatoren. Op meer dan ééne plaats van het resolutieboek wordt hun verlangen uitgespro-

ken, om over geene benoeming eenig kerkelijk gezag te laten gelden: de consequente toepassing van dit beginsel voerde ligt tot het besluit, om des noods personen te kiezen, wier aanstelling der kerk welligt onaangenaam, hun voor de wetenschap wenschelijk scheen. In 1611 en 1612 had het Remonstrantsch gevoelen, hoe heterodox in de schatting der kerk, als bestaande rigting te wijde proportiën aangenomen, om niet een vertegenwoordiger van dat gevoelen aan de hoogeschool op het hooge leergestoelte wenschelijk te maken. Vóór alle dingen moet men nadruk leggen op het feit — te veel voorbijgezien — dat na het indienen der Remonstrantie en contra-Remonstrantie, de staten van Holland en West-Vriesland uitdrukkelijk verklaard hadden niet te dulden, dat iemand om den inhoud der V artikelen zou bemoeijelijkt worden; een besluit, het zij dan genomen, gelijk BAUDARTIUS schrijft [1], "dewijl hij goed bidden heeft, die de Heylighen te bate heeft;" dus volgens hem, uit politieke genegenheid jegens eenige Remonstranten, doch genomen volstrekt wettig, dus voor curatoren tot veilig rigtsnoer dienende. Van die zijde beschouwd, is de door hen nu uitgebragte beroeping volkomen geregtvaardigd. Natuurlijk werkten hier twee factoren zamen: de staat van zaken en de eigen denkwijze der curatoren.

Hoe weinig het meergenoemd resolutieboek ons eenig inzigt geeft in den gang der overwegingen, welke aan de besluiten der curatoren zijn voorafgegaan, behoeven wij niet te vragen, wie op het besluit en zijne motieven den meesten invloed gehad hebben. Ongetwijfeld de beide curatoren, die later van dezen post ontzet werden, ADRIAAN VAN MATTHENESSE en CORNELIS VAN DER MIJLE, de bekende schoonzoon van OLDENBARNEVELT.

Ik heb vroeger een woord van afkeuring geuit over de benoemingen van ARMINIUS en VORSTIUS; de reden, die mij daartoe bewoog, is nu in 1611 vervallen; het Arminianisme — laat mij voor een oogenblik dezen term bezigen — was niet meer het gevoelen van dezen en genen, maar geworden de overtuiging van velen in den lande en van staatswege als afwijkend gevoelen erkend. De curatoren, geroepen om op te wekken al wat het wetenschappelijk leven bevorderen kon, kozen een man, die aan eene talrijke minderheid hoogst welgevallig wezen moest.

---

[1] *Memoriën oft cort verhael*, enz., I, 2e boek, blz. 37 vlg.

JOHANNES POLYANDER was reeds te *Leiden* gevestigd, toen EPISCOPIUS daar kwam. Van alle zijden scheen POLYANDER aanbevelenswaardig te zijn. Men kent den loop van zijn leven, den gang zijner studiën. Hij had ze te *Genève* voleindigd, na onder BEZA *de praedestinatione* en onder DE LA FAYE *de Christo mediatore* — magno cum applausu zegt zijn lijkredenaar SPANHEIM — gehandeld te hebben. Men weet dat hij bijna twintig jaren lang de Waalsche gemeente te *Dordrecht* als predikant, de doorluchtige school dier stad als onderwijzer op de meest voortreffelijke wijze gediend heeft [1]. Nu werd hij op drie en veertigjarigen leeftijd te *Amsterdam* als leeraar, te *Leiden* als hoogleeraar benoemd. Veel was er wat hem ook naar het uitwendige aanbeval. Hij was een man van deftigen huize, van bemiddelden stand, imponeerende door zijn athletiesch voorkomen en overal ten allergunstigste bekend. "Sine hoste, sine invidia." Toen hij, reeds in Februarij van 1612, dus zeer kort na zijne inaugureele oratie gehouden te hebben, door prins MAURITS tot rector der hoogeschool benoemd werd, haastte BAUDIUS zich, juist in *den Haag* zijnde, hem een brief van gelukwensching te schrijven, waarin deze blijkbaar den invloed erkent en waardeert, dien POLYANDER reeds verworven had [2]. Van het aanzien dat POLYANDER bij LOUISE DE COLIGNY genoot, spreekt een brief, ons bewaard onder de correspondentie van UYTTENBOGAERT [3].

Zijne biographen hebben tweeërlei overlevering aangaande hem voortgeplant, die ik bestrijden moet. Men zegt, dat hij in geleerdheid bij velen zijner tijdgenooten achterstond, maar in vredelievendheid hen overtrof. Noch het een, noch het ander zou ik durven nazeggen.

Wat ik van zijne geschriften in handen gehad heb — en daarop alleen kan ik een oordeel bouwen — doet mij met eerbied tot hem opzien, daar het mij bewijst, dat hij geleverd heeft, hetgeen tijd en omstandigheden vorderden en gedoogden. Tot mijn genoegen en mijn voordeel heb ik het geschrift leeren kennen, dat hij als predikant te *Dordrecht* in 1610 ter perse gaf: *Responsio* JOHANNIS POLYANDRI *ad interpolata* ANASTASII COCHELETII *monachi Carmelitae sophismata*, *sub*

---

[1] Vgl. SCHOTEL, *de illustre school te Dordrecht*, blz. 41 vlg.
[2] *Epist. cent. tres*, cet. (1642), pag. 452.
[3] Vgl. 1e Deel, blz. 262 van de door ROGGE bezorgde uitgave.

hoc titulo evulgata: Calvinus infernus, adversus JOHANNEM POLYANDRUM, *Ministrum Calvinistam* [1]. Het werd door hem opgedragen aan de staten van *Holland* en *West-Vriesland.*

ANASTASE COCHELET, Franschman van geboorte, bragt een groot gedeelte van zijn leven in *Antwerpen* door, waar hij vooral met het bestrijden der ketterij, bepaaldelijk van het Calvinisme, zich bezig hield. Bekendheid met de leerstellingen van het Calvinisme, vooral zooals die van de zijde der Luthersche godgeleerden bestreden werden, kon hij zich gemakkelijk eigen maken, sedert de ultra-Lutheraan C. SCHLUSSELBURG in 1592 zijn uitvoerig, en voor de polemiek nog altijd van groot belang blijvend werk had uitgegeven: *Theologiae Calvinistarum libri tres, in quibus ceu in tabella quadam, quasi ad oculum, plus quam ex CCXXIII sacramentariorum publicis scriptis, pagellis, verbis propriis et autorum nominibus indicatis, demonstratur, eos de nullo fere doctrinae Christianae articulo recte sentire, addita simul verae sententiae assertione et contrariae opinionis refutatione,* cet. Uit dit tuighuis leende COCHELET en met hem vele anderen hunne wapenen, gelijk hij zelf erkent.

Door tusschenkomst van vrienden en verwanten had POLYANDER — van zijn anderen naam VAN DEN KERCKHOVE maakte hij zelf geen gebruik — kennis gekregen van de uitvallen, die COCHELET zich op de leerstellingen van CALVIJN veroorlooft, vooral van het dezen aangewreven gevoelen, als zouden de begrippen: hel en staat der verdoemenis alleen metaphorice te verstaan zijn, zooals SCHLUSSELBURG reeds beweerd had, in zijn aangehaald werk, libr. I, pag. 145 sq.

Op deze beweringen antwoordde POLYANDER schriftelijk ten behoeve van den vriend, door wiens tusschenkomst ze hem bekend werden, en welke vriend ze aan COCHELET mededeelde. Van daar dus ook dat de Roomsche polemicus een geschrift tegen POLYANDER in het licht zond, dat de Dordsche leeraar op den titel van zijn tegenschrift vermeldt en werkelijk met goed gevolg weerlegt.

Dat zijn adversarius hem tot zulk eene wederlegging niet in staat achtte, schijnt te blijken uit POLYANDER's stellige verklaring [2], dat niemand van zijn geschrift inzage gehad

---

[1] Het door mij gebruikt exemplaar behoort aan de bibliotheek der Remonstrantsche kerk van *Amsterdam.*

[2] l.l., pag. 79 (foutief de cijfers 97 dragende).

heeft, dan zijn ambtgenoot BECIUS [1], en hij alleen de hulp des heiligen Geestes genoten heeft.

POLYANDER'S werk getuigt van gezonde schriftverklaring en behendigheid in het bestrijden der vaak weinig doordachte aanvallen van COCHELET. Waar het doenlijk is, laat hij zich geene gelegenheid ontglippen, om ook SCHLUSSELBURG teregt te wijzen, terwijl hij echter diens naam verkeerd SCHUSSELBURG schrijft. Wijselijk begreep POLYANDER het twistgeschrijf niet verder te vervolgen, toen COCHELET in 1612 een *coemeterium Calvini inferni* [2] uitgaf, welks titel een laffe zinspeling bevatte op den naam VAN DEN KERCKHOVE, die, gelijk POLYANDER in de *praefatio ad lectorem* voor de *Responsio* geplaatst berigt, door den rector der Gentsche school, toen zijn vader, later meer dan dertig jaar predikant te *Emden*, die school bezocht, naar de gewoonte dier tijden in dien van POLYANDER veranderd was.

Andere proeven zijner polemiek tegen *Rome*, wier titels SPANHEIM in de *oratio funebris* op POLYANDER vermeldt: *disputatio adversus invocationem sanctorum*, een in het Fransch verbreid opstel en eene *disputatio de adoratione reliquiarum*, kwamen mij niet in handen.

Ook bejammer ik, geene gelegenheid gevonden te hebben, om met zijne inaugureele oratie kennis te maken. Hij hield haar 6 October 1611, *de Theologiae dignitate et praestantia*. Het neutrale en weinig piquante, dat haren inhoud kenmerkt, beschrijft SPANHEIM, als hij zegt, sprekende over die oratie: cum bonorum applausu et ad novationes prurientium dolore habuit, qui argumentum exspectabant factiosum et insectationibus opportunum, quorum artes Polyander sua prudentia in limine elusit.

Tot deze weinig bepalende woorden van SPANHEIM moet ik mij beperken: de beslissing van het min of meer gepaste van het behandelde onderwerp, waarbij alles afhangt van de wijze waarop de gekozene stof verwerkt is, verder in het midden latende.

Eigenlijk gezegd geleerden arbeid, uit zijne pen gevloeid gedurende de jaren, dat hij in EPISCOPIUS een ambtgenoot bezat, kon ik niet ter inzage bekomen. Of wel de katheder voor POLYANDER het meest schitterend tooneel zijner bekwaam-

---

[1] Een ander getuigenis van de achting welke POLYANDER BECIUS toedroeg, deelt SCHOTEL mede, *Kerk. Dordrecht*, I, blz. 225.

[2] Ik vond het genoemd door PAQUOT, *Mémoires*, I, pag. 39, bij het levensberigt van COCHELET.

heden is geweest, zou ik niet gaarne beweren. Heri, schrijft EPISCOPIUS [1], disputabat D. POLYANDER de peccato originali, eheu quam misere. Vix dixerim quam multa ἄτοπα et absurda responsa sint. Erant, qui dicerent, theologiam animam agere et peccato originali exequias factas. Sed mirum non est cum haec plerumque in ejus disputationibus accidant. Unum tantum admiratione dignum est, quod cum tam manifeste saepe teneatur, mirifice tamen sibi placeat, neque magis sentiat, quam si elephanti corio tectus esset. De bewijzen ontbreken echter niet, dat POLYANDER met de pen de belangen der academische jeugd wel gediend heeft.

In 1617, bij het al hooger stijgen der kerkelijke geschillen, sprak hij herhaaldelijk een zeer verstandig woord tot de studenten in de godgeleerdheid. Allereerst gedenk ik hier de van zijne hand geplaatste *praefatio* voor de door hem uitgegeven *Commentarii in Proverbia Salomonis, authore* THOMA CARTWRIGHTO, over welk werk wij reeds gesproken hebben. De uitgaaf geschiedde niet slechts als blijk van hooge achting jegens CARTWRIGHT, maar vooral in het belang der studeerenden, die van dezen exegeet eene goede hermeneutiek konden afzien en bewaard worden voor de verkeerde rigting die heerschende werd en waartegen POLYANDER ernstig meende te moeten waarschuwen. "Non enim me latet — ik geef de geheele belangrijke plaats — magnam ordinis vestri partem in stolidis potius sophistarum argutiis, quam in solidis Theologorum Orthodoxorum scriptis evolvendis meliores suas horas collocare, neglectisque piorum ac prudentum Interpretum Commentariis Theologiam θεωρητικὴν ad πρακτικὴν, sacrasque meditationes ad pias actiones reducendi rationem ostendentibus, ad solas pene controversias de quinque articulis intelligendas animum suum adjungere, quas a paucis primum apud nos motas, nunc a pluribus acerrima contentione foveri videmus, non sine magno hominum pacificorum moerore, nec sine miserandi scismatis periculo, gravique exterarum Ecclesiarum reformatarum offensione, quae suam doctrinam nostrae consentaneam scriptis quorundam mordacibus per aliquot Theologorum latus convelli animadvertunt, ac communes nobis inimicos vires suas quas pristina nostra concordia amiserant, nova hac discordia facile recuperaturos praevident, nisi Deus

[1] De brief is gedagteekend van 10 Julij 1616, onder de *Praest. ac. erud. vir. epist.*, pag. 473.

Opt. Max. nostri tandem miserescens aptum aliquod tanto vulneri remedium adhibeat. Sed ut eo redeam, unde Ecclesiarum nostrarum miserias apud Deum deplorans aliquantulum sum egressus, etsi non inconsultum arbitrer, ut ii praesertim quos CHRISTUS ἀρχιποίμην gregi suo pascendo destinavit, utriusque partis de istis quinque articulis praecipuè disputantis scripta adversaria perlegant, ne in hac regione pronuperis et peregrinis Doctoribus habeantur, illorum tamen consilium atque institutum non possum approbare, qui in istorum quinque articulorum disquisitionem sic incumbunt, ut reliquorum fidei dogmatum indagationi, quae in sacra Scriptura passim traduntur, vix aliquid subsecivi temporis impartiantur, ideoque in eorum ignoratione tanquam in crassa quadam caligine versentur. Huic morbo ingravescenti ut pro mea facultate mature occurram, vos per unicum nostrum Dominum ac Doctorem JESUM CHRISTUM obtestor, ut ab irrequietis quorundam disputatorum contentionibus paululum recedentes, vestram aetatem, quae hactenus in isto potissimum dissertantium curriculo versata est, tranquillioribus lucubrationibus in posterum impendatis, vestrique ingenii sementem atque industriam in hoc fertili Proverbiorum campo gnaviter exerceatis, ac normam reverentiae Deo gratae, viamque justitiae vobis salutaris, quam post SALOMONEM unicuique vestrum CARTWRIGHTUS intuendam proponit, assiduè consectantes πρᾶξιν coelestis sapientiae cum ipsius θεωρίᾳ, Dei timorem cum proximi amore, rectamque conscientiam cum vera scientia feliciter conjungere ab utroque monitore addiscatis. Qua mente si vos affectos esse percepero, praeterquam quod ad simile scriptionis genus meum quoque calamum excitabitis, votum sanctae obedientiae quo a sacris literis initiati Deo vovistis, fideliter persolvetis, Christique Pastorum principis Ecclesia, cui vestram operam dicastis, ex hoc vestro studio pioque conatu quàm amplissimos aliquando fructus percipiet et posteritati relinquet.

Dergelijke woorden van wijsheid herhaalde hij ook op andere tijden, niet zoozeer toen hij 8 Februarij 1618, ten derden male als rector — in het jaar zijns overlijdens, 1645, bekleedde hij die waardigheid voor de achtste maal — sprak: *de Christo Immanuele, summa cum animi veneratione exosculando*, en eene voordragt hield, wier inhoud van dien eener preek niet veel verschilt; maar in zijne tegelijk met deze rectorale rede gedrukte *Oratio de cautione adhibenda ad controversias Ecclesiasticas recte dijudicandas ac dirimendas*,

13 April 1617 gehouden, ter inleiding zijner lessen over den brief van PAULUS aan de Romeinen. Langs welken weg de hoogleeraar de genezing der kwaal van zijnen tijd verwachtte, zegge hij ons met de woorden, waarin hij dit duidelijk te kennen geeft.

"Interea cavendum est et providendum, ne de controversis fidei dogmatibus in Ecclesia obortis judicia privata (ut plerumque fit) cum publicis confundantur, sed rogandi sunt pii Magistratus ac Principes Christiani, ut, tam in colloquiis, quam in Synodis legitime convocandis, operam suam atque auctoritatem praestent, in quibus ordo judiciorum ab Ecclesia Israelitica et Apostolica quondam observatus in pristinam consuetudinem revocetur. Pontificii quidem hujus ordinis necessitatem atque utilitatem approbantes, nihil de receptis in sua Ecclesia doctrinis et usitatis moribus immutandum esse censent, nisi illud sui Pontificis, aut universalis Concilii decreto constituantur: sed cum Pontifex Romanus in hoc officio Synodos legitime cogendi et moderandi. quod Romanenses ipsi adscribunt, non modo cesset, sed jam pridem omnem ejus rei spem praeciderit, atque adeo omnem Ecclesiae suae reformationem se rejicere planissime declaraverit, Principes sane et Ecclesiastae Christiani, qui Pontifici propterea valedixerunt, nec cessare, nec cunctari debent, quo minus pro suo quisque munere Ecclesiarum nostrarum (quarum illi nutritii, hi pastores in sacra pagina vocantur) curam habeant, studiumque non solum minuendarum, sed etiam tollendarum controversiarum suo quisque loco suscipiant. Qua in re, praeterquam quod pii Principes et Magistratus CONSTANTINI MAGNI, THÉODOSII et similium imperatorum, Ecclesiastae vero Presbyterorum veteris Testamenti in magno synedrio, Apostolorum in Synodo Hierosolymitana ac Patrum Orthodoxorum in variis Conciliis congregatorum laudabile exemplum imitabuntur, utrique suam conscientiam coram Deo liberabunt et fines Reipublicae suae Christianae ab hostium veritatis aggressionibus solenni via tuebuntur. Danda interim omnibus modis est opera, ut, quatenus fieri potest, pacis, unitatis, et concordiae Ecclesiasticae ratio habeatur.

Nam si Apostolus noster jubet cap. XII commate 18 hujus epistolae ad Romanos, ut cum omnibus hominibus, si fieri potest, quantum in nobis est, in pace vivamus, quanto magis nos cum iis, quibuscunque possumus rationibus, pacem alere oportet, cum quibus, si non omnibus in locis, Ecclesiastica,

saltem civili quadam societate conjuncti sumus? Non ita tamen erga hanc unitatem externae et visibilis societatis affici debemus, ut ejus praetextu à summi Pontificis ac Pastoris JESU CHRISTI mandato et verbi ipsius praescripto desciscamus, atque, adeo quae necessario sunt facienda et obeunda praetermittamus, aut quae necessario sunt praetermittenda, admittamus. Inprimis itaque divinae legis regulam, à qua deflecti nefas est, nobis proponamus, atque eo semper spectemus, ut opiniones sacrae Scripturae contrarias, vel certe minus consentaneas sanis dogmatibus, ab Ecclesia Christi fidei nostrae commissa, removeamus. Deinde tranquillitatis ecclesiasticae et pacis publicae, nec non loci ac temporum in quibus versamur, sic rationem habeamus, ne quo modo cum praejudicio veritatis ac bonae conscientiae in eorum consiliis ac conatibus conniveamus, quos sub titulo mollioris doctrinae ac mutuae tolerantiae novam aliquam religionem, novamque ab Ecclesiis nostris secessionem meditari nonnulli ex nostris suspicantur, etiamsi illi doctrinam ab Ecclesiis nostris receptam sufficientem esse ad salutem, et à nostris antecessoribus ad Apostolicam puritatem fuisse restitutam confiteantur, ideoque Ecclesias nostras ab aliis distinguentes, nobiscum reformatas appellent."

Wij behoeven niet te vragen, wat zijn oordeel wezen zal, als hij weldra ter synode van *Dordrecht* eene plaats gaat innemen. Van daar wedergekeerd, zal hij voor ons staan als de trouwe kampvechter voor de leer, aan wier zuiverheid hij voor zich wel nooit getwijfeld heeft.

Daarom kon hem een collegaschap met EPISCOPIUS niet welkom wezen. Hij kwam er openlijk voor uit, liever gewenscht te hebben, dat een ander, of, wilde men een Remonstrant, ARNOLDI CORVINUS, ware gekozen. Wel roemt men zijne vredelievendheid, doch de traditie desaangaande vergeet ons te zeggen, dat hij blijkens den brief aan zijnen vriend BECIUS, niet dan op verzoek van curatoren, collega's en betuigingen van welwillendheid, hem door EPISCOPIUS gegeven, eindelijk besloot diens inaugureele oratie bij te wonen [1]. Overigens laat zich denken, dat een man als POLYANDER, van zooveel minder heftigen gemoedsaard dan GOMARUS, gemakkelijk scherpe botsingen voorkwam, dewijl ook al spoedig de studenten voor zich een keus deden en

[1] Een uittreksel van dien brief nam TRIGLAND over, *Kerck. Gesch.* blz. 620.

die de lessen van POLYANDER volgden of schuwden, die van EPISCOPIUS voorbijgingen of aanhoorden.

Wat er eigenlijk van POLYANDER'S vredelievendheid zij, kan men het best bepalen zoodra men hem heeft leeren kennen als auteur van eene in die dagen veel genoemde brochure: *den staet van de voornaemste quaestiën en de gheschillen, die ten huydichen dage gedisputeert worden tusschen de oude Recht-gesinde, die men Contra-Remonstranten, ende de nieu-gesinde, die men Remonstranten noemt. Duydelyck gestelt ende getrouwelyck getrocken so uyt de Haechsche Conferentie als andere Stryt-Schriften over deze materie uytghegeven. Waerby noch syn gestelt eenige andere gheschillen van dengenen, die het met den Remonstranten houden, opgeworpen. Als oock eenige seltsame dwalingen* NICOL. GREVINCHOVII *ende* SIMONIS EPISCOPII, *getrocken uyt hare Schriften* [1].

Een gedeelte dezer brochure — zij telt slechts 31 bladzijden — is aan het oogmerk gewijd, om het bewijs te leveren, dat op EPISCOPIUS de smet van Socinianisme kleeft. Zij grijpt dus het in die dagen geliefkoosde middel van verdachtmaking aan en poogt de reeds bij velen tegen EPISCOPIUS bestaande antipathie te versterken door hem als een geesteskind van SOCINUS en een geestverwant van VORSTIUS te brandmerken. Het voorbeeld in dezen, door FESTUS HOMMIUS gegeven, werd ter kwader uur door POLYANDER gevolgd.

Door POLYANDER; wel heeft ROGGE [2] hem het vaderschap van deze brochure ontzegd en aan TRIGLAND toegekend, doch op geen voldoende gronden. De brochure komt voor onder de werken van laatstgenoemden hoogleeraar; zij is, zooals ze daar gevonden wordt, niets meer dan afdruk eener door dezen vervaardigde vertaling van het oorspronkelijk Fransche opstel, dat POLYANDER geleverd heeft. Hoewel dit Fransche stuk ons niet in handen kwam en TRIGLAND in het kort voorberigt van den Hollandschen tekst zeer onduidelijk over den oorsprong aldus zich uitlaat: "het heeft my goed ghedacht dit kleyn Tafereelken, hetwelck my van een goet Vriendt ende vroom Christen is ter hand ghestelt," in druk te geven, is hij zelf degeen, die in deze ons op stelligen toon leert spreken; immers in zijne *Kerckelycke Geschiedenissen*, blz. 635, verhaalt hij, dat "in 1616 een geleert ende Godtsalich, ook

[1] Dit exemplaar behoort aan de bibl. der Rem. gem. van *Amsterdam*.

[2] *Bibliotheek der contra-Rem. en Geref. geschriften*, blz. 39.

vriendelyck ende vreedsaem man binnen *Leyden*, een boexken in de Franse tale gestelt heeft *l'Estat des principales questions et controverses qui se disputent pour le jourdhui*," hetwelk "met eenen overgezet" werd in onze taal, terwijl hij aan den kant als auteur van den Franschen tekst noemt D. JOANNES POLYANDER A KERCKHOVE, alzoo *in margine* de anonymiteit opheffende, welke hij *in textu* geëerbiedigd had.

De geschiedenis van "dit boexken", hetwelk "den Remonstranten dapper neep", ligt overigens buiten den kring onzer beschouwing; wij maakten er melding van als bewijs, dat de lofspraken op POLYANDER's vredelievendheid niet in al te ruimen zin mogen worden opgevat. Nogtans willen wij niet vergeten, dat in de biographie van EPISCOPIUS, geplaatst voor diens *predicatiën*, uitgegeven in 1693 [1], verklaard wordt, dat "zoolange zij met malkanderen de professie bedienden, men geen tweespalt tusschen hen vermerkt heeft," eene verklaring te opmerkelijker, dewijl zij voorafgegaan wordt door de mededeeling van hetgeen gebeurde op een maaltijd, waar POLYANDER zich zeer ongunstig over de nieuwigheidzoekers uitliet, en wel op een toon, die teregt door EPISCOPIUS in hem berispt werd. Zoo hij werkelijk bij den aanvang van hun collegaschap den wensch tot EPISCOPIUS gerigt heeft, dat beider werk strekken mogt "tot vermeerdering onzer academie, opdat zij geen schade lijde van de academie van *Groningen*, daar GOMARUS nu is," heeft hij, zoo sprekende, het bewijs gegeven van groote welwillendheid. Is ook hij ter eene zijde medegesleept door dezulken, die liefhebbers waren van harde woorden en harde vormen, ter andere zijde kon hij het oor niet sluiten voor de taal van vredelievenden en vredestichters als DUPLESSIS DE MORNAY. Deze deelde hem uit *Saumur*, 31 Mei 1616, onder andere raadgevingen ook de navolgende mede [2]: "mon advis seroit, que sur les points controvers les parties fussent obligées à se tenir aux termes de l'Escriture Saincte, lorsqu'elles en parleroient et qu'a ceste fin on convient des phrases desquelles le S. Esprit a usé pour les exprimer, sans s'échapper au dela, ou aux exaggerations, ni en invectives, en attendant que par un synode de vostre Nation il y eust esté pourveu; qu'aussi en attendant iceluy,

---

[1] VAN LIMBORCH was daarvan de schrijver. Over de uitgaven dier levensbeschrijving vgl. v. D. HOEVEN, *Gedenkschrift*, blz. 87 vlg.

[2] *Praest. ac erud. vir. epist.*, pag. 467 sq.

s'abstient de part et d'autre d'escrire en cette matière pour eviter aux aigreurs et animosités, qui croissent plustost en escrivant, qu'elles ne diminuent et parce que les dites parties ne sont desja que trop allumées et semblent avoir passé comme en parti formé." — Met nadruk betuigt hij aan het slot den wensch: "surtout evités en tant que vous pouvés une rupture formelle, parce que *non datur regressus* et vous voiés à quoy nous en sommes en *Allemagne*." Maar niet al de vrienden van POLYANDER voerden zulk een taal; daar waren er in zijn naasten kring, die anders dachten, anders hem voorgingen in hun houding tegenover EPISCOPIUS. Woorden van vrede worden ook in tijden van bitteren strijd naauwelijks aangehoord. Die ze spreekt, bewijst zelden een dienst, waarvan hij veel loons of goeds mag hopen. Gaarne wil ik den ijver prijzen van den Waalschen predikant in '*s Hage*, J. DE LA HAYE, die hem bewoog om juist nu *den vreedzamen Christen* van FRANCISCUS JUNIUS in de Hollandsche taal te doen spreken, "aenwijsende ende leerende, hoe men in de Christenheyt de vrede heylichlick moet bewaren, voeden ende onderhouden, selfs in de verscheydenheyt der opiniën", — doch de tijd was niet daar, om naar zulke woorden te luisteren, de hitte des strijds te sterk aangevuurd en bij zeer velen gewis de overtuiging levende, dat zoo de stem van JUNIUS zelven in deze dagen zich kon doen vernemen, zij vóór POLYANDER en tegen EPISCOPIUS getuigen zou.

De Remonstrantsche kerk zij niet de eenige, welke op dezen man roem draagt. EPISCOPIUS is een sieraad der geheele Nederlandsche kerk geweest; een godgeleerde, die, in ons vaderland geboren, opgevoed, daar alleen gevormd, met eere eene plaats inneemt onder de mannen der wetenschap. Eer hij benoemd werd, was hij reeds door kwaad en goed geruchte heengegaan. In het prijzen van den ijver waarmede hij de philosophische en theologische lessen te *Leiden* bijwoonde, stemmen zij, die over hem geschreven hebben, overeen. Evenzeer getuigen allen, dat hij vooral van het onderwijs van ARMINIUS veel werk maakte. Toen hij na een veeljarig verblijf te *Leiden*, onder de leerlingen der Vriesche school zich liet opnemen, en te *Franeker*, op Zondag 12 Junij 1609, voor kerktijd aankwam, trok zijn aanwezigheid in de kerk veler oogen en velen vraagden hem bij het uitgaan of hij "meester EPISCOPIUS" was. Ja, het duurde niet lang, of er heerschte wegens zijne aankomst zekere beweging in de stad. Hoewel

hij op raad van zijnen geliefden leermeester ARMINIUS zich voorgenomen had niet bij openlijke disputatiën op te treden, zag hij zich reeds den 17den Julij dringend uitgenoodigd deel te nemen aan eene disputatie over Rom. VII, waarbij hij, door LUBBERTUS heuschelijk bejegend [1], uit diens mond den lof vernam, dat "ARMINIUS zelf niet beter of netter de bewijsredenen had kunnen aandringen." Onderscheidene studenten begeerden zelfs, dat hij hun in de godgeleerdheid eenig onderwijs wilde geven; hetgeen wijselijk door EPISCOPIUS werd van de hand gewezen. Bij herhaling nam hij deel aan openbare disputen, en met zulk een gevolg, dat LUBBERTUS niets vuriger begeerde, dan EPISCOPIUS van *Franeker* te zien vertrekken. Hij nam het der wetenschap zeer onwaardige middel te baat, om bij de curatoren der hoogeschool het verzoek in te dienen, dat zij, die kettersche, vooral Sociniaansche gevoelens verspreidden, de academie zouden moeten verlaten. De laster en lagen, die werden aangewend; de blijken, dat de tegenzin van LUBBERTUS jegens EPISCOPIUS heftig toenam en zich niet langer verborgen hield, worden door VAN LIMBORCH uitvoerig geschetst. Na de lezing van het door hem geleverd verhaal, zien wij met genoegen EPISCOPIUS *Franeker* verlaten.

Wat onaangename dagen hij sleet te *Amsterdam*, eerst bemoeijelijkt in de erkenning van zijn lidmaatschap der gemeente aldaar, later zelfs ten toon gesteld toen hij als getuige bij den doop van een zijner neven tegen eigendunkelijke wijziging van het doopsformulier optrad, is van algemeene bekendheid en behoeft hier niet beschreven te worden; met meer genoegen verwijlen wij in gedachten bij zijne dienstvervulling te *Bleiswijk*, werwaarts hij, niet zonder pogingen van verzet zijner tegenstanders, door de regeering van *Rotterdam* beroepen was. Daar ontving hij in de tweede maand van 1612 het berigt zijner benoeming tot hoogleeraar, blijkbaar getroffen door de hem bewezen onderscheiding en bescheiden genoeg om bezwaar in het aannemen te maken wegens "zijne jonckheyt en gemis van sufficante geleertheyt." Gelijk zijne geestverwanten een gelijkluidende verontschuldiging niet van kracht hadden verklaard, toen ze hem mede verkozen om op de Haagsche Conferentie de zaak der Remonstranten voor te

[1] Bij uitvoerig schrijven geeft EPISCOPIUS van deze disputatie verslag aan ARMINIUS, *Praest. ac erud. vir. epist.*, pag. 228 sqq.

staan en zijne hulp te leenen bij het stellen en indienen der Remonstrantie: zoo rekenden ook curatoren het ingebragte bezwaar niet geldig en smaakten het genoegen den beroepene eindelijk bereidvaardig te vinden om den hem opgedragen post te aanvaarden. Hij kon dit doen in zoover de vroeger ingediende Remonstrantie den grond, waarop hij stond, gezuiverd had.

Wij noemden daar een in de geschiedenis dier dagen gewigtig stuk: de Remonstrantie. Op den 14[den] Junij 1610 vastgesteld en ingezonden, kwam zij bij de staten van Holland in Julij van dat jaar ter tafel en werd met het besluit van staatswege beantwoord, om allen, die van het gevoelen der Remonstrantie waren en zich bevonden in actuële dienst, over geen der daarin uitgedrukte punten te bemoeijelijken en hen, die tot de dienst der kerk zich aanboden, niet te bezwaren ten opzigte van het ondervragen in de verschillen.

Episcopius was alzoo, naar mijne overtuiging, hoewel bekend voorstander der Remonstrantsche gevoelens, volkomen geregtigd den hem aangeboden post te aanvaarden. Want de Remonstrantie, in haar kerkregterlijk belang door de staten erkend, beveiligde, wat de materie van het dogma betrof, haren voorstander evenzeer als zij den regten weg deed kennen voor de formeele zijde van de zaak in geschil. Zeer verkeerd hebben hare tegenstanders van den aanvang af vergeten en gepoogd anderen te doen vergeten, dat de Remonstrantie begint met het beantwoorden van den eisch der staten, uitgesproken in November 1608, om de "consideratiën ende bedenkinghen op de Confessie ende Catechismus" mede te deelen. Want zij spreekt den wensch uit, dat de herziening van beiden, reeds vroeger bepaald, werkelijk moge plaats hebben niet in schijn, maar in waarheid. Bij zoodanige revisie zal het, volgens de Remonstranten, aan den dag moeten komen, dat "er seeckere punten zyn, die sy niet en connen verstaen, soose van sommige gedreven worden, selve in de voorsz. Confessie ende Catechismo begrepen te zijn; maar die sy veel eer houden teghen eenige passagien in de selve, strydigh, hoewel die ghene diese dryven, deselve niet alleen voor hare personen houden als de voorsz. Confessie ende Catechismo conform, maer soecken oock deselve anderen voor soodanich op te dringhen." Langs den weg van revisie zal moeten beslist worden of "de voorsz. Confessie en de Catechismus ten opsien van de selve poincten strijden teghens Godts woordt,

overmits zij Remonstranten deselve Leer-poincten zelve houden strydigh met Godts woordt."

De formeele zijde van het punt in geschil is alzoo teregt op den voorgrond geplaatst en daaraan, zooals men weet, nog meer gewigt toegekend door het bij de Remonstrantie opgenomen citaat uit de *admonitio Christiana de libro Concordiae* van URSINUS. Onbillijk en onnaauwkeurig is het, bij het spreken over de Remonstrantie, dit, haar eerste gedeelte, voorbij te zien; want, daarvoor het oog sluitende, vergeet men, dat de Remonstranten den regten weg hebben ingeslagen, om hunne dogmatische bezwaren ter toetsing te brengen.

De ingediende Remonstrantie en het daarop gevallen besluit der staten lieten EPISCOPIUS met een gerust geweten de katheder bezetten.

Hij was een harer mede-onderteekenaren geweest; misschien meer dan dat, haar opsteller? Aarzelend doe ik deze vraag; tot heden werd zij aan UYTTENBOGAERT toegeschreven. Doch haar jongste geschiedschrijver heeft de opmerkelijke bijzonderheid herinnerd [1], dat in de *Kerckelycke Historie* van UYTTENBOGAERT een tekst van de Remonstrantie voorkomt, die aanmerkelijk verschilt met het stuk, gelijk het ingediend is. Mij dunkt, dat de meest eenvoudige verklaring deze is, dat het ontwerp, in UYTTENBOGAERT's werk voorkomende, werkelijk ook van diens hand afkomstig is; doch een ander, en wel naar mijne gissing, EPISCOPIUS de Remonstrantie zóó heeft geredigeerd als zij aan de staten werd overgeleverd.

Waarom ik bij voorkeur aan hem denk, dit heeft naauwelijks opheldering noodig. Wel was hij een der jongste leden van de vergadering, welke de Remonstrantie indiende, doch ongetwijfeld in aller schatting een der bekwaamste; vooral echter is in de Remonstrantie veel meer dan in het *ontwerp* bij UYTTENBOGAERT de revisie van Confessie en Catechismus op den voorgrond geplaatst en de in het *ontwerp* voorkomende woorden: "mogen voorts lijden, dat middelertijd zoodanig formulier van ondertekening dier schriften, indien zij noodich geacht wordt, geraamd worde daermede Godts woordt niet te kort gedaen, noch iemant in zijne conscientie buiten behooren gepord worde;" zijn gewis op voorstel van EPISCOPIUS weggelaten, die geen vriend van formulieren, hoedanige ook,

---

[1] JOANNES TIDEMAN, *de Remonstrantie en het Remonstrantisme*, blz. 27 vlg.

was. Hem durven wij de redactie der Remonstrantie toekennen, zonder gekweld te worden door de vrees van te stout eene gissing uit te spreken. Dat hij door zijne tijdgenooten als zoodanig niet is aangewezen, bewijst niets tegen onze stelling: zij is evenmin uitdrukkelijk aan UYTTENBOGAERT toegekend; in de door hem geschreven *Kercklycke Bedieninghe ende Verantwoordingh*, zegt hij zelf: "ik hielp de Remonstrantie mede stellen en overgeven als een der Remonstranten", en erkent dus naast anderen hij dien arbeid eene plaats te hebben ingenomen; zoodat BRANDT mijns achtens te ver gaat, wanneer hij verklaart [1]: "d'overleveraars gebruikten tot het instellen derselve de pen van UYTTENBOGAERT."

Het kan niet toevallig zijn, dat de benoeming van EPISCOPIUS minder opschudding veroorzaakte dan die van ARMINIUS. Erkende men hare billijkheid in verband met hetgeen ten gevolge van het indienen der Remonstrantie gebeurd is? FESTUS HOMMIUS — het verdient onze aandacht — betuigde met de benoeming in zooverre vrede te hebben, als EPISCOPIUS moest gerekend worden tot de meest vredelievenden der Remonstrantsche partij. Ik vermeld deze bijzonderheid, dewijl zij eene bijdrage bevat tot juister waardeering van de theologische denkwijze van EPISCOPIUS. Zij bewijst toch, dat reeds toen in en uit hem sprak de kenmerkende trek van zijn systeem, waarom TIDEMAN zoo volkomen naar waarheid aan EPISCOPIUS eene geheel eigene plaats onder de Remonstranten heeft toegekend [2]. Want de vredelievendheid was bij EPISCOPIUS de zuivere vrucht van zijne opvatting der heilsleer, zooals wij later, wanneer wij hem weder ontmoeten, zullen vernemen. Vertrouwde bekendheid met menschen en omstandigheden bewoog hem gewis tot het besluit, om niet met zijn professoraat de predikdienst onder de gemeente van *Leiden* te verbinden, hoewel hij daartoe werd aangezocht. Waartoe ook noodeloos aanleiding tot nieuwe onaangenaamheden gegeven? Hij had er toch reeds aan zeer velen het hoofd te bieden, door VAN LIMBORCH verhaald en waarvan wij er eene ter sprake brengen. De zomervacantie van 1615 maakte hij zich ten nutte, om naar *Parijs* te reizen. Hij wist niet, dat de toenmalige predikant der contra-Remonstrantsche ge-

---

1 *Hist. der Ref.*, II, blz. 130.

2 Vgl. *de Remonstrantie en het Remonstrantisme*, blz. 46. Later hoop ik een bewijs te leveren voor deze stelling, wanneer ik zijn theologiesch systeem vergelijken zal met den inhoud der Remonstrantie.

meente van *Bleiswijk*, JOHANNES CLOPPENBURGH, ook derwaarts gegaan was en vond het niet aangenaam, dezen daar toevallig te ontmoeten. De veronderstelling, waaraan EPISCOPIUS toegaf, dat CLOPPENBURGH aan het verblijf in *Parijs* van den hoogleeraar kwade oogmerken zou verbinden, strekt gewis niet tot eer van den predikant, maar wordt helaas! gewettigd door CLOPPENBURGH's ons bekend geworden leven en bedrijf. Het gebeurde, wat EPISCOPIUS aan den predikant der Hollandsche ambassade te *Parijs*, JASON VAN BIJLANDT, voorspeld had — het gerucht werd in *Holland* verspreid, dat EPISCOPIUS te *Parijs* met den jezuïet, vader COTTON, gesprekken tot nadeel van de ware religie gevoerd had. De toenmalige ambassadeur, GIDEON VAN DEN BOETSELAAR [1], achtte het noodig, dergelijke geruchten luide te weerspreken, en DU MOULIN van *Charenton*, dien EPISCOPIUS bij herhaling vruchteloos getracht had een bezoek te brengen, gaf mede getuigenissen, door welke dit gerucht weersproken werd.

Welke wapenen! welke tijden! De kladde van Jesuïtisme was uitgewreven, nu zou die van Socinianisme op EPISCOPIUS geworpen worden. FESTUS HOMMIUS heeft hierbij de eerste rol gespeeld. Ik denk er niet aan, om zijne wetenschappelijke bekwaamheden klein te schatten; maar ik moet doen opmerken, dat hij het was, die het gevoelen ontboezemde, dat er groote oorzaak bestond, om het er voor te houden, "dat vele Remonstranten niet alleen in de V artikelen oneens waren met de Gereformeerde kercken, maar hier en boven nog verscheydene grove dwalingen onder de leden hadden." Zoo liet hij zich hooren in een gesprek met graaf LODEWIJK VAN NASSAU, den Vrieschen stadhouder [2].

Ik kom er rond voor uit: FESTUS HOMMIUS was een zeloot en een bekrompen mensch; ja, ik heb oorzaak om te vreezen, dat gekrenkte eerzucht bij zijne polemiek tegen EPISCOPIUS ook een rol speelde. Als predikant in *Leiden*, maakte HOMMIUS zich werkelijk verdienstelijk door studenten, die dit begeerden, voor te gaan in onderrigtingen ten aanzien der praktische theologie. Zeven jaren was hij hiermede bezig geweest, toen hij in den loop van 1610 een schrijven aan curatoren

---

[1] Als zeer bevriend met UYTTENBOGAERT leeren wij hem kennen uit diens *Brieven en onuitgegeven stukken*, 1e Deel, blz. 251 vlg.

[2] BAUDART, a. W., Ie Deel, Ve Boek, blz. 1.

rigtte, waarin hij voor deze werkzaamheid eene renumeratie verzocht. Dat deed hij bij het bestaan der vacature, terwijl de oppositie tegen het op VORSTIUS uitgebragte beroep hare stem begon te verheffen.

Was het nu voor een man van eenig kiesch gevoel den tijd om op eigen verdiensten te wijzen? Waarom scheen HOMMIUS te vergeten, dat hij in *Leiden* niet de eenige was, die aan een dergelijke taak tijd en krachten wijdde? Zijn in 1610 overleden collega, EGBERTUS EMILIUS, had denzelfden arbeid verrigt en eerst na zijn dood, eerst ná de door HOMMIUS ingediende aanvrage, liet de weduwe aan curatoren ten haren behoeve eenige geldelijke ondersteuning verzoeken ter wille van de door haren echtgenoot bewezene diensten. HOMMIUS kreeg wat hij begeerde — een gift in geld, doch met de opmerking, dat "dit geschiedde zonder consequentie voor het vervolg." Zoowel het besluit als de vorm, waarin het wordt uitgedrukt, geven duidelijk van de zijde der curatoren te kennen, dat HOMMIUS bij hen niet hoog aangeschreven stond. Graaf LODEWIJK — een zeer invloedrijk man in die dagen — waardeerde HOMMIUS als het hoofd der Gomaristen. Mislukten de pogingen tot vereffening der geschillen, op voorstel van den graaf ondernomen, aan HOMMIUS verbleef de taak om nader te bewijzen wat hij aangaande de clandestine heterodoxie der Remonstranten beweerd had; hij ondernam dit bewijs te voeren ten aanzien van EPISCOPIUS.

VAN LIMBORCH verhaalt ons in het breede den gang van dezen aanslag; het resolutieboek deelt bijzonderheden van de voor curatoren gehoudene conferentiën tusschen EPISCOPIUS en HOMMIUS mede en de pers bewaart ons de gedrukte stukken.

Het welbekende *Collegium disputationum theologicarum in academia Leidensi privatim institutarum a* M. SIMONE EPISCOPIO, voorzien van eene *praefatio in qua demonstratur in citandis hisce thesibus aliisque scriptis optima fides* FESTI HOMMII, moest de oogen van het geleerde publiek openen voor de valsche beschuldigingen, op EPISCOPIUS geworpen; een ongenoemde hielp dit oogmerk bereiken door in eene brochure van 8 bladzijden die *optima fides* FESTI HOMMII nog eens afzonderlijk te behandelen, en trachtte het betoog te leveren: vidi pleraque eorum, quibus hic censor (HOMMIUS) unguem et dentem suum impressit, talia fere esse, ut si quinque articulos excipias, vel frivola prorsus, minuta ac paene nihili erudito

viro videri debeant; vel non adversantia Confessioni, sed theoremati tantum alieni, quod pro arbitrio suo ex Confessione et quidem per multas ambages et consequentias veluti per trochleas quasdam eduxit [1].

Wie ook de auteur dezer brochure geweest zij, blijve onzeker; dat hij het zijne gedaan heeft, om zich tegen het drijven van HOMMIUS op de regte wijze te verzetten, lijdt geen twijfel. Hem was het te doen, om EPISCOPIUS vrij te waren van onregtzinnigheid ten aanzien van de kerkleer, en te constateeren, dat de hoogleeraar alleen zich onderscheidde door het bekende gevoelen "in de leer der praedestinatie en den aencleve van deze."

Dieper in de historie en de ontleding van de twistschriften dier dagen in te gaan, acht ik geheel overbodig. Partijdigheid kenmerkt evenzeer hetgeen UYTTENBOGAERT als hetgeen BAUDARTIUS, TRIGLAND en anderen over die dagen geschreven hebben [2]. De bijna talloos verschenen vlugschriften geven geen licht, dat ons beter ten opzigte dier tijden zou kunnen doen oordeelen, en nog eens in het breede op te halen het algemeen bekende en elders vaak beschrevene, strijdt met het doel dat ik mij heb voorgesteld. "Lasterboecken" en "fameuse libellen, meer met galle dan met inckt gheschreven", werden van beide zijden met ruwe hand uitgestrooid; weinigen wisten een passende waardigheid van houding te bewaren; onder die weinigen staat EPISCOPIUS vooraan.

Als een bescheiden godgeleerde trad hij op in de zaak van den Alkmaarschen predikant ADOLPHUS VENATOR. Eenstemmig met zijn collega POLYANDER, sprak hij een veroordeelend vonnis uit over diens *Theologia vera et mera infantium ac lactentium in Christo*, als naar hun oordeel leidende tot eene loochening van de absolute noodwendigheid der Christelijke religie tot zaligheid.

Bepaaldelijk verklaarde EPISCOPIUS zich tegen het Arianisme van VENATOR, beklaagde zich althans dat deze niet duidelijker bij persoonlijke ontmoeting, den schijn van Ariaan te zijn, vermeden had. Ook was hij voor zich bereid in eene

---

1. De bibliotheek der Remonstrantsche gemeente van *Amsterdam* bezit deze stukken.

2. GROEN VAN PRINSTERER qualificeert het werk van TRIGLAND als *très remarquable* (*Archives*, *Deux. Série*, II, pag. LXXII): men kan met deze qualificatie vrede hebben in zoover ze evenzeer op UYTTENBOGAERT'S en BAUDART'S schriften past.

nadere door VENATOR gegeven verklaring te berusten en zelfs overeenkomstig haren inhoud het vroeger geuite ongunstig gevoelen te wijzigen.

Eenstemmigheid van gevoelen tegenover VENATOR zegt echter niets meer ten aanzien van andere punten. Eene mededeeling van LIMBORCH is te belangrijk voor de kennis van personen en tijden, dat ik ze hier niet overnemen zou. Bij gelegenheid dat beide hoogleeraren zich in *den Haag* bevonden, werden zij verzocht hun advies te geven over een door de staten ontworpen placaat; POLYANDER weigerde, EPISCOPIUS was bereid, aan het verlangen te voldoen; de eerste beweerde, dat hij niet gaarne alleen iets zou ondernemen ten praejudice van de kerk. EPISCOPIUS wilde, "onderzaat zijnde in dienst van de staten", het begeerde advies geven. Op de vraag van den pensionaris GROTIUS, wie dan naar de meening van POLYANDER tot adviseeren geroepen moesten worden, antwoordde deze: "UYTTENBOGAERT en HOMMIUS." "Zijn dezen dan de kerk," riep GROTIUS uit; "wie heeft hen gemaakt tot de *ecclesia representativa?*"

Zoo verried POLYANDER zijne meening aangaande het door hem gemaakt verschil tusschen UYTTENBOGAERT en EPISCOPIUS. De eerste was heftiger, doortastender, van polemischer natuur, een adversarius, waartegen HOMMIUS alleen was opgewassen, en POLYANDER zelf te veel onder den invloed van HOMMIUS, om in zaken van placaten eenig advies te willen geven, zonder ruggespraak met dezen. Met een vredelievend man als EPISCOPIUS kon eene oplossing der toestanden nog lang zich laten wachten; naar die oplossing verlangde ook POLYANDER. Wij rangschikken hem met alle vrijmoedigheid onder de contra-Remonstranten, die de eindelijk in Januarij 1614 vastgestelde "Resolutie" tot vrede der kerk [1], ten sterkste veroordeelden, zonder wiens voorkennis TRIGLAND wel niet de pen tegen haar zal hebben opgevat, om haren invloed te keeren en de beslissing der gerezen geschillen te brengen voor den regtbank der godgeleerden, na ze te hebben afgevoerd van de tafel der statenzittingen.

Terwijl reeds in de vergaderingen der classen en staten het

---

[1] De geschiedenis van hare wording werd onlangs beschreven door ROGGE, in de *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, VIII, 1e stuk, blz. 79 vlgg.

voor en tegen van provinciaal of nationaal-synode, ontworpen, besproken, bepleit en bestreden werd, is aan EPISCOPIUS de vraag voorgelegd: of hij, die in deze geschillen geen schriften had in druk gegeven, die bekend stond als geleerd en vreedzaam, geen middel wist om de bestaande zwarigheden op te lossen? Die deze vraag deed, was prins MAURITS, toen nog (hoewel hij meende het gevoelen der contra-Remonstranten te zijn toegedaan; hij kende echter het een noch het ander) ongezind om eenige vervolging te dulden [1].

Maar ik hecht niet veel waarde aan de vragen en wenschen van den prins; hij werd veel te veel door zijn humeur bestuurd, dat er heden te rekenen viel op hetgeen hij gisteren gezegd had. Ik geloof gaarne dat hij, zoo de godgeleerde vraag niet ook eene politieke geworden ware, volhard zou hebben bij de vriendelijke betuigingen, die hij aan sommige Remonstranten gegeven heeft. Ongelukkig genoeg was toenmaals de band van kerk en staat, ja de suprematie van den staat over de kerk zoo vast en drukkend, dat het wel te voorzien was, dat de rigting, welke de staat nam, voor de kerk de beslissende wezen zou.

Zoo is het gebeurd.

Teregt beweerde HUGO GROTIUS in zijne bekende redevoering, gerigt aan de Amsterdamsche regeering, 23 April 1616, dat als men de tolerantie niet zou amplecteeren, een van deze drie dingen noodzakelijk geschieden moest: òf alle kerkedienaars moesten gebragt worden tot één opinie, òf die van eene afwijkende opinie waren, moesten geweerd worden uit de kerk, òf men moest in deze landen, namelijk die onder het gezag stonden der staten van *Holland* en *West-Vriesland*, twee Hervormde kerken toelaten. Hij voor zich noemde het laatste alleen "doenlyck, maer ten uitersten pernicieux" [2]. Later, in Maart 1618, leverden de Remonstranten een breed — BRANDT [3] spreekt van een "wijdtluftig" — vertoog bij de staten van *Holland* in, waarin zij, wijzende naar hetgeen reeds in enkele provinciën op kerkelijk gebied had plaats gehad, de onmogelijkheid aantoonden, om eenig ander middel van

---

1 VAN LIMBORCH geeft betreffende hetgeen aan de audientie van EPISCOPIUS bij MAURITS is voorafgegaan, verslag; beknopter mededeeling bewaarde ons STOLKER, *Prins Maurits van Nassau geenszins de vijand, zijn broeder Frederik Hendrik de vriend der Remonstranten*, bl. 28 vlg.

2 BAUDARTIUS, a. W. boek VIII, blz. 22.

3 Deel II, blz. 733 vlg.

bevrediging aan te wenden, dan "de wegh van accomodatiën, daar het onmogelijk is in dezen stand van zaken door eenige, 't zij provinciale of nationale synode, tot eene onpartijdige decisie te geraken, noch over de waarheid, noch over de noodzakelijkheid der verschilpunten."

Wij weten echter welk geneesmiddel gekozen werd. Eene synode! Zij was niet gehouden sints 1586. Zij zou thans plaats hebben, dank de gegeven acte van consent door de staten-generaal. Eene synode zou heeling aanbrengen. Eene provinciale of nationale? Werkelijk hebben mijns achtens de Remonstranten hunne zaak bedorven, door te ijveren tegen het houden eener nationale synode; bedorven: met het aan den dag leggen van hun tegenzin jegens deze, openbaarden zij vrees voor het welslagen van hun zaak. Zij wisten te goed, dat de meerderheid der provinciën tegen hen was. Eene nationale synode — daarvan waren zij verzekerd — moest in hun nadeel beslissen. Doch op den duur was hun verzet vruchteloos; men begeerde een synode der geheele Protestantsche kerk, eene nationale, in den zin van internationale. Vrienden des vredes, als DUPLESSIS, koesterden gelijke begeerte; in zijn ons reeds bekenden brief aan POLYANDER uitte hij den wensch: "que des Eglises et pays circonvoisins de mesme confession fussent appellés et conviés quelques grands personnages, non moins prudens et moderés, que doctes et zelés, pour temperer l'ardeur de la contention, reprimer les questions curieuses et non necessaires, et retenir un chacun dedans les bornes de ce qu'il doibt croire et enseigner à salut" [1]. Of alle voorstanders van eene synode-nationaal door hetzelfde motief als DUPLESSIS geleid werden, daaraan twijfel ik ten hoogste. Ontegenzeggelijk waren de politieke vrienden der Remonstranten in *Holland*, *Utrecht* en *Overijssel* tegen het houden eener synode-nationaal, dewijl zij ook in deze zaak het gezag der staten van *Holland* boven dat der overige wilden doen gelden. Maar — de Engelsche gezant CARLETON heeft er naar waarheid in naam van zijn bemoeizieken koning op gewezen — de zaak was van provincie tot provincie voortgekropen, zoodat een provinciale synode niet voldoende kon gerekend worden, tenzij tot voorbereiding van eene nationale. En voor zoover de artikelen betroffen het dogma, dat als *cor ecclesiae* geacht

[1] *Praest. ac. erud. vir. epist.*, pag. 467.

werd, lag het niet buiten den aard der zaak, om ter beoordeeling zamen te roepen de geheele Protestantsche kerk, indien namelijk van beoordeeling en behandeling in den eigenlijken zin des woords sprake wezen kon. Doch de provinciaal gehoudene voorbereidende synoden hebben eigenlijk dadelijk de zaak beslist en den Remonstranten zoo duidelijk mogelijk aangewezen, welk het lot van hun stelsel wezen zou. Immers: als men de lijst der benoemden overziet, en van deze de namen der enkele Remonstranten die uit *Utrecht* kwamen, afzondert, moet men volstrekt vreemdeling wezen ten aanzien der theologische denkbeelden van de gekozen leden, om te kunnen veronderstellen, dat er door een van dezen gedacht kon worden aan de noodzakelijkheid om te disputeren over de V artikelen.

Vraag aan GOMARUS, aan THYSIUS, vraag aan POLYANDER, BOGERMAN en HOMMIUS, terwijl zij zich na het ontvangen hunner benoeming reisvaardig maken, of de inhoud der V artikelen in hunne schatting iets anders is dan een dwaalleer, die de leer der kerk, ja de Christelijke waarheid ganschelijk ondermijnt? Dat zulken en geen anderen tot de synode benoemd zijn, bewijst, dat er over het voeren van discussie niet gedacht werd.

Bovendien: van het tijdstip af, dat de acte van consent gegeven werd, hielden de mannen der kerk zich bezig met de vraag, of teregt in die acte de revisie of reasumtie van de confessie en den catechismus als een van de werkzaamheden dier synode werd aangewezen. De *conventus praeparatorius* van Mei 1607 had geleerd, hoezeer men over die revisie in gevoelen verschilde. De meening aangaande het geoorloofde en wenschelijke eener revisie hield in zich reeds besloten de opinie betreffende de V artikelen. UYTENBOGAERT en zijne vrienden — EPISCOPIUS niet het minst — begeerden "eene confessie met weeringe ende vermijdinge van veel explicatiën, amplificatiën, exaggeratiën, comprobatiën, refutatiën, exclamatiën, repetitiën, digressiën, enz." [1].

Wie van het Remonstrantsch gevoelen was, ijverde en bleef ijveren voor de revisie, ja voor de losmaking van den band der onderteekening; de contra-Remonstrant loochende de noodzakelijkheid van het een en de geoorloofdheid van het ander.

Het verhaal van de lotgevallen der zoogenaamde acte van

[1] Vgl. *Kerkelijke Hist*, blz. 378.

consent in 1607 uitgevaardigd, mag ons hier niet langer bezig houden; in weerwil van tolerantie-edicten en accommodatie-resolutiën verloor de stem van Holland's staten haar gezag. Geen geschiedschrijver levert daarvan meer afdoende getuigenissen dan de meergenoemde BAUDART.

De synode is gehouden; doch onder gansch andere omstandigheden, dan toen zij eerst in 1607 werd beloofd. Elf jaren brengen op het gebied des menschelijken levens en gevoelens groote verandering voort. Onder de Remonstranten had UYTTENBOGAERT [1] geijverd voor het houden eener nationale synode; nu zij bepaald was geworden, ontweek hij het land ter kwader ure voor de belangen zijner geestverwanten. Hij was de bezielende kracht geweest; het spijt mij, te moeten verklaren: UYTTENBOGAERT nam de vlugt.

De gewelddadige magt van prins MAURITS trok door de steden en deed de tegenspraak verstommen. Niets is minder bewezen, dan het gevoelen van enkelen, die deze zeer krachtige en zeer persoonlijke deelneming des prinsen een gevolg noemen van zijn onderzoek der godgeleerde vraagstukken. Laat het waar zijn, dat op het gezegde van SCALIGER, die vaak des prinsen gast mogt wezen: "quand Maurice est au prêche, il songe à autre chose, il devise ou badine [2]," niet veel gebouwd mag worden, en de anecdoten, die ons zijne onkunde in het punt van verschil schetsen, niet kunnen gelden voor historische bewijzen: wie den invloed zijns neefs, den Vrieschen stadhouder, op hem kent, houdt het voor gewis, dat deze hem tot de partij der contra-Remonstranten heeft doen overgaan, en hij, eens gekozen hebbende, nu ook met zijn doorzettende geaardheid den loop der zaken heeft getracht te dwingen, gelijk hij wilde, naauwelijks iets vuriger begeerende, dan in dit punt den invloed van 's lands advocaat te fnuiken. Of kennen wij, zoo schrijvende, te grooten invloed toe aan het woord van graaf WILLEM LODEWIJK, in diens brief van 17 Jan. 1617: "die wel moet stockblindt syn, die nyet en siet dat door onderdruckinge van de gereformeerde religie, om dewelcke 't orloch 40 jaren met sonderlinge segeninge van Godt almachtich gevoert is, ook noodtsaeckelyck volgen moet 't verlies van de verkregene vryheyt des vaderlants, waaraan U.E. ende synen huyse meerder als yemandt anders,

---

[1] *Leven, Kerckelycke Bedieninghe*, enz., blz. 69.

[2] Vgl. de uittreksels uit de *Scaligerana*, *Godg. Bijdr.*, 1868, blz. 25.

in syn particulier ten aller hoochsten gelegen is; daeromme Godt van herten biddende, U.E. mannelickheyt ende wysheyt te verleenen, omme sich tegen Godt en het vaderlandt in syn hoochwichtig ampt sulcx te queyten, dat beyde, de religie en 't vaderlandt behouden blijven; immers dat U.E. een gerust gemoet en conscientie daervan hebben mogen" [1]. Kort te voren had de graaf in een Franschen brief zich op deze wijze uitgelaten: "par quoy je prie V. Excellence de vouloir selon sa prudence, peser l'importence de c'est affaire et prendre ceste occasion et le maintien de la religion reformée réellement à coeur, ainsi que la conservation de l'estat et son particulier intérest le requient, et affin qu'il peut demeurer en son entier la grande et immortelle renommée laquelle V. Exc. à bon droit c'est acquise, d'avoir si vaillamment et constamment combattu pour la conservation de sa patrie, et la religion réformée, laquelle est le sang, voire le coeur mesme de c'est Estat et de V. Exc. en particulier, quelle y soyt opprimée" [2]. Dergelijke opwekkingen zijn niet te vergeefs tot den prins gerigt. Vergeten wij vooral niet, dat graaf LODEWIJK de benamingen "contra-Remonstranten" en "rechtgesinde" volkomen eensluidende achtte en in den naasten kring van prins MAURITS zulk een afkeer jegens de Remonstranten heerschte, dat zijne zuster EMILIA — die, naar men meenen zou, meer dan genoeg te doen en te zorgen had voor hare eigene zaken — pas bij hem vertoefd hebbende, in een brief van Febr. 1617 aldus schreef over de "troubles de la religion lesquels nous viennent par ces exécrables hérétiques ARMINIUS et VORCIUS et leurs adhérans, lesquels je tiens outre leurs hérésies pour pensionaires du Roy *d'Espaigne*, qui cherchent de mettre tous ces provinces en ruine. Je loue le Dieu eternel, qui m'a faict la grace de voir et entender la zelle et affection que mon frère le prince MAURICE a à la gloire de Dieu et à maintenir sa sainte vérité" [3]. Moest prins MAURITS niet zelf gelooven, dat hij geroepen was, om de ware leer te handhaven? Het contra-Remonstrantisme werd niet slechts in vertrouwelijke brieven, maar ook weldra in openbare placaten als uitdrukking van de zuivere religie aangeduid.

Het zegt weinig, dat EPISCOPIUS, op verzoek van den

[1] *Archives de la Maison d'Orange-Nassau*. Deux. Série, II, pag. 470.
[2] l. c., pag. 464.
[3] l. c., pag. 492.

Haagschen kerkeraad, na het vertrek van UYTTENBOGAERT, genoodigd werd eene beurt te vervullen en aan dit verzoek voldoende, daar 16 September in de Groote-kerk optrad, predikende naar Matth. V vs. 6. VAN LIMBORCH had niet moeten vergeten op te merken, dat de Contra-Remonstranten hem niet genoodigd, maar wel hem de onaangenaamheden veroorzaakt hebben, die op het prediken gevolgd zijn.

Evenals de andere hoogleeraren, werd ook EPISCOPIUS, bij een schrijven van 20 September 1618, geroepen "om tegen den eersten November zich binnen de stad *Dordrecht* te bevinden, ten eynde op de Synode Nationaal mede te compareeren, dezelve te assisteeren en met goeder raad en advies nabij te wezen."

Wat heeft hem toch kunnen bewegen zijne afreis naar *Dordrecht* te doen vertragen. Den 13den November was hij nog te *Leiden*, want op dien dag hield hij de roerende rede tot zijne studenten, dat meesterstuk van Christelijke welsprekendheid, teregt in het breede door VAN LIMBORCH, bij verkorting door VAN DER HOEVEN overgenomen. Daarin karakteriseerde hij zijne godgeleerdheid in hare rigting volkomen juist; later, als wij met het door hem gegeven onderwijs aan de kweekschool der Remonstranten kennis maken en daar den godgeleerde EPISCOPIUS vrij uit hooren zeggen wat hij wilde, zullen wij grond hebben om te erkennen, dat zijne afscheidsrede, te *Leiden* gehouden, een programma van zijne denkwijs heeten mogt. Plaatsen wij ons voor korten poos onder zijne hoorders: tria utilia admodum et salutaria esse judicavi. Primum est, ut veritatem rerum scripturis comprehensarum, quantum a me fieri posset, nudam, apertam et planam vobis facerem, nullo ceromate, nullo purpurisso adulteratam, nullis concinnis incrustatam, nullis fucis, aut adscititiis coloribus pictam. Enimvero interesse putabam, ut qui veritatem tum ipsum, tum alios docere vellet, eam ita servet, tanquam si solem ipsum manibus suis gestaret; et quidem ideo magis, quod videbam, veritatem multarum et maximarum rerum in ipsa S. Scriptura, elaboratis humana industria phrasibus, ingeniosis vocularum fictionibus, locorum communium artificiosis texturis, exquisitis terminorum ac formularum inventionibus adeo involutam, perplexam et intricatam redditam esse, ut Oedipo saepe opus esset ad Sphyngem illam Theologicam enodandam. Ita est Dilecti A. A. Et hinc primae lacrymae! Artem et facultatem quamlibet obscuram faciunt quaesiti

termini; non res ipsa: unde fit, ut ii, qui in terminos eiusmodi incidunt, licet alioquin animum suum plane composuerunt ad eam addiscendam, pedem statim ab ipso limine revocent, quos rerum ipsarum nuda gratia in sui amorem protinus posset pellicere. Malum hoc in Theologia maximum putabam; hinc miserebat me non raro, cum videbam avidam illam et docilem iuventutem, ingenia ista maximis rebus gerendis nata, in frivolis illis minutisque, et pene nihili terminorum obscuriorum enodationibus veluti in maeandris et gyris quibusdam ac verticibus detineri, et tantum non absorberi inprimis eum eam post longos labores, pro scientia opiniones, et pro Junone saepe evanidam aliquam nubem amplexari videbam. Reducendam itaque terminorum Apostolicorum et cuivis obviorum simplicitatem semper esse putavi, et sequestrandas, quas Academiae et Scholae sibi tamquam proprias vindicant, logicas, philosophicasque speculationes ac dictiones. Nulla siquidem oratio magis efficere solet, quam nuda; comata vero plerumque solet esse cinaeda. Haec causa etiam fuit, cur nunquam quemquam vestrum inconsultus, vel consultus ad alios, quam ad ipsos veritatis fontes ablegaverim, nullique locorum communium lectionem suaserim, priusquam ex ipsis scripturis veritatem et de veritate conceptus saniores hausisset, ne videlicet cum praejudicio ad scripturas legendas accederet, in easque, uti fieri solet, talem inferret sensum, qualem antea in scholis hausisset, atque inbibisset. — Haec prima fuit cura mea, a circulatoria Scholastica et Sophistica illa Theologia ad Apostolicam simplicitatem vos, veluti ad carceres primos revocare et retrahere in qua tantum momenti positum esse semper existimavi, ut omne mihi punctum tulisse visus fuerit is, qui tantum illam unam didicisse potuerit. Credite enim mihi, quisquis ab hac simplicitate semel divertere animum caepit ad inania illa Scholasticorum Sophismatum, fieri aliter nequit, quin semet ipse in Labyrinthos inexplicabiles in retia et casses ac compedes inducat, et quo magis ac magis sese ex illis eripere conatur, eo magis magisque gallinae instar iis intricetur atque impediatur, cet. Deze enkele zinsneden uit de schoone *oratio valedictoria* getuigen genoeg voor den geest, die zijn onderwijs in *Leiden* kenmerkte. Doch, al sprak hij goed, hij sprak te laat. Want op dienzelfden Dingsdagmorgen wordt te *Dordrecht* de eerste sessie der synode gehouden en EPISCOPIUS is er niet aanwezig. Den volgenden dag worden de credentialen der

afgevaardigden overgegeven en de zijne is niet ter tafel, dewijl hij afwezig is. Nu is hij er oorzaak van, dat zijn ambtgenoot POLYANDER op de presentielijst voorkomt alsof hij alleen door de Heeren staten van *Holland* en *West-Vriesland* ware afgevaardigd! Ook de vierde sessie woont hij niet bij en kon dus niet protesteeren tegen het daar genomen besluit, om "sommige der voornaamste Remonstranten, die gehouden werden voor de best geoefenden in de geschillen, te ontbieden, om veertien dagen na de oproeping ter synode te verschijnen, aldaar hun gevoelen voor te stellen, te verklaren en te verdedigen zooveel zij zouden vermogen en noodig achten, en meteen alle bedenkingen, die zij hadden op de leer in de Confessie en den Catechismus begrepen, over te leveren."

EPISCOPIUS werd onder de geciteerden genoemd.

Voor deze volstrekt wederregtelijke handeling, waarbij een wettig afgevaardigde beschouwd wordt als niet geroepen, maar als gedaagde, laat zich niets vergoelijkends zeggen. BOGERMAN wist het protest der uit *Utrecht* zitting hebbende leden te beantwoorden op dit punt alleen met de opmerking, dat de Politieke Gedeputeerden goedgevonden hadden om EPISCOPIUS te citeeren [1]. Toen EPISCOPIUS kwam, gehoor gevende aan den inhoud des briefs, waarbij hij gedaagd werd, stond hij *voor* de vergadering; letterlijk was zijne positie toen eene valsche; voor hem, als opgeroepen door de wettige overheid des lands, om de synode te dienen van advies, eene onwaardige en voor de zaak, welke hij was toegedaan, eene zeer nadeelige. Wij komen straks nog eens terug op dit in mijne schatting zeer belangrijk punt.

Misschien zegt men: in wat vorm had dan de synode de geschilpunten in behandeling moeten nemen; het indagen der Remonstranten bood haar de meest geschikte gelegenheid om de zaak in discussie te brengen.

Zij had den inhoud van de confessie en den catechismus aan de orde moeten stellen, en bij de gezette behandeling van dit onderwerp zouden de V artikelen behoorlijk ter spraak gekomen zijn.

Dat zoodanige wijze van behandeling mogelijk geweest ware, heeft HOMMIUS getoond in het door hem bewerkt *Specimen controversiarum belgicarum, seu confessio eccles. reform. in*

---

[1] BRANDT, a. W., III, blz. 37; om slechts één der vele schrijvers te noemen, die over de synode gehandeld hebben.

Belgio, in usum futurae Synod. Nation., welks overzetting, door VAN LODENSTEYN, predikant te *Soeterwoude* uitgegeven, *Monster van de Nederlandsche verschillen ofte Belydenisse der Ghereformeerde Kercken in Nederlant, alwaer onder elcken artyckel bygevoecht zyn de verschillende artykelen in dewelcke hedendaechs sommighe Leeraers der Nederlantsche Kercken van de aangenome Leere schynen te wycken*, zeker behoort tot de meest bekende tractaten uit dien tijd, tot de op deugdelijke gronden bestredene door VORSTIUS en EPISCOPIUS beiden, voor zoover de inhoud uit hunne geschriften ontleend was. Ik zal volstrekt niet beweeren, dat HOMMIUS op de synode de zaken zou gewenscht hebben zóó behandeld te zien als hij in dit *Specimen* of *Monster* doet. Met dat doel heeft hij het zeker niet door den druk gemeen gemaakt. Naar zijne overtuiging, in het woord tot "den beminden Lezer" uitgedrukt, "wercken de autheurs van dese heyllooze verschillen ghehelyck daertoe, dat ze allen menschen wys moghen maecken, dat het verschil alleen is over eenighe spitsvondicheden omtrent de Hochwichtighe Leere van de Goddelycke Predestinatie, die tot bevorderinghe der Menschen Salicheyt gheenzins noodich zyn." Hij levert hier het bewijs, "dat zij in veel meer artyckelen van de aangenome Leere dezer Kercken wycken ende tot de dwalinghen der Socinianen treden." Wij zullen hem niet volgen bij zijne poging om hiervan het bewijs te leveren; doch ik noem zijn geschrift als in zekeren zin een voorbeeld van de wijze, waarop de punten in geschil behandeld hadden kunnen worden, gelijk eene eerlijke uitvoering van den eisch naar revisie der confessie dit ook verlangd had. Bij elk artikel der Nederlandsche geloofsbelijdenis geeft HOMMIUS de daarmede in strijd schijnende leeringen op. Ten aanzien van den inhoud des VIIen artikels "*van de volcomentheyt der H. Schriftuere*, des XIIen *van de scheppinghe der werelt ende van de Enghelen;* des XVIIen *van de wederoprichtinghe des menschen door de Sone Gods;* des XXVIen *van de voorbiddinghe Christi*, en des XXVIIIen *van de ghemeynschap der Heylighen mette hare Kercken*, blijken geene kettersch geachte gevoelens bekend.

Bij de overige worden de afwijkende leeringen medegedeeld, doorgaande zeer partijdig ontleend aan de geschriften der *adversarii*, wier meeningen in korte zinsneden, buiten het verband, waarin zij voorkomen, afgedrukt zijn. Voorop gaat de lijst hunner namen, waarvan de meesten ons reeds bekend

zijn en waaronder het ons bevreemdt dien van HENRICUS WELSINGIUS, toenmaals predikant te *St. Maartensdijk*, te vinden. Hem toch werd de bezorging der Franeker uitgaaf van het welbekende werkje van FAUSTUS SOCINUS verweten, *de officio hominis Christiani in hodiernis istis de religione controversis* [1], en de daaruit overgenomene zinsneden worden door HOMMIUS niet aan SOCINUS, maar aan WELSINGIUS toegekend. Niet bij toeval heeft zeker HOMMIUS op de vooraanstaande lijst den naam van GROTIUS onvermeld gelaten, hoewel hij diens geschriften wel gebruikt. Terwijl ik al het eenzijdige en partijdige, dat in dit *Specimen* of *Monster* voorkomt, afkeur, meen ik dat het wegens zijn vorm als gepasten leiddraad had kunnen dienen, indien men werkelijk op de synode de confessie had willen herzien en over de leerbegrippen, die tegenspraak vonden, ernstige discussie voeren.

Ware EPISCOPIUS ter vergadering als lid verschenen, misschien had hij invloed kunnen hebben. Doch hij was niet tegenwoordig, en zijn afwezen is waarschijnlijk den zaamgekomenen niet ongevallig geweest. Want zij hebben zeer zeker die afwezigheid opgemerkt. De synode toch heeft zoo duidelijk op de afwezigen, wier tegenwoordigheid verwacht werd, gelet, dat zij in hare vijfde zitting het besluit nam, de staten van *Vriesland* te verzoeken, dat dezen LUBBERTUS van *Franeker* zouden vermanen, om ten eersten te komen, gelijk hij er ook den 23sten November verscheen. Waar was haar regt, om te doen, als zag zij niet de ledige plaats voor EPISCOPIUS bestemd?

Eerst den 16den November kwam EPISCOPIUS te *Dordrecht*, van ijverige vrienden vergezeld, die tegen het hem aangedane onregt vruchteloos protesteerden. EPISCOPIUS zelf had de zwakheid om te bukken; hij aanvaardde de indaging en liet zijn mandaat van medelid der synode vallen. Dit was geene toegefelijkheid, het was eene zwakheid, of — openbaring zijner innige overtuiging, dat hem, zóó als de stand der zaken geworden was, eene plaats onder de leden der synode niet voegde.

Inderdaad verdient zijn verzuim, om ter bepaalder plaatse op den bestemden tijd aanwezig te zijn, onze aandacht. De geschiedschrijvers van die dagen vermelden het feit; geen hunner geeft er ons een verklaring van. CLARISSE is, meen

[1] Vgl. over de uitgaaf van dit geschrift SANDIUS, *Bibl. Antit.*, pag. 74 sq.

ik, de eenige die er op gewezen heeft als op een punt, het onderzoek waardig. "Wat toch den anders zoo schranderen EPISCOPIUS moge bewogen hebben, om, hoewel door de staten van *Holland* opgeroepen tot *lid* van, en niet *gedaagde* voor de synode, in plaats van zich terstond naar *Dordrecht* te begeven, te *Gouda* een contra-synode te gaan houden, en kostelijke veertien dagen onnoodig en onnuttig, ja schadelijk te verspillen. Toen ik dat het eerst bij LIMBORCH las, verbaasde het mij, en 't is mij nooit klaar geworden. Had hij er terstond geweest, kennis met de Engelschen, Bremers, enz. gemaakt, in de professorale bank gezeten en (gelijk de Utrechtsche predikanten) over voorkomende zaken dusverre mede gestemd, mij dunkt, het zou zoo gemakkelijk niet gegaan zijn, hem uit te drijven" enz. [1].

Ik deel geheel in het gevoelen van CLARISSE, en weet geen betere oplossing, dan de reeds aangeduide. EPISCOPIUS moet gevoeld hebben, dat hij, als adviseur opgeroepen, in zoodanige qualiteit geene zitting nemen kon. Voor zijn persoon moge EPISCOPIUS zich onthouden hebben van het deelnemen aan de zamenkomsten der Remonstrantsche predikanten, bepaaldelijk aan de te *Gouda* in het laatst van Februarij 1617 gehoudene [2], zoodat zijn naam bij de onderteekenaars van het daar beslotene niet voorkomt; zijne gevoelens waren genoegzaam bekend, en hij, met name in de beide maanden, die het naast aan die, waarin de synode geopend werd, vooraf gingen, aangemerkt geworden als het hoofd der Remonstrantsche partij. Ik zeg partij, want wat *rigting* geweest was, was nu *partij* geworden, en als zoodanig wenschte zij gehoord te worden. Wij hebben ons slechts den inhoud van het door de Remonstranten ingediende vertoog betreffende hun voornemen om niet op de Delftsche synode te verschijnen, te herinneren [3], en wij zullen het waarschijnlijk achten, dat op de zamenkomst der Remonstranten, 11 Nov. te *Leiden* gehouden, besloten is, EPISCOPIUS aan te raden om niet naar *Dordrecht* als *lid der synode* te gaan. Werkelijk openbaarde

[1] Deze brief komt voor in het werk van DOMELA NIEUWENHUIS, *leven en karakter van Am. des Amorie van der Hoeven*, blz. 80. Zoo hij naauwkeurig door den biograaph is afgeschreven, moet ik veronderstellen, dat CLARISSE zich vergist heeft, als hij zegt, dat LIMBORCH spreekt van eene contra-synode te *Gouda*. Bij dezen toch heb ik iets dergelijks niet gevonden.

[2] TIDEMAN, *de Stichting der Rem. Broederschap*, I, blz. 16.

[3] BRANDT, II, blz. 900 vlg.

zich in zulk een besluit de consequente toepassing der aangenomene houding [1]. Of de volbrenging er van eene daad mag genoemd worden in het belang der Remonstranten, daaraan twijfel ik. EPISCOPIUS, ik geloof het met CLARISSE, zou als lid daar gezeten, de *zaak* hebben kunnen dienen; als gedaagde optredende, diende hij de *partij*. Alle voorgedragene protesten tegen het geciteerd zijn kwamen te laat. Daar hij geen zitting kwam nemen, plaatste hij zich zelven op het terrein, hem door de synode aangewezen, en verklaarde feitelijk van zich zelven, dat hij en zijne geestverwanten niet meer behoorden tot de gemeenschap der kerk, wier vertegenwoordigers te *Dordrecht* waren vereenigd als leden der synodenationaal.

In verbeelding gaan ook wij derwaarts; niet zoozeer om te luisteren naar de daar gehoudene beraadslagingen betreffende de Remonstrantsche geschillen, als wel, om bekend te worden met de besluiten, die daar genomen worden, dewijl wij deze moeten beschouwen in hunnen invloed op het godgeleerd onderwijs hier te lande. Velen van de daar vergaderden zijn mannen van groote bekwaamheid, die den naam van godgeleerden met alle regt dragen. Eerbied moet ons bezielen bij den aanblik op dezen kring. Doch als op den drempel hunner vergaderzaal houden wij eenige oogenblikken stand, om na te denken over het beginsel zelf, dat zoodanige synode in het leven roept. Mij dunkt het is onze aandacht wel waardig, het houden van synoden ter handhaving van de leer in de Evangelische kerk opzettelijk te bespreken.

---

[1] TRIGLAND's voorstelling en opvatting t. a. p., blz. 1104 vlg., is hier door bittere partijdigheid beheerscht.

IX.

TER SYNODE.

Voor eene rigtige beoordeeling van de gedachten, op de volgende bladzijden ontwikkeld, houde men wel het oog hierop, dat ik niet spreek over de taak der Dordsche synode, maar in het algemeen over de vraag, of de Evangelische kerk op eene synode, dus bij vertegenwoordiging van al hare leden door enkelen, kan laten beslissen wat geloofd, beleden en gepredikt moet worden, wat daarmede in strijd is.

Ik spreek niet van de Protestantsche, maar van de Evangelische kerk. De eerst aangeduide titulatuur acht ik slecht gekozen, zooals zij later, met afwijking van den historischen zin der benaming, gebruikt is geworden. Historiesch geeft zij te kennen de meest stellige afwijzing van het wereldlijk gezag, om de conscientiën te dwingen tot het aannemen van eenige leer, die niet gegrond is in Gods woord en het heilig Evangelium, in de bijbelsche boeken des Ouden en Nieuwen Verbonds vervat; terwijl bij datzelfde protest, waarvan de benaming ontstaan is, verklaard werd, dat de sacramenten alleen naar de instelling van Jezus Christus, in de goddelijke schrift gegrond, mogten bediend worden.

Bij dat protest, zoo bekend in de geschiedenis der Hervorming, werd tweeërlei regt als onwedersprekelijk erkend, — het regt van Gods woord en het regt van het individu om voor geen wereldlijk gezag in zaken van godsdienst te bukken, "in den Sachen, Gottes Ehre und unser Seelenheil und Seeligkeit belangend, musz ein Ieder für sich selbst vor Gott stehen und Rechenschaft geben, also dasz sich des Ortes Keiner auf anderer minderes oder mehres Machen oder Beschlieszen entschuldigen kann."

Ontkend kan niet worden, dat in later tijd aan de benaming Protestant eene beteekenis is gehecht, die zij oorspronkelijk niet bezat en niet bezitten kan. Zij zinspeelt alleen op een historiesch feit en mag hoogstens als aanwijzing van een

der karaktertrekken van de hervormde Christenheid beschouwd worden. Zij bepaalt wat deze begeert, wat deze afwijst; sedert lang, nadat het wereldlijk gezag geene pogingen meer waagt om de kerk te dwingen, heeft het gebruik dier benaming, naar hare ware beteekenis opgevat, alle regt van bestaan verloren. Op dien grond wenschen ook wij den naam voor altijd te laten varen en geen anderen dan dien van Evangelische Christenen te bezigen [1]. Zoo weinig leert hij iets of duidt hij iets aan betreffende het levensbeginsel der Evangelische kerk, dat het lang duurde eer hij algemeen in gebruik kwam. Althans in ons vaderland, meen ik, komt hij in geschriften van oude dagteekening zeer spaarzaam voor. Indien hij weleer gegolden had als aanduiding der toomelooze vrijheid, waarvoor hij later gebezigd werd, dan zouden Roomsche schrijvers er zich bij voorkeur van bediend hebben. Dit is niet het geval. Martinisten, Calvinisten, ja Mennonisten, — zietdaar de namen, waarmede zij doorgaande de zonen der Hervorming aanduidden. Mijne aandacht werd getroffen bij de lezing van het *dagboek van* CORNELIS *en* PHILIPS VAN CAMPENE [2]. door het daarin schaars voorkomen van de benaming Protestant; alleen blz. 36 verhaalt de Roomsche auteur, dat in October 1566 te *Axel Protestanten* gevangen zijn geweest en deze te *Doornik* in hunne aanslagen gestuit zijn. Overigens noemt hij ze, b. v. blz. 28, "Mennonisten, ghezegt Herdoopers; Calvinisten, ende syn sacramendtsschenders; Lutherianen, die ghelooven in theelich sacrament ende syn contrarie de Herdoopers ghesindt." Indien men mogt oordeelen, dat ik te veel afleide uit het schaars voorkomend gebruik der benaming *Protestanten* in dit *Dagboek* [3], wil ik ter mijner verdediging op eene andere bijzonderheid in het werk wijzen, welke voor de naauwkeurigheid des auteurs sprekend bewijs geeft. Hij, die van Mennonisten, Herdoopers en Wederdoopers spreekt, gewaagt op blz. 286 van "twee jonghe meysses, doopsghesint," die uit den kerker ontvlugt zijn;" ze zijn echter later gegrepen en, volgens blz. 291, "levende gheëxe-

[1] Vgl. JOHANNSEN, *die Entwickelung des Prot. Geistes* (1830), S. 263.

[2] Voor de eerste maal uitgegeven door FRANS DE POTTER, te *Gent*, in 1870.

[3] Dezelfde opmerking heb ik gemaakt bij de lezing van het opstel van MARCUS VAN VAERNEWIJCK, onder den titel: *van die beroerlicke tyden in die Nederlanden en voornamelyk in Ghendt*, 1566—1568, uitgegeven door den bibliothecaris der hoogeschool van *Gent*, FERD. VANDERHAEGHEN.

cuteert ter causen van huerlieder opinien inde materie van den gheloove ende sonderlinghe van de wederdooperie." Nog eens, blz. 316 komt de benaming "doopsghesint" voor. Ik veronderstel, dat deze personen zich zelven met dien naam hebben genoemd en zich zorgvuldig onthouden hebben van het bezigen der benaming Mennonist of Herdooper of Wederdooper, gelijk dezulken, die in hunne overtuiging betreffende den doop op belijdenis des geloofs deelden, gewoonlijk aangeduid werden, ook in dit *Dagboek.* Protestanten heeten ze slechts een enkele maal. In de strijdschriften van PORTHAISE, LINDANUS, RAVESTEYN, alle geschreven omstreeks denzelfden tijd, 1566—1570, wordt de benaming Protestanten niet aangetroffen. Hare geschiedenis verdient waarlijk meer aandacht dan zij tot heden genoot [1]. Zij, die te eeniger tijd naar het gebruik van die benaming een bepaald onderzoek zullen in het werk stellen, mogen beslissen of onze meening gegrond blijkt, volgens welke de naam Protestant door Roomschen en Evangelischen beiden niet dan allengskens is in gebruik genomen, en wel vooral sinds den tijd, waarop hij verloren had zijne eerste en oorspronkelijke beteekenis en niet meer gold als aanduiding van dat gedeelte der Christenheid, hetwelk van geen ander gezag wil weten dan van den Heer, op wiens Evangelie het zijn hoop en troost bouwt. Slechts tegenover Pauselijke en wereldlijke aanmatiging kunnen wij ons Protestanten noemen, dewijl wij, zoodra deze zich mogt vertoonen, het protest van *Spiers* zullen bezigen als aanwijzing en verklaring van de ons passende houding.

Spreken wij niet langer van Protestantsche, spreken wij van Evangelische kerk. Die benaming wijst op hetgeen wij genieten en op de bron, waaruit deze voorregten voortvloeijen. Alleen belijders van het Evangelie konden het protest van *Spiers* indienen, dewijl zij door het Evangelie gebragt waren tot de belijdenis en de waardeering der individueele belijdenis van Gods genade in CHRISTUS.

Op dat individueele komt het aan, eerst en boven alles. Het

---

[1] Te vergeefs vraagt men, wat haar betreft, eenig licht aan de nasporingen van KIST over *de namen der kerkhervorming* (*Ned. Archief*, I, blz. 216 vlgg., 237 vlg.), hoewel hij de juiste opmerking maakt, dat de Duitsche kerkhervorming, als zij met den staat in aanraking kwam, zich bediende van namen als *Euangelische Ständen*, *Corpus Euangel.*, en dus zich onthield van het gebruik der benaming *Protestant*, waar deze oogenschijnlijk wel gevoegd had.

Evangelie stelt niet de gemeente, het stelt den individueelen mensch op den voorgrond. Eerst individueel, dan gemeenschappelijk geloof; eerst persoonlijke, dan gezamenlijke belijdenis.

Dergelijke gang valt in de wording der kerkgenootschappen gemakkelijk aan te wijzen. Geen enkel dagteekent zijn bestaan van het jaar, waarin het zijne confessie, de belijdenis van het gemeenschappelijk geloof zijner leden, openbaar maakte. Vóór het proclameeren van deze heeft het al jaren bestaan. Ja, — de volheid des levens ligt in haren rijkdom veel meer op te merken in het tijdvak, dat aan de openbaarmaking der confessie voorafgaat, dan in de jaren, die op hare openlijke uitgave volgen.

Twee kerkgenootschappen mogen voor deze beweeringen het bewijs leveren: de Luthersche kerk van *Duitschland*, de Hervormde kerk van *Nederland*.

Dertien jaren ongeveer liggen tusschen den dag, waarop LUTHER te voorschijn trad, en die, waarop de *Confessio Augustana* ingeleverd werd. Is er van 1517 eene gemeente geweest, in wier naam in 1530 eene *Confessio* kon worden voorgedragen? Wie loochent het? Is die *Confessio* ingeleverd bij protest van eenige minderheid? In geenen deele. Eerst toen zij ingeleverd, toen het feit volbragt, toen de overtuigingen, meeningen en gedachten, die tot heden geleefd hadden in het gemoed van duizenden, op papier waren beschreven geworden, dus geformuleerd, in letters en phrasen besloten, toen ontstonden de twisten.

Ik behoef niemand te wijzen op het hoog gezag, waartoe de *Confessio Augustana* in *Duitschland* gestegen is [1], maar ik acht wel noodig de vraag te beantwoorden, of de opstellers zelve zoodanig bindend gezag hebben bedoeld, zoolang zij door geene personen of omstandigheden werden gedreven en beheerscht?

De beantwoording dezer vraag valt ligt na den grondigen arbeid van JOHANNSEN [2]. Verrassend is b. v. het merkwaardig document in de *Unschuldige Nachrichten* van 1715 ons bewaard [3], dat een *testimonium* bevat, door LUTHER ten behoeve van JOHANNES FISCHER, beroepen predikant te

---

[1] De bloote herinnering van de gevoerde onderzoekingen, of en in welken zin zij *θεόπνευστος* heeten mogt, is voldoende.

[2] *Untersuchung der Rechtmässigkeit der Verpflichtung auf Symbolische Bücher*, u. s. w. (1833), S. 466 ff.

[3] Seite 190 fg.

Rudolstadt, afgegeven en van dezen inhoud: explorata ejus doctrina intelleximus, eum puram et catholicam Evangelii doctrinam, quam et ecclesia nostra docet ac profitetur, amplecti, et ab omnibus fanaticis opinionibus, quae damnatae sunt judicio Catholicae ecclesiae CHRISTI abhorrere. Pollicitus etiam est, se puram doctrinam, quam profitemur, fideliter populo traditurum esse." Men zou kunnen beweren, dat hier onder de *doctrina*, *quam profitemur*, de inhoud der Augsburgsche confessie verstaan wordt; doch het niet bepaald genoemd zijn van haren naam en de opmerkelijke vermelding der *Catholica Evangelii doctrina* wettigen wel de veronderstelling, dat LUTHER den jeugdigen leeraar niet aan haar als aan een hem in alles bindenden regel verbonden beschouwde. Duidelijk verklaart zich op dit punt MELANCHTHON, als hij in den door OSIANDER aangebonden strijd plegtig betuigt, dat het in zijn geest, noch in dien zijner vroegere en tegenwoordige ambtgenooten gelegen was: *tyrannidem constituere.* Wat had OSIANDER gedaan, naar het verhaal van SALIG? [1] Hij had als een droevig teeken van het verval des christelijken levens en denkens op den eed gewezen, dien de Doctoren en Theologen te *Wittenberg* moesten afleggen: ich gelobe dem Ewigen Gott, Vater unsers Herrn JESU CHRISTI, Schöpffer des menschlichen Geschlechts und seiner Kirchen, sammt seinem Sohn, unsern Herrn JESUM CHRISTUM und dem H. Geist, dasz ich mit Gottes Hülffe der Kirchen treulich dienen will, mit der Lehre des Evangelions ohn alle Verfälschung und beständiglich verthädigen die 3 Symbola, nehmlich der Apostel, das Nicänische und *Athanasii* und will beständig bleiben in der Einhelligkeit der Lehre, die begriffen ist in der Augspurgischen Confession, die von dieser Kirchen übergeben ist dem Kayser a. 1530. Und wenn finstere und schwere Streite vorfallen, will ich allein nichts darinn sprechen, sondern vorratschlagen mit etlichen der älteren, so die Kirche lehren und behalten die Lehre der Augspurgischen Confession." Deze formule verdedigt MELANCHTHON door de opmerking, dat zij reeds twintig jaar geleden was ingevoerd: tunc enim vagabantur multi fanatici homines, qui subinde nova deliramenta spargebant, Anabaptistae, SERVETUS, CAMPANUS, SVENKFELDUS, et alii; quantum igitur humana diligentia cavere potuit, voluit hic Senatus bona ingenia de modestia commonefacere et metas

[1] *Vollst. Hist. der Augsp. Confession*, II, S. 984 ff.

ostendere, extra quas non temere erumpendum esset; voluit et frenare, quantum posset, minus quietos. Nec ad ministerium Evangelii admittebantur ulli, nisi praecessissent δοκιμασία seu examen et expressa professio, in qua vocati ad docendum affirmabant, se amplecti incorruptam Evangelii doctrinam et promittebant, se eam non abjecturos esse. Wat den raad betreft, om bij het opkomen van bezwaren met anderen en wijzeren te spreken — haec nostra commonefactio deliberare cum aliis jubet, non jubet esse κωφοῦ προσώπου et pedibus ire in alienam sententiam."

Maar het is geschied; de *Confessio Augustana* is gemaakt tot een bindenden regel: zij het beleden met de herinnering, dat het gedaan is niet door hen, van wie [1] zij eerst is uitgegaan, en in tijden, toen de kerk naar het uitwendige vrede verkregen had. Toen heeft zij hare vastigheid gezocht in het afgeslotene der formule en is ongedachtig geworden aan de waarheid, dat zij, zal CHRISTUS gezegd kunnen worden in haar te leven, verkondigen moet een zaligmakend geloof, geen zaligmakende leer. Voor zooverre zij leert, doet zij dit om tot geloof te brengen, tot geloof in den persoon van JEZUS CHRISTUS, niet in leerstellingen over Hem. Bij haar is alle leer slechts middel, nooit doel. Eenheid des geestes vloeit voort uit geloof in den Heer en is als zoodanig eene gave Gods; eenvormigheid van geloofsbegrippen is eene andere zaak, het maaksel van menschen.

Eene confessie mag niet slechts een historiesch gedenkstuk, maar moet een getuigenis van nu levende overtuigingen wezen, met en door de gemeente een levend woord blijven. Haar grondbeginsel is onveranderlijk; hare leerbegrippen en leerstellingen kunnen dit kenmerk niet dragen; de conscientie der gemeente is hier het correctief van de ontwikkeling der wetenschap, die op het formuleeren van de dogma's invloed heeft. Desaangaande moet de gemeente van tijd tot tijd zich

---

[1] Ik gebruik hier met opzet het meervoud, om ook het mijne bij te dragen tot het bestrijden der dwaling, als ware de *Confessio Augustana* alleen of bij voorkeur het werk van MELANCHTHON. Integendeel: de Schwalbachsche of Torgausche XVII artikelen, die den grondslag der *Augustana* vormen, waren niet van zijne hand afkomstig; de *Augustana* is wel door hem geredigeerd, doch moet evenzeer aan LUTHER en andere godgeleerden als aan hem worden toegekend. Vgl. het voor dit onderwerp altijd bruikbaar gebleven boek van J. G. WALCH, *Introductio in Libros Eccl. Luth. Symbolicos* (1732), pag. 162 sqq.

rekenschap geven. De inhoud van het Evangelie is gewis onveranderlijk dezelfde, maar de diepte en rijkdom laten toe, ja dwingen tot verscheidenheid in het bepalen en toepassen van dien inhoud. Het individu heeft in zijn leven des geloofs te doorleven tijden van beproeving en loutering, en, gelijk de ondervinding leert, de grijze leeftijd belijdt andere dingen betreffende den Christus, dan de jonkheid. Meer dan één dogma, dat vroeger beleden werd, bleek later verloren te hebben zijn invloed en gewigt; wie kan billijker wijze eischen, dat het nageslacht hart zal hebben voor dingen, die niet meer leven. Herziening van de confessie is levensteeken van gemeentelijk leven en gemeentelijk denken. Want de overgeleverde waarheid wordt slechts de onze, op voorwaarde, dat wij haar in onze eigene denkwijze en denkvormen weten om te zetten. In zake van geloof en geloofsbelijdenis gaat niets boven een eigen, niet van buiten geleerd woord. De Samaritaansche vrouw, die, wat zij voor den Heer gevoelde, uitdrukte met de hoogste lofspraak, welke zij kende: *Ik zie dat Gij een profeet zijt*; de heidensche hoofdman, die, aangaande den lijdenden en stervenden op *Golgotha*, in zijne taal uitriep: *Voorwaar, deze was een Godenzoon*, ze zijn beschamende voorbeelden tegenover menig Christen, die van den Heer niets anders weet te zeggen dan hetgeen er in de confessie staat, die hij aangenomen heeft. Is zulk een Christus wel de zijne geworden, geworden in den volsten en diepsten zin des woords?

De schoonste bladzijden van de geschiedenis eener gemeentelijke confessie vindt gij altijd in haar eerste tijdperk. Dat zijn de dagen harer onschuld. Zij wordt op papier gebragt, na reeds in woord en werken te zijn uitgedrukt, zij wordt gelezen en willig aangenomen; gelegd naast de Schrift, om te doen uitkomen hoezeer zij met deze overeenstemt, maar niet daarnaast geplaatst alsof ze ooit met deze zou kunnen worden gesteld op één lijn. Zeg aan MELANCHTHON, zeg aan DE BRÈS, dat ruim een eeuw na hun dood in de kerk, die zich de Evangelische noemt, openlijk in één adem als kriteria der waarheid zullen worden genoemd: het Woord Gods, de confessie, de symbolische boeken, de decreten eener synode, — wees verzekerd, dat MELANCHTHON en DE BRÈS geene confessies zouden hebben opgesteld.

Eer in 1561 de trouwe getuige van JEZUS CHRISTUS de

Confession de foy ten behoeve zijner Nederlandsche geloofsgenooten in druk gaf, was de nog niet beschreven belijdenis reeds jaren lang beleden. Neem de eerste uitgaaf van het Martelaarsboek van onzen VAN HAEMSTEDE in handen — zij verscheen reeds in het jaar 1559 — wat rijkdom van persoonlijke belijdenissen, bezegeld met het bloed; wat diepten van individueele geloofservaringen, beleden met den mond; wat volheid van gemeenschappelijk geloof, in verscheidenheid van vorm! Eene dier belijdenissen deel ik hier mede: zij is door VAN HAEMSTEDE ontleend aan een in zijn tijd hoogst waarschijnlijk gedrukt, nu spoorloos verloren gegaan stuk. Men vindt het blz. 449 vlg.

"Wij gelooven ende belijden alle hetghene, dat ons in de Prophetische ende Apostolische schriften door den heyligen Geest overgelevert is. Ende verwerpen alle ketterijen ende leeringhen, die de selfde teghen zijn.

"In den eersten, datter een eenich Godt is, Deut. 6, Esa. 45, dryevuldich in persoonen, Vader, Soon ende heylighe Gheest, 1 Jonn. 5.

"Dat dese eenighe Godt door zijn almogentheyt alle dinc gheschapen heeft uut niet, ende het selfde door zyn goetheyt altijd regeert ende onderhoudt, so datter niet en geschiet onder alle creatueren oft het geschiet door zynen wille ende macht; het coemt al van hem, geluck ofte ongeluck.

"Daerom gelooven ende belyden wy, dat men desen eenigen Godt alleen dienen ende eeren, in allen noot alleen aenroepen ende bidden sal, hem voor alle geluck ende welvaert alleen dancken ende prysen sal, Deut. 10, Esa. 42, Mat. 4. So verwerpen wy daertegen alle die daer leeren, dat men de dooden heyligen menschen aenroepen, bidden oft vereeren sal. Esa. 63, Judic. 10.

"Ende want het gebet chrachteloos is sonder geloove, ende het geloove uut Gods Woort coemt, Rom. 10, so gelooven ende belyden wy, dat men Godt niet anders en behoort te bidden oft te dienen dan uut het bevel ende voorschrift zijns Woorts, Deut. 12.

"Daerom verwerpen wy alle vreemde versierde Godtsdiensten ende versierde Middelaers ende Voorbidders, 1 Joan. 2, Heb. 7 ende 1 Tim. 7.

"Den rechten inwendigen Godtsdienst is gelegen in geloove, liefde, gehoorsaemheyt, hope, geduldicheyt, onnooselheyt ende barmherticheyt, Deut. 10, Mich. 6.

"Den uutwendighen Godtsdienst bestaet in de predikinghe des Goddelicken Woorts ende het gebruyck der Sacramenten, daar een yegelic Christen mensche toe verbonden is.

"De Sacramenten zyn ghenade teeckenen van Christo inghestelt, welcke de Schriftuere ons twee bewyst, namelick het Doopsel ende het Avontmael.

"Het Doopsel belyden wy dattet toecoemt allen den genen die door den bloede Christi gewasschen, ende gedoopt zyn ende also Christum aengedaen hebben, Gal. 3, onder welcken ooc de kinderen gerekent zyn, want zy ook door Christum van sonden reyn ende erfghenamen des eeuwighen levens zyn, Mat. 19.

"Het Avontmael is een heylige maeltyt ter gedachtenisse des doots Christi inghestelt met broodt ende wyn, Mat. 26, Marc. 14, Luc. 22, 1 Cor. 11.

"Hier verwerpen wy alle die dese Sacramenten door haer aenhancselen verduystert ende vervalscht ende noch veel andere buyten de Schriftuere versiert hebben. Want Christus beveelt zyn Apostelen, dat sy ons leeren souden al wat hy bevolen hadde, Mat. 28."

In andere vormen spreken anderen; allen echter belijden hetzelfde Evangelie van Gods genade in Christus Jezus, geopenbaard in de Schrift en verzegeld door de Sacramenten des Nieuwen Verbonds.

Niemand vrage of die gemeente bloeide! Eene kruisdragende Christenheid treedt altijd voort op het haar door JEZUS aangewezen spoor.

Of er dan geen dwalingen en verkeerde denkbeelden aangaande de van Gods wege in CHRISTUS geopenbaarde waarheid ontstonden? Ongetwijfeld; laat ons VAN HAEMSTEDE nog eens hooren, waar hij het leven en sterven beschrijft van "HEYNRICH de Cleermaker," toenmaals ouderling in de gemeente, bij welke VAN HAEMSTEDE zelf de Evangeliebediening waargenomen had, blz. 445.

"HEYNRICH de Cleermaker, een vercoren Ouderlinc in de Gemeynte des Heeren Christu Jesu, heeft seer daertoe gearbeyt datter geenen twist in de Gemeynte soude oprysen, bysonder in de leeringhe. Hy was seer vlytich om zyn hoopken, dat hem bevolen ende toebetrout was, in de fondamenten ofte Catechismo te onderwijsen. Ende omdatter sommige verwerrede ende twistige geesten opstonden, so heeft hij deselfde dapperlic metter Schriftueren tegen gestaen; dwelck

hem ende veel andere bekent gemaect heeft in de gebuerte. So is hy ten laetsten ghevangen ende gepynicht geworden. En hoe wel dat de Marcgrave hem seer wreedelick hanteerde, so heeft hij nochtans dat gedultichleik verdragen, ende en heeft niemant in verdriet ofte peryckelen gebracht, hoeveel dat men hem na zijn medebroeders vraagde."

Wij hoorden het: de dwalingen werden bestreden met de taal der Schrift. Het wapen der confessie kon tegen die dwalingen niet als tegenweer worden gebruikt. Toen eens dat wapen gesmeed was, heeft het opkomst en verbreiding van allerlei dwalingen niet kunnen keeren. Een levend en krachtig geloof laat zich denken zonder het bestaan van een geschreven confessie. De overgenomen bladzijden uit VAN HAEMSTEDE's boek bewijzen zulks.

Naast deze verklaringen zijn, des noodig, vele andere te plaatsen, uit dezelfde bron ontleend; alle spreken van één zelfde liefde tot den Heer en tot de broederen, in jaren toen de gemeente bij het vuur harer eerste liefde geene geschrevene confessie kende als band van zamenvoeging.

De korte mededeeling van onzen VAN HAEMSTEDE, in de laatste plaats vermeld, — sprekend bewijs zijner waarheidsliefde — verplaatst ons in de volle werkelijkheid en zegt ons, dat de zuiverheid der leer bestond in en verdedigd werd met den inhoud des Evangelies. Aan het verbreiden en verhelderen van de bekendheid daarmede was voornamelijk het werk der prediking gewijd. De eerste, dien wij in deze betrekking te Antwerpen in 1555 ontmoeten, is VAN DER HEIDEN, die zelf van zijn arbeid en van de gesteldheid der gemeente een eenvoudig verhaal heeft nagelaten. Het werd in een brief van zijne hand aan de kerk te *Emden* ons gelukkig bewaard; daaruit schrijven wij de volgende regelen af [1]. "En onze Ordonnantiën heb ick insgelyk geschreven; hoe dat te weten wy alle Sondagen des avonts tzamen komen; voort, dat sulx eenen iederen des zelven daegs eerst de plaatze der verzamelinge, door die daer last af hebben, gezeit en kondt gedaen wordt, op dat alle dingen geduerig en stichtelyk toegingen, gelyk Christus ons ook beveelt Serpentische voorzichtigheit te gebruyken in ons doen. En overmits dat de onverstandt in menigen mensche noch zeer regneert en daer tegen de Secten en Ketteryen menigfuldig syn, so heb ik voor goet

[1] MEINERS, *Oost-Friesl. Kerk. gesch.*, I, blz. 366.

en nut aangezien, te vorderen van eenen iegelyken zyns geloofs belydinghe, op dat daerdoor de conscientie versterket, alle valsche lere geweert en uitgesloten en de Schrift ondersocht werde, 't welk zij ook alle te zamen voor goet aangezien hebben, en dat daarom ook gevolgt. Eerst van den wille Godts na den gezette, van de kracht deszelven en onze onvolcomentheyt daarin. Ten anderen van de genade en barmhertigheit Godts in den Evangelio van Jesu Christo onzen Heere, en onze vryheit door het geloove in hem. Dan doet een iegelyk een corte en bequame bekentenisse des iegelyken gebodts in 't bysonder, en der Artykelen des geloofs, en der Bedinge, daarbeneven van de Sacramenten. Gelijk ik hope, dat U. L. nu wel verstaet. En als dat gedaan zyn zal (want wij hebben langen spatie, mits datter op iegelyk gebot en artykel des geloofs zo veel te spreken valt door der Secten aanvechtinge, daar een iegelijk schier mede beladen is), dan zullen wij den Catechismum en 't werk der Apostelen beginnen door Godts genade."

Wij vinden V. D. HEIDEN bezig met het spreken over den inhoud der *tien geboden*, van het *Onze Vader* en de *twaalf artikelen des geloofs*, terwijl hij vooral niet verzuimt te onderzoeken, of zij, die tot de gemeente wenschen gerekend te worden, de Roomsche leer betreffende de Sacramenten verwerpen. Hij betuigt zijn voornemen om, als hij met dezen arbeid, die veel tijds vereischt wegens de verschillende meeningen, die heerschen, gereed zal zijn, dan de hand te slaan aan het onderwijs der jeugd en de prediking van het Evangelie buiten den kring der gemeente.

De geschiedenis verhaalt ons van den ijver, waarmede met name V. D. HEIDEN nu en later verrigt heeft wat hij meende van zijn pligt te wezen. Laat ons dankbaar aan den ijver gedenken, dien hij ten toon spreidde in de dagen, dat nog geene geschreven belijdenis de gemeente zamenhechtte. Eerst na 1561 brak dat tijdstip aan. Wat eene confessie moest zijn naar inhoud en strekking, leerde het voorbeeld der medegeloovigen in andere landen, dat leerden vooral de Nederlandsche gemeenten in *Engeland*. Tien jaar geleden had ter harer behoeve à LASKO als haar getuige een belijdenis des geloofs opgesteld, met het bepaald oogmerk, door hem aldus omschreven [1]: ejus ipsius doctrinae hoc compendium edere ita initio

---

[1] *Opera*, *ed.* A. KUYPER, II, pag. 332.

voluimus, ut omnes, qui sese nostrae isti Ecclesiae volent adjungere certi sint, se per nos, non sane humanae ullius doctrinae, sed Dei ipsius voce per Angelos, Prophetas et Apostolos nobis prodita, ad veram Dei et CHRISTI cognitionem et vitam proinde quoque aeternam colligi atque evocari.

Naar dezen grondregel is de confessie het schild ter beveiliging der gemeente; opgeschreven nadat haar inhoud de proef der ervaring en bevinding heeft doorleefd. Schriftmatigheid is de voorwaarde van hare kracht; individualiteit en nationaliteit het kenmerk, dat zij dragen moet.

Indien DE BRÈS de confessie van de kerk van *Frankrijk* niet te weinig Nederlandsch gekeurd had, hij zou haar overgenomen, en daardoor CALVIJN en BEZA genoegen gedaan hebben. Doch eene confessie van Nederlandsche hervormden moest de in Nederland heerschende dwalingen bestrijden [1]. Misschien ook was het raadzaam, om bij de bestaande antipathie tegen *Frankrijk*, den schijn te vermijden, als werd men door den van daar uitgaanden invloed beheerscht, hoewel zoodanige antipathie wel het minst bij de Protestanten in de Nederlanden zal gevonden zijn, die uit *Frankrijk* zoo menigen wakkeren Evangeliedienaar mogten ontvangen. Zeker is het, dat de geloofsbelijdenis van DE BRÈS, in zoover zij wezenlijk eene Nederlandsche heeten mag, van de Fransche onderscheiden is.

UYTTENBOGAERT heeft voor dit kenmerk der Nederlandsche confessie geen oog gehad, als hij verklaart: "sy volgt t' eenemael de confessie der Gereformeerde Franze kercken, waervan deze Nederlantsche in effect niet dan een translaet ofte oversetting is; alleen heeft dese in weynighe artyckelen andere manieren van spreken, als in een eygen confessie, ook heeft de Franse drie artyckelen meer als deze." Met zulk een oppervlakkig oordeel hangt geheel UYTTENBOGAERT's waardeering van de Nederlandsche geloofsbelijdenis zamen, wier geschiedenis hem zoo onbekend is, dat hij aangaande de kerk van 1566 getuigt, dat de Gereformeerden toen nog geen bijzondere confessie hadden.

Het tegendeel is waar; de kerk bezat de confessie, door DE BRÈS ontworpen; die haar echter op zijn naam alleen

---

[1] Vgl. J. J. VAN TOORENENBERGEN, *de symbolische schriften in zuiveren kritischen tekst*, blz. XIV vlg., een werk, dat van herlevende belangstelling in de geschiedenis der geloofsbelijdenis het teeken is.

plaatst, handelt tegen den geest des opstellers, die haar heeft overgegeven en in druk doen uitgaan als "*faicte d'un commun accord par les fidèles qui conversent ès pays bas, lesquels desirent vivre selon la pureté de l'Evangile de nostre Seigneur* JESUS CHRIST."

Was door de opstellers deze confessie bestemd tot een in alle opzigten bindenden onveranderlijken regel des geloofs?

Dit punt gaat SCHOOCK in zijn bekend verhaal van den oorsprong en de invoering der confessie [1] met stilzwijgen voorbij; doch SARAVIA, die, als er van opstellers en reviseurs gesproken werd, schrijven mogt: *quorum pars magna fui* beantwoordt een dergelijke vraag bepaald, en bepaald ontkennend [2].

Wat hij over het ontstaan der confessie vermeldt, laten wij daar, slechts letten we op verklaringen als deze: in altercationibus Leidanis illam fidei confessionem et catechismum allegari et urgeri video, ac si ipsum esset Dei verbum. Homines improbi confessionem Augustanam audacter despiciunt et qui modestiores haberi volunt, in illa esse aliquid, quod mutatum vellent, desiderant: in sua vero confessione, ac si fidei canon esset, nihil mutari patiuntur — Nemo eorum, qui manum apposuerunt, unquam cogitavit, fidei canonem edere; verum ex canonicis scriptis fidem suam probare. Nihil tamen meo judicio in illa est quod reprehendam aut mutare velim. Quod si sint aliqui, quibus non omnia probentur, audiendos censeo, et ex verbo Dei docendos si quod reprehendunt secundum Dei verbum. Nemo temere inter impios censendus est, qui doceri paratus est. Articulorum non idem omnium est pondus; esse possunt nonnulli, a quibus si dissentiant, sunt ferendi, non ab Ecclesia idcirco alienandi.

Deze brief, door SARAVIA in 1612 aan UYTTENBOGAERT gerigt, heeft zeer zeker bij laatstgenoemde niet de aandacht genoten, die hij verdient. Hij zou anders in zijn *Kerk-Hist.* niet over de confessie gesproken hebben "als over een Boecxken onder 't volck gestroyt". En hadde TRIGLAND grondiger de geschiedenis der Nederlandsche belijdenis gekend, hij zou het bezwaar van UYTTENBOGAERT, dat men "niet leest van eenige synodale ofte generale vergaderinghe, die over haer gehouden is", beter beantwoord hebben, dan met de weinig afdoende opmerking, "dat een ieder wel bevroeden kan, hoe

---

[1] *De Bonis vulgo Eccl. dictis*, pag. 519 sq.

[2] *Praest. ac. crud. vir. epist.*, pag. 294 sq.

kommerlyck het zy, in sulcke zware tyden vergaderinghen te houden" [1]. Het bekende *Vita* JUNII had beiden beter kunnen en moeten onderrigten.

Werkelijk is deze confessie aangenomen in eene kerkelijke vergadering. KIST heeft de eer, de stukken te hebben doen drukken, welke desaangaande ons volkomen inlichten [2].

In de acten der synode te *Armentiers*, 26 April 1563 gehouden, lezen wij van de *Confession de foy arrestée entre nous* [3]. In welken zin, omvang en bedoeling wij dit *arrestée* hebben op te vatten, leeren de acten der synode van *Antwerpen*, op Pinksteren van 1565 vergaderd, wier eerste artikel deze bepaling bevat: qu'au commencement de chaque synode, on ait à faire lecture de la confession des Eglises de ce pais; tant pour protester de nostre union que pour adviser s'il ni a rien à changer ou amender [4].

De eigenlijke kracht dezer laatste woorden wordt door de historie dier dagen toegelicht. Wat leert zij aangaande de waarde, welke aan de confessie in de gemeenten werd toegekend? Den 7den November 1564, na het oproer, dat den 7den October had plaats gehad, bij gelegenheid der ter doodbrenging van den martelaar FABRITIUS, leverde de gemeente van *Antwerpen* een "request" aan de landvoogdes in, "van wegen der armen, verstroeyden ende verdructen gheloovigen, die tonrecht ghediffameert, vervolcht ende geaffligeert werden ter cause haerder Religie nae den heylighen Euangelie ghereformeert" [5]. Daarin wordt van de confessie melding gemaakt; want wat "haer vyanden ter contrarie pretendeeren, soe salmen nochtans bevinden, dat sy supplyanten om gheene andere saken ter werelt ghehaet, gheblameert ende vervolcht werden, dan omdat sy JESUM CHRISTUM houden voor haren eenighen Heer, Salichmaker, Advocaet ende Middelaer, ende sine leeringe (als wesende ghenoechsaem ter salicheyt) alleene

---

[1] t. a. p., blz. 145.

[2] *Nederl. Archief*, IX, blz. 113, *de Synoden der Ned. Herv. kerken, gehouden in Nederland*, enz. Men verzuime niet, daarbij te raadplegen 'S GRAVEZANDE, *twee honderdjarige gedachtenis van het eerste Synode*, enz., blz. 80.

[3] *Archief*, blz. 135.

[4] t. a. p., blz. 163. Men zie daar vooral de opmerkingen van KIST in de noot (2).

[5] Het is afgedrukt blz. 199 vlg. van het (elders, *Geschiedk. Nasporingen*, II, blz. 115, besproken) werkje: *Historie ende gheschiedenisse van* CHRIST. FABRITII, enz., 1565.

aenhangen. Also dat men in haer gheloove niet een artyckel bevinden sal, contrarierende den woorde Gods, oft oock descordeerende met der primitieve heylighe kercke, ofte determinatën der vier eerster authentiecke conciliën, also tblyckt uit haerlieder confessie ende belidenisse des gheloofs hier mede anderwerf over ghegheven, dewelcke sy supplianten na de Schriften simpelick beworpen hebben, achterlatende alle errueren, abuysen ende Papistighe superstitiën, naderhand in de Religie ghebracht ende inghecropen, tot groote cleynicheyt ende verduysteringhe der oprechter Religie."

De merkwaardige plaats bewijst, dat de confessie in 1564 binnen de gemeente van *Antwerpen* werd geëerd en door haar overgelegd, als bewijsstuk, dat de gemeente de zuivere leer van het Evangelie en der ware kerk toegedaan was. Van niets meer kan er sprake wezen; men heeft er niet aan gedacht, haar naast de Schrift te plaatsen of op haar te roemen als op den band van de ware eenigheid des geloofs. Dit laatste moet ieder beweren, die het merkwaardige boekje ter hand neemt, om zich te verkwikken aan den inhoud der brieven, welke FABRITIUS uit zijne harde gevangenis aan de leden der gemeente schrijft. Durft gij ze eentoonig noemen, o vergeet niet, dat het de eentoonigheid der liefde is, die weer en altijd weer spreekt over hetgeen haar ten beste van anderen naast aan het hart ligt. Blijven bij CHRISTUS; volharden in de belijdenis van het Evangelie; vlieden van alle superstitiën — dergelijke vermaningen keeren telkens weer: maar van de confessie geen woord, geen enkel woord.

Bij DE BRÈS geheel hetzelfde; het aandoenlijk verhaal van zijn leven, zooals het voorkomt in de latere uitgaven van het martelaarsboek, bevat brieven, die als zijn uiterste wilsbeschikking mogen worden aangemerkt; hij spreekt niet over de confessie, al was ze door hem zelven eens ontworpen; hij spreekt van CHRISTUS en van het Evangelie. Trouwens: zoo weinig had hij de aangenomen confessie beschouwd als den bindenden regel der kerk, dat hij zelfs de willige hand uitstrekte, om hier te lande de Wittenberger concordie van 1536 den Calvinisten, dus zijnen medegeloovigen, ter onderteekening voor te leggen.

Indien de Nederlandsche confessie in die tijden van verbindende kracht, dat is, als gezaghebbende regel ware erkend geweest, JUNIUS zou wel niet in 1566 eene korte belijdenis hebben ontworpen, alleen uit woorden der Schrift zamenge-

steld; de Heer VAN TOULOUSE het niet gewaagd hebben te spreken van "hen die zich aan geene belijdenis willen hechten, dan aan de leer van het Evangelie, en die men gewoonlijk Calvinisten noemt" [1].

Zóó sprak TOULOUSE niet alleen; gelijke strekking had de verklaring door GIJSBRECHT en THEODOOR VAN BATENBURCH afgelegd. Toen JACOB HESSELS hen ondervroeg: "van wat gheloove zy waren? antwoordden zy: van den Christenen gheloove. Hy vraechde: of zy waren Calvinisten, Martinisten, oft Anabaptisten, oft Libertinen oft diergelycke? waer up den oudsten BATENBURGHER zoude gheandtwoort hebben: dat zy niet en waren noch up deene noch up dander rustende, noch up gheen meinschelicke leeringhen ende verstanden, maer alleene waren zy haer vasticheyt des gheloofs nemende up tghene, dat die vier Evangelisten ende die Apostelen gheschreven hadden" [2].

Dergelijke, als ter loops gegevene, mededeelingen bewijzen gewis de gegrondheid der stelling, dat de confessie in dien tijd nog niet dat gezag bezat, hetwelk zij later verkregen heeft; evenzeer als zij de gissing wettigen, dat in die dagen vertrouwde bekendheid met den inhoud van de schriften des Nieuwen Verbonds bij vele leden der gemeente het gebruik der confessie en een beroep op haar overbodig maakte. Ook bestond er een zeer gegronde reden, om zich te onthouden van eerbiedsbetuigingen jegens de Nederlandsche geloofsbelijdenis. Eerbied voor eene confessie stond bij velen in slechte reuk, sedert ILLYRICUS en zijne ambtgenooten der Lutherschen ijver voor de *Augustana* van nabij had doen kennen. In en buiten *Antwerpen* werd de scheldnaam van Confessionist gelijkluidend met dien van Lutheraan of Martinist, en het welbekende krasse woord van BEZA, dat de Lutherschen niet aan de Schrift, maar aan de Augsburgsche confessie geloofden, scheen velen in alle opzigten met de waarheid overeenkomstig te zijn.

Leert niet de geschiedenis ons de juiste verklaring en bedoeling des in de synode van Pinksteren 1565 aangenomen

---

1 Deze woorden uit een onuitgegeven brief zijn opgenomen door FRUIN in het met eens meesters hand geschetste *voorspel van den tachtigjarigen oorlog* (*de Gids*, 1860, I), waarin de gesteldheid der godsdienstige toestanden met beknoptheid en helderheid is geteekend; men zie blz. 371 vlg.

2 *Van die beroerlicke tyden*, enz., Deel II, blz. 254.

regels: qu'au commencement de chaque Synode, on ait à faire lecture de la Confession de foy des Eglises de ce pais, tant pour protester de nostre union que pour adviser s'il ni a rien à changer ou amender." Nu wij den loop der zaken en den stand der dingen kennen in het jaar, dat deze bepaling gemaakt werd, doen wij aan die woorden niet te kort, indien wij ze alles laten gelden, wat ze (in verband met die dagen) kunnen en moeten gelden. Zij vormden geen overbodige phrase, zij drukten uit een beginsel: erkentenis van den pligt, om de confessie behoorlijk te revideeren, zoodat zij ten volle in overeenstemming blijft met de telkens beter begrepen Schrift.

Hoe spoedig is de gemaakte bepaling vergeten! Op de "versamelinge der Nederlandsche kercken, die onder 't cruis sitten", gehouden te Wezel, 3 November en volgende dagen van 1568, wordt aan revisie noch correctie gedacht. Vreemd genoeg is het, dat men er de bewijzen geeft van zelfs niet meer de wording en geschiedenis der confessie te kennen. Waarlijk het getuigt niet voor de historische kennis der aanwezigen, dat in de acten [1] woorden betreffende de confessie voorkomen, als deze: "welke confessie eerst van de kerkendienaren in *Vrankrijk* aan de Fransche koning is overgeleverd ende daerna in Nederduytsch overgeset zynde, aan den koning van *Hispanien*," enz. Hoezeer echter nog in deze "versamelinge" aan de confessie eene zeer bescheiden plaats is toegekend, zegt ons het bepaalde, dat na de vraag: "of de dienaar der gemeente in alles overeenkomt met die Leere, welcke in de kerck openbaarlyck wordt onderhouden ende vervat is in de Belijdenisse — gelyk ook in de catechismus," men daarna hem "zal ondersoecken ende ondervraeghen over alle de voornaamste hoofdstukken der Religie."

Ik doe verder opmerken, dat in deze synode nog niet van onderteekening der confessie gesproken wordt; eerst te Emden in 1571 is bepaaldelijk de regel vastgesteld, dat de dienaren der kerk "die in dese versamelinge niet zijn", vermaand zullen worden, "om in die onderschrijvinge te bewilligen"; daar werd zij voortaan voor allen verpligtend verklaard [2]. Het is dus een feit, dat velen de kerk dienden,

---

[1] Vgl. *Kerkelijk Hantboekje*, enz., blz. 14; de Latijnsche tekst is afgedrukt in het *Archief*, V, blz. 433, door L. J. F. JANSSEN, in zijn *onderzoek naar de Nederlandsche Hervormden te Wezel*.

[2] *Kerkel. Hantb.*, blz. 63.

zonder de confessie onderteekend te hebben. Verkeerdelijk schrijft men dit toe aan de verwarring der tijden; ik houde het er voor, dat dit zamenhangt met de wijze waarop de confessie in de eerste jaren van haar aanwezen gewaardeerd werd. Hoe dat gezag is toegenomen blijkens den gestelden en zich uitbreidenden eisch van onderteekening werd door BORSIUS beschreven [1]. Het onderzoeken en verbeteren van de confessie is nagelaten van het oogenblik af, dat HEIDANUS, DATHENUS en anderen, na buitenlandsche gemeenten gediend te hebben, in ons vaderland weer een werkkring vonden, en toen in praktijk bragten wat elders geschiedde, maar hier tot op dien tijd eene nieuwigheid was.

In den vooravond van den dag, waarop de zittingen der synode van *Dordrecht* geopend werden, deelde JOHANNES VAN LODENSTEYN eene Nederduitsche vertaling mede van de *Harmonie, dat is overeenstemminge der Nederlandtsche synoden, ofte regulen naer de welcke de kercken worden gheregiert en de Nationale synoden, sedert de reformatie in Nederlandt ghehouden, beraemt ende in de Ghereformeerde kercken van Nederlandt tot noch toe onderhouden, corteliek by den anderen ghestelt door* S. R. [2].

Nu viel het ieder ligt zich bekend te maken met hetgeen op de synoden van *Wezel*, in 1568, van *Embden*, in 1571, van *Dordrecht*, in 1574 en 1578, van *Middelburg*, in 1581, en *'s Gravenhage*, in 1586 besproken, behandeld en besloten was. Weldra zou het blijken, dat de synoden haar karakter van broederlijke bijeenkomsten en overleggingen langzamerhand al meer en meer verloren hadden en geworden waren kerkelijke regtbanken.

Dit karakter van regtbank is door de synode van *Dordrecht* in al zijne scherpte vertoond. Men heeft er niet aan gedacht, eenig historiesch onderzoek naar de wording der geloofsbelijdenis te doen; mannen als UYTTENBOGAERT en BAUDART, wel bekende geschiedkundigen van die dagen, waren in de

---

[1] *Archief*, IX, blz. 287 vlg.

[2] Het werd door VAN LODENSTEYN gevoegd achter de door hem gegeven overzetting van HOMMIUS' *Monster van de Nederlandsche verschillen*. De auteur der in het Latijn gestelde *Harmonia* was, de onlangs weder ons bekend geworden, Londensche predikant SYMEON RUYTINCK, wiens *Gheschiedenissen ende Handelingen*, *die voornemelick aengaen de Nederduytsche*

kennis van den oorsprong en de lotgevallen der confessie volslagen vreemdelingen. Kon men van hunne broeders in de Evangeliebediening iets anders en beters verwachten? En later — men duide mij deze verklaring niet euvel — heeft men het evenmin der moeite waardig geacht, na te sporen, hoe de Nederlandsche geloofsbelijdenis ontstaan, en wat zij geweest is in de eerste dagen van haar leven. De geschiedenis harer lotgevallen wekke de belangstelling vooral van hen, die haren inhoud waardeeren en van hare handhaving het heil der kerk verwachten.

Met hoogachting jegens haar vervuld, heb ik een blik geslagen op enkele bladzijden uit haar leven; is het vreemd, dat ik ook aan hare toekomst denk?

De confessie door het gezag der synode nu in onzen tijd weer te laten worden wat zij in het vroegste tijdperk van haar ontstaan geweest is, dat is niet mogelijk meer; de confessie te laten onderschrijven, op gezag der synode, en den onderteekenaren vrijheid te laten, bezwaren tegen haar in te brengen en hun gegronde hoop te geven, dat zij daarnaar gewijzigd worde, is evenmin uitvoerbaar. Wat dan: de confessie ter zijde stellen — dat mag men dan alleen doen, zoodra men opgehouden heeft, lid van het kerkgenootschap te zijn, waarvan deze confessie is uitgegaan.

Doch het bezwaar, om in dit punt tot klaarheid te komen, ligt elders: de overtuiging wint veld, dat op het gebied des godsdienstigen levens, waar de waarheid Gods in CHRISTUS JEZUS geopenbaard, gezag heeft, alle denkbeeld van "vertegenwoordiging" zich overleefd heeft. De Christen is door het Evangelie mondig verklaard en van dat voorregt doe hij tot geen prijs afstand.

Milde handhaving en eerlijke herziening der gemeenschappelijke geloofsbelijdenis, gelijk ze een korte poos in de dagen der verdrukking bestaan hebben, kan alleen in kleine, beperkte kringen plaats grijpen. Elke gemeente trede eindelijk in het volle genot van hare regten. Mijns achtens is de tijd gekomen, waarop het begrip *kerk* zich moet oplossen in dat van *gemeente*, wier zelfstandig leven en ontwikkeling hoogst vruchtbaar werken zal op eenheid des geestes. Souvereiniteit

---

natie ende gemeynten, wonende in Engelant int byzonders tot Londen, door de zorg van VAN TOORENENBERGEN in de werken der *Marnix-Vereeniging*, serie III, deel I, het licht hebben gezien.

aan elke gemeente toe te kennen, is niet alleen een regt, dat aan de gemeenten, als bestaande uit mondig verklaarde Christenen, toekomt, maar is ook de voorwaarde voor haar leven en hare geestelijke ontwikkeling. Ga daarmede eenvormigheid verloren; wat nood, eenheid van geest zal er door opgewekt worden.

De gemeente zij de synode, die de confessie handhaaft, altijd bereid, om naar de bezwaren van haar medelid te hooren en het antwoord te bepalen op de gewigtige vraag, of en in hoeverre een afwijkend gevoelen, een dissensus dus met de conscientie der gemeente, in haar midden kan worden geduld?

Luidt het antwoord ontkennend, wordt het bezwaar niet opgeheven, dan trede de bezwaarde uit de gemeenschap, tot welke hij niet meer behoort. Zoo ik in 1618 geleefd en het Remonstrantsch gevoelen beleden had, ik zou niet ter synode naar *Dordrecht* zijn gegaan; neen, met gelijkgezinden eene nieuwe gemeente gesticht hebben, verzekerd, dat eene geloofsovertuiging volkomen Christelijk wezen kan, al is zij lijnregt in strijd met de confessie der Nederlandsche Hervormde kerk.

X.

DE

VEROORDEELING VAN HET REMONSTRANTISME.

Toen EPISCOPIUS en zijne vrienden de vergaderzaal der synode binnentraden, gevolg gevende aan de tot hen gerigte indaging, konden zij, zoo zij ter goeder trouw voor zich zelven de waarheid wilden erkennen, geen oogenblik in twijfel verkeeren ten aanzien van het lot, dat hunne gevoelens verbeidde.

Kalmer gestemd dan zij en hunne tegenstanders, hebben wij de V artikelen slechts aandachtig te lezen, om dadelijk het antwoord gereed te hebben op de vraag, of hun inhoud overeenkwam met het Calvinistiesch leerbegrip, gelijk dat toenmaals in de kerk beleden werd? Daarvoor is het niet noodig alle 422 quarto bladzijden te lezen, waarop de oordeelen der buiten- en binnenlandsche godgeleerden zijn gedrukt geworden in de *acta ofte Handelinghen des Nationalen Synodi*, in 1621 te *Dordrecht*, bij I. J. CANIN uitgegeven.

Ik spreek van het Calvinistiesch leerbegrip, en druk mij met voordacht zóó uit; want dat is niet alleen te kennen uit confessie of catechismus, maar vooral ook uit de voorkeur, waarmede het op de eene plaats der Schrift nadruk legt, en de andere ongemerkt laat voorbij gaan. De schriften des Ouden en Nieuwen Verbonds stellen de waarheden voor òf beschouwd van de zijde Gods, die ze geeft, òf beschouwd van de zijde des menschen, die ze ontvangt. Hier verkondigt ze eene werkzaamheid Gods, die den mensch tot den meest lijdelijken toestand veroordeelt; dáár wekt ze den mensch op, hem sprekende van al de krachten en vermogens, die hij heeft. Nu spreekt zij over de zonde als door God gewild; dan over het bestaande kwaad, als oorzaak van het berouw Gods, dat Hij den mensch geschapen heeft. Hier wordt ons de verkiezing van *Israël* voorgesteld als eene eeuwige, daar als eene tijdelijke bevoorregting, wier zegeningen ook voor *Egypte* en *Syrië* zijn weggelegd. De reeks van dergelijke plaatsen is onafzienbaar, en de tegenspraak alleen op te lossen door de belijdenis van het gansch ondoordringbare van het alles omvattend wereldbestuur Gods.

Wie dat wereldbestuur kiest tot uitgangspunt zijner beschouwingen, voor dien is verkiezing, verwerping en volharding der heiligen; voor dien is de beperking van de verdiensten van CHRISTUS JEZUS, het meest rationeele, waarbij het hem echter niet voegt van een *decretum horribile* te gewagen: dat woord is op zijn standpunt blasphemie, want het bewijst, dat hij Gods raadsbesluiten durft beoordeelen naar den maatstaf van zijn door de zonde gansch en al verduisterd menschenverstand.

Of is de uitdrukking vrucht van den strijd, in welken de kennisneming dier decreten hem wikkelt met zijn Godsbegrip; durft hij hetgeen *horribile dictu* is, niet aan God toeschrijven, dan moet hij, zal hij zijn godsbegrip willen redden, de decreten, althans zijne opvatting van hun inhoud prijsgeven. Altijd moet dat daar geschieden, waar de beschouwing van het heilsplan Gods den mensch tot uitgangspunt kiest. Zij laat het raadsel van het wereldbestuur of van de souvereiniteit Gods staan als haar te hoog en te ondoorgrondelijk; zij erkent, dat de wegen ter behoudenis door God ontsloten zijn, en geen stap voorwaarts gedaan wordt, tenzij Hem daarvoor de eere toekomt, naardien Hij tot dat vorderen de aangewende krachten zegent. Haar is de zending en het werk van den CHRISTUS de daad Gods, en de verdiensten van Gods Zoon, die van den waarachtigen middelaar tusschen God en menschen. Voor haar is de verdorvenheid en de zondigheid des menschen vrucht van hare eigene waarneming, en de kreet naar behoud is haar afgeperst door de ellende, waarin zij zich niet meer schikken kan. Zij gaat uit van den mensch, om tot God te komen en in God te eindigen.

Pelagianisme, riep men vroeger en later, om daardoor het Remonstrantisme met een geijkten ketternaam te brandmerken. Pelagianisme! Is het een scheldnaam? Hoe, was het hart van PELAGIUS minder brandende voor de eer van God, dan dat van AUGUSTINUS? Heeft alleen de laatste het regt, van zijn systeem te getuigen, dat het God op het hoogste verheerlijkt? Is de vleeschwording des Woords, is Gods genade in CHRISTUS bij PELAGIUS slechts een klank; de regtvaardiging des zondaars door God bloot eene phrase?

Beide beschouwingen van het heilsplan Gods, de theologische en anthropologische, kunnen verdedigd worden.

Onverzoenlijk zijn ze, zoolang men ze plaatst tegenover elkaar; vereenigbaar, zoodra men erkent, dat bij beiden de menschelijke kortzigtigheid onvermogend is, om de bezwaren

op te heffen. In den vorm van eene formule den inhoud van een van beide te bepalen, valt ligt; zoodra men de formule gaat ontleden, verklaren en toepassen, stuit men op onoverkomelijke bezwaren en onoplosbare vragen. De bekwame godgeleerden, die in de synode zitting hadden, hebben dit levendig gevoeld en daarom de zoogenaamde ketterijen van MACCOVIUS en het supralapsarisme van GOMARUS met de meeste omzigtigheid behandeld, opdat er geen strijd te meer zou ontstaan, en een strijd binnen de muren zelve, die niet kon beslist worden, tenzij de heterodoxie van vele orthodoxe leden der synode aan het licht kwam. Daarvan overtuigd, hebben de Remonstranten, blijkens het voorgevallene in de negenendertigste zitting, vooral op de behandeling van het leerstuk der *verwerping* aangedrongen, wel wetende, dat zij bij de discussie van dit onderwerp de nu vast aaneengeslotene gelederen der meerderheid zouden zien breken.

De Remonstranten, die het *decretum horribile* ter eere Gods niet wilden aannemen, werden, ja waren reeds veroordeeld eer zij verschenen. De veroordeeling was zeer regtmatig, omdat de oordeelende partij de schriftuurplaatsen, die haar systeem begunstigden, als alleen en alles beslissende uitspraken deed gelden, en de Hervormde kerk al wat met Pelagianisme in betrekking stond, veroordeelen moest, als ten eenenmale strijdig met het leerbegrip, uitgedrukt in hare confessie en haren catechismus. De synode van *Dordrecht* kon niet anders handelen, dan zij gehandeld heeft; doch anders en waardiger had hare houding moeten zijn tegenover de gedaagden, met name tegenover EPISCOPIUS. Elders is het voorgevallene beschreven. Wij beschouwen niet het gebeurde, maar het beslotene ten aanzien van het Remonstrantisme. Ons kan slechts hier het beantwoorden van de vraag bezig houden: op welke gronden de *praedestinatie en den aencleve van deze* als leer der Hervormde kerk door de synode tegen het Remonstrantisme verdedigd is. De ingeleverde adviesen der buiten- en binnenlandsche leden van de vergadering leeren ons die gronden kennen.

De Engelsche godgeleerden gaan in hun oordeel alleen met de Schrift te rade, zonder naar den inhoud der confessie te vragen en trachten hun gevoelen aangaande de beteekenis dier plaatsen te staven door een beroep op de oud-vaders, vooral op AUGUSTINUS. Het beklag moet mij van het hart, dat zij de schriftmatigheid eener leer bewezen achtten, zoodra

zij eenige uitspraken der Schrift, buiten alle verband genomen, op den klank van het woord af, aanhaalden, en de absolute praedestinatie en reprobatie verdedigden met eene verwijzing naar Gods "toelating der zonde"; voor welke, naar mijne overtuiging in dit systeem geene plaats is; want is "de verdoemenisse een actie der straffende gerechtichheydt, dan presupponeert zij een voorgaende schult;" doch deze schuld kan niet als bij toelating ontstaan zijn, dewijl dan de mogelijkheid verondersteld worden kan, dat er geen schuld zou zijn, ingeval ADAM niet gezondigd hadde; dan houdt ook het raadsbesluit Gods op eeuwig te zijn. Welke klinkende phrasen bij deze godgeleerden op de plaats der argumenten gesteld waren, zeggen ons regelen als deze: "indien wij stellen, dat niemandt verworpen wordt dan om de voorgesiene onboetveerdicheyt ende finale ongeloovicheydt, daer en soude geen mysterie wesen in 't besluyt der verwerpinghe teghen 't ghene de Apostel seght: Rom. XI: 33: o diepte, enz." Men proeft het aan zulke woorden, waarom de orthodoxe godgeleerden bijna zonder uitzondering het leerstuk der verwerping liefst zoo kort mogelijk behandelen.

De Paltzische en Hessische godgeleerden onthouden zich van andere aanhalingen dan uit de Schrift, zwijgen van de oud-vaders en confessies, maar bestrijden den inhoud der Remonstrantie, de *theses* van EPISCOPIUS, enz. De Zwitsersche spreken thetiesch hunne bestrijding der V artikelen uit; die uit *Nassau* en *Wetterau* plaatsen de dwalende meeningen naast de regtzinnige, het getuigenis der kerkvaders, ja der *Scholastici* niet versmadende. *Genève* laat op de artikelen de bewijzende bijbelplaatsen volgen en geeft ten slotte een overzigt van de veroordeelde dwalingen. *Bremen* vergelijkt de "waerachtighe" en "valsche Leere" artikelsgewijze met elkander. Het oordeel der Emdensche godgeleerden is breed van stijl en laat zich met de uitlegging van meer dan één plaats in. Doch de exegese is hoogst gedwongen. Vergunt mij eene proeve te geven uit de behandeling van art. III en IV, blz. 245.

"Op de plaetse Apoc. 3: 20. *Siet ik stae voor de deure ende cloppe, soo yemandt mijn stemme hoort, ende de deure open doet, ick sal tot hem incomen, ende mijn Avontmael met hem houden, ende hy met my.* Antwoorden wy ten 1. Dat dese plaetse mede in gelyckenisse spreect, ende nae de letter niet en mach verstaen worden, waerom men daer uyt gheen vast besluydt can maecken. 2. Sy hebben wel genoechsame

hulpe om open te doen, wat aengaet de uyterlycke middelen, de predicatie des woorts, het gebruyck der sacramenten ende andere weldaden, daer mede sy ghenoodicht wierden tot bekeeringhe. Oock wat aengaet de kennisse des Goddelicken willes, maer niet genoechsaem om het herte te openen sonder de crachtige genade Godes, door welcke hy ons doet openen, ja hy ons herte opent, gelyck van LYDIA de purper-vercoopster geseyt wort, Actor. 16: 18. 3. Het is CHRISTUS niet onbekent, dat als hy clopt, wy niet en connen openen, maer dat wy in de sonden doot liggen. Als hy clopt en doet hy oock niet dwaeslick: ja daerom clopt hy, om dat hy weet dat wy niet openen en connen, op dat hy cloppende ons uyt den doot der sonde opwecke, de ooren den dooven opene, den wille ende cracht tot openen, instorte, niet anders dan als of yemandt voor een huys clopte, in het welcke hy weet dat alle met de slaep-sucht begraven ligghen.

"Op de plaetse Matt. 33: 37, 38: *Jerusalem, Jerusalem, ghy die de Propheten doodet, ende steenighet die ghene die tot u ghesonden zijn, hoe menichmael heb ick uwe kinderen willen vergaderen, ghelyck eene hinne hare kuyckenen vergadert, ende ghy en hebt niet ghewilt?* Antwoorden wij: 1. Dat CHRISTUS hier aengemerct moet worden als God ende mensche, die nae zijne Godheyt verclaert, dat hy door den dienst der Profeten te Jerusalem leerende, hare kinderen heeft willen versamelen. Want de Gheest CHRISTI die in de Profeten was, heeft het lijden CHRISTI dat comen soude, verclaert, ghelyck PETRUS betuyght, 1 Petr. 1: 11. Daerom seght CHRISTUS in dese aengetogene plaetse: *Jerusalem, Jerusalem, ghy die doodet de Propheten, ende steenighet die ghene die tot u gesonden zijn*, Item, *Hoe dickwils hebbe ic uwe kinderen willen vergaderen.* Maer dese wille zijner Godheyt verclaert door de Propheten, en is niet gheweest de wille zijns besluydts ofte welbehaghens, andersins souden sy alle vergadert hebben gheweest. Maer is gheweest de wille zijns gebots, in zijn woordt voorgestelt, daer mede God verclaert wat hy van de menschen gedaen, ofte gelaten wil hebben, dewelcke hem nae zijne wijsheydt also belieft te openbaren, niet op dat hy bedrieghe, maer op dat hy tgene haer goet is bevoorde. 2. Wy antwoorden, dat CHRISTUS hier ooc spreect als een mensche ende gelijck PAULUS, Rom. 15: 8, hem noemt, *een dienaar der besnijdenisse*, die na zijn Prophetisch ampt, ende als een dienaer zijns Euangely, alle zijne toehoorders heeft willen ende oock ghe-

socht heeft te vergaderen sonder onderscheyt, ghelijck alle trouwe dienaers, Gode zijn verborgenen raet latende, plegen te doen. Nu dese wille CHRISTI, als eenes menschen, moet onderscheyden worden van die verborgene ende onveranderlicke wille zijner Godheyt, nae welcke hy wel wist dat onder die van Jerusalem, vele verworpene ende teenemael onbekeerlicke waren."

De Nassausche godgeleerden drukten hun geloof en hunne wenschen voor het wel bewaard blijven van dit pand in deze Latijnsche regels uit:

"Gratia sola Dei certos elegit ab aevo,
Dat certis CHRISTUM gratia sola Dei.
Gratia sola Dei fidei dat munera certis,
Certos stare facit gratia sola Dei.
Gratia sola Dei cum nobis omnia donet,
Omnia nostra regat Gloria sola Dei.
Gloria sola Dei regat ô te, Belgica, ocelle
Orbis, et invicta Pace coronet agros."

De Bremensche afgevaardigden rekenen het noodig een woord van afkeuring te uiten over eenige "termen van spreken, sommighe als valsch, sommighe als onbequaem tot stichtinghe." blz. 335: "Dat de mensche selfs willens het geloove niet en can verliesen.

"Dat de nootwendigheyt om te volherden, gantsch onmijdelijck is in haerselven: als de herborene sondigen, dat het daer uyt is, om dat haer eenighe ghenade onttrocken wordt: dat de verlatinghe Godes een voorgaende oorsaeke is, waerom de mensche ophouden God te ghehoorsamen.

"Dat de gheloovige door gheen sonden het gheloove en connen verliesen, dat de sonden niet connen scheyden van de ghenade Gods: dat de gheloovige niet meer en connen de vlijt van volherden verliesen, dan een moorman syn coleur veranderen, ofte een man ofte vrouwe hare mannelijcke ofte vrouwelijcke geslacht af-legghen.

"Dat de ware gheloovige niet en connen met opset sondighen, maer alleenlijc uyt onwetenheyt ende swackheyt."

Desgelijks hadden die van *Genève* den wensch geuit, dat de philosophische manier van spreken uit deze materie mogt gebannen en de eenvoud des Goddelijken woords hersteld worden.

In de adviezen der Nederlandsche afgevaardigden vind ik even weinig op de confessie of catechismus gewezen. De Schrift wordt alleen gebezigd ter bestrijding van het afgekeurd, ter bevestiging van het regtzinnig gevoelen.

In de honderd zevende zitting XI Maart 1619 werden de

adviezen der Nederlandsche hoogleeraren ingediend, waarbij ten aanzien van het eerste artikel GOMARUS een advies gaf alleen in zijn naam, omdat hij van gevoelen verschilde over de vraag "hoe God den mensch aengemerckt heeft in 't verkiesen, twelcke hy meende, dat ghestelt moest worden, niet alleenlick de mensche gevallen, maar dat oock de mensche voor den val in de Praedestinatie van God aengemerckt was."

Die dit gevoelen begunstigde, stond het meest lijnregt tegenover het Remonstrantisme; zóó laat zich de afkeer dien GOMARUS zijn leven lang van al wat naar Remonstrantisme zweemde betoonde, voldoende verklaren en regtvaardigen.

Wat overigens de gevallen beslissing betreft: het vonnis der veroordeeling was volkomen billijk, beoordeeld naar de uitlegging, die de Dordsche vaderen aan de door hen aangehaalde plaatsen der Schrift gegeven hebben. De zwakke zijde hunner hermeneutiek lag hierin, dat zij geen voldoende kennis genomen hebben van de exegetiek hunner tegenstanders, noch van de gronden, waarmede deze hun gevoelen verdedigden.

Zij, de vaderen van *Dordrecht*, waren voldaan met de overtuiging, dat de vijf artikelen onschriftmatig en dien ten gevolge ongereformeerd waren.

Onberispelijk was de methode — de Schrift beslisse, niet de confessie. Nogthans: geen van de leden der synode zal in eenig beginsel strijd gevonden hebben tusschen de Schrift en de belijdenis. Uitdrukkelijk wordt dit verklaard in de honderd vijf en veertigste en volgende sessie. In eerstgenoemde betuigen ook de godgeleerden van *Groot-Brittannië* de door de Remonstranten ingediende aanmerkingen met naauwkeurigheid onderzocht te hebben, maar "dat deselve meestendeel soodanighe waren, die op alle confessiën der Ghereformeerde kercken conden aengheteyckent worden."

Het Remonstrantisme veroordeeld als strijdig met de leer der kerk, dewijl het in strijd is met de Schrift. Zijne belijders uit de kerk gesloten! — ziet daar eene vrucht van de werkzaamheden der synode van *Dordrecht*. Waarlijk eene niet te versmadene; want die uitsluiting gaf het leven aan een kerkgenootschap, dat naast het Hervormde eene waardige plaats innam en weldra een nieuw leven in de wetenschap ontwikkelde, dat voor de andere kerkgenootschappen veelzijdigen zegen bragt.

De verguizingen en vervolgingen welke de Remonstranten ondergingen — diep te betreuren en ook zeer bepaald te veroordeelen — zijn voor de broederschap de vuurproef geweest. Glansrijk is die doorgestaan.

Van nu af zal het Hervormd kerkgenootschap pogen in zijne godgeleerdheid de Schrift en de confessie tegelijk te handhaven: het Remonstrantisme wil van geen confessie weten, alleen van de Schrift. Het poogt in de wetenschap een nieuw element brengen. Want waar de Hervormde kerk bijbelleer en kerkelijke dogmatiek als eensluidende begrippen verkondigt, zal het Remonstrantisme beide scheiden en de eerste verdedigen, zonder voor de laatste een lans te breken. Nu wordt het, door de Hervormde kerk veroordeeld, gedrongen te toonen, dat het bekende woord van EPISCOPIUS op de synode geuit: "wij hebben niets bedoeld, niets gewenscht, niets gezocht, dan die gulden vrijheid, welke tusschen slaafschen dwang en bandeloosheid het midden bewaart", geene magtspreuk, maar een vruchtbaar beginsel van denken en leven is.

Zoo ik aan de veroordeeling van het Remonstrantisme slechts weinige regels heb gewijd, werd ik gedreven door de meening, dat in deze veroordeeling de synode van *Dordrecht* eigenlijk het kleinste deel van hare taak heeft volbragt, al beslaat dat deel verre weg de meeste bladzijden van hare *acta*. Naar mijn inzien was het Remonstrantisme reeds gevonnisd eer de regters gezeten waren. Wel acht ik voor het leven der godgeleerde wetenschap de ontwikkeling van de Remonstrantsche ideeën binnen den kring eener eigene broederschap, eene uitnemende kracht, doch ik mag dit niet der synode ten goede rekenen. Waarlijk het is hare schuld niet, dat het door haar veroordeelde beginsel is blijven leven en werken. Ongepast zou het dus wezen daar, waar over den invloed der synode op het godsdienstig onderwijs gehandeld moet worden, de zaak van het Remonstrantisme in rekening te nemen. De rigting, die de godgeleerdheid in deze broederschap nam, beantwoordde niet aan de wenschen der synode; integendeel; had het aan haar gestaan, zij zou buiten haar kring alle leven gesmoord hebben. De vrije beoefening der wetenschap, door de Remonstranten, met name door EPISCOPIUS, voorgestaan, was haar een ergernis.

Wij moeten datgeen wat de synode positief uit kracht harer roeping ten beste der theologie bewerkt en besloten heeft,

overwegen en hare werkzaamheden beschouwen, afgescheiden van de Remonstrantsche quaestie. Die werkzaamheden te schetsen en alzoo hulde te brengen aan mannen, over welke vroeger en later door allen hard is geoordeeld, die slechts eene gebrekkige kennis bezaten van hetgeen zij verrigt hebben, is ons eene aangename taak; zij noopt ons met aandacht die gedeelten der *acta* te lezen, welke tot heden te vaak en te veel zijn overgeslagen. Ja: zoo er ooit eenzijdig en onbillijk is geoordeeld geworden, de oordeelvellingen over deze synode moeten worden genoemd, nu eens proeven van overdrevene lofverheffingen, dan eens bewijzen van laakbare minachting. De waarheid is met het een noch met het ander gediend.

REGISTER.